

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२६-२०२७

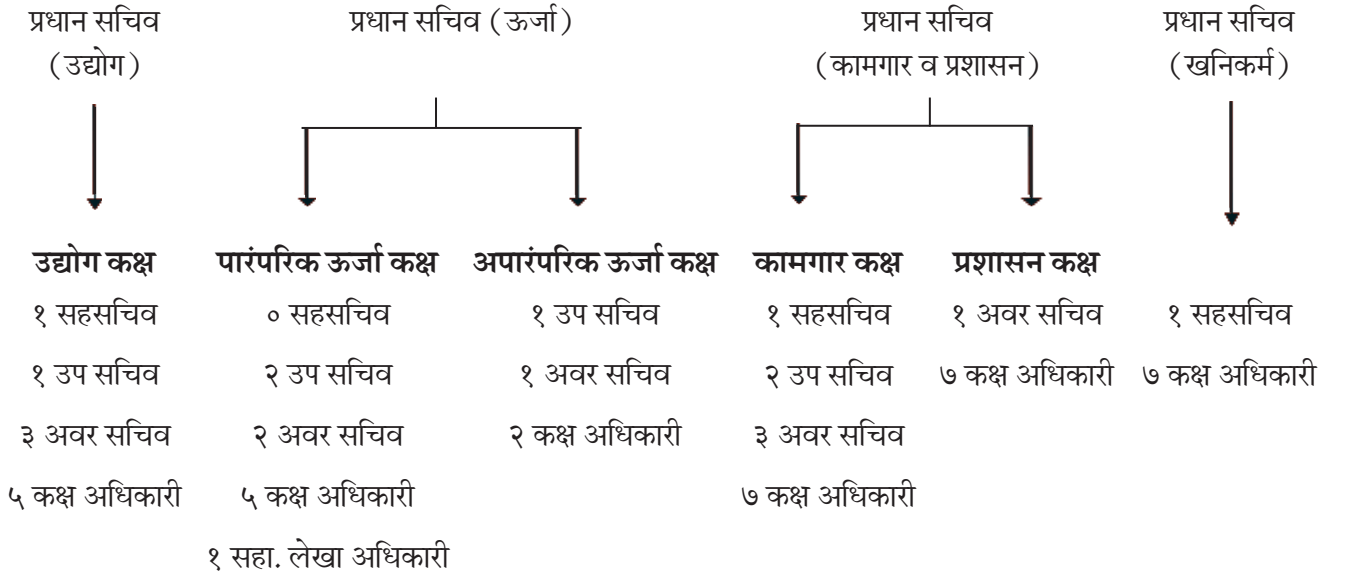
उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

(उद्योग व खनिकर्म)

(पुस्तक क्र. १)

(तीन)

उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागांचा संघटनात्मक तक्ता

कार्यक्रमांच्या कार्यभाराचा सारांश प्रत्येक कार्यक्रमाची कामगिरी लक्ष्य दर्शवितो.

हे कार्यक्रम मंत्रालयीन स्तरावर घेतलेल्या धोरणाविषयक निर्णयानुसार कार्यान्वित केले जातात. त्यामुळे मंत्रालयीन विभागांना कार्यक्रमाच्या कार्यभागाचा गोषवारा देण्यासाठी कोणतीही मोजमापे विहित करणे योग्य व सुसंबद्ध ठरणार नाही. ही मोजमापे फक्त प्रत्येक कार्यात्मक कार्यक्रमाच्या प्रगतीचा अंदाज घेण्यासाठी उपयुक्त आहेत. सोबत जोडलेले विवरणपत्र उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग ह्या विभागात हाताळलेल्या कार्यभाराची व्याप्ती दर्शविते.

(पाच)

अनुक्रमणिका

अनुक्रमांक	कार्यालयाचे नाव	पृष्ठ क्रमांक
१	विकास आयुक्त (उद्योग), उद्योग संचालनालय, मुंबई	१
२	शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय, मुंबई	७७
३	भू-विज्ञान व खनिकर्म संचालनालय, नागपूर	२०३

उद्योग संचालनालय

(नऊ)

अनुक्रमणिका

अनुक्रमांक (१)	कार्यक्रम (२)	पृष्ठ क्रमांक (३)
	प्रस्ताव ना	(अकरा)
	समग्र कार्यक्रम	(तेरा)
१	सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम अधिनियम, २००६	१
२	सामुहिक प्रोत्साहन योजना - २०१९	७
३	राज्यातील महिला उद्योजकांसाठी विशेष धोरण	२१
४	कृषीवर आधारित व अन्न उद्योग प्रक्रिया धोरण - २०२०	२३
५	महाराष्ट्राचे इलेक्ट्रिक व्हेईकल प्रोत्साहन धोरण - २०१८	२७
६	सुधारित बीज भांडवल योजना	३८
७	जिल्हा उद्योग केंद्र कर्ज योजना	३९
८	उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रम	४२
९	माहिती तंत्रज्ञान धोरण	४५
१०	औद्योगिक धोरण	४७
११	विशेष आर्थिक क्षेत्र	५०
१२	जैव तंत्रज्ञान	५१
१३	वाईन उद्योगास प्रोत्साहन	५३
१४	मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटना	५५
१५	विदर्भ विकास महामंडळ नागपूर	१४५
१६	पश्चिम महाराष्ट्र विकास महामंडळ, पुणे	१४८
१७	कोकण विकास महामंडळ मर्यादित	१५१
१८	मराठवाडा विकास महामंडळ मर्यादित छ. संभाजी नगर	१५९
१९	आजारी उद्योग कक्ष	१६२
२०	औद्योगिक समूह विकास कार्यक्रम	१६७
२१	मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजना	१८०
२२	प्रधानमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम	१८४
२३	सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम	१९२
२४	भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालय	२०३

(अकरा)

प्रस्तावना

उद्योग संचालनालयाचे कार्यक्रम अंदाजपत्रक तयार करण्याचा ह्या प्रस्तावनेत प्रयत्न करण्यात आला आहे. उद्योग संचालनालयाचे क्रियाशीलतेकरिता मिळणाऱ्या अर्थसंकल्पीय अनुदानाचा खुलासा व स्पष्टीकरण ही प्रस्तावना तयार करताना घेतला आहे. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाच्या अधिपत्याखालील महामंडळाकरिता तरतूद केलेल्या अनुदानाचा यात समावेश नाही. उद्योग संचालनालय राबवीत असलेल्या कार्यक्रमाचे विश्लेषण करून त्यांची नऊ निरनिराळ्या कार्यक्रमांत विभागणी करण्यात आली आहे व ती खालीलप्रमाणे

- (१) निदेशन व प्रशासन,
- (२) लघु उद्योग, कुटिरोद्योग, हस्तकला व रेशीम उद्योग व्यवसाय यांचा विकास,
- (३) मागासलेल्या क्षेत्राचा विकास,
- (४) रोजगार प्रचालन कार्यक्रम,
- (५) औद्योगिक सांख्यिकी आणि वाणिज्य माहिती,
- (६) मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटना,
- (७) निर्यात प्रचालन कार्यक्रम,
- (८) माहिती तंत्रज्ञान,
- (९) औद्योगिक समुहाची विकास योजना.

(तेरा)

समग्र कार्यक्रम

संचालनालयाच्या महत्त्वाच्या कार्यक्रमाचा संक्षिप्त सारांश खाली दिला आहे

कार्यक्रम क्रमांक १ – निदेशन व प्रशासन

(अ) औद्योगिक अनुज्ञप्ती.—औद्योगिक (विकास व विनियमन) अधिनियम, १९५१ अन्वये पुढील बाबींकरिता औद्योगिक अनुज्ञप्ती घेणे जरूरीचे आहे : (अ) नवीन औद्योगिक घटक स्थापनेकरिता (ब) अस्तित्वात असलेल्या उद्योगधंद्यांचे क्षमता वाढीसाठी, (क) नवीन वस्तू उत्पादनाकरिता आणि (ड) अधिनियमाच्या सूचीमध्ये दर्शविलेल्या उद्योगधंद्यांकरिता अस्तित्वात असलेला कारखाना चालू ठेवण्याबाबत केंद्र शासन, राज्य शासनाकडून औद्योगिक अनुज्ञप्तीकरिता आलेल्या अर्जांवर अभिप्राय मागविते. राज्य शासनाच्या वतीने उद्योग संचालनालय आपला अभिप्राय पाठविते. केंद्र शासनाच्या सन १९९१ च्या औद्योगिक उदारीकरणाच्या धोरणानुसार ६ प्रकारचे उद्योग वगळता अन्य उद्योगांसाठी अनुज्ञप्ती घेण्याची आवश्यकता नाही.

इरादापत्रे व औद्योगिक परवाने व औद्योगिक आवेदनपत्र इंडस्ट्रिअल एन्टरप्रायनरशीप मेमोरॅन्डम यांचे संनियंत्रण उद्योग संचालनालयातील अनुज्ञप्ती शाखेत करण्यात येते. तसेच सिकॉम, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ, उद्योगमित्र व महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र या संस्थांच्या मार्फत उद्योजकांना योग्य ती मदत व मार्गदर्शन करण्यात येते.

(ब) कच्च्या मालाचे वाटप.—केंद्र सरकारकडून मिळालेल्या दुर्मिळ आयात / देशांतर्गत उपलब्ध असलेल्या कच्च्या मालाचे लघु उद्योग घटक म्हणून नोंदणी झालेल्या घटकांना वाटप करण्याची जबाबदारी उद्योग संचालनालयाकडे आहे. याखेरीज प्रत्येक वर्षी मार्च-एप्रिल-मे या अवधि आयात कच्चा माल/भांडवली माल / यंत्रसामग्री आणि सामग्री यांच्या गरजांसाठी केंद्र सरकारने जाहीर केलेल्या आयात धोरणानुसार संबंधी अनुज्ञापन प्राधिकरणाकडे शिफारस करण्यासाठी अर्ज पुरस्कार करण्याचे कामही संचालनालयाकडे आहे.

कार्यक्रम क्रमांक २ – लघु उद्योग, कुटीर, ग्रामीण उद्योग व हस्तकला विकास

(अ) औद्योगिक वसाहती.—लघु उद्योगाच्या जलद विकासासाठी मुख्यतः राज्यातील अविकसित भागात जलद विकास होण्यासाठी औद्योगिक वसाहत निर्माण करण्याची योजना कार्यान्वित करण्यात आली. एकंदर १४२ सहकारी औद्योगिक वसाहती असून त्यापैकी १०१ सहकारी औद्योगिक वसाहती कार्यान्वित झाल्या आहेत.

(ब) लघु उद्योग घटकांना आर्थिक सहाय्य.—राष्ट्रीयीकृत व अनुसूचित बँकांनी स्थिर मालमत्ता निर्माण करण्यासाठी लघु उद्योगांना दिलेले कर्ज, तसेच खेळत्या भांडवलासाठी राष्ट्रीयीकृत बँकांनी सीमांतिक गरजांसाठी दिलेले कर्ज मिळून रु. ५०,००० पर्यंतच्या कर्जावर राज्यातील विकसित भागांत (मुंबई, पुणे, ठाणे, कल्याण, खोपोली, पिंपरी, चिंचवड भाग) १ एप्रिल १९७४ पासून राज्य शासनाने व्याज अनुदान देण्याची योजना सुरू केली आहे. व्याज अनुदान हे आर्थिक संस्थांनी आकारलेल्या व्याजाचा दर व औद्योगिक विकास बँकेचा व्याजाचा दर ९ टक्के यातील फरका इतके राहिल.

पुणे येथील इलेक्ट्रॉनिक विकास व चाचणी केंद्रातर्फे इलेक्ट्रॉनिक घटकांस चाचणी, कच्चा माल व घटकांकरिता तांत्रिक मदत तसेच आदिरूप विकासाकरिता तांत्रिक मदत देते. पुणे येथील चाचणी केंद्र महाराष्ट्र इलेक्ट्रॉनिक महामंडळाकडे एजन्सी तत्त्वावर चालविण्यास दिले आहे.

(क) आजारी उद्योग घटकांना मदत.—बँकांच्या शुश्रुषा कार्यक्रमांतर्गत आजारी उद्योग घटकांना शासकीय सहाय्य मिळवून देण्यासाठी उद्योग संचालनालयात एक खास कक्ष सुरू करण्यात आला आहे. विक्रीकर, मजुरविषयक प्रश्न या बाबींवर सहाय्य केले जाते. विक्रीकराचे बाबतीत विक्रीकराच्या थकबाकीचे कर्जात रूपांतर करण्याची योजना कार्यान्वित केली गेली आहे.

(ड) कृषि उद्योगांचा विकास.—कृषि उद्योग कार्य हे प्रवर्तनांचे असून, वेगवेगळ्या महामंडळांच्या कृषि उद्योगांच्या कार्यक्रमांचा समन्वय साधून करण्याचे आहे.

कार्यक्रम क्रमांक ३ – मागासलेल्या क्षेत्राचा विकास

(अ) जिल्हा औद्योगिक केंद्राची स्थापना.—महाराष्ट्रातील सर्व जिल्हांचा जिल्हा उद्योग केंद्र कार्यक्रमात समावेश झालेला आहे. प्रत्येक केंद्रात प्रमुखस्थानी उद्योग उप संचालकाच्या दर्जाचा एक महाव्यवस्थापक व वेगवेगळ्या क्षेत्रांसाठीचा कार्यात्मक व्यवस्थापक यांची नेमणूक करण्यात आली आहे. प्रकल्प आराखडा, रचना ते प्रकल्प कार्यान्वित होईपर्यंतची सर्व प्रकारची मदत लघु उद्योग उद्योजकांना मिळवून देण्याचे प्रयत्न जारी आहेत. सुशिक्षित बेरोजगारांना स्वयंरोजगार सुरू करण्यासाठी बीज भांडवल सहाय्य योजना, पंतप्रधान रोजगार योजना व लहान लघु उद्योजकांसाठी जि. के. कर्ज योजना जिल्हा उद्योग केंद्रांमार्फत राबविल्या जातात.

(चौदा)

(ब) सामूहिक प्रोत्साहन योजना.—राज्य शासन, राज्यातील विकसनशील व अविकसित भागांत, उद्योगांच्या उभारणीसाठी एकत्रित उत्तेजन योजना कार्यान्वित करित आहे. औद्योगिकदृष्ट्या अविकसित व विकसनशील भागात मोठ्या प्रमाणात औद्योगिक गुंतवणूक व्हावी हा या योजनेमागील उद्देश आहे.

कार्यक्रम क्रमांक ४ – रोजगार प्रचालन योजना

सुशिक्षित बेकारांना बीज भांडवल सहाय्य.—राज्यातील रोजगारांचा प्रश्न सोडविण्यासाठी सुशिक्षित बेकारांना त्यांना स्वतःचा उद्योग व्यवसाय सुरू करण्यासाठी बीज भांडवल योजना कार्यान्वित केली आहे. बीज भांडवल व स्वतःचे भाग, ह्याच्या आधारे उद्योजकाला बँकांकडून कर्ज मिळण्यासाठी मदत होते.

कार्यक्रम क्रमांक ५ – औद्योगिक, सांख्यिकी व वाणिज्य बुद्धिमत्ता

औद्योगिक सांख्यिकी.—औद्योगिक सांख्यिकीकरणाची माहिती गोळा करणे, संकलन करणे व माहिती पुरविणे याबाबतची मुख्यतः उद्योग संचालनालयाकडे नोंदणी झालेल्या लघु उद्योग घटकांची कामे उद्योग संचालनालयात केली जातात. विकास आयुक्त (लघु उद्योग विकास) केंद्र शासनाला लागणाऱ्या उत्पादन निर्देशांकाचे कार्यही संचालनालयाने हाती घेतले आहे. याखेरीज महाराष्ट्रातील उद्योगधंद्यांची निर्देशिका तयार करण्याचे कार्यही हाती घेण्यात आले आहे. या निर्देशिकामध्ये मुख्यतः नोंदणी झालेले लघु उद्योग घटक, मोठे व मध्यम उद्योगधंदे यांची नावे व पत्ते तसेच त्यांच्या उत्पादित वस्तू यांचा समावेश राहिल.

कार्यक्रम क्रमांक ६ – मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटना

भांडार खरेदी.—खर्चात काटकसर व सामान खरेदीतील पुरवठा एकसूत्रता ह्याकरिता विविध शासकीय विभागांना लागणाऱ्या सामान खरेदीचे कार्य संचालनालयातील सामान खरेदी विभाग करते. एकापेक्षा अधिक विभागांना लागणाऱ्या गरजांबाबत संख्या - करार अथवा दर करार ठरविण्याचे कार्यही सामान खरेदी विभाग करित आहे. डी. जी. एस. एन. डी. ने ठरविलेले दर करार प्रवर्तित कार्यही हा विभाग करतो व त्याद्वारे राज्य शासकीय विभागांकरिता ह्या बाबी उपलब्ध करून देतो.

कार्यक्रम क्रमांक ७ – निर्यात प्रचालन कार्यक्रम

निर्यात प्रचालन.—निर्यात वृद्धीसाठी पायाभूत सुविधांमधील कमतरता व अडचण दूर करणे, औद्योगिक प्रदर्शनात सहभागी होणे, निर्यात प्रचालनाबाबत प्रशिक्षणाचे आयोजन करणे कायमस्वरूपी प्रदर्शन केंद्रे प्रस्थापित करणे, उत्कृष्ट निर्यातदारांना त्यांच्या निर्यातीच्या उत्कृष्ट कामगिरीबद्दल पुरस्कार व गुणवत्ता प्रमाणपत्र प्रदान करणे, राज्यात थेट विदेशी गुंतवणूक मोठ्या प्रमाणावर आकर्षित करण्यासाठी तसेच राज्याच्या निर्यातीत भरीव वाढ करण्यासाठी विशेष आर्थिक क्षेत्र विकसित करणे इ. योजना निर्यात प्रचालन कक्षामार्फत राबविल्या जातात.

केंद्र शासनाने “निर्यातीकरिता पायाभूत सुविधांच्या विकास कामासाठी राज्य शासनास सहाय्य Assiance to ate for Infraructure Development for Export a Allied Activities (ASIDE) ” अशी नवीन योजना सुरू केली आहे. राज्याची निर्यातीच्या क्षेत्रातील कामगिरी व निर्यातीच्या वाढीचा दर विचारात घेऊन या योजनेअंतर्गत निर्यातीकरिता पायाभूत सुविधांचा विकास करण्यासाठी राज्य शासनास केंद्र शासनाकडून निधी उपलब्ध करून दिला जातो.

कार्यक्रम क्रमांक ८ – जैव तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान

(१) जैव तंत्रज्ञान.—राज्यात नवीन जैव तंत्रज्ञान उद्योग आकर्षित व्हावेत तसेच त्यांचा विस्तार / विकास व्हावा या दृष्टीने जैव तंत्रज्ञान उद्योगांना काही प्रोत्साहने, सोयी सवलती देण्यात आलेल्या आहेत. सदर धोरणाच्या अनुषंगाने उद्योग संचालनालयाच्या मार्फत आवश्यक ती माहिती पुरविली जाते. जैव तंत्रज्ञान घटकांची नोंदणी / इरादापत्रे याविषयी सर्व जिल्हा उद्योग केंद्रे, विभागीय कार्यालये तसेच महाराष्ट्र उद्योग विकास महामंडळ यांचेमार्फत अहवाल, उद्योग संचालनालय संकलित करते.

(२) माहिती तंत्रज्ञान.—माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरणातील निकष पूर्ण करणाऱ्या सार्वजनिक तसेच खाजगी क्षेत्रातील कंपन्या / संस्था यांनी विकसित केलेल्या माहिती तंत्रज्ञान उद्योगांना नोंदणी / इरादापत्रे उद्योग संचालनालयामार्फत दिले जातात. यासाठी आवश्यक असलेल्या कागदपत्रांची माहिती पुरविण्या संदर्भात योग्य ते मार्गदर्शन केले जाते. तसेच या उद्योग घटकांची माहिती संबंधित कार्यालयांकडून घेऊन ती उद्योग संचालनालयाकडे संकलित केली जाते.

कार्यक्रम क्रमांक ९ – औद्योगिक समुहाची विकास योजना

उद्योगाच्या सर्वांगीण विकासाकरिता तंत्रज्ञानाचा विकास, तसेच इतर देशातील विकसित तंत्रज्ञानाचा उपयोग करणे, आर्थिक व औद्योगिकदृष्ट्या मागासलेल्या भागांमध्ये अपूर्ण राहिलेल्या योजना अथवा नवीन उद्योगधंदे सुरू करण्यावर जास्त भर देण्याच्या दृष्टीने उद्योग संचालनालयामार्फत योजना राबविली जाते.

औद्योगिक धोरण, २०१३

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम अधिनियम, २००६

केंद्र शासनाच्या विकास आयुक्त (लघु उद्योग), नवी दिल्ली यांनी वेळोवेळी निर्देशित केलेल्या आदेशानुसार व आखलेल्या सुलभ कार्यपद्धतीच्या धोरणानुसार उद्योग संचालनालयाकडून लघु उद्योग घटकांना लघु उद्योग नोंदणी देण्यात येते.

केंद्र शासनाने सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम विकास अधिनियम, २००६ ची अंमलबजावणी करण्याचे आदेश पारीत केल्याने, महाराष्ट्र शासनाने या संदर्भात दिनांक २७ ऑक्टोबर, २००६ च्या अधिसूचनेद्वारे या कायद्याची अंमलबजावणी सुरू केली आहे. या नवीन कायद्यानुसार सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना आता “ उद्योग “ ऐवजी “ उपक्रम “ असे संबोधण्यात येत आहे. उत्पादन करणाऱ्या व सेवा पुरवणाऱ्या उपक्रमाचे प्रत्येकी तीन प्रकार विहित केलेले आहेत.

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम विकास अधिनियम, २००६ अंतर्गत केंद्र शासनाने सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम मंत्रालय अधिसूचना दिनांक २१ मार्च, २०२५ अन्वये सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांच्या व्याख्येत खालीलप्रमाणे बदल केला आहे.

सूक्ष्म उपक्रम (उत्पादन व सेवा)	:	संयंत्र व यंत्रसामग्रीमधील गुंतवणूक रु. २.५ कोटीपर्यंत आणि वार्षिक उलाढाल १० कोटीपर्यंत आहे असा उपक्रम.
लघुउपक्रम (उत्पादन व सेवा)	:	संयंत्र व यंत्रसामग्रीमधील गुंतवणूक रु. २५ कोटीपर्यंत वार्षिक उलाढाल १०० कोटीपर्यंत आहे असा उपक्रम.
मध्यम उपक्रम (उत्पादन व सेवा)	:	संयंत्र व यंत्रसामग्रीमधील गुंतवणूक रु. १२५ कोटीपर्यंत वार्षिक उलाढाल ५०० कोटीपर्यंत आहे असा उपक्रम.

नमूद कायद्यानुसार नवीन / प्रस्तावित उपक्रमाने उद्योजकाचे आवेदनपत्र सक्षम प्राधिकाऱ्याकडे सादर करणे आवश्यक असून सदर आवेदनपत्रास ज्ञापन स्वीकृती देण्यात येते. संबंधित उपक्रमाच्या आवेदनपत्रास ज्ञापन स्वीकृती देण्याचे अधिकार जिल्ह्यासाठी संबंधित महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र व मुंबई प्राधिकरण विभागासाठी उद्योग सहसंचालक, (मुंबई प्राधिकरण विभाग), चुनाभट्टी यांना राज्य शासनाने परिपत्रक क्र. १२/ २००६, दिनांक ८ नोव्हेंबर २००६ नुसार प्रदान करण्यात आले होते व त्यानुसार प्रस्तावित उपक्रमास ई एम भाग - १ व कार्यरत उपक्रमास ई एम भाग - २ नोंदणी देण्यात येत होते.

तद्नंतर केंद्र शासनाने जाहीर केलेल्या अधिसूचना क्र. S.O. २५७६ (E) दिनांक १८ सप्टेंबर, २०१५ अन्वये सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांनी ई एम भाग-१ व भाग - २ च्या ऐवजी उद्योग आधार ज्ञापन सादर करण्यासंदर्भात मार्गदर्शक सूचना निर्गमित केल्या आहेत. सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमास ज्ञापन दाखल करणे सुलभ होण्याच्या दृष्टीकोनातून पूर्वीचे परिपत्रक अधिक्रमीत करून, उद्योग आधार स्वीकृतीपत्र देण्याविषयी या कार्यालयाच्या दिनांक ६ ऑक्टोबर २०१५ च्या परिपत्रकान्वये मार्गदर्शक सूचना देण्यात आल्या होत्या. दिनांक १८ सप्टेंबर २०१५ च्या अधिसूचनेनुसार केंद्र शासनाच्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम मंत्रालयाद्वारे, स्थापित सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांना त्यांच्या पोर्टलवरून ऑनलाईन पद्धतीने उद्योग आधार नोंदणी देण्यात येत होती. मार्च २०२० अखेर राज्यातून १७.६७ लाख एवढ्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांची उद्योग आधार नोंदणी झाली असून, सदरहू उपक्रमामधील एकूण गुंतवणूक रु. २,३८,५४,३४६ लाख असून ९१.०९ लाख एवढा रोजगार आहे.

तथापि, केंद्र शासनाने दिनांक २६ जून २०२० च्या अधिसूचनेनुसार सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांची व्याख्या बदलली असून आता सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमाच्या नोंदणीला **उद्योग आधार ऐवजी उद्यम नोंदणी** असे संबोधले जात आहे. सदर बदल दिनांक १ जुलै, २०२० पासून लागू करण्यात आला आहे. त्यानुसार दि. २३ नोव्हेंबर २०२५ पर्यंत ऑनलाईन पद्धतीने ६७,९२,२७५ इतकी उद्यम नोंदणी झालेली दिसून येते.

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमास उद्यम नोंदणी करण्यासाठी कोणतेही शुल्क आकारण्यात येत नाही. उद्योग आधार ज्ञापन ऐवजी उद्यम नोंदणी केंद्र शासनाच्या <http://udyamregistration.gov.in> या पोर्टलवर ऑनलाईन पद्धतीने दाखल करता येईल. तथापि, अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये काही कारणास्तव ऑनलाईन ज्ञापन दाखल करणे शक्य नसेल तर, अशा प्रकरणी संबंधित महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र यांचेकडे अर्ज सादर करावा. अशा परिस्थितीत संबंधित उपक्रमाच्या वतीने ऑनलाईन उद्यम नोंदणी करण्याची जबाबदारी संबंधित महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र यांची आहे.

उद्यम नोंदणी स्वीकृतीचे फायदे

१. सूक्ष्म व लघु उद्योग घटकास शासनाच्या खरेदी कार्यक्रमात सवलती मिळतात.
२. सामुहिक प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत विविध सोयीसवलती मिळण्यासाठी उद्योग घटक पात्र असतो.
३. शासकीय धोरणानुसार अबकारी कर इत्यादी सवलती उद्योग घटकांस मिळतात.
४. उद्योग घटकास सवलतीच्या व्याजदरात भारतीय सूक्ष्म व लघुउद्योग विकास बँक किंवा इतर वित्तीय संस्थांमार्फत कर्ज व इतर सवलती मिळू शकतात.
५. निर्यातीसाठी काही सोयी-सवलती सूक्ष्म व लघुउद्योग घटकांस मिळतात.
६. सूक्ष्म व लघु उद्योगांना दुर्मिळ कच्च्या मालासाठी शिफारस केली जाते.

अमरावती व नागपूर विभागात सूक्ष्म व लघु उपक्रम सुकरता परिषदेची स्थापना शासन अधिसूचना दिनांक ७ जानेवारी २००८ अन्वये करण्यात आली आहे. १२.५.२०१६ रोजीच्या अधिसूचनेद्वारे मुदतवाढ देण्यात आली आहे. सदर मुदत संपल्यानंतर आता दिनांक ११.९.२०१९ रोजीच्या अधिसूचनेनुसार नागपूर विभागासाठी व दिनांक १७.९.२०१९ रोजीच्या अधिसूचनेनुसार अमरावती विभागासाठी मुदतवाढ देण्यात आली आहे. तसेच इतर विभागात (कोकण, पुणे, नाशिक, औरंगाबाद) सूक्ष्म व लघु सुकरता परिषदेची स्थापना शासन अधिसूचना दिनांक ११ डिसेंबर २००९ अन्वये करण्यात आली आहे व दिनांक ६ सप्टेंबर २०१६ व दिनांक ११.१२.२०१९ रोजीच्या अधिसूचनेद्वारे मुदतवाढ देण्यात आली आहे तसेच दिनांक १८ मे २०१६ च्या अधिसूचनेअन्वये मुंबई शहर व मुंबई उपनगर जिल्हा विभागासाठी सूक्ष्म व लघु उपक्रम सुकरता परिषदेची स्थापना करण्यात आली व दिनांक ११.१२.२०१९ रोजीच्या अधिसूचनेअन्वये मुदतवाढ देण्यात आली आहे.

औद्योगिक सुकरता परिषद

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम विकास अधिनियम, २००६ च्या कलम २१, पोट-कलम (३) द्वारे प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा आणि याबाबतीत त्यास समर्थ करणाऱ्या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करून महाराष्ट्र शासनाने राज्यातील सहा महसुली विभागासाठी सूक्ष्म व लघु उपक्रमाने दुसऱ्या घटकास विक्री केलेल्या वस्तुंच्या / पुरविलेल्या सेवेच्या थकीत देय रकमेच्या वसुलीसाठी संबंधित विभागाच्या उद्योग सहसंचालक यांचे अध्यक्षतेखाली राज्यात एकूण सात सूक्ष्म व लघु उपक्रम सुकरता परिषदांची स्थापना करण्यात आली आहे. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाच्या दिनांक १२ मे २०१६ च्या अधिसूचनेनुसार सदरहू परिषदेची रचना खालीलप्रमाणे आहे :-

१. संबंधित विभागाचे उद्योग सहसंचालक	-	अध्यक्ष
२. संबंधित विभागातील दोन औद्योगिक संघटनांचे दोन प्रतिनिधी	-	सदस्य
३. संबंधित महसुली क्षेत्रातील उपक्रमांना वित्त पुरवठा करणाऱ्या एका अग्रणी बँकेचा क्षेत्रीय किंवा विभागीय व्यवस्थापक	-	सदस्य
४. संबंधित विभागीय उद्योग सहसंचालक कार्यालयीन उद्योग उप संचालक	-	सदस्य सचिव

सदर अधिनियमान्वये केंद्र शासनाने सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांना प्रोत्साहित करणे व विकास साधणे, सदर उपक्रमांची निकोप वाढ होणे कामी आणि अनुषंगिक व आकस्मित प्रकरणी सुविधा उपलब्ध करून देणे आलेल्या आहेत. सदर अधिनियमाच्या कलम १८ (१) अन्वये सूक्ष्म व लघु उपक्रमांना देय असलेली प्रदाने / विलंब देणी (Outaing dues) थकीत झाल्यास सदर बाबत सुकरता परिषदेकडे याचिका दाखल करता येते. एकदा याचिका दाखल झाल्यानंतर संबंधित सुकरता परिषद संबंधित पुरवठादार सूक्ष्म / लघु उपक्रमास त्यांना देय असलेली थकीत देणी बाबत संबंधित अधिनियम/कायदे/नियम अंतर्गत कायदेशीर प्रक्रिया पूर्ण करून अर्धन्यायिक संस्थेच्या अधिकार कक्षेत निवाडा/निर्णय देण्यात येतो.

राज्यातील सुकरता परिषदांमध्ये दाखल झालेल्या प्रकरणांचा तपशील सोबत जोडला आहे.

सुकरता परिषद अहवाल दिनांक १६.०१.२०२४

Sr.No	Details	Period	MMR-Mumbai	Kokan/Thane	Pune	Nagpur	Nashik	Chh. Sambhaji nagar	Amravati	Total
1	Applications Filled by MSEs	Since inception till 15/10/25	22651	14112	11634	4178	3032	974	590	57171
		Form April-24 to March-25	3519	2376	2199	535	632	141	86	9488
		From 01/04/2025 to 15/10/25	2400	1323	881	245	291	103	25	5268
2	Applications Mutually Settled on Samadhaan Portal	Since inception till 15/10/25	2320	982	834	159	202	61	34	4592
		Form April-24 to March-25	331	138	195	24	33	8	4	733
		From 01/04/2025 to 15/10/25	320	55	57	8	45	13	2	500
3	Application Rejected by MSEFC Council	Since inception till 15/10/25	11548	9754	3567	88	1588	364	106	27015
		Form April-24 to March-25	1774	1524	1051	6	354	0	0	4709
		From 01/04/2025 to 15/10/25	733	738	176	0	128	0	1	1776
4	Application Converted into Case/Petition by MSEFC Council	Since inception till 15/10/25	8060	3249	6739	4100	1306	511	440	24405
		Form April-24 to March-25	1414	313	953	491	174	124	86	3555
		From 01/04/2025 to 15/10/25	698	126	155	214	69	2	18	1282
5	Application Pending for Scrutiny at Council Level	As on today	649	404	493	23	8	90	6	1673

Sr.No	Details of Applications/petitions	Period	Petition & Hearing Status with Amount Involved (₹ in Lakhs)	MMR-Mumbai	Kokan/Thane	Pune	Nagpur	Nashik	Chh. Sambhaji Nagar	Amravati	Total
6	Details of petitions settled in Conciliation	Since inception till 15/10/25	No of Petitions	35	---	3270	NIL	58	2	4	3369
		From April-25 to 15/10/25	Amount (in Rs. Lakhs)	96	---	11552	11656.35	1.71	1.71	66.17	23374.23
			No of Hearings	89	7	106	14	1	8	225	
7	Details of petitions Disposed off in Arbitration	Since inception till 15/10/25	No of Petitions	1	15	1761	286	31	33	14	2141
		From April-25 to 15/10/25	Amount (in Rs. Lakhs)	4.92	273.59	6220	900	7625.57	1584.95	199.17	16808.2
			No of Hearings	5	4	8	18	11	1	8	55
8	Pending Petition/Cases by MSEFC Council	As on 15/10/25	Hearing not initiated	552	---	96	23	13	90	3	777
		As on 15/10/25	Hearing in Progress	146	---	1362	1230	182	15	85	3020

INDUSTRIAL FACILITATION COUNCIL

In exercise of the power conferred by sub-section (3) of section 21 of MSMED Act 2006, the Government of Maharashtra has formed 7 MSE Facilitation Councils for 6 Revenue divisions of the state, under the chairmanship of respective Regional Joint Director of Industries.

The structure of the MSE Facilitation Council as under—

1. Regional Joint Director of Industries of the concerned Region.	:—	Chairperson
2. Two representative of Association of Micro & Small enterprise.	:—	Member
3. Zonal or Regional Manager of one of the lead banks' lending money to Micro & Small enterprises in the concerned revenue division.	:—	Member
4. Deputy Director of Industries of the concerned Region.	:—	Member Secretary

The said Act incorporates provisions for encouraging and achieving development of Micro, Small and Medium enterprises and for healthy development of these enterprises. Micro and Small enterprises can file a case with the concerned Micro Small Enterprises Facilitation Council under Section 18 (1) of the said Act if there is a delay in payment of their rightful dues/ outstanding dues. Once the case is filed the concerned Micro Small Enterprises Facilitation Council after completing due legal process by following the provisions of the said Act/Law/Rules passes an order within the ambit of Quasi-Judicial powers vested with it regarding the rightful dues of the said supplier (Micro/Small enterprise).

Current status of the cases filed in the facilitation councils are enclosed separately.

Earlier, registration of Small Scale Industries units was being done by the Directorate of Industries according to the simplified procedures laid down by Development Commissioner (SSI), New Delhi, and Government of India.

Government of India has notified the MSMED Act, 2006, dated 16th June 2006. Accordingly Government of Maharashtra has also issued the Notification dated 27th October 2006. As per this Act, "Industries" word is replaced by "Enterprises". There are three types of manufacturing enterprises and three types of Services enterprises.

Under Micro, Small & Medium Enterprises Development Act, 2006, Govt. of India issued Notification dated 26th June, 2020 regarding change in the definition of Micro, Small & Medium Enterprises which is as under;

Micro Enterprise
(Manufacturing & Service)	:	The investment in Plant & Machinery upto 1 Crore, and annual turnover upto 5 Crore
Small Enterprise
(Manufacturing & Service)	:	The investment in Plant & Machinery upto 10 Crore, and annual turnover upto 50 Crore
Medium Enterprise
(Manufacturing & Service)	:	The investment in Plant & Machinery upto 50 Crore, and annual turnover upto 250 Crore

Directorate of Industries vide its circular No. 12/2006, dated 8th November 2006 had delegated power to General Manager, District Industries Centre for respective districts and Joint Director of Industries, Mumbai Metropolitan Region for Mumbai Metropolitan Region to accept the Entrepreneur's Memorandum from Entrepreneur and issue Acknowledgment accordingly under Micro, Small and Medium Enterprise Development Act, 2006. Accordingly EM Part-I and EM Part-II were being issued to proposed and functioning enterprises respectively.

However, as per Govt. of India's notification No. S.O. 2576 (E), dated 18th September 2015, the Udyog Aadhaar Registration has been introduced in lieu of EM Part-I and Part-II. As per this procedure, the entrepreneur can apply online on the website of Ministry of MSME, Govt. of India for getting Udyog Aadhaar. Accordingly, the circular dated 6th October 2015 had been issued by Directorate of Industries to all District Industries Centers and Regional Offices. As per notification dated 18th September 2015, the Ministry of MSME, Govt. of India was issuing online Udyog Aadhaar registrations to established MSMEs. In Maharashtra State, upto March 2020, the total online Udyog Aadhaar registrations issued to 17.67 lakh Micro, Small & Medium Enterprises olving an investment of Rs.23854346 lakh and employment of 91.01 lakh.

However, as per the Notification dated 26th June, 2020 issued by Ministry of Micro, Small & Medium Enterprises, Govt. of India, the definition of Micro, Small & Medium Enterprises has been changed and the Udyog Aadhaar has been replaced with Udyam Registration w.e.f. 1st July 2020. From July, 2020 upto October 2023 the total online Udyam Registrations issued to Micro, Small & Medium Enterprises is 36 36,87,659 Udyam Registration for Micro, Small & Medium Enterprises is free of charge. Udyam Registration in place of Udyog Aadhaar Registration can be done online on Udyam Portal <http://udyamregistration.gov.in>. However, in some exceptional cases, where online registration is not possible, application can be submitted to concerned General Manager, District Industries Centre (DIC). In these cases, GM, DIC would be responsible for online Udyam Registration for that enterprise.

Benefits of Udyam Registration

1. Micro & Small enterprises get some concessions in Government Procurement.
2. The unit is eligible for various concessions / benefits under Package Scheme of Incentives.
3. According to Government Policy, the unit gets concession in Excise Duty.
4. The unit can acquire concessional loan and other benefits from Micro & Small Industries Development Bank of India and other financial institutions.
5. Micro & Small enterprises can take benefits / concessions for doing export.
6. Recommendation is made for acquiring rare raw material needed for Micro & Small Enterprises.

Micro and Small Enterprises Facilitation Councils for Amravati and Nagpur Region have been established under the act *vide* Government Notification dated 7th January, 2008 and extension has been provided to them through Notification dated 12th May 2016. After expiry of said extension, further extension is provided for Nagpur MSEFC and Amravati MSEFC through notification dated 11th September 2019 and 17th September 2019 respectively. Similarly, Micro and Small Enterprises Facilitation Councils for other regions (Konkan, Pune, Nashik & Aurabgabad) have been formed *vide* notification dated 11th December 2009 and 6th September 2016 and extension is provided to them *vide* notification dated 11th December 2019. Micro and Small Enterprises Facilitation Council, Mumbai and Mumbai Suburban District is formed *vide* Government Notification dated 18th May 2016 and extension is given through notification dated 11th December 2019.

IFC REPORT AS ON DTD. 16th January 2024

Sr.No	Details	Period	MMR-Mumbai	Kokan/Thane	Pune	Nagpur	Nashik	Chh. Sambhaji nagar	Amravati	Total
1	Applications Filled by MSEs	Since Inception till 15/10/25	22651	14112	11634	4178	3032	974	590	57171
		Form April-24 to March-25	3519	2376	2199	535	632	141	86	9488
2	Applications Mutually Settled on Samadhaan Portal	From 01/04/2025 to 15/10/25	2400	1323	881	245	291	103	25	5268
		Since inception till 15/10/25	2320	982	834	159	202	61	34	4592
3	Application Rejected by MSEFC Council	Form April-24 to March-25	331	138	195	24	33	8	4	733
		From 01/04/2025 to 15/10/25	320	55	57	8	45	13	2	500
4	Application Converted into Case/Petition by MSEFC Council	Since inception till 15/10/25	11548	9754	3567	88	1588	364	106	27015
		Form April-24 to March-25	1774	1524	1051	6	354	0	0	4709
5	Application Pending for Scrutiny at Council Level	From 01/04/2025 to 15/10/25	733	738	176	0	128	0	1	1776
		Since inception till 15/10/25	8060	3249	6739	4100	1306	511	440	24405
5	Application Pending for Scrutiny at Council Level	Form April-24 to March-25	1414	313	953	491	174	124	86	3555
		From 01/04/2025 to 15/10/25	698	126	155	214	69	2	18	1282
		As on today	649	404	493	23	8	90	6	1673

Sr.No	Details of Applications/Petitions	Period	Petition & Hearing Status with Amount Involved (₹ in Lakhs)	MMR-Mumbai	Kokan/Thane	Pune	Nagpur	Nashik	Chh. Sambhaji Nagar	Amravati	Total
6	Details of petitions settled in Conciliation	Since Inception till 15/10/25	No of Petitions	35	---	3270		58	2	4	3369
		From April-25 to 15/10/25	Amount (in Rs. Lakhs)	96	---	11552	NIL	11656.35	1.71	68.17	23374.23
7	Details of petitions Disposed off in Arbitration	Since inception till 15/10/25	No of Hearings	89	7	106		14	1	8	225
		From April-25 to 15/10/25	Amount (in Rs. Lakhs)	1	15	1761	286	31	33	14	2141
8	Pending Petition/Cases by MSEFC Council	As on 15/10/25	No of Hearings	492	273.59	6220	900	7625.57	1584.95	199.17	16808.2
		As on 15/10/25	Hearing not initiated	5	4	8	18	11	1	1	8
		As on 15/10/25	Hearing in Progress	552	---	96	23	13	90	3	777
		As on 15/10/25		146	---	1362	1230	182	15	85	3020

सामूहिक प्रोत्साहन योजना - २०१९

(सूक्ष्म, लघु, मध्यम व मोठे विशाल व अति विशाल उद्योग)

औद्योगिकदृष्ट्या अविकसित व विकसनशील भागात मोठ्या प्रमाणात औद्योगिक गुंतवणूक व्हावी, या उद्देशाने महाराष्ट्र शासन सन १९६४ पासून सामूहिक प्रोत्साहन योजना राबवित आहे. प्रस्तुत योजनेमध्ये वेळोवेळी सुधारणा करण्यात येते. शासन निर्णय दिनांक १६ सप्टेंबर २०१९ नुसार शासनाने सामूहिक प्रोत्साहन योजना - २०१९ अंमलात आणली. प्रचलित योजनेचा कालावधी १ एप्रिल २०१९ ते ३१ मार्च २०२४ पर्यंत आहे.

राज्यातील वैयक्तिक, भागीदारी, खाजगी क्षेत्र, राज्य शासनाचे सार्वजनिक/संयुक्त क्षेत्र, सहकारी संस्था यांनी स्थापित केलेले उद्योग घटक सामूहिक प्रोत्साहन योजना - २०१९ अंतर्गत समाविष्ट केलेले आहेत.

जिल्ह्यातील तालुक्यांची त्यांच्या औद्योगिक विकासाच्या प्रतवारीवर अ, ब, क, ड, ड+, विनाउद्योग जिल्हा, नक्षलग्रस्त क्षेत्र आणि आकांक्षी जिल्हे अशा आठ गटात विभागणी करण्यांत आली आहे.

१	गट अ	विकसित विभाग (उदा. मुंबई प्राधिकरण विभाग व पुणे प्राधिकरण विभाग).
२	गट ब	गट अ पेक्षा कमी विकसित झालेला भाग.
३	गट क	गट अ व ब मधील विभागांपेक्षा कमी विकसित भाग.
४	गट ड	गट अ, ब, क, ड पेक्षा कमी विकसित भाग.
५	गट ड+	गट अ, ब, क पेक्षा कमी विकसित भाग तसेच आधारभूत मूलभूत सुविधांचा अभाव..
६	विना उद्योग जिल्हे	जेथे कोणताही मोठा उद्योग स्थापित झाला नाही आणि गट अ, ब, क, ड व ड+ भाग व्याप्त नसलेला.
७	नक्षलग्रस्त क्षेत्र	शासन निर्णय क्र. NAVIKA-२००८/C.R. २०९/ka. १४१६, dated ३१ मे २००९ अनुसार नक्षलवाद्यांमुळे बाधित झालेले क्षेत्र.
८	आकांक्षी जिल्हे (अॅस्पिरेशनल डिस्ट्रीक्ट्स)	धाराशीव, गडचिरोली, वाशिम आणि नंदुरबार.

❖ सूक्ष्म, लघु व मध्यम व मोठे उद्योग घटकाकरिता औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान

एकूण रु. ५० कोटीपर्यंत स्थिर भांडवली गुंतवणूक असलेल्या घटकांना स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या कमाल १००% मर्यादितपर्यंत राज्यांतर्गत प्रथम विक्रीच्या १००% ढोबळ वस्तू व सेवा करारवर पात्र सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग घटकांना दिनांक १६ सप्टेंबर २०१९ च्या शासन निर्णयातील परिच्छेद क्र. ४ (४.३, ४.४, ४.६, ४.७ व ४.८) प्रमाणे औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान अनुज्ञेय करण्यात आली आहेत.

तालुका/क्षेत्र वर्गीकरण	स्थिर भांडवली गुंतवणूकीची कमाल मर्यादा (रु. कोटी)	स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या टक्केवारीच्या प्रमाणात मर्यादा	पात्रता कालावधी (वर्ष)
अ			७
ब	या धोरणाच्या अनुषंगाने, सूक्ष्म, लघु	३०%	७
क	व मध्यम उपक्रमाची व्याख्या ही केंद्र	४०%	१०
ड	शासनाच्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम	५०%	१०
ड+	उपक्रम अधिनियम-२००६ मधील	६०%	१०
विदर्भ, मराठवाडा, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग	व्याख्येनुसार तसेच ज्या लहान उद्योग	८०%	
धुळे विनाउद्योग जिल्हे, नक्षलग्रस्त	घटकांची स्थिर भांडवली गुंतवणूक		
जिल्हे	रु. ५० कोटीपर्यंत आहे अशी राहिल.		
* आणि आकांक्षी जिल्हे		१००%	१०
(अॅस्पिरेशनल डिस्ट्रीक्ट्स) **			

* महाराष्ट्र शासन, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाने निर्गमित केलेल्या दिनांक १ एप्रिल, २०१३ रोजीच्या शासन निर्णय क्र. पीएसआय २०१३/(सीआर-५४)/उद्योग-८ नुसार नक्षलग्रस्त भाग.

** धाराशीव, गडचिरोली, वाशिम व नंदुरबार असे आकांक्षी जिल्हे (अॅस्पिरेशनल डिस्ट्रीक्ट्स)

❖ अन्न व शेती प्रक्रिया उत्पादक घटक (Secoary a Tertiary processing units a Primary Processing units by Farmers Producer Companies a e units set up in government assied Food Parks), जैव इंधन उत्पादक, हरित ऊर्जा उत्पादक तसेच उद्योग ४.० मध्ये समाविष्ट उत्पादक यांना २० टक्के जादाची प्रोत्साहने मंजूर करण्यात आलेली आहेत तसेच प्रोत्साहने उपभोगण्याच्या कालावधीमध्ये २ वर्षांनी वाढ केली आहे.

विस्तारीकरण व विविधता :

अस्तित्वातील/नवीन सूक्ष्म, लघु, मध्यम व मोठे उद्योग घटक (माहिती तंत्रज्ञान / जैव तंत्रज्ञान उद्योग घटकासह) विस्तारीकरण व विविधता याकरिता पात्र आहेत अशा उद्योगांच्या विस्तारीकरणासाठी / विविधतेसाठी औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदानाची टक्केवारी वरील पात्र टक्केवारीच्या ७५ टक्के व देय कालावधीपेक्षा १ वर्षांनी कमी राहिल.

❖ व्याज अनुदान :

सर्व पात्र नवीन सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग घटकांना त्यांनी बँक व आर्थिक संस्था यांचेकडून स्थिर भांडवली गुंतवणूकीसाठी घेतलेल्या कर्जावर ५ टक्के व्याज अनुदान देय आहे. (व्याज अनुदान हे इतर कोणत्याही संस्था, राज्यशासन तसेच भारत सरकार पुरस्कृत योजना यांचेकडून मिळालेले व्याज अनुदान किंवा ५ टक्के प्रतिवर्ष यापैकी जी कमी असेल ती रक्कम) व्याज अनुदानाची रक्कम ही त्या वर्षी भरलेल्या वीज देयकाच्या रकमेच्या मर्यादित प्रतिवर्षी अनुज्ञेय आहे.

❖ विद्युत शुल्क माफी :

क, ड, ड+ आणि विनाउद्योग क्षेत्रात तसेच नक्षलग्रस्त क्षेत्र, आकांक्षी जिल्ह्यांमध्ये नव्याने स्थापन होणाऱ्या पात्र सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग घटकांना पात्रता कालावधीमध्ये विद्युत शुल्क माफी देण्यात येते.

राज्यातील उर्वरित क्षेत्रांतील (म्हणजे अ व ब) १०० टक्के निर्यात प्रधान, माहिती तंत्रज्ञान व जैव तंत्रज्ञान घटक यांना विद्युत शुल्क भरण्यापासून ७ वर्षांच्या कालावधीसाठी माफी देण्यात येते.

❖ मुद्रांक शुल्क माफी :

क, ड, ड+ व विनाउद्योग जिल्ह्यातील तसेच नक्षलग्रस्त क्षेत्रातील नवीन उद्योग अथवा उद्योगांचा विस्तारीकरण / विविधीकरण करण्यासाठी लागणारी जमीन संपादन करण्यासाठी, तसेच दिर्घ मुदतीच्या कर्जाच्या दस्तऐवजावर अनुज्ञेय मुद्रांक शुल्कात साप्रोयो - २०१९ योजनेच्या कालावधीपर्यंत सूट देण्यात आली आहे.

अ व ब क्षेत्रामध्ये सार्वजनिक उद्यानातील माहिती व जैव तंत्रज्ञान घटकांना १०० टक्के

अ व ब क्षेत्रामध्ये खाजगी उद्यानातील माहिती व जैव तंत्रज्ञान उद्योग घटकांना ७५ टक्के

तसेच पात्र नवीन व विस्तारीत उद्योग घटकांना साप्रोयो - २०१३ व साप्रोयो - २०१९ अंतर्गत त्यांचे गुंतवणूक कालावधीमध्ये (परिच्छेद क्र. २.९ नुसार) मुद्रांक शुल्क सवलत अनुज्ञेय आहे.

❖ वीज दर अनुदान :

नवीन सूक्ष्म, लघु, मध्यम उद्योग व एकूण ५० कोटी पर्यंत स्थिर भांडवली गुंतवणूक असलेले मोठे उद्योग घटक विद्युत कर अनुदान मिळण्यास पात्र आहेत. वापर केलेल्या व त्याचे देयक अदा केलेल्या ऊर्जेकरिता विदर्भ, मराठवाडा, उत्तर महाराष्ट्र आणि कोकण विभागातील रायगड, रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील उद्योग घटकांकरिता रु. १/- प्रति युनिट व राज्यातील इतर क्षेत्रामधील उद्योग घटकांकरिता रु. ०.५० प्रति युनिट यानुसार त्यांनी उत्पादनास सुरुवात केल्यापासून ३ वर्षांच्या कालावधीकरिता अनुदान देय आहे.

❖ सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उत्पादक घटकांचे सक्षमीकरण :

- गुणात्मक स्पर्धात्मकता संशोधन व विकास कार्य आणि तांत्रिक श्रेणीमध्ये वाढ, पाणी व ऊर्जा संरक्षण, पत मूल्यांकन याकरिता सर्व विभागातील विस्तारीत सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग घटकांकरिता खालीलप्रमाणे सवलती आहेत.
- तांत्रिक श्रेणीवाढीकरिता (Technology up-gradation) स्थिर मालमत्तेच्या गुंतवणूकीवर ५ टक्के अनुदान रु. २५ लाख मर्यादित.

- गुणवत्ता प्रमाणपत्रासाठी (Quality Certificate) येणाऱ्या खर्चावर ७५ टक्के अनुदान रु. १ लाख मर्यादितपर्यंत.
- स्वच्छ उत्पादन मोजमापकाकरिता प्रस्थापित स्थिर मालमत्ता च्या गुंतवणूकीच्या (Cleaner production measures) २५ टक्के अनुदान रु. ५ लाख मर्यादितपर्यंत.
- राष्ट्रीय पेटेंट रजिस्ट्रेशनकरिता केलेल्या खर्चावर (Patent registration) ७५ टक्के अनुदान रु. १० लाख मर्यादितपर्यंत व आंतरराष्ट्रीय पेटेंट रजिस्ट्रेशनकरिता रु. २० लाख मर्यादितपर्यंत.
- स्मॉल इंडस्ट्रीज डेव्हलपमेंट बँक ऑफ इंडिया / शासनमान्य पत मूल्यांकन संस्था यांचेकडून पत मूल्यांकनाकरिता येणाऱ्या खर्चावर ७५ टक्के अनुदान रु. ४०,००० मर्यादितपर्यंत.
- पाणी परिक्षणाकरिता येणाऱ्या खर्चावर ७५ टक्के अनुदान रु. १ लाख मर्यादितपर्यंत.
- ऊर्जा परिक्षणाकरिता येणाऱ्या खर्चावर ७५ टक्के अनुदान रु. २ लाख मर्यादितपर्यंत.
- पाणी प्रक्रिया/जतन याकरिता स्थिर मालमत्तेच्या गुंतवणूकीवर ५० टक्के अनुदान रु. ५ लाख मर्यादितपर्यंत.
- ऊर्जा कार्यक्षमता वाढीकरिता स्थिर मालमत्तेच्या गुंतवणूकीवर ५० टक्के अनुदान रु. ५ लाख मर्यादितपर्यंत.

❖ मोठ्या उद्योगांसाठी औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान :

राज्यातील निरनिराळ्या भागामध्ये स्थापित झालेले नवीन / विस्तारीत मोठे उद्योग घटक खालीलप्रमाणे औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान मिळण्यास पात्र आहेत.

तालुका / क्षेत्र वर्गीकरण	स्थिर भांडवली गुंतवणूकीची कमाल मर्यादा (रु. कोटी)	किमान प्रत्यक्ष रोजगार निर्मिती संख्या	स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या टक्केवारीच्या प्रमाणात मर्यादा	पात्रता कालावधी (वर्ष)
अ व ब	७५०	१०००	२५	७
क	५००	७५०	४०	७
ड	२५०	५००	६०	७
ड +	१५०	४००	७०	७
विदर्भ, मराठवाडा, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग व धुळे	१००	३००	८०	९
विनाउद्योग जिल्हे, नक्षलग्रस्त जिल्हे * आणि आकांक्षी जिल्हे (अॅस्पिरेशनल डिस्ट्रीक्ट्स)**	१००	२५०	१००	९

* महाराष्ट्र शासन, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाने निर्गमित केलेल्या दिनांक १ एप्रिल, २०१३ रोजीच्या शासन निर्णय क्र. पीएसआय २०१३/(सीआर-५४)/ उद्योग-८ नुसार नक्षलग्रस्त भाग.

** उस्मानाबाद, गडचिरोली, वाशिम व नंदुरबार असे आकांक्षी जिल्हे (अॅस्पिरेशनल डिस्ट्रीक्ट्स)

❖ मोठ्या उद्योगांसाठी औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान :

पात्र मोठ्या उद्योग घटकांना औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान हे पात्र गुंतवणूकीच्या १००% मर्यादितपर्यंत राज्यातील प्रथम विक्रीच्या ५०% ढोबळ मूल्यवर्धित करावर अनुज्ञेय आहे. तसेच खास प्रकारच्या मोठ्या उद्योगांना राज्यातील प्रथम विक्रीच्या ४०% निव्वळ मूल्यवर्धित करावर औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान अनुज्ञेय आहे.

❖ विद्युत शुल्क माफी :

पात्र मोठ्या व खास मोठ्या नवीन उद्योग घटकांना पात्रता कालावधीमध्ये विद्युत शुल्क माफी अनुज्ञेय आहे.

❖ मुद्रांक शुल्क सवलत :

पात्र मोठ्या व खास मोठ्या नवीन तसेच विस्तारीकरण प्रकल्पांना त्यांच्या गुंतवणूक कालावधीमध्ये जमीन संपादन करण्यासाठी, तसेच दिर्घ मुदतीच्या कर्जासाठीच्या दस्तऐवजास मुद्रांक शुल्क माफी अनुज्ञेय आहे.

❖ विशाल प्रकल्प / अतिविशाल प्रकल्प :

राज्यामध्ये विशाल प्रकल्प धोरण, २००५ पासून तसेच अतिविशाल प्रकल्प धोरण, २०१३ पासून राबविण्यात येत आहे. राज्यातील विशाल प्रकल्पांना सुविधा/प्रोत्साहने मंजूर मर्यादित ठरविण्याचे अधिकार मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य यांचे अध्यक्षतेखालील उच्चाधिकार समिती आहेत. तसेच मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे अध्यक्षतेखालील आधारभूत सुविधा समितीस प्रतिष्ठित विशाल प्रकल्पांची व अतिविशाल प्रकल्पांची प्रत्येक उद्योगनिहाय परिक्षण करून त्यास विशेष / अतिरिक्त प्रोत्साहने देण्याचे अधिकार आहेत.

शासन निर्णयातील तक्ता क्र. २ नुसार राज्यामध्ये विशाल व अतिविशाल प्रकल्पांना मान्यता द्यावयाचे निकष खालीलप्रमाणे आहेत :—

प्रकल्प प्रकार	तालुका/क्षेत्र वर्गीकरण	किमान स्थिर भांडवल गुंतवणूक (रु. कोटी)	किमान थेट रोजगार निर्मिती
विशाल प्रकल्प	अ व ब	१५००	२०००
	क	१०००	१५००
	ड	७५०	१०००
	ड +	५००	७५०
	विदर्भ, मराठवाडा, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग व धुळे	३५०	५००
	विनाउद्योग जिल्हे, नक्षलग्रस्त जिल्हे*	२००	३५०
	आणि आकांक्षी जिल्हे (अॅस्पिरेशनल डिस्ट्रीक्ट्स)**		
अति विशाल प्रकल्प	संपूर्ण राज्यासाठी	४०००	४०००

रोजगार निर्मितीवर आधारित प्रकल्पांना रोजगारनिर्मितीची मर्यादा पूर्ण प्रकल्पाच्या पात्रता कालावधीत कायम ठेवावयाची असून त्यापैकी ८० टक्के व्यक्ती स्थानिक असणे आवश्यक आहे. शासन निर्णयानुसार घटकाने रोजगार निर्मितीचा निकष औद्योगिक उत्पादन सुरू झाल्यापासून दोन वर्षांच्या कालावधीत पूर्ण करणे आवश्यक आहे.

सामूहिक प्रोत्साहन योजना अनुदान वितरणाचा तपशील

सामूहिक प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत पात्र सूक्ष्म, लघु, मध्यम व मोठे उद्योग तसेच विशाल / अति विशाल प्रकल्पांना अनुदान वितरणासाठी मुख्य लेखाशिर्ष २८५२०४३४ या खाली निधी उपलब्ध करून दिला जात आहे. सन २०२२ - २०२३ या आर्थिक वर्षाकरिता अर्थसंकल्पिय तरतूद रु. ३००० कोटी इतकी आहे. सन २०१९-२०२० ते २०२२ - २०२३ (दि. ३० नोव्हेंबर २०२२ पर्यंत) या वर्षात सामूहिक प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत पात्र सूक्ष्म, लघु, मध्यम व मोठे उद्योग तसेच विशाल व अतिविशाल प्रकल्पांना वितरीत करण्यात आलेल्या अनुदानाचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे.

(रक्कम रु. कोटीत)

२०२०-२०२१	२०२१-२०२२	२०२२-२०२३	२०२३-२०२४
२२५०.००	५३००.००	६०००.००	२४३४.६१
(दिनांक ३१ जानेवारी २०२४ पर्यंत)			

PACKAGE SCHEME OF INCENTIVES—2019
(MICRO and SMALL, MEDIUM ENTERPRISES, SPECIAL LSIs,
MEGA AND ULTRA MEGA INDUSTRY)

In order to encourage the dispersal of industries to the less developed areas the State Government has been giving a Package of Incentives to New/Expansion units to set up in the developing region of the state since 1964 under a scheme popularly known as Package Scheme of Incentives. The said scheme was amended from time to time. As per the Government Resolution dated 16th September 2019, Govt. has declared Package Scheme of Incentives 2019, which shall remain in operation from 1st April 2019 to 31st March 2024 or till the new scheme came in force.

An eligible unit in the Private Sector, State Public Sector/Joint Sector and the Co-operative Sector is considered for incentives under the PSI 2019 Scheme.

The classification of areas of State considering Taluka as Block is categorized into A, B, C, D, D+, No industry District, Naxalism Affected Area and Aspirational Districts are as follows.

1.	A	Denotes Industrially developed areas.
2.	B	Denotes Areas where some industrial development has taken place, but are less developed than the areas under Group A.
3.	C	Denotes Areas, which are less developed than those covered under Group A and B.
4.	D	Denotes the lesser-developed areas of the State, not covered under Group A/Group B/Group C.
5.	D+	Denotes the least developed areas, not covered under Group A/ Group B/ Group C/Group D.
6.	No Industry District	Denotes District having no Industries and not covered under A, B, C, D and D+ Group.
7.	Naxalism Affected Area	Denotes Area affected by Naxalism, as described in GR No. NAVIKA-2008/CR 209/Ka.1416 Dated 31st May 2009 (Annexure II).
8.	Aspirational Districts	Osmanabad, Gadchiroli, Washim and Nandurbar

Under the Scheme, following incentives are granted to the eligible units.

❖ **Financial Incentives for Micro, Small, Medium units (MSME)**

As per Govt. Resolution dated 16th September 2019, payment of Industrial Promotion Subsidy (IPS) will be based on Fixed Capital Investment made by eligible Micro, Small and Medium scale industries based on location of unit. IPS to the units will be available on 100% gross State Goods and Services Tax (SGST) payable (*i.e.* relevant Tax for MSME) on 1st sale of eligible products within the state of Maharashtra under Para no. 4(4.1) of the said scheme.

New MSME/LSI unit will be eligible for a basket of incentives and the total quantum is linked with Fixed Capital Investment. The total quantum of Incentives and the eligibility period is provided as follows :

Taluka/Area Classification	Maximum Permissible Fixed Capital Investment (INR crore)	Maximum Ceiling of basket of incentives as % of FCI	Eligibility Period (Years)
A	For the purpose of this policy, MSME shall include units as per the MSMED Act, 2006, as well as the units with FCI of up to INR 50 Crore.	30%	7%
B		40%	7%
C		50%	10%
D		60%	10%
D+		80%	10%
Vidarbha, Marathwada, Ratnagiri, Sindhudurg and Dhule No Industry Districts, Naxalism Affected Areas* and Aspirational Districts**		100%	10%

* No Industry District as per Government Resolution No. PSI-2013/(CR-54)/Ind-8, dated 1st April 2013 issued by Industry, Energy and Labour Department, Govt. of Maharashtra.

** Aspirational Districts are Dharashiv, Gadchiroli, Nandurbar and Washim.

❖ The total quantum of incentives for the food/agro processing units (Secondary and Tertiary processing units and Primary Processing Units set up by Farmer's Producer Companies and the units set up in government assisted Food Parks), eligible green energy/bio-fuel manufacturing units and Units carrying out Industry 4.0 activity covered as per GR, will be 20% over and above the limit mentioned above and such units will get two more year of eligibility to avail of the incentives. However, in any case total incentives admissible to the eligible unit will not exceed 100% of eligible FCI.

❖ **Expansion/Diversification Units :**

Existing/New Micro and Small Manufacturing Enterprises, Medium Manufacturing Enterprises and Small Industries (including manufacturing IT/BT) units, qualifying as Expansion/ Diversification units, will also be eligible to get incentives for Expansion/Diversification, equivalent to 75% of the incentives admissible for New units. The eligibility period for availing of the incentives will however be reduced by one year in case of Expansion/Diversification units.

❖ **Industries Promotion Subsidy (IPS) :**

1. The eligible New/Expansion Micro, Small and Medium Manufacturing Enterprises which are set up in different parts of the Sate, will be eligible for Industrial Promotion Subsidy (IPS), as per their Taluka Categorization.

2. Eligible Micro, Small and Medium Manufacturing Enterprises shall be offered Industrial Promotion Subsidy (IPS) on 100% Gross State Goods and Services Tax (SGST) payable by the unit on the first sale of eligible products billed and delivered within Maharashtra. The modalities for disbursement of incentives shall be as per guidelines issued *vide* GR dated 12th June 2018, 20th December 2018 and 8th March 2019 and any other guidelines, clarifications issued from time to time.

❖ **Interest Subsidy :**

All eligible new Micro, Small and Medium Manufacturing Enterprises are eligible for interest subsidy. The Interest Subsidy is payable only on the interest actually paid to the Banks and Public Financial Institutions on the term loan for acquisition of fixed capital assets. The Amount of interest subsidy is effective rate of interest (after deducting interest subsidy receivable any institution under any Govt. of India Scheme or 5% p.a. whichever is less).

The quantum of interest subsidy payable every year will not exceed the bills paid for electricity consumed during the relevant year.

❖ **Exemption from Electricity Duty :**

Eligible new units in C, D, D+ areas and No Industry District(s), Naxalism Affected Area and Aspirational Districts are exempted from payment of Electricity Duty during the applicable eligibility period. In Group A and B area, only eligible 100% Export Oriented Units (EOUs), Information Technology (IT) and Bio-Technology manufacturing units will also be exempted from payment of Electricity Duty for a period of 7 years.

❖ **Waiver of Stamp Duty :**

New as well as Units undertaking Expansion / Diversification are exempted from payment of stamp duty during the investment period in Group C, D, D+ Talukas, No Industry Districts, Aspirational Districts and Naxalism Affected Areas for acquiring land (including assignment of lease rights and sale certificate) and for term loan purposes. However, in Group A and B areas, Stamp Duty exemption would be available as given below.

- BT and IT manufacturing units in Public IT / BT Parks: 100%
- BT and IT manufacturing units in Private IT / BT Parks: 75%

❖ **Power Tariff Subsidy :—**

Eligible New Micro, small and Medium Enterprises (MSME) and Small Industries will be eligible for power tariff subsidy. The subsidy will be to the tune of Rs.1/- per unit for the Units located in Vidarbha, Marathwada, North Maharashtra and the Districts of Raigad, Ratnagiri and Sindhudurg in Konkan Region and Rs.0.50 per unit for the Units in other areas of the State for a period of 3 years from the date of commencement of commercial production, for the energy consumed and paid. The Units in Group 'A' areas will however not be eligible for this incentive.

Additional Incentives for Strengthening Micro, Small and Medium Manufacturing Enterprises :

The following incentives shall be admissible to the Expansion Projects of MSMEs so as to promote quality competitiveness, Zero Defect Zero Effect (ZED scheme), Research and Development, Technology Up-gradation, Water and Energy Conservation, Cleaner Production Measures and Credit Rating—

(A) Expansion projects of MSMEs and Small Industries will be eligible for following incentives:

- 5% subsidy only on additional capital equipment acquired for Technology Up-gradation subject to a maximum of Rs.25 lakh.
- 75% subsidy on the expenses incurred on quality certification limited to Rs.1 lacs.
- 25% subsidy on additional capital equipment for cleaner production measures limited to Rs. 5 lacs.
- 75% subsidy on the expenses incurred for national patent registration limited to Rs. 10 lakh for the National patents and Rs. 20.00 lacs for the International patents.
- 75% of cost of water audit limited to Rs. 1.00 lakh.
- 75% of cost of energy audit limited to Rs. 2.00 lakh.
- 50% of cost of Capital Equipment under the measure to conserve/recycle water limited to Rs. 5.00 lakh.
- 50% of cost of Capital Equipment for improving energy efficiency limited to Rs. 5.00 lakh.

(B) Incentives for Credit Rating of MSMEs, 75% of the cost of carrying out Credit Rating by Small Industries Development Bank of India / Government accredited Credit Rating Agency, limited to Rs. 40,000.

Incentives for Large Scale Units / Projects and Special LSIs

New Large Scale Industrial Units and Special LSI Units which are set up in different parts of the State will be eligible for a basket of incentives mentioned in below Table. The total quantum of which will be linked upto the actual eligible Fixed Capital Investment.

Taluka/Area Classification	Minimum Qualifying Fixed Capital Investment (INR crore)	Minimum Direct Employment (number of people)	Maximum Ceiling of basket as % of FCI	Incentive period in years
A and B (Only LSI)	750	1000	25	7
C	500	750	40	7
D	250	500	60	7
D+	150	400	70	7
Vidarbha, Marathwada, Ratnagiri, Sindhudurg and Dhule	100	300	80	9
No Industry Districts, Naxalism Affected Areas* and Aspirational Districts**	100	250	100	9

* No Industry District as per Government Resolution No. PSI-2013/(CR-54)/Ind-8, dated 1st April 2013 issued by Industry, Energy and Labour Department, Govt. of Maharashtra.

** Aspirational Districts are Osmanabad, Gadchiroli, Washim and Nandurbar.

❖ New Large Scale Industrial Units and Special LSI Units will be eligible for a basket of incentives mentioned in above Table. The total quantum of which will be linked upto the actual eligible Fixed Capital Investment. The total quantum of incentives and the Eligibility Period will be as given in above Table. However, aggregate fiscal incentives provided by various departments or agencies of the State Government shall not exceed the basket of incentives (as percentage of FCI). The incentives will be granted to the units on first-cum-first serve basis.

Expansion Diversification Units :

Existing New Large Scale Industries (LSIs) and Special LSIs (including Manufacturing IT/ BT) Units, qualifying as Expansion/Diversification Units, will also be eligible to get the incentives for Expansion Diversification, equivalent to 75% of the incentives admissible for New Units. The eligibility period for availing of the incentives will however be reduced by one year than that admissible to a New Unit in case of Expansion/Diversification Units.

❖ Industrial Promotion Subsidy for large scale Industries and Special LSIs.

- Eligible LSI units shall be offered Industrial Promotion Subsidy (IPS) on 50% of Gross SGST payable by the unit on the first sale of eligible product(s) billed and delivered within Maharashtra.
- Eligible Special LSI units shall be offered Industrial Promotion Subsidy (IPS) on 40% of NET SGST paid by the unit on the first sale of eligible product(s) billed and delivered within Maharashtra. However, units falling under this category located in 'A' and 'B' Zones will not be eligible for Incentives.

❖ Exemption from Electricity Duty :

Eligible new units in C, D, D+ areas and No Industry District(s), Naxalism Affected Area and Aspirational Districts are exempted from payment of Electricity Duty during the applicable eligibility period. In Group A and B area, only eligible 100% Export Oriented Units (EOUS), Information Technology (IT) and Bio-Technology manufacturing units will also be exempted from payment of Electricity Duty for a period of 7 years.

❖ Waiver of Stamp Duty :

New as well as Units undertaking Expansion / Diversification are exempted from payment of stamp duty during the investment period in Group C, D, D+ Talukas, No Industry Districts, Aspirational Districts and Naxalism Affected Areas for acquiring land (including assignment of lease rights and sale certificate) and for term loan purposes. However, in Group A and B areas, Stamp Duty exemption would be available as given below.

- BT and IT manufacturing units in Public IT/BT Parks: 100%
- BT and IT manufacturing units in Private IT/BT Parks: 75%
- Large Projects (defined in above Table) and mega and ultra-mega projects: 50% for first lease/conveyance deed only.

Mega Projects/Ultra Mega Project :

The quantum of incentives for Mega / Ultra Mega Project shall be decided by the High Power Committee under the chairmanship of Chief Secretary, Government of Maharashtra. However, the Cabinet sub Committee for Mega Projects under the chairmanship of the Chief Minister of Maharashtra will have the powers to sanction customized package of incentives and offer special/extra incentives for the prestigious Mega Projects/Ultra Mega Project on a case to case basis with recommendation of High Power Committee.

As per Government Resolution, the criteria for grant of Mega Projects/Ultra Mega Project as follow :

Type of unit	Taluka/Area Classification	Minimum Fixed Capital Investment (Rs. Crore)	Minimum Direct Employment (Nos.)
Mega Project	A and B	1500	2000
	C	1000	1500
	D	750	1000
	D+	500	750
	Vidarbha, Marathwada, Ratnagiri, Sindhudurg and Dhule	350	500
	No Industry Districts, Aspirational Districts and Naxalism Affected Area	200	350
Ultra Mega Project	Entire State	4000	4000

Ultra Mega/Mega Project based on employment criteria shall be required to maintain the qualifying direct employment throughout the year and 80% of such employees should be local persons. Minimum direct employment prescribed as per GR, should be created within a period of 2 years from the date of commencement of production.

Yearly Cap for the Incentives

The amount of incentives to be disbursed to the MSMEs, LSI, Special LSI and Mega / Ultra Mega Units every year will be limited to the total quantum of incentives divided by the number of years as per the applicable Eligibility period with the provision of carrying forward the surplus differential between the actual sanctioned amount for a given year and the yearly disbursement limit. Deficit differential will not be carried forward.

Details of disbursement of incentives under Package Scheme of Incentive

The major head is 2852 0434 for disbursement of incentives to eligible Micro, Small and Medium Enterprises, Large Scale Industries and Mega/Ultra Mega Projects under Package Scheme of Incentives.

From 2019-2020 to 2022-2023 (upto 30th November 2022) disbursement of incentives to eligible units under PSI Scheme is as under.

(Rs. in Crores)

2020-2021	2021-2022	2022-2023	2023-2024 (upto 31st January 2024)
2250.00	5300.00	6000.00	2434.61

भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर (अनुसूचित जाती / अनुसूचित जमाती) उद्योजकांसाठी विशेष प्रोत्साहन योजना

सामुहिक प्रोत्साहन योजनेच्या धर्तीवर विविध सामाजिक रीत्या मागास गटाचा अनुसूचित जाती/जमाती उद्योजकांचा विकास साधण्यासाठी व त्यांना औद्योगिक वाढीच्या मुख्य प्रवाहात सामील करून घेण्यासाठी भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर (अनु. जाती/जमाती) उद्योजकांसाठी विशेष सामूहिक प्रोत्साहन योजना दिनांक ११.०२.२०१६ च्या शासन निर्णयान्वये व योजनेची मार्गदर्शक तत्त्वे दिनांक ११.०५.२०१६ च्या शासन निर्णयान्वये जाहीर करण्यात आली आहेत.

सदर उद्योग संचालनालयामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या विविध योजनेची वैशिष्ट्ये खालील प्रमाणे :—

व्याख्या :

(अ) एकल मालकी घटक, भागीधारी घटक सहकार कायद्यांतर्गत नोंदणीकृत सहकारी संस्था तसेच खाजगी व सार्वजनिक क्षेत्रातील १०० टक्के भाग भांडवल असलेले अनुसूचित जाती / अनुसूचित जमातीच्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योजकांच्या सर्व प्रकारच्या उद्योगांच्या घटनेसाठी (Conitution) लागू असेल.

(ब) समूचित प्राधिकाऱ्याकडून पडताळणी केलेले जात प्रमाणपत्र आवश्यक.

(क) महाराष्ट्रातील रहिवाशी प्रमाणपत्र (Domicile Certificate) आवश्यक.

व्याप्ती :

(अ) साप्रोयो -२०१३ अंतर्गत नविन व विस्तारीत सूक्ष्म, लघु, मध्यम उत्पादक घटकांना पात्रता प्रमाणपत्र मिळाले आहे असे घटक.

(ब) सर्व उत्पादक उद्योग आणि प्रचलित माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण -२०१५ च्या परिच्छेद ४ मधील घटकांसाठी लागू असेल.

प्रोत्साहने :

(अ) भूखंड अनुदान :

एमआयडीसी क्षेत्रात उपलब्ध प्लॉटपैकी २० टक्के प्लॉट सदर उद्योजकांसाठी राखीव.

नविन सूक्ष्म, लघु, मध्यम उत्पादक उद्योगांना उद्योग उभारणीकरिता पहिल्या भूखंड खरेदी/भाडेतत्वासाठी अनुदान लागू.

महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ व खाजगी जमिनीसाठी लागू.

भांडवली अनुदानाचे दर एमआयडीसी तसेच अन्य भागातील उद्योगाला लागणाऱ्या भूखंडावर अनुक्रमे ३० टक्के (अधिकतम रु. १० लाख) आणि २० टक्के (अधिकतम रु.५ लाख) भूखंड अनुदान शासकीय भूखंड दराच्या किंमतीच्या मर्यादित (Ready Reckoner) अनुज्ञेय.

भूखंड अनुदानाचे दावे पात्र घटकांकडून जमीन दस्तऐवज नोंदणीकरण केल्यापासून सहा महिन्यामध्ये संबंधित सक्षम प्राधिकाऱ्याकडे दाखल करणे आवश्यक.

(ब) वीजदर अनुदान :

विदर्भ, मराठवाडा, उत्तर महाराष्ट्र, रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग- रु. २ प्रतियुनिट

उर्वरित राज्य- रु. १ प्रतियुनिट (५ वर्षासाठी)

(क) भागभांडवल अनुदान :

एकूण भांडवली गुंतवणूकीच्या (खेळते भांडवल वगळून) १५ ते ३० टक्के भागभांडवल अनुदान पात्रता प्रमाणपत्र प्राप्त केल्यानंतर अनुज्ञेय. (अनुदानाची मर्यादा रु. १५ ते ३० लाख उद्योग क्षेत्राच्या गट वर्गवारीनुसार)

(ड) व्याज अनुदान :

नविन उद्योजकांना स्थावर मालमत्ता संपादन करण्यासाठी घेतलेल्या कर्जावर कमाल ५ टक्के प्रतिवर्ष व्याज अनुदान वापरलेल्या वीज बिलाच्या दुप्पट रकमेच्या मर्यादित देय राहिल.

(इ) उद्यम भांडवल निधी : अनुसूचित जाती/ जमातीतील नवीन उत्पादक उद्योजकांसाठी रु. ५० कोटी व्यवहार्य तफावत निधी म्हणून देण्यात येईल.

(प) अनुसूचित जाती/ जमातीतील उद्योजकांसाठी अ व ब प्रवर्गातील क्षेत्राना क प्रवर्गाचे क व ड प्रवर्गातील क्षेत्राना ड + प्रवर्गातील क्षेत्रातील लाभ अनुज्ञेय राहतील.

(ब) औद्योगिक समूहामध्ये ५० टक्यांपेक्षा जास्त अनुसूचित जाती/जमाती उद्योजक असल्यास पायाभूत सुविधांच्या विकासा अंतर्गत १०० टक्के अर्थसहाय्य.

(भ) विशेष प्रयोजन संस्थेच्या माध्यमातून उबवन केंद्राची स्थापना करण्यात येईल व त्यासाठी रु.५ कोटीची तरतूद

(त) अनुसूचित जाती/जमाती उद्योजकांसाठी शासनाच्या विभागांसाठी लागणाऱ्या मालाच्या पुरवठ्यातील ४ टक्के कोटा राखीव.

सदर योजनेअंतर्गत सन २०२१-२०२२ ते २०२५-२०२६ (३१.०१.२०२६ पर्यंत) या वर्षात पात्र सूक्ष्म, लघु, मध्यम प्रकल्पांना वितरित करण्यात आलेल्या अनुदानाचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे.

(रक्कम रु. कोटीत)

२०२१-२०२२	२०२२-२०२३	२०२३-२०२४	२०२४-२०२५	२०२५-२०२६ (जानेवारी २०२६ पर्यंत)	एकूण
१२.७०	८.९८	९.२३	७.११	६.००	४४.०२

Bharat Ratna Dr. Babasaheb Ambedkar (Scheduled Caste / Scheduled Tribe) Special Package Scheme of Incentives Scheme

In order to develop the Scheduled Caste / Scheduled Tribe entrepreneurs of various socially backward groups on the basis of the Package Incentive Scheme and to include them in the mainstream of industrial growth, Bharat Ratna Dr. Babasaheb Ambedkar (Scheduled Caste/ Scheduled Tribe) Special Package Scheme Incentives for these entrepreneurs has been announced by the Government *vide* Government Resolution dated 11th February 2016 and the guidelines of the scheme have been announced by the Government *vide* G. R. dated 11th May 2016.

The salient features of this scheme implemented by the Directorate of Industries are as follows:

Definition :

(a) The Constitution shall be applicable to all types of enterprises including sole proprietorship units, partnership units, cooperative societies registered under the Co-operative Act, as well as micro, small and medium entrepreneurs of Scheduled Castes/Scheduled Tribes having 100% share capital in the private and public sectors.

(b) Caste certificate verified by the competent authority is necessary.

(c) Domicile Certificate of Maharashtra is necessary

Scope :

(a) New and Expansion Micro, Small and Medium manufacturing units having Eligibility Certificate under Package Scheme of Incentives, 2013.

(b) All manufacturing units and units covered under Para 4 of prevalent Information Technology and Information Technology Enabled Services Act, 2015.

Incentives :

(a) Land Subsidy :

- 20% of the plots available in the MIDC area are reserved for these entrepreneurs. Subsidy applicable on first purchase / rental plots for setting up new micro, small and medium manufacturing units.
- Applicable for Maharashtra Industrial Development Corporation and private land.
- Capital subsidy rates for MIDC land are 30% as per Ready Reckoner limited to Rs. 10 lakh and for private land 20% as per Ready Reckoner limited to Rs. 5 lakh.
- Claims for land Subsidy should be submitted within 6 months from the date of registration of land documents to the competent authority by the eligible unit.

(b) Electricity Duty Subsidy : Rs. 2/- per unit to Vidarbha, Marathwada, North Maharashtra, Raigad, Ratnagiri, Sindhudurg and Rs. 1/- per unit to rest of Maharashtra for 5 years.

(c) Share Capital Incentives : Incentives up to 15% to 30% of the total investment (excluding working capital) are admissible after obtaining the eligibility certificate (Grant limit Rs. 15 to 30 lakhs as per the taluka classification).

(d) Interest Subsidy : Interest subsidy of maximum 5% per annum on loans taken for acquisition of land by new entrepreneurs will be limited to twice the amount of electricity bill of the respective financial year.

(e) Venture Capital Fund : Rs. 50 crore will be provided as viability gap fund for new manufacturing entrepreneurs from Scheduled Castes/Tribes.

(f) For Scheduled Caste / Scheduled Tribe entrepreneurs, higher category of incentives will be applicable as per Para 6 of the said policy.

(g) 4% quota reserved for Scheduled Caste/Tribe entrepreneurs in the supply of goods required for government departments.

Information of various incentives disbursed under this policy till 31st January 2026 is as under.

(Rs. in Crores)

2021-2022	2022-2023	2023-2024	2024-2025	2025-2026 (Upto January 2026)	Total
12.70	8.98	9.23	7.11	6.00	44.02

राज्यातील महिला उद्योजकांसाठी विशेष धोरण - २०१७

राज्याच्या औद्योगिक वाढीच्या मुख्य प्रवाहात महिला उद्योजकांच्या सक्रिय सहभागाने सर्वसमावेशक आर्थिक विकास होण्यासाठी शासन निर्णय क्रमांक साप्रोयो-२०१७/प्र.क्र.१५ /उद्योग-८, दिनांक १४ डिसेंबर २०१७ अन्वये “ राज्यातील महिला उद्योजकांसाठी विशेष धोरण २०१७” जाहीर करण्यात आले. सदर धोरणाच्या अनुषंगाने महिला उद्योजकांचा आर्थिक विकास होण्याकरिता विशेष प्रोत्साहने अनुज्ञेय करण्यात आली आहेत.

महिला उद्योजकांच्या व्याख्येमध्ये १०० टक्के भागभांडवल असलेले एकल मालकी घटक/भागीदारी घटक/सहकारी क्षेत्र/ खाजगी किंवा सार्वजनिक मर्यादित घटक/स्वयंसहाय्यता बचत गट इत्यादींचा अंतर्भाव करण्यात आला आहे. सूक्ष्म, लघु व मध्यम विकास अधिनियम, २००६ अंतर्गत उत्पादनासाठी उद्योग आधार धारण करणारे व साप्रोयो - २०१३ तील पात्र उपक्रम प्रस्तुत प्रोत्साहन योजनेसाठी पात्र असतील.

योजनेतर्गत पात्र घटकांना खालील प्रोत्साहने अनुज्ञेय आहेत :—

- सामूहिक प्रोत्साहन योजनेतर्गत अतिरिक्त सवलती.
- भांडवली अनुदान
- वीज दर अनुदान
- व्याज दर अनुदान
- राज्य कामगार कल्याण सहाय्य / कर्मचारी भविष्य निर्वाहनिधी .
- मुद्रा विकसन
- समूह विकास केंद्र
- प्रदर्शनांमध्ये सामील होण्यासाठी प्रोत्साहन
- उबवन केंद्र
- पुरस्कार व कौतुक
- साहस भांडवल निधी
- कौशल्यविकास

सदर धोरणांतर्गत अनुदान मंजूरी व वितरणाबाबतची कार्यनियमावली शासन निर्णय दि. १७ मे २०१८ रोजी तसेच प्रदर्शनांमध्ये सामील होण्यासाठी प्रोत्साहनाबाबतची कार्यनियमावली दि. १ एप्रिल २०१९ रोजी जाहीर करण्यात आले आहे. सदर योजनेतर्गत सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना सामूहिक प्रोत्साहन योजनेची भांडवली अनुदान, व्याज अनुदान, विद्युत कर अनुदान इ. विविध प्रोत्साहनांसाठी दि. ३१ डिसेंबर २०२३ पर्यंत २९४३ मंजूर दाव्यांपोटी रु. २४३.४७ कोटी एवढ्या रकमेचे अनुदान वितरीत करण्यात आले आहे.

Special Policy - 2017 for Women Entrepreneurs in State

For the overall economic development with the active participation of mainstream women entrepreneurs in the industrial growth of the State, a “Special Policy for Women Entrepreneurs” was announced on 14th December 2017 *vide* Government Resolution No. PSI-2017/Pra.Kra.15/Industry-8. In accordance with this policy, special incentives have been offered for the economic development of women entrepreneurs.

The definition of women entrepreneurs as mentioned in the policy comprises of 100% share capital of women entrepreneurs in proprietorship/partnership firm/co-operative sector/private or public limited unit/self-help savings group etc. Manufacturing units as per Micro, Small and Medium Development Act, 2006 those holding Udyog Aadhar and eligible units under Package Scheme of Incentives-2013 will be eligible for various incentives under this Policy.

Following incentives are available to the eligible units under this scheme :—

- Additional incentives under Package Scheme of Incentives-2013.
- Capital Subsidy
- Power Tariff Subsidy
- Interest Subsidy
- Employee Provident Fund / ESIC reimbursement
- Brand development
- Cluster development
- Incentives for participation in exhibitions.
- Incubation center
- Awards and appreciation
- Venture capital fund
- Skills development

Under this Policy modalities for sanction and disbursement of subsidy were declared *vide* Government Resolution dated 17th May 2018 also modalities for participation in exhibition were declared *vide* Government Resolution dated 1st April 2019. Various incentives *e.g.* Capital subsidy, Interest Subsidy, Power Tariff Subsidy, etc. of Rs. 243.47 Cr. are disbursed against 2943 claims sanctioned to MSME units under the scheme till 31st December 2023.

कृषीवर आधारीत व अन्न प्रक्रिया उद्योग धोरण - २०२०

- महाराष्ट्र हे भारतातील सर्वात जास्त औद्योगिकरण झालेले राज्य आहे. लोकसंख्येच्या बाबतीतही महाराष्ट्र राज्य भारतात दुसरे मोठे राज्य आहे. महाराष्ट्रात कृषी हवामान विषयक क्षेत्रे आणि वेगवेगळ्या जमिनीचे प्रकार असल्याने शेती विकासासाठी उपयुक्त असे एक जैवविविध राज्य आहे. राज्याच्या जीडीपीमध्ये कृषी आणि सहयोगी क्षेत्राचा वाटा १२.५ टक्के आहे.
- राज्याचे २०१०-११ च्या भुमापनाच्या आकडेवारीनुसार एकूण ३०७.६ हेक्टर भौगोलिक क्षेत्र असून त्यापैकी ३३१.१ लक्ष हेक्टर शेतीखालील क्षेत्र आहे. राज्यातील ग्रामीण भागातील अर्थव्यवस्था ही बहुतांशी शेतीवर अवलंबून आहे.
- राज्यात प्रक्रियाक्षम कच्च्या मालाच्या मुबलकतेमुळे अन्न प्रक्रिया उद्योगांकरिता अनुकूल परिस्थिती वाढते शहरीकरण आणि वाढते उत्पन्न हे महाराष्ट्रातील रिटेल उद्योगाचे प्रमुख विकासाक आहेत. वेगाने नागरीकरण होत असलेल्या महाराष्ट्रा सारख्या प्रगतीशील राज्याला अन्न प्रक्रिया क्षेत्रात विकासाला मोठ्या प्रमाणावर वाव आहे. अर्थव्यवस्थेत झालेली वाढ, खाण्याच्या प्रवृत्तीत झालेले बदल, उत्पन्नातील वाढीमुळे सुधारलेले जीवनमान आणि कुटुंबांमध्ये दुहेरी उत्पन्न असण्याकडे कल यामुळे राज्यात अन्न प्रक्रिया उद्योगाच्या विकासाला फार मोठा वाव आहे.
- सामूहिक प्रोत्साहन योजना - २०१९ अंतर्गत उत्पादन उद्योगांना विविध प्रोत्साहने देऊ केली आहेत. त्या प्रोत्साहनामध्ये भांडवली अनुदान, मुद्रांक शुल्क माफी, व्याज अनुदान, विद्युत शुल्क माफी, जकात कर माफी, विद्युत अनुदान इत्यादी विविध प्रोत्साहनांचा समावेश आहे. तसेच द्राक्ष प्रक्रिया व काजू प्रक्रिया धोरणामध्ये सुद्धा अनुदाने देय आहेत.
- सामूहिक प्रोत्साहन योजना - २०१९ अंतर्गत कृषी व कृषीप्रक्रिया उद्योग यांचा प्राधान्य क्षेत्रामध्ये समावेश केला आहे. त्याअंतर्गत इतर क्षेत्रांच्या तुलनेत कृषी व कृषीप्रक्रिया या उद्योग क्षेत्राला २०% जास्त प्रोत्साहने तसेच अतिरीक्त २ वर्षे प्रोत्साहने उपभोगण्याचा कालावधी अनुज्ञेय करण्यात आला आहे.
- महाराष्ट्र शासनाने कृषीवर आधारीत व अन्न प्रक्रिया उद्योगांना सामूहिक प्रोत्साहन योजना २०१९ अंतर्गत मोठ्या व विशाल प्रकल्पांसाठी विहित गुंतवणुकीचे / रोजगाराचे निकष व प्रोत्साहने सुधारित करण्याकरिता दि. ३१ ऑगस्ट, २०२० रोजी कृषी उत्पादनाच्या वाढीसाठी शासन निर्णय निर्गमित केला आहे.
- कृषीवर आधारीत व अन्न प्रक्रिया उद्योगांसाठी मोठे व विशाल प्रकल्प निकष खालीलप्रमाणे :—

गट	गुंतवणूक रु. कोटी (मोठे प्रकल्प)	गुंतवणूक रु. कोटी / रोजगार (विशाल प्रकल्प)
आर्काक्षित जिल्हे (गडचिरोली, नंदुरबार, धाराशीव, हिंगोली)	५० ते १०० कोटी	रु. १०० कोटीपेक्षा अधिक अथवा २०० रोजगार
मराठवाडा, विदर्भ, धुळे, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग	५० ते २०० कोटी	रु. २०० कोटीपेक्षा अधिक अथवा ३०० रोजगार
उर्वरित महाराष्ट्र	५० ते २५० कोटी	रु. २५० कोटीपेक्षा अधिक अथवा ५०० रोजगार

- गुंतवणुकीचे निकषांच्या आधारे कृषी आधारीत व अन्न प्रक्रिया उद्योगांकरिता मोठे व विशाल प्रकल्पांना खालीलप्रमाणे एकत्रित प्रोत्साहने राज्य वस्तू व सेवा करावर आधारीत गटवर्गवारीच्या प्रमाणात देय राहतील.

गट	भांडवली गुंतवणुकीच्या मर्यादित प्रोत्साहने	औद्योगिक विकास अनुदाने (राज्य वस्तू व सेवा कर आधारीत)	अनुदान कालावधी
आर्काक्षित जिल्हे (गडचिरोली, नंदुरबार, उस्मानाबाद, हिंगोली)	११० टक्के	१००% ढोबळ राज्य वस्तू व सेवा कर आधारीत	१० वर्ष
मराठवाडा, विदर्भ, धुळे, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग	१०० टक्के	१००% ढोबळ राज्य वस्तू व सेवा कर आधारीत	१० वर्ष
उर्वरित महाराष्ट्र	अ/ब तालुका - ५०% क तालुका - ७५% ड/ड+ तालुका - १००%	१००% ढोबळ राज्य वस्तू व सेवा कर आधारीत	१० वर्ष

- कृषी आधारीत व अन्न प्रक्रिया क्षेत्रातील ज्या घटकांनी गुंतवणूक केली आहे तथापि अद्याप पात्रता प्रमाणपत्र घेतलेले नाही अशा घटकांना सदर लाभ अनुज्ञेय आहे.
- सदर प्रोत्साहने विकसित प्रोत्साहन योजना २०१९ च्या योजना कालावधी दिनांक ३१ मार्च २०२४ पर्यंत लागू राहतील.
- कृषी आधारीत व अन्न प्रक्रिया क्षेत्रातील मोठे व विशाल प्रकल्पांना एकूण भांडवली गुंतवणुकीच्या १० टक्के किंमत (रुपये कमाल रु. १० कोटीपर्यंत) अथवा २० हेक्टर क्षेत्र एवढी मर्यादा भूखंडाकरिता राहिल.
- कृषी आधारीत व अन्न प्रक्रिया क्षेत्रातील नाशवंत घटकांच्या प्राथमिक प्रक्रिया क्षेत्रातील केवळ शेतकरी उत्पादक कंपन्यांच्या अथवा जे उद्योग शेतकरी उत्पादक कंपन्यांकडून कच्चा माल घेतील अशाच कृषी आधारीत व अन्न प्रक्रिया क्षेत्रातील विशाल प्रकल्पांना वरील लाभ देय राहतील.
- दुय्यम व तृतीय स्तरीय अन्न प्रक्रिया गटातील उद्योगांची वर्गवारी कृषी विभागाकडून प्रमाणित केलेल्या व गुंतवणुकीचे निकष गटाप्रमाणे पूर्ण करत असल्यास विशाल प्रकल्प दर्जा देण्यात येईल.
- कार्बोनेटेड पेय (शीत पेय), बाटली बंद पेय जल, इथेनॉल, चिविंग गम व ज्या तयार मालांचा वस्तू व सेवा कर २८% आहे अशा तयार मालाच्या उत्पादन उद्योगांना व अशा प्रक्रिया घटकांना सदर सामूहिक प्रोत्साहन योजनेतील लाभ अनुज्ञेय राहणार नाहीत.

(रक्कम रु. लाखात)

निर्गमित केलेल्या पात्रता प्रमाणपत्राची संख्या	एकूण प्रत्यक्ष गुंतवणूक	एकूण प्रत्यक्ष रोजगार निर्मिती	मंजूर प्रोत्साहन रक्कम	प्रत्यक्षात वितरीत झालेली प्रोत्साहने
			३१-०१-२४	
२०	३०४३५८.३६	८५०६	६८३५.२६	४०८९.२८

AGRO and FOOD PROCESSING POLICY - 2020

Policy Name - Package Scheme of Incentives - 2019

In order to encourage the dispersal of Industries to lesser developed areas of the State, the Government has been giving package of incentives to New Industrial Units/Expansion/Diversification Units set up in the developing regions of the State since 1964 under a Scheme popularly known as the “Package Scheme of Incentives”:

The Package Scheme of Incentives, Introduced in 1964, has been amended from time to time. The Scheme as amended last is commonly known as the “Package Scheme of Incentives- 2019” (PSI-2019) and is operative from 1st April 2019 to 31st March 2024.

Eligibility Criteria for LSI and Mega/Ultra Mega Project

The investment/employment criteria for LSI and Mega project is comparatively higher. For Agro and Food Processing units it is quite hard to meet this criteria. Government wants to boost this sector hence Government *vide* G.R. dated 31st August 2020 has declared Agro and Food Processing Policy-2020. In which the criteria of investment/employment is comparatively reduced in this policy.

Investment period : (1) For LSI 4 years (2) for Mega 5 years and (3) for Ultra Mega 7 years

Incentives under PSI - 2019 scheme 1. To LSI units on 50% Gross Basis

2. To Special LSI units on 40% Net Basis

Classification of Agro/Food Processing Units :

(a) Primary Agro/Food Processing :

Turns agricultural produces, into something that can eventually be eaten. This category includes ingredients that are produced by processes such as drying, threshing, winnowing, and milling grain, shelling nuts, etc.

(b) Secondary Agro/Food Processing :

Secondary food processing is the everyday process of creating food from ingredients that are ready to use. Baking bread, in a bakery is an example of secondary food processing. Secondary Food Processing involves mechanized processing of food/agro ingredient that has already undergone primary processing.

(c) Tertiary Agro/Food Processing :

Tertiary food processing is the mechanized commercial production of what is commonly called processed food. These are ready-to-eat or heat-and-serve foods, such as TV dinners and re-heated airline meals.

The total quantum of incentives to the eligible Secondary and Tertiary Agro/Food Processing and Primary Food/Agro Processing units set up by Farmer Producer Companies were eligible 20% over and above incentives and such units will get two more years of eligibility to avail the incentives.

To boost the investment in this sector *vide* G.R. dated 31st August 2020 Government of Maharashtra has declared new incentive policy for Agro and Food Processing units. The details of policy is as follows :

1. Eligibility Criteria

Area/Classification	Large Projects (Investment Rs. Crore)	Mega Projects (Investment/Employment)
Aspirational Districts (Gadchiroli, Nandurbar, Dharashiv, Hingoli).	50 to 100 Crore	Investment more than Rs. 100 Crore or employment of 200 persons.
Marathwada, Vidarbha, Dhule, Ratnagiri, Sindhudurga	50 to 200 Crore	Investment more than Rs. 200 Crore or employment of 300 persons.
Rest Maharashtra	50 to 250 Crore	Investment more than Rs. 250 Crore or employment of 500 persons.

2. Investment Period - 5 years for Mega Project and 7 years for Ultra Mega Project**3. IPS Incentive Availment Period.—**

Area Classification	Incentive Period
Aspirational Districts (Gadchiroli, Nandurbar, Dharashiv, Hingoli)	10 years
Marathwada, Vidarbha, Dhule, Ratnagiri, Sindhudurga	10 years
Rest Maharashtra	10 years

4. Basket of Incentives —

- i. Stamp Duty Exemption - 50% in A and B areas, 100% in rest of Maharashtra.
- ii. Electricity Duty Exemption - 10 years (The maximum EDE period shall be equal to IPS availment period)
- iii. Industrial Promotion Subsidy

Area/Classification	Capital Limit	IPS
Aspirational Districts (Gadchiroli, Nandurbar, Dharashiv, Hingoli).	110%	100% Gross SGST
Marathwada, Vidarbha, Dhule, Ratnagiri, Sindhudurga.	100%	100% Gross SGST
Rest Maharashtra	A/B Taluka - 50% C Taluka - 75% D/D+ Taluka - 100%	100% Gross SGST

(Rs. in Lakh)

No. of E.C. Issued under the scheme	Investment	Employment	IPS sanctioned	IPS Disbursed
20	304358.36	8506	6835.26	4089.28

महाराष्ट्राचे इलेक्ट्रीक व्हेईकल प्रोत्साहन धोरण - २०१८

इलेक्ट्रीक वाहन तंत्रज्ञान हे जागतिक स्तरावर दळणवळणाच्या क्षेत्रातील आमूलाग्र बदल घडवून आणणारी बाब आहे. इलेक्ट्रीक वाहनामुळे राज्यांतर्गत पेट्रोलियम पदार्थावरील अवलंबत्व कमी होईल पर्यायाने कार्बनडाय ऑक्साईडचे उत्सर्जन कमी झाल्यास प्रदूषण कमी होण्यास मदत होणार आहे.

धोरणाचा उद्देश—

१. इलेक्ट्रीक वाहन उत्पादनात महाराष्ट्र राज्याचे स्थान अग्रेसर ठेवणे.
२. नव रोजगाराच्या संधी निर्माण करणे.
३. इलेक्ट्रीक वाहनाच्या निर्यातीस प्रोत्साहन देणे, सुटे भाग व चार्जिंग उत्पादनास प्रोत्साहन देणे.
४. शास्वत परिवहन पद्धती विकसित करणे.

धोरणाचे लक्षांक—

१. महाराष्ट्रामध्ये नोंदणीकृत इलेक्ट्रीक वाहनांची संख्या पाच लाखापर्यंत वाढविणे.
२. रुपये २५ हजार कोटींची गुंतवणूक करणे व एक लाख मनुष्य बळाची निर्मिती करणे.

शासनाने शासन निर्णय दिनांक १४ फेब्रुवारी २०१८ अन्वये महाराष्ट्राचे इलेक्ट्रीक व्हेईकल प्रोत्साहन धोरण - २०१८ अंतर्गत राज्यात नोंदणी झालेल्या इलेक्ट्रीक व्हेईकलच्या खरेदीदारांना खालीलप्रमाणे प्रोत्साहने अनुज्ञेय करण्यात आली आहेत.

सदरच्या धोरणात (१) इलेक्ट्रीक वाहन निर्मिती, कंपोनेंटस निर्मिती व चार्जिंग इक्वीपमेंट निर्मिती यासाठी प्रोत्साहने, (२) विद्युत वाहन खरेदीसाठी अनुदान, (३) चार्जिंग इन्फ्रास्ट्रक्चरसाठी अनुदान अनुज्ञेय करण्यात आले आहे.

महाराष्ट्राचे सुधारीत इलेक्ट्रीक व्हेईकल प्रोत्साहन धोरण - २०२१—

तथापि, सदर धोरणात सुधारणा करून पर्यावरण विभागाने निर्णय क्रमांक मईवाधो-२०२१/प्र.क्र.२५/तात.क. ४, दिनांक २३ जुलै २०२१ रोजी निर्गमित केलेल्या सुधारीत शासन निर्णयातील तरतुदीनुसार महाराष्ट्र इलेक्ट्रीक वाहन धोरण, २०२१ हे राज्यात **विक्री व नोंदणी** झालेल्या फक्त बॅटरीद्वारे संचालित इलेक्ट्रीक वाहनांना आर्थिक प्रोत्साहने **शासन निर्णयाच्या दिनांकापासून ते दिनांक ३१ मार्च २०२५ पर्यंत** राज्यामध्ये राबविण्यास मान्यता दिली आहे. या धोरणात Mild Hybrid, rong Hybrid, Plug - in Hybrid इलेक्ट्रीक वाहने समाविष्ट असणार नाहीत.

पर्यावरण विभागाने दिनांक २३ जुलै २०२१ रोजी निर्गमित केलेल्या शा. नि. परिच्छेद क्र. २.४.१ अन्वये प्रोत्साहने देण्याबाबतच्या मार्गदर्शक सूचना परिवहन विभागाकडून निर्गमित करण्यात येणार आहेत. सदर प्रोत्साहने उद्योग विभागामार्फत वितरीत करण्यात येतील. त्या अनुषंगाने उद्य विभागाने दिनांक ५ ऑगस्ट २०२१ व दिनांक ८ सप्टेंबर २०२१ रोजी निर्गमित केलेल्या सुधारीत शासन निर्णयानुसार मार्गदर्शक तत्वे व कार्यपद्धतीनुसार कार्यवाही करण्यास शासनाने मान्यता दिली आहे.

१. संपूर्ण राज्यात महाराष्ट्र इलेक्ट्रीक वाहन धोरण, २०२१ अंतर्गत उत्पादन करणाऱ्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम तसेच मोठ्या प्रकल्पासाठी प्रचलित सामूहिक प्रोत्साहन योजनेप्रमाणे प्रोत्साहने अनुज्ञेय राहतील. तथापि सदर उद्योग घटक राज्याच्या कोणत्याही तालुक्यात स्थापित करण्यात आले असतील तरीही सामूहिक प्रोत्साहन योजनेसाठी विहित करण्यात आलेली तालुक्याची वर्गवारी विचारात न घेता या उद्योग घटकांना ड+ तालुक्यातील उद्योग घटकांसाठी अनुज्ञेय असणारे लाभ देण्यात येतील.

२. महाराष्ट्र इलेक्ट्रीक वाहन धोरण, २०२१ नुसार राज्यात विक्री व नोंदणी झालेल्या फक्त बॅटरी द्वारे संचालित प्रथम विक्री झालेल्या विद्युत वाहनांना आर्थिक प्रोत्साहने लागू केली आहेत.

३. सदर आर्थिक प्रोत्साहने दुचाकी, तीनचाकी व चार चाकी विद्युत वाहन खरेदीवर इलेक्ट्रीक व्हेईकल उत्पादक कंपनी (OEM) यांना प्रोत्साहन दिली जातील.

४. सदर प्रोत्साहने बॅटरी क्षमतेवर आधारित असून त्याचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे:—

अ.क्र.	वाहन प्रकार	उपलब्ध प्रोत्साहने (INR/kWh)	प्रोत्साहने मिळू शकणाऱ्या वाहनांची संख्या	प्रति वाहन महत्तम प्रोत्साहन (रुपये)
१	ई-दोन चाकी (एल १ व एल २)	५०००	१,००,०००	१०,०००
२	ई-तीन चाकी (एल ५ एम)	५०००	१५,०००	३०,०००
३	ई-तीन चाकी माल वाहतूक वाहन (एल ५ एन)	५०००	१०,०००	३०,०००
४	ई-चाकी चाकी कार (एम १)	५०००	१०,०००	१,५०,०००
५	ई-चाकी चाकी माल वाहतूक कार वाहन (एन १)	५०००	१०,०००	१,००,०००
६	ई-बसेस	वाहन किंमतीच्या १० टक्के (एक्स-फॅक्टरी किंमत)	१,०००	२०,००,००० सदर प्रोत्साहन फक्त ate transport uertaking बसेसनाच उपलब्ध असेल.

वरील धोरणानुसार राज्यात नोंदणी झालेल्या इलेक्ट्रीक व्हेईकलच्या खरेदीदारांना खालीलप्रमाणे प्रोत्साहने मंजूर व वाटप करण्यात आली आहे.

एकूण मंजूर

- (१) इलेक्ट्रीक व्हेईकल एकूण संख्या - ६४३४४
- (२) इलेक्ट्रीक व्हेईकल एकूण मंजूर अनुदान - रुपये २९०४९.४७ लाख

एकूण वाटप (दिनांक ६ फेब्रुवारी २०२३)

- (१) इलेक्ट्रीक व्हेईकल एकूण संख्या २३८७७
- (२) इलेक्ट्रीक व्हेईकल एकूण वाटप अनुदान - रुपये १६८२७.८३ लाख

Maharashtra's Electric Vehicle Policy - 2018 (As on 31st October 2022)

- Electric Vehicle (EV) technology is considered globally to be the game changer in transportation sector which offers advantages such as eco-friendliness, cheaper fuel-cost, lower maintenance expenses, energy efficient and increased safety.
- Faster Adoption and Manufacturing of [Hybrid & Electric Vehicles (FAME)] has been launched by GoI, so Maharashtra - a globally competitive state for Electric Vehicle and component manufacturing, and to maximize adoption of EV in Maharashtra has declared the sector specific policy.

Few policy incentives are—

- To develop Maharashtra a EV manufacturing hub.
- To create newer employment opportunities.
- To promote export of EV, components, battery and charging equipment's.
- To promote R and D, innovation and skill development in EV Sector.

Policy Targets are

- To generate an investment of Rs.25,000 crores in EV, EV manufacturing and component manufacturing, battery manufacturing/assembly enterprises and charging infrastructure equipment manufacturing in the state.
- To create jobs for 1,00,000 persons.

Some of the Investment intentions under Electric Vehicle Policy 2018 are—

Sr. No.	Name of unit	Proposed Investment (Rs. in Crs.)	Proposed Employment	Location	Status of unit
1	Mahindra and Mahindra Ltd.	500	500	Pune	Investment in process
2	Bajaj Auto Ltd., Pune	650	2500	Pune	Investment in process
3	PMI Electro Mobility Solutions JV with Foton, Pune	1000	1500	Pune	Consent to establish approved
4	Great Wall Motors Ltd., Pune	3770	2000	Pune	GoI issue
5	Exide Industries, Pune (Battery Manufacturing)	500	1000	Nagar	Land of 60 acres in MIDC Supa
6	EGV Corporation, Dubai	2000	2000	Pune	Land finalized in Tal. gaon, Pune
Total . .		8420	9500		

(2) As per GR dated 5th August 2021 Para 6 A (2)

In Maharashtra, under Maharashtra Electric vehicle policy-2021 the all MSME and Large manufacturing units will got incentives as same as prevalent package scheme of Incentive. But all the manufacturing units set up in any talukas of districts from Maharashtra shall be eligible for incentives of D+ zone mentioned in prevalent package scheme of Incentives irrespective of their place of business.

Para No. 5 (viii) (a) :—Mega EV Enterprises

Status of Mega EV Enterprise shall be granted to EV manufacturing enterprise located at any area of the state where Fixed Capital Investment of such EV manufacturing enterprise is minimum of Rs. 100 Crores as per the D+ category or such unit has a capacity of creation of employment for at least 250 persons.

The quantum of incentives for Mega Projects shall be as per the template approved by Cabinet sub Committee constituted for industry department.

(A) Incentives to EV and Components projects :—

- (1) Electricity Duty Exemption — 10 years.
- (2) Stamp Duty Exemption — for Land and Term Loan documents
- (3) Refund of EPF and ESI — @50% of FCI for 10% years.
- (4) Industrial Promotion Subsidy - (Limited to 100% FCI)
EV Vehicles 100% Gross SGST less 1, 2 and 3 above.
EV Components, Batteries above. - 100% Gross SGST for 50% turnover less 1, 2 and 3
- (5) Consider Technical knowledge @ 25% of total Capital Expenditure and up to the limit of 100 Crs.

(B) Incentives and Provisions for Battery Electric Vehicle (BEV) :—

- First 1,000 EV private / public passenger bus buyer whose vehicle are registered in the state will be eligible for user subsidy over policy period of 5 years.
- 10% subsidy for passenger buses registered in the State to private/ public bus transport buyer, on base price (maximum limit of Rs. 20 lacs per vehicle) will be eligible to buyer.
- First 1,00,000 EV (2 wheeler -70,000, 3 wheeler 20,000 and 4 wheeler - 10,000 all categories combined) registered in the State, Private transport and individual buyer to get end user subsidy over policy period of 5 years.
- 15% subsidy (maximum limit of Rs. 5,000 for 2 wheeler, Rs. 12,000 for 3 wheeler, and Rs. 1 lac for 4 wheeler) per vehicle to private transport and individual buyer for Electrical Vehicles registered in the State, on base price will be paid to buyer.
- Exemption from road tax and registration fees for Electric Vehicles.
- EV charging stations for 2 wheelers, 3 wheelers, cars and buses will be eligible for 25% capital subsidy on equipment/machinery (limited up to Rs. 10 per station) for first 250 commercial public EV charging stations.
- Electrical Power tariff for EV charging will be provide as per the location :—
(1) Residential area at residential tariff. (2) Industrial area at industrial tariff

Under EV policy, an amount of Rs. 17633.50 Lakh subsidy (incentives) has been sanctioned to 27796 EV vehicles and Disbursed an amount Rs. 11827.90 Lakh to 16824 EV vehicles till 31st October 2022.

महाराष्ट्राचे अवकाश व संरक्षण क्षेत्र उत्पादन धोरण - २०१८

- भारत सरकारने “ मेक इन इंडिया ” या अभियानामध्ये अवकाश व संरक्षण क्षेत्रातील उत्पादन उद्योगाला एक महत्त्वाचे क्षेत्र म्हणून घोषित केले आहे. त्या अनुषंगाने महाराष्ट्र शासन ही या संधीचा लाभ घेऊन अवकाश व संरक्षण क्षेत्रातील गुंतवणूकदारांना आकर्षित करण्यास उत्सुक आहे.
- महाराष्ट्र शासनाने दि. १४ फेब्रुवारी २०१८ रोजी महाराष्ट्राचे अवकाश व संरक्षण क्षेत्र उत्पादन धोरण २०१८ जाहीर केले आहे. त्या अनुषंगाने महाराष्ट्र शासन राज्यामध्ये उद्योगासाठी प्रस्थापित असलेल्या पोषक परिस्थितीचा फायदा घेऊन त्यामध्ये अवकाश व संरक्षण क्षेत्रामध्ये त्यात गुंतवणूक वाढीसाठी प्रयत्नशील आहे.
- राज्याच्या औद्योगिक क्षेत्रासंदर्भातील धोरणे राबविताना आलेला अनुभव आणि अवकाश व संरक्षण क्षेत्रात होत असलेल्या जागतिक तसेच देशांतर्गत उत्पादनाबाबतीत सामोरे जाण्यासाठी नवीन अवकाश व संरक्षण क्षेत्र उत्पादनाची गरज लक्षात घेऊन उपरोक्त धोरण जाहीर केले आहे.
- सदर योजनेची उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे आहेत :—
 - (१) पुढील ५ वर्षात अवकाश व संरक्षण क्षेत्रामध्ये २०० कोटी अमेरिकन डॉलर इतकी गुंतवणूक आकर्षित करणे.
 - (२) उद्योगाच्या सहाय्याने आणि सहभागाने जागतिक दर्जाचे कौशल्य असणारे कुशल मनुष्यबळ विकसित करणे.
 - (३) पुढील ५ वर्षात १ लक्ष रोजगार निर्माण करणे.
 - (४) देशात प्रगत तंत्रज्ञान विकसित करणे.
 - (५) संरक्षण क्षेत्रातील सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना सक्षम बनविणे.
- अवकाश व संरक्षण क्षेत्र उत्पादन धोरण - २०१८ अंतर्गत प्रणेते उद्योग घटक (Anchor Unit) यांच्या मार्फत औद्योगिक समुहाच्या निर्मितीसाठी पोषक वातावरण तयार करणे व राज्य अशा उद्योग घटकांना विशेष प्रोत्साहने व आवश्यकतेनुसार आर्थिक प्रोत्साहनाच्या स्वरूपात मदत देय करणे.
- सदर धोरणाअंतर्गत नागपुर MRO च्या हवाई वाहतुकीसाठी जागतिक केंद्र म्हणून विकसित करणे तसेच सदर धोरणाअंतर्गत नागपुर, अहमदनगर, नाशिक आणि औरंगाबाद या ठिकाणी “ Defence Hub “ स्थापन करणे. संरक्षण अथवा अवकाश उत्पादने / उपकरणे / यंत्रसामुग्री उत्पादन करणारे घटक व यंत्राचे भाग उत्पादन करणारे घटकांना या योजनेअंतर्गत प्रोत्साहने देय करण्यात येत आहे.
- अवकाश व संरक्षण उत्पादन धोरण २०१८ मध्ये समाविष्ट न होणारे उत्पादक घटक औद्योगिक धोरण २०१३ अन्वये प्रोत्साहनास पात्र राहतील.
- राज्यातील पात्र लघु, मध्यम व मोठ्या उत्पादक औद्योगिक उपक्रमांना साप्रोयो योजनेअंतर्गत १ टप्पा वरील वर्गवारीनुसार प्रोत्साहने अनुज्ञेय होतील.
- अवकाश व संरक्षण धोरणाअंतर्गत किमान रु. २५० कोटी इतकी स्थिर भांडवली गुंतवणूक असलेल्या किंवा किमान ५०० व्यक्तींना रोजगार मिळवून देणाऱ्या ‘अ’ आणि ‘ब’ प्रवर्ग क्षेत्रामधील आणि रु. १०० कोटी इतक्या किमान स्थिर भांडवली गुंतवणूक असलेल्या किंवा किमान २५० व्यक्तींना रोजगार मिळवून देणाऱ्या राज्यातील इतर क्षेत्रातील उद्योग घटकांना विशाल प्रकल्पाचा दर्जा देय करण्यात आला आहे.
- पात्र विशाल व अति विशाल अवकाश व संरक्षण उद्योग घटकांना अनुज्ञेय गुंतवणूक कालावधी ‘अ’ आणि ‘ब’ क्षेत्रासाठी ८ वर्ष व इतर क्षेत्रासाठी १० वर्ष अनुज्ञेय आहे.
- औद्योगिक विकास अनुदान - (१) राज्यातील पात्र सूक्ष्म, लघु, मध्यम व मोठ्या औद्योगिक उपक्रमांना त्यांनी उत्पादित केलेल्या पात्र उत्पादनावर A आणि B वर्गवारी क्षेत्रात (स्थानिक विक्रीवरील मूल्यवर्धीत कर वजा इनपुट टॅक्स किंवा शून्य यापैकी जे अधिक असेल ते अधिक देय केंद्रीय विक्रीकर अधिक ७५% इनपुट टॅक्स क्रेडीट) इतके व इतर क्षेत्रात (स्थानिक विक्रीवरील मूल्यवर्धीत कर वजा इनपुट टॅक्स किंवा शून्य यापैकी जे अधिक असेल ते अधिक देय केंद्रीय विक्रीकर अधिक १००% इनपुट टॅक्स क्रेडीट) इतके औद्योगिक विकास अनुदान देय राहिल, (२) व्याज अनुदान, (३) वीज आकार अनुदान, (४) सूक्ष्म, लघु, मध्यम औद्योगिक उपक्रम यांच्या बळकटीकरणासाठी प्रोत्साहने, (५) वीज शुल्कात सूट - १५ वर्षासाठी.

- पात्र अवकाश व संरक्षण उद्योग घटकांना गुंतवणूक कालावधीत जमीन संपादन करण्यासाठी व मुदत कर्जासाठी भरलेल्या मुद्रांक शुल्काचा परतावा देण्याची तरतूद आहे.
- महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाच्या प्रचलित धोरणानुसार अवकाश व संरक्षण उत्पादकांच्या औद्योगिक समूहासाठी जमीन उपलब्ध करून देण्यात येईल.
- संरक्षक उद्योगांकरिता जमीन निराळी काढून ठेवणे - राज्यभरात अवकाश व संरक्षण उद्याने व वसाहतीसाठी २०० एकरच्या पटीत जमीन निराळी काढून ठेवण्यात येईल. यात क्षेपणास्त्राचे एकात्मिकरण अवकाश सत्र इत्यादी विशिष्ट उद्योगांचा समावेश असेल.
- अवकाश व संरक्षण क्षेत्रासाठी कौशल्य विकासास चालना देणे.

सदर धोरणाची वैधता धोरण लागू झाल्यापासून ५ वर्षे इतकी राहिल.

Aerospace & Defense Manufacturing Policy, 2018

- To establish Maharashtra as the preferred investment destination for domestic Defense and Aerospace manufacturing.
- Objectives :
 - (1) To attract investment worth USD 2 billion in next five years in the Aerospace and Defence Sector thereby creating nearly 1 lakh employment opportunities.
 - (2) With Nagpur as its hub, this policy seeks to promote Maharashtra as a global Maintenance, Repair and Operations (MRO) hub.
 - (3) To establish Maharashtra as the preferred investment destination for domestic Defence and Aerospace manufacturing, promote indigenous and modernized technological capabilities, develop world class skilled manpower, and support MSMEs to be globally competitive in the Aerospace and Defence sector.
- **Features.—**
 - (A) **Criteria for MEGA Projects—**
 - Aerospace and Defence Manufacturing units in A and B category areas with minimum Fixed Capital Investment (FCI) equal to **Rs. 250 Crores** or minimum employment of **500 people**.
 - In rest of Maharashtra, manufacturing units in the with the minimum FCI of **Rs. 100 Crores** or providing employment to **250 people**.
 - (B) **ANCHOR UNITS**
 - First 10 Mega / Ultra Mega projects will be considered as Anchor unit
 - For Anchor units, additional benefit such as concession in land price within the MIDC Industrial areas and concession in Building Completion Certificate (BCC) Charges.
 - (C) **Fiscal incentives**
 - One step higher benefits of Package scheme of Incentives.
 - Incentive Period will be 10 years for MSME and LSI.
 - Expenditure on **test range and Technical know-how** upto **20%** of total project cost or **100 Cr.** Whichever is lower will be considered as part of admissible FCI.
 - Expenditure on **R&D** up to **10%** of total project cost or **50 Cr.** whichever is lower will be considered as part of admissible FCI.
 - Support to R&D with addition 0.5 FSI.
 - In order to provide Capital & Working Capital for the MSME in Defence and Aerospace and Manufacturing sector, corpus of Rs. 1000 Crores will be created by State Government.
 - Marketing assistance will be provided for MSMEs participating in International exhibitions and viability gap support to Industrial associations participating in National and International Conferences/Exhibitions.
 - **Note :** The Incentives if any, offered by Government of India or any of its agencies or local bodies shall be over and above the incentives offered under this policy of State Government.

(D) Cluster Fund

As per Government of Maharashtra's prevailing policy of MSI-CDP, upto Rs. 1.5 Cr. will be provided for common facility centre.

(E) EASE OF DOING BUSINESS :

- Relaxations under the Shops Act for the working hours, work shifts and employment of women.
- Exemption from maintaining physical records for attendance and salary.
- Exemption from Obtaining MPCB Consent for Units involving only assembly type of Manufacturing activity, not discharging process effluent, less than 100 employee.

Maharashtra Electronics Policy, 2016

Purpose of the Policy

Given the wide gap in the demand - supply equilibrium, electronic manufacturing companies across the world have evinced keen interest in setting - up manufacturing facilities in India.

This further necessitates the need for Maharashtra to introduce an exclusive policy for the state. Importantly, the state has all other enabling factors to make it lucrative destination for investors and Government support will help in catalyzing investments in Electronics sector.

The policy aims at creating globally competitive Electronics System Design and Manufacturing (ESDM) industry in the state which can create huge employment opportunities and gain a foothold in the international market thereby contributing to the overall economy and prosperity of the State.

The policy seeks to promote manufacturing of electronic products in the State by creating a favorable investor friendly atmosphere and help in development of a vibrant eco system of R&D, design & engineering and innovation in electronics. It also aims at addressing challenges faced by potential investors and suitably facilitating access to necessary infrastructural facilities like land, power, water etc.

The objectives are : ESDM industry targeted to achieve a turnover of USD 12 billion by 2020 with an investment of USD 3 billion, creating employment in the sector for one lakh people, increase ESDM sector's export to USD 2 billion by 2020.

The objectives will be fulfilled through :

- Fiscal incentives,
- Facilitating setting up projects like Lithium ion battery, LED manufacturing etc. • Create Electronics Development Fund for ESDM sector
- Incentives to EOU

A. Units that are approved under MSIPS of electronics & IT, will be eligible for fiscal incentives.

A basket of incentives will be offered to eligible Micro, Small, Medium manufacturing enterprises (MSME) and Large Manufacturing enterprises (LE), the total quantum of which will be limited to a ceiling of 100% of FCI or eligibility period of 10 years, whichever is earlier.

I. Industrial Promotion Subsidy

All eligible MSMEs and LEs in category A and B area will be offered IPS equal to [VAT on local sales minus ITC (Input Tax Credit) or zero whichever is more + CST payable + 75% of ITC] and in other parts of state [VAT on local sales minus ITC or zero whichever is more + CST payable + 100% of ITC] on eligible finished products.

Note—Modalities regarding disbursement of incentives, related to VAT & CST, will be modified accordingly when GST is made applicable to the state.

II. Interest Subsidy—On term loans availed from Banks and Public Financial Institutions for acquisition of fixed assets for the eligible project.

III. Power Tariff Subsidy—Eligible new ESDM units will be eligible for power tariff subsidy to the tune of Rs. 1/- per unit for a period of 3 years in category A and B areas and 5 years in other parts of state.

IV. Exemption from Electricity Duty for 15 years

V. Waiver of Stamp Duty—For acquiring land and term loan purposes.

VI. Incentives for strengthening MSMEs

(a) 25% one-time subsidy on capital equipment for technology up-gradation, limited to Rs. 25 lakh.

(b) 25% one-time subsidy on capital equipment for cleaner production measures, limited to Rs. 5 lakh.

(c) 75% subsidy on expenses incurred on patent registration limited to Rs. 10 lakh for National patents and Rs. 25 lakh for International patents.

(d) Assistance for a maximum of three industry standard quality certifications, at a rate of 50% of cost of quality certification within the overall ceiling of Rs. 6 lakh in 5 years.

B. Mega Projects

ESDM units in A and B category areas with minimum Fixed Capital Investment (FCI) equal to Rs. 250 Crores or minimum employment of 500 people and units in rest of the state with minimum FCI of Rs. 100 Crores or providing employment to 250 people will be accorded Mega project status. The quantum of incentives for Mega projects will be decided by the Cabinet Sub - Committee or High Power Committee.

Admissible incentive period for ESDM units will be extended by 3 years in Category A and B areas and by 5 years in other parts of state compared to what is available under prevailing Package Scheme Incentives.

C. Anchor Units

Special Incentives Package on a case to case basis will be given to first two Anchor Units (with investment more than Rs. 150 Crores) in each of the Electronic Manufacturing Cluster notified by Government of India.

D. Other Incentives

Support to R&D Institutions/Testing Facilities/Incubation and Innovation Centres In order to give impetus to Research and Development, need based support will be provided to R&D institutions set up with the approval of the State Government.

The assistance will be given upto 50% of the project cost excluding land and building subject to maximum Rs. 25 Crores.

E. Ease of Doing Business

(a) Relaxations under the Shop and Establishment Act with regard to working hours, work shifts and employment of women.

(b) Exemptions from maintain physical records for attendance and salary.

(c) Option for self-certification and filing of consolidated annual returns under 13 Acts administered by the Labour Department.

(d) ESDM will be declared as essential service under "Maharashtra Essential Services and Maintenance Act".

(e) Provision for maintaining employee related records required under various labour laws in electronic form, and to accept returns in electronic form.

(f) ESDM units not discharging process effluent and with less than 100 employees will be exempt from obtaining consent from the Maharashtra Pollution Control Board (MPCB).

(g) ESDM units will be treated as continuous process industry for the purpose of power supply.

(h) List of ESDM verticals as applicable for MSIPS will apply and only those units notified by Government of India will be eligible for incentives under this policy. The list of ESDM verticals will get modified whenever Government of India modifies any changes in the Notification dated 27th July, 2012, subsequently.

F. Market Development Support

1. Assistance to MSME units for participation in International trade fairs outside India at the rate of 50% of total rent, literature and display material cost subject to a ceiling of Rs. 3 lakh, once in a year. Assistance to Industry Associations at 50% of total rent subject to a ceiling of Rs. 10 lakh for participation in International trade fair as Maharashtra pavilion outside India. Viability gap support to Industry Association for organizing National seminars/ exhibitions in Maharashtra subject to a ceiling of Rs. 10 lakh and for organizing International seminar/ exhibition in Maharashtra subject to a ceiling of Rs. 25 lakh. Assistance for setting up of Convention Centre/Trade Centre by Industry Associations at the rate of 50% of project cost up to Rs. 10 Crores excluding land cost.

2. Electronics Development Fund for the development of ESDM sector in the State. An initial corpus of Rs. 50 Crores will be created for this purpose.

3. Under Electronics Policy incentives information till date is as follows-

(Rs. in Lakh)

No. of Eligibility Certificates issued	Actual Fixed Capital Investment	Actual Employment	IPS Amount sanction	IPS Disbursed
47	457396.85	15493	37813.10	17932.89

सुधारित बीज भांडवल योजना (एसएमएस)
(जिल्हास्तरीय योजनाअंतर्गत योजना)

पात्रता :-

१. कमीत कमी ७ वी पास.
२. वयोमर्यादा १८ ते ५० वर्ष.
३. अर्जदार महाराष्ट्राचा किमान १५ वर्षांचा रहिवासी असावा.

वैशिष्ट्ये :-

सदर योजना ३० सप्टेंबर १९९३ पासून कार्यान्वित झाली आहे. शहरी व ग्रामीण भागातील सुशिक्षित बेरोजगार युवकांना स्वयंरोजगारासाठी बीजभांडवलाच्या रूपाने अर्थसहाय्य करणे, संस्थात्मक कर्जाचा लाभ घेण्यासाठी मार्जिन मनीचा भाग पूर्ण करण्यासाठी मृदु कर्ज प्रदान करणे. रोजगार निर्मितीच्या संधी निर्माण करणे. सदरचे कर्ज हे उत्पादन/सेवा व व्यवसाय याकरिता उपलब्ध करून देण्यात येते.

शासन निर्णय, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, क्र. इपीपी-२००७/(११९८)/उ-७, दिनांक १८ मे २००७ नुसार खालीलप्रमाणे धोरणात्मक बदल करण्यात आलेले आहेत

१. प्रकल्प मर्यादा रु. २५.०० लाखापर्यंत आहे.
२. बीज भांडवल कर्जाची कमाल मर्यादा रु. ३.७५ लक्ष आहे.
३. बँक कर्ज ७५ टक्के.
४. रुपये दहा लाखांपेक्षा कमी प्रकल्प खर्च असलेल्या प्रकल्पांमध्ये बीज भांडवल कर्जाचे प्रमाण पुढीलप्रमाणे राहिल

(१) सर्वसाधारण प्रवर्गातील लाभधारकांसाठी	१५ टक्के.
(२) अनु. जाती/जमाती, अपंग, विमुक्त व भटक्या जाती/जमाती आणि इतर मागासवर्गीय उमेदवारांना	२० टक्के.
५. बीज भांडवल सहाय्यावर आकारावयाचे व्याज.—बीज भांडवलाची रक्कम मृदू कर्ज (सॉफ्ट लोन) म्हणून दरसाल ६% व्याजाने देण्यात यावे.
६. बीज भांडवल कर्जाच्या रकमेची विहित कालावधीत परतफेड करण्यात आली नाही तर थकित रकमेवर द.सा.द.शे. १ टक्के दंडनीय व्याज आकारण्यात येईल.
७. बीज भांडवल कर्जाच्या रकमेची विहित कालावधीत परतफेड करणाऱ्या लाभार्थींना ३ टक्के रिबेट देण्यात येईल.
८. शासन निर्णय, १५ सप्टेंबर २००३ अनुसार कर्जदाराने थकीत मुद्दल व व्याज एक रकमी भरणा केल्यास त्यास दंडनीय व्याज माफ आहे. अशा प्रकरणांमध्ये द.सा.द.शे. १ टक्के दराने दंडनीय व्याज आकारण्यात येणार आहे व वरील व्याज पूर्वलक्षी प्रभावाने दिनांक १ ऑक्टोबर १९९३ पासूनच्या सर्व चालू प्रकरणांना लागू आहे.
९. सदर योजना वाहन व्यवसाय, व्यापार व सेवा उद्योगांसाठी लागू आहे.
१०. कर्जाची परतफेड ७ वर्षांच्या आत करावयाची असून सुरुवातीची ३ वर्ष विलंबावधी (वाहनांसाठी ६ महिने) निश्चित करण्यात येईल.

जिल्हा उद्योग केंद्र कर्ज योजना
(जिल्हास्तरीय योजनाअंतर्गत योजना)

ग्रामीण भागात सूक्ष्म उद्योगांना आर्थिक सहाय्य उपलब्ध करून त्यांचा विकास साधणे व याद्वारे अधिक रोजगार संधी व स्वयंरोजगार निर्माण करण्यासाठी जिल्हा उद्योग केंद्र कर्जयोजना सुरू करण्यात आली. ही योजना जिल्हास्तरीय योजना असून जिल्हास्तरावर जिल्हा उद्योग केंद्र कार्यालयामार्फत राबविली जाते.

पात्रता :-

१. शिक्षणाची व वयाची अट नाही.
२. उद्योग, लघुउद्योग नोंदणीस पात्र असावा.
३. उद्योगामधील यंत्रसामुग्री गुंतवणूक रु. २ लाखांचे आत असावी.
४. १ लाख लोकवस्ती (१९८१ प्रगणनेनुसार) असणाऱ्या गावांमध्ये उद्योग सुरू करता येतो.
५. चालू उद्योगाचा विस्तार करण्यासाठी ही या योजनेचा लाभ घेता येतो.

वैशिष्ट्ये :-

१. ६५ ते ७५ टक्के बँककर्ज.
२. सर्वसाधारण प्रवर्गासाठी २० टक्के बीजभांडवल जास्तीत जास्त मर्यादा रुपये ४०,००० अनु. जाती/जमातीच्या लाभार्थीस ३० टक्के कमाल रुपये ६०,००० पर्यंत.
३. व्याजाचा दर ४% राहिल.
४. लाभार्थ्यास स्वतःचे ५ टक्के भांडवल.
५. बीजभांडवल कर्जाची परतफेड ४ वर्षे.
६. नवीन स्थापित होणाऱ्या सूक्ष्म उद्योग या उपक्रमातील एकूण प्रकल्प किंमत रुपये २ लाखांपेक्षा कमी असणे आवश्यक आहे.
७. मार्जिन मनी प्रकल्प खर्चाच्या २०% रक्कम सर्वसाधारण प्रवर्गाच्या उमेदवाराला दिली जाते. प्रकल्प खर्चाच्या ३०% एवढी मार्जिन मनी एससी/एसटी प्रवर्गातील उमेदवाराला दिली जाते. मार्जिन मनी घटक वार्षिक ४% व्याज दराने दिला जातो.
८. शिक्षणाची व वयाची अट नाही परंतु लाभार्थ्यांकडे संबंधित उद्योग करण्यासाठी लागणारे कौशल्य किंवा अनुभव असणे अपेक्षित आहे.
९. योजना जिल्हा उद्योग केंद्रामार्फत (DIC) जिल्ह्यांमध्ये राबविण्यात येते.
१०. ग्रामीण भागातील पात्र उमेदवार जिल्हा उद्योग केंद्राकडे अर्ज सादर करतो. नंतर प्रस्ताव बँकांकडे पाठवतात. बँका पात्र आणि व्यवहार्य प्रस्ताव मंजूर करता जिल्हा उद्योग केंद्रामार्फत घटकला मार्जिन मनी आणि बँक कर्ज वितरित केले जाते.

जिल्हा उद्योग केंद्राच्या इमारतीची पुनर्बांधणी व नूतनीकरण-२८५१५२११- २७ लहान

बांधकामे :-

१. उद्योजकांना सेवा देण्याच्या हेतूने जिल्हा उद्योग केंद्राची स्थापना करण्यात आली. राज्यामध्ये सन १९८० ते १९८४ या काळात बहुतांश जिल्हा उद्योग केंद्राच्या इमारतीचे बांधकाम करण्यात आले. या इमारती ३० ते ३५ वर्षे जुन्या झाल्या असून काही इमारतींची पुनर्बांधणी, नूतनीकरण व दुरुस्ती टप्पा टप्प्याने करणे आवश्यक आहे.
२. सन २०१९-२० मध्ये रु. १००.०० लक्ष इतका नियतव्यय ०४ जिउके कार्यालयासाठी मंजूर करण्यात आला असून, ६०% मंजूर निधीपैकी जिउके वर्धा रु. १८.०९ लक्ष निधी शासन निर्णयाप्रमाणे वितरीत करण्यात आला. तसेच उद्योग संचालनालयाच्या नूतनीकरणासाठी उर्वरित निधीची तरतूद करण्यात आली, परंतु नूतनीकरणाच्या प्रस्तावास प्रशासकीय मंजूरी न मिळाल्याने उर्वरित निधी समर्पित करण्यात आला.
३. सन २०२०-२१ मध्ये २- जिल्हा उद्योग केंद्र, कोल्हापूर कार्यालय इमारत दुरुस्ती व बांधकाम तसेच उद्योग संचालनालयाच्या नूतनीकरणासाठी रु.१५०.०० लक्ष नियतव्यय मंजूर करण्यात आले होते. परंतु दोन्ही प्रस्तावास प्रशासकीय मंजूरी न मिळाल्याने संपूर्ण निधी शासनास प्रत्यार्पित करण्यात आला.
४. सन २०२१-२२ मध्ये २- जिल्हा उद्योग केंद्र, कार्यालय इमारत दुरुस्ती व बांधकाम तसेच उद्योग संचालनालयाच्या नूतनीकरणासाठी रु.१५०.०० लक्ष नियतव्यय मंजूर करण्यात आला, परंतु कोणताही परिपूर्ण प्रस्ताव नसल्याने संपूर्ण निधी समर्पित करण्यात आला.
५. सन २०२२-२३ साठी २- जिउके इमारत दुरुस्ती व बांधकाम तसेच उद्योग संचालनालयाचे नूतनीकरण यासाठी रु. १००.०० लक्ष नियतव्यय मंजूर करण्यात आला.
६. सन २०२३-२४ साठी २- जिउके इमारत दुरुस्ती व बांधकाम तसेच संचालनालयाचे नूतनीकरण यासाठी रु. ५००.०० लक्ष नियतव्यय प्रस्ताव करण्यात आला आहे.
७. सन २०२४-२५ या वर्षाकरिता महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र, ठाणे या कार्यालयास शासन निर्णय उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, शासन निर्णय क्र.नुतनी-२०२४/प्र.क्र.९३/उद्योग-३, दि. १४.०६.२०२४ अन्वये रु. २,७०,४०,२०३/- अन्वये शासन निर्णय निर्गमित करण्यांत आला असून सदर शासन निर्णयानुसार संबंधित जिल्हा उद्योग केंद्र या कार्यालयास सन २०२४-२५ करिता रु. १,३५,२०,१००/- इतकी रक्कम वर्ग करण्यांत आली आहे.
८. महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र, ठाणे यांना सन २०२५-२६ करिता उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, शासन ज्ञापन क्र.IELD-१९०१२/३०/२०२६- ADMIN-१, दि. १६.०२.२०२६ उर्वरित रक्कम रु. १,३५,२०,१०१/- अन्वये वर्ग करण्यांत आले आहे.

(ब) जिल्हा उद्योग भवनाचे बांधकाम व दुरुस्ती योजनेची माहिती खालीलप्रमाणे :-

४८५११३२४-५३ मोठी बांधकामे

१. केंद्र व राज्य शासनाच्या औद्योगिक विकासाच्या विविध योजनांची प्रभावी अंमलबजावणी करण्यासाठी व त्याद्वारे उद्योगांची स्थापना जलद गतीने होण्यासाठी तसेच उद्योजकांना उद्योग उभारणी संदर्भातील शासकीय व निमशासकीय कार्यालयांच्या सेवा-सुविधा, परवाने, ना-हरकत प्रमाणपत्र इत्यादी जलदगतीने एकाच ठिकाणी उपलब्ध होण्याकरिता उद्योगासंबंधातील कार्यालये एकाच इमारतीत कार्यरत असणे आवश्यक असल्यामुळे सर्व यंत्रणांचा एकमेकांशी समन्वय राहिल व उद्योजकांचे परिश्रम व वेळेचा अपव्यय व मनुष्यबळ वाचेल याकरीता प्रत्येक जिल्ह्यांच्या ठिकाणी नवीन उद्योग भवन बांधण्याचे प्रस्तावित आहे.
२. सद्यःस्थितीत राज्यात नागपूर, सांगली, कोल्हापूर, यवतमाळ, नांदेड, चंद्रपूर उद्योजकांना सेवा देण्याच्या हेतूने जिल्हा उद्योग केंद्राची स्थापना करण्यात आली.
३. सन २०१९-२० मध्ये रु. ५०.०० लाख इतका नियतव्यय १ जिउके कार्यालयासाठी मंजूर करण्यात आला असून सन २०१९-२० मध्ये कोणताही प्रस्ताव प्राप्त झालेला नसल्याने संपूर्ण निधी प्रत्यार्पित करण्यात आला.

४. सन २०२०-२१ मध्ये १- उद्योग भवनाचे बांधकामकरीता रु.५०.०० लक्ष नियतव्यय मंजूर करण्यात आला. तसेच जिउके परभणी कार्यालयाचा नवीन इमारतीचा प्रस्ताव शासनाकडून मंजूरीसाठी सादर करण्यात आला. परंतु शासनाकडून प्रस्तावास प्रशासकीय मंजूरी प्राप्त न झाल्याने संपूर्ण निधी प्रत्यार्पित करण्यात आला.
५. सन २०२१-२२ मध्ये जिल्हा उद्योग भवनाचे बांधकाम व दुरुस्तीसाठी रु.५०.०० लक्ष नियतव्यय मंजूर करण्यात आला आहे.
६. सन २०२२-२३ साठी २- जिल्हा उद्योग भवनाचे बांधकाम व दुरुस्तीसाठी ६०.०० लक्ष नियतव्यय प्रस्तावित करण्यात आले होते.
७. सन २०२३-२४ साठी २- जिल्हा उद्योग भवनाचे बांधकाम यासाठी रु.३००.०० लक्ष नियतव्यय प्रस्तावित करण्यात आला होता.
८. केंद्र शासन व राज्य शासनाच्या औद्योगिक धोरण व औद्योगिक विकासाच्या विविध योजना राबविण्याच्या दृष्टीने जिल्हा उद्योग केंद्र हे जिल्हा स्तरावरील एक महत्वाचे कार्यालय आहे.

मा. मंत्री (उद्योग) यांचे अध्यक्षते खाली दि. ०७.०६.२०२३ रोजी मैत्री कक्षात झालेल्या बैठकीत राज्यात नविन उद्योग भवन उभारणीसाठी प्रथम टप्प्यात एकूण १४ जिल्हा उद्योग केंद्रांची निवड करण्यात आली उदा. रत्नागिरी, सातारा, सोलापूर, नाशिक, जळगांव, अहिल्यानगर, छत्रपती संभाजीनगर, जालना, बीड, धारशिव, वर्धा, भंडारा व गडचिरोली यांचे १३ जिल्हा उद्योग केंद्रांचे शासन निर्णय निर्गमित होवून प्रशासकीय व वित्तीय मान्यता खालीलप्रमाणे देण्यात आले आहे.

अ.क्र.	जिल्हे	प्रशासकीय मान्यता दिनांक	प्रशासकीय मान्यता रक्कम रु.
१.	रत्नागिरी	दि. ०८.०७.२०२४	३६,१५,७८,२६८
२.	सातारा	दि. १५.१०.२०२४	१७,२६,११,०००
३.	जळगांव	दि. १५.१०.२०२४	१५,५१,८२,०००
४.	अहिल्यानगर	दि. १५.१०.२०२४	१५,८६,८७,०००
५.	छत्रपती संभाजीनगर	दि. ०४.१०.२०२४	१४,०५,४२,५१२
६.	जालना	दि. ११.१०.२०२४	१३,५०,०९,२४२
७.	बीड	दि. ०९.१०.२०२४	१४,६९,२८,७२४
८.	धारशिव	दि. ०९.१०.२०२४	८,८७,०८,२२६
९.	वर्धा	दि. ०९.१०.२०२४	९,२०,८८,१०२
१०.	भंडारा	दि. ०९.१०.२०२४	१०,२७,१४,२५३
११.	गडचिरोली	दि. १०.१०.२०२४	१०,५७,७५,२०९
१२.	सोलापूर	दि. ०७.०४.२०२५	१६,८२,४४,११०
१३.	नाशिक	दि. १२.०८.२०२५	१६,६१,२७,०००
		एकूण रुपये	१९९,४१,९५,६४६

उपरोक्त नुसार शासनाने दि.३०.०३.२०२५ रोजी रु.९,६४,७९,८९९/- इतका निधी उपलब्ध केलेला आहे. त्यानुसार सदर निधी महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ यांना वितरीत करण्यात आला आहे.

या कार्यालयाकडून शासनास रु.५०.०० कोटी प्रस्ताव सादर केलेला असून त्यापैकी रु. ३०.०० कोटी निधी लेखा कोषागारात वितरीत होण्याच्या अंतिम टप्प्यात आहे.

**उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रम
(जिल्हास्तरीय योजनाअंतर्गत योजना)**

सुशिक्षित बेरोजगारांना विविध प्रशिक्षण कार्यक्रमांच्या माध्यमाने सामाजिक न्याय देण्याचे शासनाचे धोरण आहे. त्या अनुषंगाने राज्यात उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रमाद्वारे युवक-युवतींना उद्योजकीय तसेच तांत्रिक प्रशिक्षण देण्याचा निर्णय घेतलेला होता. दिनांक ७ फेब्रुवारी २००२ रोजी अनुसूचित जातीच्या युवक-युवतींमध्ये उद्योजकीय मानसिकता वाढीस लागावी व त्यांना स्वयंरोजगार करण्यास प्रेरित व्हावे यासाठी विशेष योजना जाहीर केली होती. यामध्ये युवक-युवतींना प्रशिक्षण देण्यासाठी विद्यावेतन देण्याची तरतूद देखील केली आहे. या माध्यमातून स्वयंरोजगारास सुरू करावेत तसेच तांत्रिक प्रशिक्षण घेऊन कुशल मनुष्यबळाची निर्मिती व्हावी असाही उद्देश होता.

शासनाने अनुसूचित जातीच्या युवक-युवतींना स्वयंरोजगार प्रशिक्षण देण्याबरोबरच, सर्वसाधारण प्रवर्गातील सुशिक्षित बेरोजगार युवकयुवतींसाठी देखील स्वयंरोजगार व कुशल मनुष्यबळाची निर्मितीसाठी उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रम दिनांक २९ ऑक्टोबर २००७ रोजी घोषित केला आहे. यासाठी जिल्हास्तरावर जिल्हा नियोजन समितीकडून निधी उपलब्ध करून देण्यात येतो. या योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र यांच्या अध्यक्षतेखाली कार्यबल समिती नेमण्यात आली असून त्यामध्ये जिल्हा समाज कल्याण अधिकारी, अग्रणी बँक अधिकारी व प्रशिक्षण संस्थेचे प्रतिनिधी यांचा समावेश आहे. त्यानुसार मागील काही वर्षांपासून राज्यात मोठ्या प्रमाणावर उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रम राबविण्यात आले.

महाराष्ट्रात प्रामुख्याने राज्य शासनाने पुरस्कृत केलेली महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र, औरंगाबाद व मिटकॉन कन्सल्टन्सी लि. व अन्य मान्यताप्राप्त संस्था उद्योजकता प्रशिक्षणाचे काम करीत आहेत. या कार्यक्रमांतर्गत उद्योजकता परिचय कार्यक्रम, उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रम तसेच तांत्रिक प्रशिक्षण कार्यक्रम अशा प्रकारच्या कार्यक्रमाचा समावेश होतो.

१. उद्योजकता परिचय कार्यक्रम (१ दिवस, अनिवासी)

एक दिवसाच्या परिचय कार्यक्रमात व्यवसायाची निवड, उद्योजकीय व्यक्तिमत्व विकास, व्यवसाय व्यवस्थापन, शासनाच्या विविध संस्था व अर्थसहाय्य देणाऱ्या संस्था व त्यांचेमार्फत राबविल्या जाणाऱ्या योजनांची माहिती दिली जाते. प्रति प्रशिक्षण कार्यक्रम ६०० रुपये खर्च राहिल.

२. उद्योजकता विकास प्रशिक्षण कार्यक्रम (१२ दिवस, निवासी)

सदर प्रशिक्षण कार्यक्रम १२ दिवसाचे, निवासी व भोजन व्यवस्थेसह आहे. उद्योजकता परिचय कार्यक्रमात निवडलेल्या प्रशिक्षणार्थ्यांना उद्योगांशी संबंधित कलागुणांचा विकास व माहिती मिळण्याचा प्रशिक्षणात प्रामुख्याने समावेश आहे. प्रति प्रशिक्षणार्थी रुपये ४००० संस्थेस देण्यात येतात.

३. तांत्रिक प्रशिक्षण कार्यक्रम (१५ दिवस ते २ महिने, अनिवासी)

या प्रशिक्षण कार्यक्रमात उत्पादन / सेवा उद्योगांशी निगडित तांत्रिक प्रशिक्षण देण्यात येते. हे प्रशिक्षण अनिवासी असून प्रशिक्षणार्थीस १५ दिवसांकरिता रुपये ५०० आणि दरमहा रुपये १००० तसेच २ महिन्यांच्या प्रशिक्षण कार्यक्रमासाठी रुपये २००० विद्यावेतन देण्यात येते. तसेच प्रति प्रशिक्षणार्थीस रुपये ३००० संस्थेस देण्यात येतात.

जिल्हा पुरस्कार योजना

(“विश्वकर्मा जयंती दिनी” उद्योग दिवस)

लघुउद्योग सुरू करणाऱ्या उद्योजकांना प्रोत्साहन मिळावे व त्यांनी संपादन केलेल्या प्रथित यशाची साभार पोच द्यावी, या हेतूने राज्य सरकारतर्फे जिल्हा पातळीवर जिल्हा पुरस्कार योजना १९८५ साली सुरू करण्यात आली. कमीत कमी ३ वर्ष नोंदणी झालेला आणि सलग दोन वर्ष उत्पादन करीत असलेल्या घटकाचा मालक/भागीदार/संचालक जिल्हा पुरस्कारासाठी पात्र ठरू शकतो. पुरस्कारासाठी उद्योजकाची निवड जिल्हा स्तरावर जिल्हा सल्लागार समिती करते. पुरस्कारासाठी उद्योजकांची निवड, विकासाचा वेग, तंत्रज्ञानाचा वापर, स्वावलंबन घटकाचे स्थान, उत्पादन विकास व गुणवत्ता नियंत्रण आयात, निर्यात उत्पादनातील बदल, व्यवस्थापन इ. निकषावर केली जाते. मागासवर्ग/अनुसूचित जाती-जमातीच्या उद्योजकांना निवडीसाठी अतिरिक्त गुण दिले जातात.

शासन निर्णय क्र. लउधो - २०१३/प्र.क्र. २०२/उद्योग - ७, दिनांक २७ जानेवारी २०१५ अन्वये सन २०१५ पासून सदर पुरस्कार सोहळा दरवर्षी “विश्वकर्मा जयंती दिनी” उद्योग दिवस म्हणून साजरा करण्यात येईल. या दिवशी खाली स्वरूपात कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात येईल.

उद्योजकांची उत्पादने दृश्य स्वरूपात मांडणी व विक्रीसाठी प्रदर्शने भरविणे.

उद्योग दिवसाच्या सोहळ्यात जिल्हा उद्योग केंद्रामार्फत कार्यशाळा व चर्चासत्र आयोजित करणे.

उद्योग क्षेत्रात उल्लेखनीय/विशेष कामगिरी करणाऱ्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योजकांना शासन निर्णय क्रमांक लउधो - २००५ / (८३९२)/ उद्योग-७, , दिनांक १८ सप्टेंबर २००६ अन्वये देण्यात येणारा जिल्हा लघु उद्योग पुरस्कार सोहळा यापुढे दरवर्षी उद्योग दिनी साजरा करण्यात येईल.

प्रथम पुरस्कार १५,००० व द्वितीय पुरस्कार १०,००० असे पुरस्कार देण्यात येत आहेत. तसेच या सोहळ्यासाठी स्मृती चिन्ह, शाल, श्रीफळ, निमंत्रण पत्रिका इ. खर्चासाठी ५,००० अशी एकूण रक्कम ३०,००० मंजूर करण्यात येते.

महाराष्ट्राचे नवीन औद्योगिक धोरण २०१९

महाराष्ट्र नवीन औद्योगिक धोरण - २०१९ शासन निर्णय क्रमांक मऔधो २०१९ / प्र.क्र. १० / उद्योग २, दिनांक ७/३/२०१९ च्या शासन निर्णयान्वये जाहीर करण्यात आलेले आहे.

धोरणाची उद्दिष्टे

- ◆ राज्यातील एकूण ढोबळ उत्पादनात उत्पादन क्षेत्राच्या वाढीचा दर १२ ते १३ टक्के वरून वाढविणे.
- ◆ जेणेकरून राज्याच्या सकल उत्पादनात त्याचा हिस्सा सन २०२३ - २४ पर्यंत २५ टक्यांपर्यंत नेणे.
- ◆ सन २०२३-२४ पर्यंत रु. १० लाख कोटी एवढ्या मुल्याची गुंतवणूक आकर्षित करणे.
- ◆ सन २०२३-२४ पर्यंत ४० लाख लोकांसाठी रोजगारांच्या संधी निर्माण करणे .

धोरणाची ठळक वैशिष्ट्ये

- ◆ उद्योन्मुख उच्च तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रांकडे औद्योगिक विकास वळविण्यासाठी व रोजगार निर्माण करण्यासाठी राज्य शासनाने सेक्टरला प्राधान्य दिले आहे. थ्रस्ट सेक्टर मधील मोठ्या, विशाल व अतिविशाल प्रकल्पांना जागावाटपामध्ये व प्रोत्साहनामध्ये देण्यात येईल.
- ◆ विद्युत वाहने (उत्पादन, पायाभूत सुविधा व देखभाल)
- ◆ हवाई व संरक्षण उत्पादन उद्योग.
- ◆ उद्योग ४.० (कृत्रिम बुद्धिमत्ता त्रिमिती छपाई, महाजाल, यंत्रमानव विज्ञान, अतिसूक्ष्म तंत्रज्ञान इत्यादी).
- ◆ एकात्मिक डेटा सेंटर पार्क्स (आयडीसीपी) स्थापनेस प्रोत्साहन
- ◆ वस्त्रोद्योग यंत्रसामुग्रीचे उत्पादन
- ◆ जैव तंत्रज्ञान, वैद्यकीय निदान उपकरणे.
- ◆ कृषी व अन्न प्रक्रिया उद्याने (फक्त द्वितीय व तृतीय अन्न प्रक्रिया उद्याने)
- ◆ माहिती तंत्रज्ञान (IT) व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा (ITeS)
- ◆ इलेक्ट्रॉनिक प्रणाली संरचना व उत्पादन (ESDM) व सेमीकंडक्टर फॅब्रिकेशन (FAB)
- ◆ उद्योग, तांत्रिक संस्था व कौशल्य विकास विभागांमध्ये प्रभावी समन्वय साधून कुशल मनुष्यबळ निर्माण करण्यास प्रोत्साहन देणे.
- ◆ अविकसित विभागांमध्ये उद्योग स्थापन करण्याकरिता विशेष आर्थिक प्रोत्साहन देणे.
- ◆ अंतिम टप्प्याच्या जोडणीसाठी (1a mile connectivity) निर्णायक पायाभूत सुविधा निधी (Critical Iurial Infraructure Fu) निर्माण करणे.
- ◆ खाजगी औद्योगिक उद्यानांमध्ये पूरक पायाभूत सुविधा निर्माण करणे.
- ◆ सूक्ष्म आणि लघु उद्योगांसाठी महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाकडून फ्लॅटेड गाळ्यांची निर्मिती विशेष वाहन हेतू (SPV) धर्तीवर करण्यात येईल.
- ◆ सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग तसेच महिला व अनुसूचित जाती / अनुसूचित जमातींमधील उद्योजकांसाठीच्या औद्योगिक क्षेत्रांमधील पायाभूत सुविधा विकसित करण्यासाठी आर्थिक प्रोत्साहन देणे.
- ◆ आजारी व बंद पडलेल्या उद्योगांच्या पुनरुज्जीवनासाठी पाठबळ देणे.
- ◆ राज्यातील वेअरहाऊसिंग व लॉजिस्टिक सुविधांच्या विकासासाठी एमआयडीसी किमान ५०० एकर औद्योगिक क्षेत्र आरक्षित करून ठेवेल.
- ◆ महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ क्षेत्रांच्या धर्तीवर, सर्व सहकारी औद्योगिक वसाहतींमध्ये मुलभूत चटई क्षेत्र निर्देशांकाच्या वर ५० टक्के अतिरिक्त चटई क्षेत्र अनुज्ञेय राहिल.
- ◆ हरित औद्योगिकीकरणासाठी प्रोत्साहन देऊन पर्यावरणदृष्ट्या शाश्वतता सुनिश्चित करणे.

महाराष्ट्राचे माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण - २०२३

राज्याचे पहिले माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण सन १९९८ मध्ये जाहिर करण्यात आले असून हे धोरण जाहिर करणारे महाराष्ट्र हे पहिले राज्य आहे. सन २००३, सन २००९ व सन २०१५ च्या माहिती तंत्रज्ञान धोरणात केलेले कालानुरूप बदल, योग्य नियोजन व प्रभावी अंमलबजावणीमुळे माहिती तंत्रज्ञान व सहाय्यभूत सेवा क्षेत्रात देशात आणि जागतिक पातळीवर महाराष्ट्र राज्य अग्रेसर असून धोरणांतर्गत उचललेल्या सकारात्मक पावलांमुळे महाराष्ट्र राज्य या क्षेत्रातील गुंतवणूक तसेच निर्यातीसाठी महत्त्वाचे ठिकाण म्हणून उदयास आले आहे. माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण २०१५ अंतर्गत धोरण कालावधीमध्ये राज्यामध्ये रु. ६१८७२ कोटी इतकी गुंतवणूक करण्यात आली असून रु. १.४७ लक्ष कोटी इतकी निर्यात झाली असून राज्यात प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षरित्या सुमारे २४ लक्ष रोजगार संधी निर्माण झाल्या आहेत.

माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण - २०२३ ची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे :-

नुकतेच राज्याचे नवीन माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण - २०२३ जाहीर झाले असून महाराष्ट्र राज्याला देशाची तंत्रज्ञान विषयाची राजधानी म्हणून स्थापित करणे तसेच नावीन्यपूर्ण व शाश्वत तंत्रज्ञानाच्या आधारे सर्व समावेशक विकासाच्या दिशेने वाटचाल करणे ही प्रमुख उद्दिष्टे आहेत. धोरणांतर्गत रु. ९५००० कोटी गुंतवणूक, रु. १० लक्ष कोटी निर्यात व ३५ लक्ष नवीन रोजगार संधी उपलब्ध करण्याचे महत्त्वाकांक्षी लक्षांक निर्धारित करण्यात आले आहेत.

माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण - २०२३ ची लक्षांक पुढीलप्रमाणे :-

नवीन धोरणामध्ये निर्धारित केलेली उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी एकल खिडकी संकल्पनेवर आधारित Maharashtra Information Technology Interface (MAHITI) Portal, कौशल्य विकासाकरिता Talent Launchpad, Walk to Work Model, Hybrid Working या संकल्पनांचा धोरणात समावेश असून एव्हीजीसी आणि इतर उद्योन्मुख तंत्रज्ञान क्षेत्रे जसे की, AI-ML, Big Data, Robotics इत्यादी यांच्या विकासावर विशेष भर देण्यात येणार आहे. स्टार्टअप्स व इनोव्हेशन यांना प्रोत्साहन देण्याकरिता महाराष्ट्र हब (M-Hub) उपक्रमांतर्गत सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम, नाविन्यपूर्ण व उद्यमशिल घटक तसेच उद्योन्मुख तंत्रज्ञान क्षेत्रातील उबवन केंद्र यांना आर्थिक सहाय्य देण्याकरिता रु. ५०० कोटी इतका निधी उभारण्यासंबंधी तरतूद आहे.

धोरणातील सवलती

माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा क्षेत्राच्या सर्वांगिन विकासासाठी मुद्रांक शुल्क माफी, विद्युत शुल्क माफी, ऊर्जा सुसूत्रीकरण सहाय्य, प्रमाणपत्र सहाय्य, बाजार विकास सहाय्य इत्यादी क्षेत्र आधारीत प्रोत्साहनांचा धोरणात समावेश असून माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा क्षेत्रासाठी आवश्यक पायाभूत सुविधा निर्मितीला चालना देणेकरिता माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांसाठी अतिरीक्त चटई क्षेत्र निर्देशांक तसेच एकात्मिक माहिती तंत्रज्ञान नगरांच्या उभारणीकरिता प्रोत्साहने दिली जातील. तसेच या क्षेत्राकरिता पायाभूत सुविधा निधीची च्या अनुषंगाने तरतूद करण्यात आली आहे.

माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण - २०२३ च्या प्रभावी अंमलबजावणीद्वारे आयटी क्षेत्रात महाराष्ट्राचे स्थान अधिक बळकट करून गुंतवणूक, निर्यात, कौशल्य विकास, बौद्धिक संपदा निर्मिती व अधिकाधिक रोजगार निर्मितीद्वारे राज्याच्या शाश्वत व सर्वसमावेशक विकासाच्या दिशेने वाटचाल करण्यासाठी राज्य कटिबद्ध आहे.

राज्यात माहिती तंत्रज्ञान उद्योगाने नोव्हेंबर - २०२४ अखेर केलेली प्रगती.

- इरादापत्र निर्गमित केलेल्या खाजगी माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांची संख्या :- ६३९
- नोंदणी प्रमाणपत्र निर्गमित केलेल्या खाजगी माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांची संख्या :- २८७

तपशील	सन २०२१-२२	सन २०२२-२३	सन २०२३-२४	सन २०२४-२५
इरादापत्र निर्गमित केलेल्या माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांची संख्या.	१६	११	१७	०७

- सार्वजनिक माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांची संख्या :- ३७
- सार्वजनिक माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांतील घटकांची प्रत्यक्ष गुंतवणूक :- रु. १८५९५ कोटी
- सार्वजनिक माहिती तंत्रज्ञान उद्यानांतील प्रत्यक्ष रोजगार :- २७६५००

Information Technology/Information Technology Enabled Services Policy - 2023

The year The first State Information Technology and Information Technology Support Services Policy was announced in 1998 and Maharashtra was the first state to announce this policy. Due to timely changes, proper planning and effective implementation of Information Technology Policy of the year 2003, 2009 and 2015, the state of Maharashtra is a leader in the field of information technology and support services in the country and globally and due to the positive steps taken under the policy, the state of Maharashtra has emerged as an important destination for investment and export in this sector. Under the Information Technology and Information Technology Support Services Policy 2015, during the policy period in the State Rs. 61872 crore has been invested and Rs. 1.47 lakh crores have been exported and about 24 lakh employment opportunities have been created directly and indirectly in the state.

Objectives :

Recently the state's new information Technology and Information Technology Support Services Policy-2023 has been announced and the main objectives are to establish the state of Maharashtra as the technology capital of the country and move towards inclusive development based on innovative and sustainable technology. Under this policy the ambitious targets of Rs.95000 crore investments. Rs of 10 lakh crore exports and 35 lakh new employment opportunities have been set.

Target :

Maharashtra Information Technology Interface (MAHITI) Portal, Talent Launchpad for skill development, Walk to Work Model, Hybrid Working based on single window concept to achieve the objectives set out in the new policy includes AVGC and other emerging technology areas like, AI-ML, Special emphasis will be given on the development of Big Data, Robotics etc. Under the Maharashtra Hub (M-Hub) initiative, the provision is made for raising a fund of Rs.500 crores to promote startups and innovation, to provide financial support to micro, small and medium enterprises, innovative and entrepreneurial entities and incubator centers in the emerging technology sector.

Fiscal Benefits :

The policy includes sector-based incentives such as stamp duty waiver, electricity duty waiver, energy standardization assistance, certificate assistance, market development assistance etc. for the overall development of information technology and information technology support services sector. Additional FSI for IT parks as well as incentives for setting up of Integrated Information Technology Township (IITT). Also provision has been made for infrastructure fund for this sector.

Through the effective implementation of IT/ITES Policy-2023, the state is determined to strengthen Maharashtra's position in the IT sector and move towards sustainable and inclusive development of the state through investment, export, skill development, intellectual property generation and more employment generation.

Development of IT Industry in the State upto November 2024

❖ IT Parks :

- 639 Private Information Technology Parks approved.
- 287 Private Information Technology Parks registered.

Year	LOI issued to Private IT Parks (Nos.)
2021-22	16
2022-23	11
2023-24	17
2024-25	07

- 37 Public IT Parks.
- Investment of IT units in IT Parks - Rs. 18595 Crs.
- Employment Generate in IT Parks - 276500
- Investment of IT units in IT Parks - Rs. 18595 Crs.

औद्योगिक धोरण**औद्योगिक पायाभूत सुविधांकरिता विकास निधी**

महाराष्ट्राचे औद्योगिक धोरण, २०१३ नुसार महाराष्ट्रातील औद्योगिक पायाभूत सुविधांची निर्मिती व विकासासाठी औद्योगिक सुविधा निधी उपलब्ध केला आहे.

- औद्योगिक पायाभूत सुविधांचे नियोजन व उभारणी विषयी प्रयत्नांचे समन्वय करण्याच्या उद्देशाने महाराष्ट्रातील औद्योगिक पायाभूत सुविधांच्या विकासासाठी महाराष्ट्र औद्योगिक पायाभूत सुविधा विकास समिती (Committee on Iurial Development for Maharashtra) अशी सुकाणू समिती स्थापन करण्यात आली आहे.
- मा. मुख्य सचिव यांच्या अध्यक्षतेखाली गठीत केलेल्या वरील सुकाणू समितीमार्फत औद्योगिक पायाभूत सुविधा विकास निधीचे प्रशासन व संनियंत्रण करण्यात येते.
- सदर सुकाणू समितीमार्फत नवीन प्रकल्पांना मंजूरी देणे, मंजूर प्रकल्पांच्या अंमलबजावणीचा आढावा घेणे, निधीचा सुयोग्य वापर करणे इत्यादी कामे केली जातात.
- विविध अंमलबजावणी यंत्रणा जसे महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ, महाराष्ट्र राज्य विकास महामंडळ, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, पाटबंधारे विभाग, महाराष्ट्र विद्युत निर्मिती कंपनी यांच्यासारख्या राज्य पातळीवर विविध नोडल संस्था पायाभूत सुविधांचे नियोजन आणि विकासाचे काम करतात. त्यांच्या प्रकल्पांना निधी पुरविण्यात येतो.
- सदर योजनेद्वारे एखाद्या औद्योगिक वसाहतीसाठी मुख्य रस्त्याला जोडणारा अत्यावश्यक असा रस्ता किंवा विद्युत पुरवठ्यासाठी एक्सप्रेस फीडर, अग्निशमन केंद्र, ट्रक टर्मिनल इत्यादी औद्योगिक पायाभूत सुविधांसाठी निधी पुरविण्यात येतो.
- चालू आर्थिक वर्ष २०२५-२०२६ मध्ये सदर योजनेकरिता रु. १०० कोटी (रुपये शंभर कोटी) निधी मंजूर झाला आहे.

Industrial Policy

Funds for Industrial Infrastructure Development

The State Government has set up a Critical Infrastructural fund to provide infrastructure for industries.

- To coordinate the attempt to industrial infrastructure development and planning Steering Committee formed for the industrial development of Maharashtra.
- The State Level Steering Committee (SLSC) under president ship of Chief Secretary will review and monitor the projects.
- Steering Committee will sanctioned the new projects and will review the projects already sanctioned, take review of sanctioned projects and also manage the funds in proper manner etc.
- Multiple State level nodal agencies namely Maharashtra Industrial Development Corporation (MIDC), Maharashtra State Road Development Corporation (MSRDC), Public Work Department (PWD), Irrigation Department, Maharashtra State Electricity Dist. ibution Corporation Ltd. (MSEDCL) are involved in infrastructure planning and development and planning Funds will be distributed to projects of such agencies.
- Funds are provided to various industrial infrastructure like approach road to MIDC, express feeder for electrification, Fire Brigade Centre, truck terminal etc. under the scheme.
- For Financial year 2025-2026, an outlay of **Rs. 100 Cr.** (Rupees Hundred Crore) is budgeted by the Government for industrial infrastructure development scheme.

महाराष्ट्र औद्योगिक धोरण, २०१३ मध्ये पायाभूत सोयी-सुविधा निर्माण करणे या उद्देशाकरीता निधी राखून ठेवला असल्याने सहकारी औद्योगिक वसाहतीकरीता प्रचलित २० : २० : ६० या आकृतिबंधातील योजना बंद करणेकामी कार्यालयीन पत्र दिनांक ३० ऑगस्ट २०१४ अन्वये शासनास प्रस्तावित करण्यात आले आहे.

महाराष्ट्राचे औद्योगिक धोरण, २०१३ अंतर्गत खालील ९ सहकारी औद्योगिक वसाहतींना सन २०१५-१६ या आर्थिक वर्षात तरतूद उपलब्ध करून देणेबाबत शासन निर्णय क्रमांक मऔद्यो. २०१५/प्र. क्र. ३९ / उ-२, दिनांक २८ मार्च २०१६ निर्गमित करण्यात आला आहे.

अ.क्र. (१)	सहकारी औद्योगिक वसाहतीचे नाव (२)	मंजूर निधी रुपये (लाखांत) (३)
१.	सिन्नर तालुका औद्योगिक सहकारी वसाहत मर्यादित, जिल्हा नाशिक (रस्ते)	२२५.००
२.	चाकूर सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, चाकूर, जिल्हा लातूर (पायाभूत सुविधा)	५८१.०२५
३.	पाचोरा सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, पाचोरा, जिल्हा जळगांव (पायाभूत सुविधा)	१०६.०३५
४.	भुसावळ सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, भुसावळ, जिल्हा जळगांव (पायाभूत सुविधा)	६०.३०
५.	वले औद्योगिक वसाहत मर्यादित, येवले, जिल्हा नाशिक (पायाभूत सुविधा)	९०.७५
६.	एल. के. अक्विटे सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, जयसिंगपूर, तालुका शिरोळ, जिल्हा कोल्हापूर (पायाभूत सुविधा)	१३८.००
७.	लोणावळा सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, तालुका लोणावळा, जिल्हा पुणे (पायाभूत सुविधा)	३००.३२२५
८.	इलेक्ट्रॉनिक्स सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, पुणे-सातारा रोड, जिल्हा पुणे (एक्सप्रेस फिडर)	१५३.६९
९.	स्वामी विवेकानंद सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, हडपसर, जिल्हा पुणे (एक्सप्रेस फिडर)	२३.३३२५

वरीलपैकी एकूण ७ औद्योगिक वसाहतींना महाराष्ट्राचे औद्योगिक धोरण - २०१३ अंतर्गत नवीन आकृतिबंध २५:७५ अन्वये पायाभूत सोयी-सुविधांकरीता अनुदान उपलब्ध करून देण्यात आले.

अ.क्र. (१)	सहकारी औद्योगिक वसाहतीचे नाव (२)	वितरित निधी रुपये (लाखांत) (३)
१.	सिन्नर तालुका औद्योगिक सहकारी वसाहत मर्यादित, जिल्हा नाशिक (रस्ते)	१५०.००
२.	चाकूर सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, चाकूर, जिल्हा लातूर (पायाभूत सुविधा)	३६२.००
३.	पाचोरा सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, पाचोरा, जिल्हा जळगांव (पायाभूत सुविधा)	७०.००
४.	येवले औद्योगिक वसाहत मर्यादित, येवले, जिल्हा नाशिक (पायाभूत सुविधा)	६०.००
५.	लोणावळा सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, तालुका लोणावळा, जिल्हा पुणे (पायाभूत सुविधा)	५०.००
६.	इलेक्ट्रॉनिक्स सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, पुणे-सातारा रोड, जिल्हा पुणे (एक्सप्रेस फिडर)	१०२.००
७.	स्वामी विवेकानंद सहकारी औद्योगिक वसाहत मर्यादित, हडपसर, जिल्हा पुणे (एक्सप्रेस फिडर)	१६.००

वाटप करण्यात आलेल्या औद्योगिक वसाहतींच्या अंमलबजावणी यंत्रणेकडून (म्हणजे महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाकडून) उपयोगिता प्रमाणपत्र सन २०१९ - २०२० या वर्षात प्राप्त झालेले असून उपरोक्त नमूद ७ सहकारी औद्योगिक वसाहतीचा निधी वितरित करण्यात आला आहे. त्याअनुषंगाने कार्यान्वयन यंत्रणेकडून काम प्रगतीपथावर आहे.

विशेष आर्थिक क्षेत्र

१. केंद्र शासनाने विशेष आर्थिक क्षेत्र स्थापन करण्याचे धोरण १ एप्रिल २००० रोजी जाहीर केले व यासाठी विशेष आर्थिक क्षेत्र अधिनियम, २००५ अन्वये कायदा मंजूर केला. विशेष आर्थिक क्षेत्र धोरण अंमलात आणण्यामध्ये देशात विदेशी गुंतवणूक आकर्षित करणे व औद्योगिक क्षेत्रामध्ये निर्यातक्षम उत्पादन घेऊन निर्यातीस चालना देणे व देशांतर्गत रोजगार उपलब्ध करणे हा मूळ उद्देश आहे.

२. राज्यात विशेष आर्थिक क्षेत्राचे मार्च, २०२४ पर्यंत एकूण ६२ प्रकल्प मंजुरी प्राप्त आहेत. यामध्ये,—

(अ) तत्त्वतः मान्यता (In-principle) : १२

(ब) अंतिम औपचारिक मान्यता (Formal) : ५०

(क) अधिसूचित (Notified) : ४४

३. वरील मंजुरी प्राप्त विशेष आर्थिक क्षेत्रामध्ये अपेक्षित जमीन क्षेत्र, गुंतवणूक खालीलप्रमाणे होणार आहे :—

अ. क्र.	मंजुरी प्रकार	मंजूर संख्या	अपेक्षित जमीन क्षेत्र हेक्टरमध्ये	अपेक्षित गुंतवणूक कोटीमध्ये
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	अधिसूचित मान्यता (Notified)	४४	४,३२८.१२	७०,३५६.२९
२	अंतिम / औपचारिक मान्यता (Formal Approval)	५०	४,४४०.२४	७१,६२५.२९
३	तत्त्वतः मान्यता (In-principle Approval)	१२	७,९१८.६२	१९,५६९.०१
एकूण ..		६२	१२,३५८.७५	९१,१९४.००

४. राज्यात कार्यान्वित झालेले ३८ विशेष आर्थिक क्षेत्र खालीलप्रमाणे आहेत :—

अनुक्रमांक	कार्यान्वित सेझ	जमीन क्षेत्र हेक्टरमध्ये (३)	कार्यान्वित घटक	अपेक्षित गुंतवणूक कोटीमध्ये
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	३८	४,५५५.२५	६३९	५८५३०.९७

३८ कार्यान्वित विशेष आर्थिक क्षेत्र पैकी सिझ हे (SEEPZ), अधिसूचित विशेष आर्थिक क्षेत्राच्या यादीत नाही. त्यामुळे हे विशेष आर्थिक क्षेत्र वगळल्यास ३७ विशेष आर्थिक क्षेत्र कार्यान्वित झाली आहेत. कार्यान्वित झालेल्या ३७ विशेष आर्थिक क्षेत्रामध्ये विकासक व घटकांनी एकूण **रुपये ५८,५३०.९७** कोटींची गुंतवणूक केलेली आहे. या कार्यान्वित झालेल्या घटकांमध्ये ७,८०, ३०७ इतक्या रोजगाराच्या नवीन संधी निर्माण झाल्या आहेत. ४४ विशेष आर्थिक क्षेत्रांपैकी कार्यान्वित झालेले, ३८ विशेष आर्थिक क्षेत्र वगळता ६ विशेष आर्थिक क्षेत्रांचे विकासक प्रकल्प उभारणीमध्ये किंवा त्यासाठी लागणाऱ्या विविध विभागांच्या परवानग्या इत्यादी मिळविण्यात संबंधित विभागांची ना हरकत पत्र मिळविण्यात तसेच विदेशी गुंतवणूकदारांबरोबर त्यांना केंद्र शासनाने नेमून दिलेल्या मुदतीत करार करण्याच्या प्रक्रियेत गुंतले आहेत. त्यानुसार केंद्र शासनाने मान्यता दिलेले विशेष आर्थिक क्षेत्र विकसित करण्याचे काम प्रगतीपथावर असल्याचे दिसून येते.

५. एकूण मंजूर प्रकल्पांपैकी ३३ प्रकल्प माहिती तंत्रज्ञान (IT / ITES), ०६ प्रकल्प बहुउत्पादन (Multi Product), ०८ प्रकल्प विशिष्ट क्षेत्राशी संबंधित (Sector Specific), ०२ प्रकल्प बहु सेवा (Multi Services) आणि १३ प्रकल्प इतर क्षेत्रांचे आहेत.

जैव तंत्रज्ञान

राज्याचे जैव तंत्रज्ञान धोरण

ज्ञानाचे शतक म्हणून गणण्यात आलेल्या या नवीन शतकात माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्राबरोबरच जैव तंत्रज्ञान उद्याने नवीन संधी उपलब्ध झाली आहे. कृषी, पशुसंवर्धन, आरोग्य, पर्यावरण संरक्षण इत्यादीद्वारे जनतेचे जीवनमान परिणामकारकरित्या बदलण्याची क्षमता जैव तंत्रज्ञानात आहे. ही क्षमता मूर्त स्वरूपात साकारण्यासाठी राज्याने, आपले जैव तंत्रज्ञान धोरण, २००१ जाहीर केले आहे.

धोरणात्मक पुढाकार :

- या धोरणाची व्यापक व प्रभावी अंमलबजावणी होण्यासाठी मा. मुख्यमंत्री यांचे अध्यक्षतेखाली महाराष्ट्र जैव तंत्रज्ञान मंडळाची स्थापना करण्यात आली आहे.
- विख्यात शास्त्रज्ञ डॉ. रघुनाथ माशेलकर यांचे अध्यक्षतेखाली महाराष्ट्र जैव तंत्रज्ञान आयोगाची स्थापना करण्यात आली आहे.
- कै. पंडीत जवाहरलाल नेहरू यांचा १४ नोव्हेंबर हा जन्मदिन जैव तंत्रज्ञान दिवस म्हणून राज्यात साजरा करण्यात येतो. जैव तंत्रज्ञान दिवस साजरा करण्यामागचा उद्देश जैव तंत्रज्ञानाचे सर्वसामान्यांना काय फायदे आहेत हे समजावून सांगणे व जैव तंत्रज्ञानाविषयी समाजात जनजागृती घडवून आणणे.

जैव तंत्रज्ञान घटकांच्या विकासाकरिता प्रोत्साहने :

- सार्वजनिक जैव तंत्रज्ञान उद्यानातील जैव तंत्रज्ञान घटकांना अनुज्ञेय चटईक्षेत्राच्या दुप्पट क्षेत्र वापरता येईल.
- नवीन व जुन्या जैव तंत्रज्ञान उद्योगांना महाराष्ट्र वीज नियामक मंडळाच्या निवाड्यानुसार औद्योगिक वीजदर लागू करण्यात येतील. याशिवाय कृषी-जैव तंत्रज्ञान उद्योगांना महाराष्ट्र वीज नियामक मंडळाच्या निवाड्यानुसार कृषी क्षेत्रातील ग्राहकांना लागू दराने वीज पुरविण्यात येईल. तसेच सर्व जैव तंत्रज्ञान उद्योगांना वैधानिक वीज कपातीपासून सूट देण्यात येईल.
- राज्य सार्वजनिक उपक्रम वा त्यांची संयुक्त कंपनी यांना राज्यातील जैव तंत्रज्ञान उद्यानासाठी “इंडिपेंडंट पॉवर प्रोड्यूसर्स” स्थापन करण्यास परवानगी देण्यात येईल.
- जैव तंत्रज्ञान उत्पादनांवर विक्रीकराची / मूल्यवर्धित कराचे दर राष्ट्रीय पातळीच्या शक्ती प्रदान समितीच्या शिफारशीनुसार ठरविण्यात येतील. जैव तंत्रज्ञान उत्पादनांची व्याख्या केंद्र शासनाने ठरविल्यानुसार अथवा राज्य शासनाने नेमलेल्या टास्क फोर्सच्या सल्ल्याने ठरविण्यात येईल.
- कृषी जैव तंत्रज्ञान क्षेत्रात कार्यरत धाडसी घटकांना “कृषी उद्योग” संबोधण्यात येईल व कृषी उद्योगांना लागू असलेली प्रोत्साहने, सूट आणि लाभ सदर घटकांनाही देण्यात येतील. शिवाय, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळातर्फे त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील जमिनी घटकांना औद्योगिक दराने देण्यात येतील.

इतर सवलती :

- संशोधन व विकास याकरिता जैव तंत्रज्ञान कंपन्यांना जमिनधारणा कायद्याच्या मर्यादितपेक्षा जास्त कृषी जमीन संपादण्यास अनुमती. राज्यातील विस्तृत सार्वजनिक आरोग्य यंत्रणेच्या माहितीचा उपयोग जैव तंत्रज्ञान घटकांना होण्यासाठी त्यांना सहभागी करून घेण्यात येईल.
- अन्न व औषध प्रशासन यंत्रणा व लस उत्पादन करणारे सार्वजनिक उपक्रम यांचेकडून जैव तंत्रज्ञान घटकांना सहकार्य मिळेल.
- कचरा व्यवस्थापनाशी निगडित असलेल्या शासकीय संस्था व उपक्रम यांच्याकडील पायाभूत सुविधा जैव तंत्रज्ञान कंपन्यांना प्रयोग व परिरक्षणासाठी उपलब्ध करून देण्यात येतील.
- दुकाने व आस्थापने अधिनियमातील तरतुदी जैव तंत्रज्ञान घटकांचे बाबत माहिती तंत्रज्ञान घटकांप्रमाणे शिथिल करण्यात येतील.
- सार्वजनिक जैव तंत्रज्ञान उद्याने पुणे व जालना येथे विशेष सोयी उपलब्ध करून देण्यात आल्या आहेत.
- खाजगी जैव तंत्रज्ञान उद्यान, हरितक्षेत्र / ना विकास क्षेत्र / वाणिज्यिक क्षेत्र / औद्योगिक क्षेत्र यामध्ये विकसित करण्याची परवानगी देणे तसेच खाजगी जैव तंत्रज्ञान उद्यानासाठी १०० टक्के अतिरिक्त चटईक्षेत्र निर्देशांक मंजूर करण्याबाबत दिनांक १० फेब्रुवारी २००९ रोजी शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आला आहे.
- जैव तंत्रज्ञान क्षेत्रामध्ये विकसित होत असलेल्या उत्पादन व प्रक्रिया इत्यादी परिणामकारकरित्या नियमन करण्यासाठी विज्ञान व तंत्रज्ञान मंत्रालय, भारत सरकार यांनी राष्ट्रीय स्तरावर जैव तंत्रज्ञान नियामक प्राधिकरण (NBRA) व राज्य स्तरावर राज्य जैव तंत्रज्ञान सल्लागार समिती (SBAC) स्थापन करण्याविषयी प्रस्तावित आहे.

सांख्यिकी माहिती :

(१) जैव तंत्रज्ञान विशेष आर्थिक क्षेत्र

अ. क्र.	वर्ग	एकूण जैव तंत्रज्ञान विशेष आर्थिक	क्षेत्र (हेक्टर)	गुंतवणूक (रु. कोटीत)	रोजगार
१	अधिसूचित	०४	५१.४०	१६१४.२५	८४०००
२	औपचारीक मान्यता	०१	२४.०४	००००.००	००००००
३	तत्त्वतः मान्यता	०१	८६.१५	१३१.३२	४०००
	एकूण	०६	१६१.५९	१७४५.५७	८८०००

(२) नोंदणी झालेले जैव तंत्रज्ञान घटक

अ. क्र.	वर्ग	एकूण घटक		रोजगार		गुंतवणूक (रु. कोटीत)	
		इरादापत्र	नोंदणी	इरादापत्र	नोंदणी	इरादापत्र	नोंदणी
१	सूक्ष्म व लघु जैव तंत्रज्ञान घटक	१५	५०	३३८	८७२	१७९.५४	२६१
२	मोठे जैव तंत्रज्ञान घटक	७	१६	९३१	७१२	५३१.२०	१११९.८६
	एकूण	२२	६६	१२६९	१५८४	७१०.७४	१३८०.८६

(३) खाजगी जैव तंत्रज्ञान उद्यान

अ. क्र.	खाजगी जैव तंत्रज्ञान उद्याने	गुंतवणूक (रु. कोटीत)	रोजगार
१	५	३०५.००	३७१५

वाईन उद्योगास प्रोत्साहन अनुदान

द्राक्ष प्रक्रिया उद्योग धोरण-२००१ अंतर्गत नव्याने विकसित होत असलेल्या वार्डन उद्योगास प्रोत्साहन म्हणून अनुदान देण्याचे शासनाने ठरविले आहे. त्यानुसार शासनाने दिनांक ३१ ऑगस्ट २००९ च्या शासन निर्णयान्वये राज्यात उत्पादित केलेल्या द्राक्षावर प्रक्रिया करून राज्यामध्ये अंतिमतः विक्री केलेल्या वार्डनच्या विक्रीकर देय असलेल्या २०% मुल्यवर्धित कर भरल्यास त्यापैकी १६% कराच्या रकमेइतकी रक्कम वार्डन उद्योगास प्रोत्साहन अनुदान म्हणून देय करण्यात येते. ही सवलत दिनांक १ ऑगस्ट २००९ पासून अनुज्ञेय आहे.

याबाबतची कार्यप्रणाली ही खालीलप्रमाणे आहे :-

संबंधित वार्डन उद्योग घटक राज्यामध्ये उत्पादित केलेल्या द्राक्षापासून वार्डन उत्पादित करून त्यांची अंतिमतः विक्री राज्यामध्ये केल्याबाबत स्वयंप्रमाणित (Self Certificate) सह परिशिष्ट - 'ड' मध्ये संबंधित अधीक्षक, राज्य उत्पादन शुल्क विभाग यांना अर्ज सादर करून राज्य उत्पादन शुल्क विभाग यांचेकडून परिशिष्ट - 'अ' प्राप्त करून घेतो.

त्यानंतर घटक परिशिष्ट - 'ब' मध्ये संबंधित, अधीक्षक, विक्रीकर विभाग यांचेकडे परिशिष्ट - 'अ' सह प्रस्ताव सादर करतात. विक्रीकर विभाग सदरील प्राप्त अर्जाची छाननी करून पात्र अनुदानाच्या ८५% इतके प्रोत्साहन अनुदान देय करण्यासाठी या संचालनालयास परिशिष्ट - 'क' सादर करता व उर्वरित रक्कम ही संबंधित कालावधीचे करनिर्धारण (Assessment) झाल्यानंतर घटकांस वितरित करावयाच्या १५% रकमेबाबत स्वतंत्र परिशिष्ट - 'क' या संचालनालयाकडे सादर करतात.

विक्रीकर विभाग यांचेकडून आलेले परिशिष्ट - 'क' नुसार शासनाकडे अनुदान मागणी करता संचालनालयाकडून प्रस्ताव सादर करण्यात येतो. शासनाकडून प्राप्त झालेला निधी शासन निर्णयानुसार संबंधित घटकांना अनुदानाचे वितरण करण्यात येते.

राज्यातील वार्डन उद्योगांना प्रोत्साहन अनुदान योजने अंतर्गत वाटप करण्यात आलेल्या मागील ४ वर्षांतील अनुदानाची माहिती खालीलप्रमाणे आहे :-

(रक्कम रुपये लाखात)

अ. क्र.	वर्ष	अर्थसंकल्पीत तरतूद	मंजूर तरतूद	वितरीत केलला निधी
१	२०२१-२२	३०००.००	५४०८.००	५४०८.००
२	२०२२-२३	३०००.००	७६४.८०	७६४.८०
३	२०२३-२४	३०००.००	१२०८६.९६	१२०८६.९६
४	२०२४-२५	३०००.००	१०७३५.००	१०७३५.००
५	२०२५-२६	४०००.००	७४०२.००	५७०१.००

(दि. २०.०२.२०२६ पर्यंत)

काजू प्रक्रिया उद्योगास प्रोत्साहन अनुदान

१. शासन निर्णय, दिनांक १५ जुलै २०१० व १२ मार्च २०१३ नुसार राज्यातील काजू प्रक्रिया उद्योग घटकांनी राज्यामध्ये उत्पादित व प्रक्रिया केलेल्या काजूपैकी महाराष्ट्र राज्यामध्ये अंतिमतः विक्री झालेल्या काजूच्या विक्रीवर मूल्यवर्धीत कर भरल्यानंतर त्यांना त्या कराची रक्कम प्रोत्साहन अनुदान म्हणून देण्यात येत आहे.

२. वस्तु व सेवा कराच्या धर्तीवर काजू प्रक्रिया उद्योगास प्रोत्साहन अनुदान देणेबाबत दिनांक २ डिसेंबर २०२० अन्वये शासन निर्णय निर्गमित केला आहे. राज्यामध्ये उत्पादित व प्रक्रिया केलेल्या काजूपैकी अंतिमतः विक्री झालेले काजू विक्रीवर ५ टक्के वस्तु व सेवा कर आकारण्यात येत असून त्यामध्ये SG (२.५%) आणि CG (२.५%) आहे. काजूप्रक्रिया उद्योग घटकांनी G भरल्यानंतर त्यापैकी १०० टक्के ढोबळराज्य वस्तु व सेवा कर (GROSS SG) प्रोत्साहन अनुदान म्हणून दि. ०१.०४.२०२० पासून काजू प्रक्रिया उद्योगास अनुज्ञेय करण्यात आले आहे.

राज्यातील काजू प्रक्रिया उद्योगांना वाटप केलेली प्रोत्साहने खालील प्रमाणे.

(रक्कम रुपये लाखात)

अ.क्र.	वर्ष	अर्थसंकल्पीत तरतूद	मंजूर तरतूद	वितरीत केलला निधी
१	२०२१-२२	रु. ५००.००	रु. ४२४.९२	रु. ४२४.९२
२	२०२२-२३	रु. ५००.००	रु. ४४०.००	रु. ४४०.००
३	२०२३-२४	रु. ५००.००	रु. ५००.००	रु. ५००.००
४	२०२४-२५	रु. ५००.००	रु. १४०५.००	रु. १४०५.००
५	२०२५-२६	रु. ७००.००	रु. ४२०.००	रु. ४२०.०० (दि. २०.०२.२०२६ पर्यंत)

मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटना

१. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाकडील शासन निर्णय दिनांक १ डिसेंबर २०१६ नुसार मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेद्वारे केवळ अंध व अपंग यांच्या संस्थांची व महाराष्ट्र राज्य हातमाग महामंडळ / महासंघ (महाटेक्स) यांची दरनिश्चिती, दोन किंवा अधिक प्रशासकीय विभागाला लागणाऱ्या आवश्यक वस्तूंची खरेदी करणे व शासकीय खरेदीच्या संदर्भात धोरण आखणी करण्याची एकूण जबाबदारी ठेवण्यात आली आहे. मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेने वेळोवेळी घालून दिलेल्या मार्गदर्शक सूचना सर्व खरेदी अधिकाऱ्यांना बंधनकारक राहतील.

(अ) अंध व अपंग यांच्या संस्थांची दरनिश्चिती :-

अंध व अपंग यांच्या धर्मादाय संस्था यांनी उत्पादित केलेल्या वस्तू (परिशिष्ट - १८) आरक्षण देण्यात आले आहे. या संस्थांशिवाय भविष्यात सामाजिक न्याय विभागाने केलेल्या अंध व अपंग संस्थांना आरक्षण देण्याचे प्रस्ताव आणि धर्मादाय आयुक्त यांच्याकडे नोंदणी झालेल्या अंध व अपंग यांच्या संस्थांना आरक्षण देण्याचे प्रस्ताव, मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेकडे प्राप्त झाल्यास, त्यास प्रधान सचिव (उद्योग) यांच्या अध्यक्षतेखालील समितीच्या मान्यतेने आरक्षण देण्यात येईल. सदर समितीमध्ये अपर मुख्य सचिव (वित्त), प्रधान सचिव (सामाजिक न्याय) व विकास आयुक्त (उद्योग), हे सदस्य राहतील. अशा संस्थांनी उत्पादित केलेल्या वस्तूंची दरनिश्चिती मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेकडून करण्यात येईल.

(ब) महाराष्ट्र राज्य हातमाग महामंडळ / महासंघ (महाटेक्स) यांची दरनिश्चिती :-

केंद्र शासनाने हातमाग आरक्षण कायदा, १९८५ व पुढील सुधारणा २६ जुलै १९९६ अन्वये हातमागाच्या ११ वस्तूंसाठी आरक्षण ठेवले आहे. त्या धर्तीवर शासनाचे अंगीकृत व्यवसाय महाराष्ट्र राज्य हातमाग महासंघ (महाटेक्स) व महाराष्ट्र राज्य हातमाग महामंडळ, नागपूर यांनी उत्पादित केलेल्या वस्तूंसाठी (परिशिष्ट - १९) आरक्षण देण्यात आले आहे. सदर संस्थांची दरनिश्चिती मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेमार्फत करण्यात येईल. अंध व अपंग संस्था व हातमाग महामंडळ / महासंघ यांनी दरनिश्चितीकरिता त्यांचे प्रस्ताव ३१ मार्चपूर्वी भांडार खरेदी संघटनेकडे सादर करावेत. मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेने अशा संस्थांचे वस्तूंचे दरनिश्चित केल्यावर दरवर्षी १ मे पूर्वी सर्व विभागांना कळवावे. सर्व शासकीय खरेदीदार विभागांनी वरील संस्थांकडून आरक्षित असलेल्या वस्तूंची खरेदी करणे बंधनकारक राहिल. जेथे पुरवठादार एक वेळ एकल मागणी पत्रकावर टप्पा पद्धतीने सवलत देत असतील तर, मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटना तसेच संबंधित विभाग या टप्पा सवलतीचा लाभ घेऊ शकतील आणि या प्रयोजनासाठी संबंधित विभाग आवश्यक माहिती मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेला सादर करतील व या माहितीचे संकलन केल्यानंतर मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटना ही बाब टप्पा सवलत घेण्यासाठी पुरवठादारांबरोबर चर्चेकरिता घेईल.

(क) हातकागद संस्थेची दरनिश्चिती :-

महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळ, हातकागद संस्था, पुणे यांनी स्वउत्पादित केलेल्या विविध प्रकारच्या डायरी, ड्रॉईंग ब्लॉक, फाईल, फोल्डर, कार्यालयीन स्टेशनरी, पेपर आधारीत सजावटीच्या वस्तू अशा एकूण ६ बाबींसाठी आरक्षण देणे व याकरिता खरेदी धोरणात परिच्छेद ५.१६ (ब) अशा नव्याने परिच्छेदाचा समावेश करण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. त्यानुषंगाने सुधारीत खरेदी धोरणातील परिशिष्ट-१९ मध्ये महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळ, हातकागद संस्था, पुणे व उत्पादित उपरोक्त नमूद ६ प्रकारच्या वस्तूंचा समावेश करण्यात येईल सदर वस्तूंची दरनिश्चिती मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेमार्फत करण्यात येईल.

(१) दोनपेक्षा अधिक विभागांकडून करावयाची खरेदी :-

ज्या वस्तू दोन किंवा अधिक प्रशासकीय विभागाला खरेदी करणे आवश्यक असेल त्यासाठी संबंधित प्रशासकीय विभागांनी मध्यवर्ती भांडार खरेदी संघटनेकडे (CSPO) मागणी करावी. अशी मागणी करता प्रशासकीय विभागाने वस्तूंचे विनिर्देश (Specification), प्रमाण/ संख्या (Quantum), वस्तूंची एकूण अंदाजि. किंमत, वस्तूंचा पुरवठा करण्याचे स्थळ व पुरवठा करण्यासाठी कालमर्यादा इत्यादी बाबी नमूद करून खरेदीस प्रशासकीय मान्यता व वित्तीय तरतूद असल्याची कागदपत्रे सोबत जोडून विहित नमुन्यात मागणीपत्र सक्षम प्राधिकार्याच्या मान्यतेने सादर करावे. असे मागणीपत्र प्राप्त झाल्यानंतर आवश्यक वस्तूंची खरेदी मध्यवर्ती भांडार खरेदी समितीकडून करण्यात येईल. त्यासाठी मध्यवर्ती भांडार खरेदी समिती पुढीलप्रमाणे राहिल :-

१. उप सचिव (उद्योग) .. अध्यक्ष

उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग.

२. उप सचिव (वित्त विभाग), मंत्रालय, मुंबई .. सदस्य.
३. उद्योग सहसंचालक (भांडार खरेदी) .. सदस्य-सचिव
४. उप सचिव दर्जाच्या कमी नसलेला संबंधित .. निमंत्रित.
खरेदीदार प्रशासकीय विभागाचा अधिकारी.

२. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाचा शासन निर्णय दिनांक २४ ऑगस्ट २०१७ अन्वये, केंद्र शासनाने विकसित केलेल्या गव्हर्नमेंट ई-मार्केटप्लेस (GeM) पोर्टलची कार्यपद्धती, राज्य शासनास वस्तू व सेवा खरेदी करण्यासाठी स्वीकृत करण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. खरेदीची सुधारित नियमपुस्तिका शासन निर्णय दिनांक १ डिसेंबर, २०१६ मधील परिच्छेद २.४ मध्ये नमूद केलेल्या लक्ष्यांकित विभागांना/कार्यालयांना बंधनकारक करण्यात येत आहे.

३. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाचा शासन निर्णय दिनांक ८ डिसेंबर, २०१७ अन्वये, शासकीय विभागांनी करावयाच्या खरेदीसाठीच्या कार्यपद्धतीच्या धोरणामध्ये सुधारणा करून खरेदीची सुधारित नियमपुस्तिका शासन निर्णय दिनांक १ डिसेंबर, २०१६ मधील परिच्छेद २.५ मधील माहिती व तंत्रज्ञान विषयक तरतुदी रद्द करण्यात येत असून माहिती व तंत्रज्ञान विषयक सर्व वस्तू व सेवांची खरेदी करण्यासाठी केंद्र शासनाने विकसित केलेल्या गव्हर्नमेंट ई-मार्केटप्लेस (GeM) पोर्टलची कार्यपद्धती स्वीकृत करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

माहिती व तंत्रज्ञान विभागाने कार्यालयीन कामकाजासाठी नियमितपणे सर्वसाधारणतः एकल किंवा मर्यादित स्वरूपात लागणाऱ्या माहिती व तंत्रज्ञान विषयक वस्तू व सेवांचे राज्यामध्ये एकच प्रमाणिकरण (aaisation) असण्यासाठी त्यांचे विनिर्देश (Specification) वेळोवेळी अद्ययावत/निश्चित करून संकेतस्थळावर प्रसिद्ध करावेत. त्यानुसार खरेदीदारविभागांनी गव्हर्नमेंट ई-मार्केटप्लेस (GeM) पोर्टलवर खरेदी करावी.

खरेदीदार विभागाने माहिती तंत्रज्ञान विषयक विशेष प्रकल्प व त्यासाठी मोठ्या प्रमाणात लागणाऱ्या विविध वस्तू व सेवांचे विनिर्देश (Specification) माहिती व तंत्रज्ञान विभागाकडून तपासून घ्यावेत व त्यानुसार खरेदी करावी. याबाबत आवश्यकतेनुसार वेळोवेळी अद्ययावत मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्याची कार्यवाही माहिती व तंत्रज्ञान विभागाने करावी.

४. कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकता चे स्पष्टीकरण, दरनिश्चिती संख्या याबाबतची माहिती :-

अ. क्र.	वर्ष	दरनिश्चितीची संख्या	दर निश्चितीमध्ये समावेश असलेल्या बाबी
(१)	(२)	(३)	(४)
१	२०२०-२१	७	लाकडी फर्निचर, लाकडी फर्निचर दुरुस्ती, वेतकाम, खुर्च्या दुरुस्ती,
२	२०२१-२२	७	फाईल पॅड व फाईल कव्हर, गॉज कापड, बँडेज कापड, हातमाग कापड.
३	२०२२-२३	७	
४	२०२३-२४	८	लाकडी फर्निचर, लाकडी फर्निचर दुरुस्ती, वेतकाम, खुर्च्या दुरुस्ती, फाईल पॅड व फाईल कव्हर, गॉज कापड, बँडेज कापड, हातमाग कापड, तयार शालेय गणवेश व इतर उत्पादित वस्तू.
५	२०२४-२५	३	खुर्च्या दुरुस्ती, लाकडी फर्निचर, वेतकाम, लाकडी फर्निचर दुरुस्ती, विविध प्रकारच्या डायरी, ड्रॉईलॉक, फाईल, फोल्डर, कार्यालयीन स्टेशनरी, पेपर आधारीत सजावटीच्या वस्तू.

विषय :- महाराष्ट्र बांबू उद्योग धोरण - २०२५ बाबत.

मा. मंत्रीमंडळाच्या दिनांक १४ ऑक्टोबर, २०२५ रोजी झालेल्या बैठकीत महाराष्ट्र बांबू उद्योग धोरण - २०२५ यांस मान्यता देण्यात आली. त्यानुसार महाराष्ट्र बांबू उद्योग धोरण - २०२५ बाबत उद्योग विभागाचा दि.०२/१२/२०२५ रोजीचा शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आला आहे.

“बांबू” ही पर्यावरणीयदृष्ट्या खूप उपयुक्त वनस्पती आहे. बांबू हवेतील कार्बनडाय ऑक्साईड शोषून घेणे (कार्बन जप्ती), हवामान बदलाची तिव्रता सौम्य करणे, मातीची धूप रोखणे, मातीचे आरोग्य सुधारणे आणि जैवविविधतेला आधार देणे या बाबींसाठी मदत करतो. आर्थिकदृष्ट्या, बांबूची ताकद आणि लवचिकता त्याला बांधकाम, कापड, कागद, फर्निचर, हस्तकला, संमिश्र साहित्य आणि ऊर्जा (जैवइंधन आणि बांबूचा कोळसा) यासाठी योग्य बनवते. त्याच्या लागवडीमुळे ग्रामीण रोजगार, स्थानिक अर्थव्यवस्था आणि आर्थिक विविधीकरण, आदिवासी आणि आदिवासी क्षेत्रांच्या उन्नतीला सहाय्य प्राप्त होते. सांस्कृतिकदृष्ट्या, बांबू पारंपारिक हस्तकला आणि कलांचा अविभाज्य भाग असून सांस्कृतिक वारसा जपतो. बांबू-आधारित उपक्रम समुदायांना सक्षम बनवता, सामाजिक समतेला प्रोत्साहन देतात.

बांबू लागवड क्षेत्रात महाराष्ट्र हे १३,५७२ चौरस किमी क्षेत्रासह भारतातील तिसऱ्या क्रमांकाचे राज्य आहे. भारतातील ₹ २८,००५ कोटी रुपयांच्या बांबू उद्योगाला आयात कमी करण्यासाठी आणि मजबूत मूल्य साखळी तयार करण्यासाठी देशांतर्गत उत्पादन वाढवणे आवश्यक आहे.

बांबू क्षेत्राच्या विकासाचा चालना देण्यासाठी आणि परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी, सन २०१७ मध्ये भारत सरकारने भारतीय वन कायदा-१९२७ मध्ये सुधारणा केली आहे. त्यानुसार वनाबाहेरील जमिनींवर उगवलेल्या बांबूला कायद्यातील ‘वृक्ष’ या व्याख्येतून वगळले गेले आहे. या कायदेशीर बदलामुळे खाजगी जमिनींवर उगवलेल्या बांबूची तोडणी आणि वाहतूक परवानग्याशिवाय करणे सोपे होते ज्यामध्ये बांबू आता “वृक्ष” राहिलेला नाही आणि तोडलेला बांबू देखील लाकूड राहिलेला नाही. त्यामुळे लाखो शेतकऱ्यांनी खाजगी किंवा घरांच्या जमिनीत लागवड केलेल्या कोणत्याही बांबूला कोणत्याही राज्य किंवा वन विभागाकडून तोडण्याची परवानगी किंवा वाहतूक परवानगीची आवश्यकता नाही.

त्यानुसार राज्यात मोठ्या प्रमाणावर लागवड होणाऱ्या बांबूला बाजारपेठ उपलब्ध होणे आणि राज्यातील बांबूवर राज्यातच प्रक्रीय होऊन मूल्यवर्धित उत्पादनांसाठी एक मजबूत मूल्य साखळी विकसित करणे आवश्यक आहे. बांबू लागवड आणि प्रक्रिया क्षेत्रात संशोधन आणि विकासाचा पाठिंबा देऊन नाविन्यपूर्ण बांबू उत्पादने तयार करण्यासाठी आणि राज्यातील बांबूच्या कच्चा मालाची आयात कमी करून बांबूपासून बनवलेल्या उच्च दर्जाच्या मुल्यवर्धित बांबू उत्पादनांच्या निर्यातीला प्रोत्साहन देण्यासाठी धोरणाची आवश्यकता होती.

या सर्व बाबींचा सर्वांगीण विचार करून राज्य शासनाने आज दिनांक १४ ऑक्टोबर, २०२५ रोजी झालेल्या मंत्रीमंडळ बैठकीत **महाराष्ट्राचे बांबू उद्योग धोरण-२०२५** यांस मान्यता दिली आहे.

महाराष्ट्राचे बांबू उद्योग धोरण-२०२५ चे मुख्य वैशिष्टे खालीलप्रमाणे आहेत.

- निर्यातीद्वारे जागतिक बाजारपेठेत महाराष्ट्राची उपस्थिती वाढविण्यासाठी आणि आर्थिक विकासाचा चालना देण्यासाठी बांबूवर आधारीत उद्योगांमध्ये पुढील २० वर्षांत या धोरणामुळे ₹ ५०,००० कोटीपेक्षा जास्त गुंतवणूक आकर्षित करणे शक्य होणार.
- **धोरण कालावधीत राज्यात सुमारे ५,००,००० प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष रोजगार निर्माण होईल.**
- महाराष्ट्र व्हिजन २०३० शी सुसंगत अशी शाश्वतता चक्रकारता आणि अक्षय ऊर्जेला प्रोत्साहन देणे ही लक्षे साध्य करण्यास मदत होणार आहे.
- पर्यायी ऊर्जा स्रोत म्हणून बांबूचा वापर करता येईल आणि कोळशाच्या वापराच्या ५-७% वापर बांबूच्या जैवइंधनाने बदलण्याचे लक्ष्य ठेवण्यात आले आहे.
- बांबूच्या उत्पादनांना बाजारपेठ उपलब्ध व्हावी यासाठी पणन विभागाच्या सहाय्याने नविन बाजारपेठा तयार करणार आणि सध्या अस्तित्वात असलेल्या बाजारपेठा अधिक सक्षम व कार्यक्षम करण्यात येणार.
- महाराष्ट्रातील धोरणात्मकरित्या निवडलेल्या प्रदेशांमध्ये १५ तसेच आवश्यकतेनुसार अतिरिक्त समर्पित बांबू प्रक्रिया आणि उत्पादन क्लस्टर स्थापन करता येतील.

- कार्बन क्रेडिट मार्केट स्थापन करून बांबूच्या कार्बन जप्तीच्या क्षमतेचा फायदा घेणे, बांबू-आधारित कार्बन कमी करण्याच्या उपक्रमांद्वारे मिळवलेल्या क्रेडिटचा व्यापार सक्षम करणे, ही उद्दीष्टे पुर्ण करण्यास मदत होईल.

त्याचप्रमाणे महाराष्ट्र बांबू उद्योग धोरणांतर्गत पत्र उद्योग घटकांसाठी खालील प्रोत्साहने दिली जातील.

- पात्र उद्योग घटकांना १० वर्षांच्या कालावधीसाठी महाराष्ट्रात केल्या जाणाऱ्या **वार्षिक विक्रीवरील एकूण SG च्या १००% औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान** मंजूर केले जाईल.
- पात्र उद्योग घटकांसाठी स्थिर भांडवली गुंतवणुकीतील प्लँट व यंत्रसामग्रीच्या **२०% पर्यंत भांडवली अनुदान** दिले जाईल.
- पात्र उद्योग घटकांना खालील तक्त्यानुसार, त्याच्या **वाढीव विक्रीच्या ५ टक्केपर्यंत वार्षिक प्रोत्साहन(PLI) ५ वर्षांसाठी अनुज्ञेय** राहिल.
- **पात्र मुदत कर्जावर कमाल ५% पर्यंत व्याज अनुदान** देय असेल.
- राज्यातील पात्र नवीन उद्योग घटक आणि विद्यमान उद्योग घटकांच्या विस्तारीकरण/व्याप्ती वाढविण्यासाठी प्रचलित महाराष्ट्र औद्योगिक धोरणानुसार **मुद्रांक शुल्क सवलत** मिळेल.
- पात्र नवीन उद्योग घटकांना प्रचलित महाराष्ट्र औद्योगिक धोरणानुसार **सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम आणि मोठ्या उद्योग घटकांसाठी ५ वर्ष आणि विशाल व अतिविशाल उद्योग घटकांसाठी १० वर्ष वीज शुल्क भरण्यापासून सूट** दिली जाईल.
- पात्र नवीन उद्योग घटकांसाठी व्यावसायिक उत्पादन सुरू झाल्यापासून ५ वर्षांसाठी वापरल्या जाणाऱ्या **प्रति युनिट विजेसाठी ₹ १/-** याप्रमाणे वीज दर अनुदान दिले जाईल.
- धोरण कालावधीत **पहिल्या ५० संस्थांना कमाल ₹ ५ कोटी रुपयांच्या मर्यादेपर्यंत तंत्रज्ञानातील गुंतवणुकीच्या २५% रक्कम एक वेळ प्रोत्साहन** म्हणून परतफेड केले जाईल.
- धोरण कालावधीत **१० नवीन ऊती संवर्धन प्रयोगशाळा आणि संशोधन आणि विकास घटक स्थापन करण्यासाठी कमाल ₹ २ कोटी रुपयांच्या मर्यादेपर्यंत ५०% अनुदान** देय असेल.
- राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील इतर प्रतिष्ठित संस्थांद्वारे प्रायोजित केलेल्या किंवा आयोजित केलेल्या प्रदर्शनांसाठी पात्र बांबू उद्योग घटकांना आणि स्टार्टअप्सना धोरण कालावधीत राष्ट्रीय स्तरावर प्रति युनिट कमाल १ लाख रुपये आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर प्रति युनिट कमाल ₹ ३ लाख रुपयांच्या मर्यादेत ५०% प्रदर्शन सहभाग शुल्क (जागा खर्च/भाडे) परतफेड केली जाईल.
- त्याव्यतिरिक्त, अति विशाल आणि अँकर उद्योग घटकांना विशेष प्रोत्साहन पॅकेज देता येऊ शकेल.

महाराष्ट्र बांबू उद्योग धोरण - २०२५ अंतर्गत ५ वर्षांच्या धोरण कालावधीमध्ये (सन २०२५-२०३०) राज्य शासनाकडून द्यावयाच्या विविध औद्योगिक प्रोत्साहनांकरिता अनुदानासाठी आणि धोरणातील तरतूदी राबविण्याकरिता सुमारे ₹ १५३४ कोटी इतकी आर्थिक तरतूद करण्यात येईल. सदर धोरणांतर्गत एकूण २० वर्षांच्या कालावधीत द्यावयाच्या विविध अनुदानांसाठी आणि धोरणातील तरतूदी राबविण्याकरिता एकूण ₹ ११,७९७ कोटी इतकी आर्थिक तरतूद करण्यात येणार आहे. तसेच बांबू क्षेत्रातील नवोपक्रम आणि उद्योजकतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी, राज्य शासन ₹ ३०० कोटी रुपयांच्या निधीसह एक समर्पित **व्हेचर कॅपिटल फंड** उभारण्यात येईल.

धोरण कालावधीमध्ये (सन २०२५-२०३०) बांबू उद्योग व त्याचे परिसंस्थेच्या माध्यमातून ₹ १,६२९ कोटी आणि एकूण २० वर्षांच्या कालावधीत ₹ २१,५९० कोटी इतका महसूल राज्य शासनाला उपलब्ध होऊ शकेल. तसेच राज्यातील ५ लाख लोकांसाठी प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रोजगार निर्माण होऊ शकेल.

“मधाचे गाव”

राज्यात “मधाचे गाव” योजना राबविण्यास मान्यता देण्याबाबतचा शासन निर्णय मंत्रिमंडळाच्या मान्यतेनंतर दि. २० फेब्रुवारी, २०२४ रोजी निर्गमित करण्यात आला आहे.

मधाचे गांव संकल्पना व योजनेची मुख्य उद्दीष्टे :

१. राज्यातील वनसंपदा, फुलशेती, पिक उत्पादने, नैसर्गिक फुलोरा व मधमाशा पालन करणारे शेतकरी / मधपाळ या घटकांचा अभ्यास करून मधाच्या गावाची निवड करणे.
२. संपुर्ण साखळी (art to e chain) म्हणजे मधमाशांना पोषक असे वृक्ष वनस्पतींच्या लागवडीं पासून, मधमाशापालनासह मध संकलन, मध प्रक्रिया, ब्रँडींग व पॅकींग करून मध व मधमाशापासून तयार होणाऱ्या उप-उत्पादनांच्या विक्रीची व्यवस्था करणे तसेच या उत्पादनापासून तयार होणाऱ्या अन्य उत्पादकांच्या उद्योगांना प्रोत्साहन देणे.
३. ग्रामीण भागातील तरुण उद्योजकांना मधमाशापालनाकडे वळविणे व कायमस्वरूपी रोजगार निर्माण करणे.
४. वाढत्या रासायनिक किटक नाशक फवारणीस प्रतिबंध करणे व सेंद्रिय शेतीस चालना देणे.
५. कृषि पर्यटनाच्या धर्तीवर मधु पर्यटनास चालना देणे व मधमाशांच्या महत्वाबाबत प्रचार प्रसिध्दी करणे.
६. निसर्गातील मधमाशांची घटती संख्या वाढविण्यासाठी राणी मधमाशी पैदास कार्यक्रम राबविणे.

मधाचे गावाच्या निवडीचे निकष व कार्यपद्धती :

१. निसर्गाच्या सानिध्यात पर्यटनास अनुकूल असलेले गाव असावे.
२. शासनाच्या विविध योजना यशस्वीपणे राबविणारे गाव असावे.
३. भौगोलिक दृष्ट्या मधमाशांना पुरक असणारी शेती पिके / वनसंपदा, मुबलक फुलोरा खाद्य असावे. जंगल भागातील गावाला प्राधान्य.
४. गावात मधाचे संकलन व व्यवसाय करणारे नागरीक / शेतकरी आसावेत.
५. "मधाचे गाव" हा नवीन उपक्रम राबविताना लाभार्थी गावांची द्विरुक्ती होऊ नये याची दक्षता घेणे आवश्यक आहे.
६. गावात शास्त्रोक्त पध्दतीने मधमाशापालन / मध संकलन करण्याची ग्रामस्थांना आवड असणे गरजेचे आहे.
७. उपरोक्त निकषांची पूर्तता करणाऱ्या गावाने ग्रामसभेमध्ये मधाचे गाव योजना राबविण्याबाबतचा ठराव मंजूर करणे आवश्यक आहे.
८. गावाने सदर ठराव जिल्हा ग्रामोद्योग अधिकारी यांचेमार्फत जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखालील समितीला सादर करावा.
९. सदर गावाची शिफारस जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखालील समितीने करणे आवश्यक आहे.

सन २०२३-२४ मध्ये राज्यातील विविध जिल्ह्यातील मध उद्योगांस अनुकूल भौगोलिक परिस्थिती असणाऱ्या दहा गावांत “मधाचे गांव” ही संकल्पना राबविण्यात यावी. त्यानंतर संपूर्ण राज्यात टप्प्याटप्प्याने ही योजना राबविण्यात येईल. एका मधाचे गावाकरीता साधारणतः रक्कम रु. ५४ लक्ष पर्यंतच्या खर्चास तत्वतः मान्यता देण्यात येत आहे. सदर खर्च फक्त पहिल्या वर्षासाठी अनुज्ञेय असेल. त्याबाबतचा बाबनिहाय खर्चाचा तक्ता **परिशिष्ट-१** नुसार राहिल. त्यानुसार गावनिहाय प्रत्यक्ष खर्चाचे सविस्तर अंदाजपत्रक तयार करून त्यास शासनाची मान्यता घेण्यात यावी.

कार्यान्वयन यंत्रणा :

महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळाच्या जिल्हा कार्यालयामार्फत मधकेंद्र योजना राबविण्यात येत असून यासाठी मंडळाचे मध संचालनालय, महाबळेश्वर, जि. सातारा येथे कार्यरत आहे. महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळाच्या जिल्हा कार्यालयाने मध संचालनालयाच्या तांत्रिक सहाय्याने व सल्ल्याने मधाचे गाव ही संकल्पना शासनाच्या विविध विभागाशी समन्वय साधून राबवावी. यासाठी मध संचालनालयाने तांत्रिक बाबींवरील समन्वय व सल्लागार संस्था म्हणून काम पहावे.

योजनेतील प्रमुख कामे :

१. जिल्ह्यातील गावांचे सर्वेक्षण करून जनजागृती करणे.
२. मध, मेण आणि उप-उत्पादने निर्मिती प्रशिक्षण आयोजन करणे. (E to E product)
३. सामुहिक मधमाशापालन कार्यक्रम व राणी मधमाशी पैदास कार्यक्रम राबविणे.
४. सामुहिक सुविधा केंद्र स्थापन करणे.
५. मध संकलन, मध प्रक्रिया, पॅकींग व विक्री करणे.
६. मधमाशासंदर्भात माहिती देणारे माहिती दालन स्थापित करणे.
७. मधाच्या गावाची प्रचार प्रसिध्दी व गावाचे ब्रॅंडिंग-मॅपींग करणे.
८. पर्यटकांना प्रत्याक्षिके दाखविणेसाठी मधुबन उभारणी करणे.

निधी तरतूद :

मधाचे गांव या योजनेस आवश्यक असणारा निधी शासनाच्या योजनेतर्गत मंजूर उपदानातून उपलब्ध करण्यात येईल. ज्या गावांमध्ये शासनाने मंजूर केलेल्या निधीपेक्षा जास्त खर्चाची आवश्यकता भासेल, तो खर्च प्रामुख्याने जिल्हा नियोजन व विकास परिषद त्यांच्या अंतर्गत निधीतून किंवा जिल्ह्यात अस्तित्वात असलेल्या अन्य योजनेअंतर्गत असलेल्या निधीमधून उपलब्ध करून देण्याची मुभा जिल्हाधिकाऱ्यांना राहिल. या व्यतिरिक्त इतर शासकीय विभागांकडून आवश्यकतेनुसार निधी उपलब्ध करून घेण्याची मुभा सुद्धा जिल्हाधिकाऱ्यांना राहिल.

सामाईक सुविधा केंद्र (इमारत जागा उपलब्धता :

सामाईक सुविधा केंद्र (माहिती व प्रशिक्षण दालन, मध प्रक्रिया व पॅकींग विभाग, विक्री केंद्र व इतर अनुषंगीक घटक) हे स्थानिक स्वराज्य संस्था अथवा त्या गावात अथवा परिक्षेत्रात उपलब्ध असलेल्या शासकीय इमारतीमध्ये उभारण्यात यावे. सदर इमारत ही ग्रामपंचायतीच्या अधिपत्याखाली असावी. त्यावरील देखभाल व दुरुस्तीचा खर्च पहिल्या वर्षी योजनेतर्गत प्राप्त तरतुदीतून भागविण्यात यावा. दुसऱ्या वर्षापासून संबंधीत ग्रामपंचायतीने खर्चाचा भार उचलण्याबाबतचा ग्रामसभेमध्ये ठराव करून योजनेच्या लागू होण्यापूर्वी सादर करावा. जिल्हा ग्रामोद्योग अधिकारी यांनी सामाईक सुविधा केंद्र उभारणे, देखभाल दुरुस्ती करणे व तत्सम कामांसाठी आवश्यकतेनुसार सक्षम प्राधिकाऱ्यांची तांत्रिक मान्यता घेऊन व प्रशासकीय मान्यतेसाठी जिल्हाधिकाऱ्यांच्या अध्यक्षतेखालील समितीकडे प्रस्ताव सादर करावा. तद्नंतर दुसऱ्या वर्षापासून गाव स्वावलंबी होणेसाठी निधीची तरतूद स्थानिक ग्रामपंचायतीने करावी.

सनियंत्रण समिती :

सदर योजना राबविणेसाठी संबंधीत जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली खालीप्रमाणे सनियंत्रण समिती गठीत करण्यात येत आहे.

१. जिल्हाधिकारी	अध्यक्ष
२. मुख्य कार्यकारी अधिकारी (जिल्हा परिषद)	सहअध्यक्ष
३. जिल्हा उप वन संरक्षक	सदस्य
४. जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी	सदस्य
५. जिल्हा नियोजन अधिकारी	सदस्य
६. महाव्यवस्थापक (जि. उ.के.)	सदस्य
७. तहसिलदार, (संबंधित तालुक्याचे)	सदस्य
८. गावाच्या भौगोलिक रचनेनुसार	एक निर्मात्र सदस्य (शासकीय विभागाचे अधिकारी)
९. जिल्हा ग्रामोद्योग अधिकारी	सदस्य सचिव.

सदर समितीने आपापल्या जिल्ह्यातील “मधाचे गाव” या योजनेसाठी योग्य ते गाव निवडून तशी शिफारस मुख्य कार्यकारी अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळ यांना करावी. त्यांच्या शिफारसीचा विचार करून “मधाचे गाव” निवडीस मुख्य कार्यकारी अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळ मान्यता देतील.

“मधाचे गाव” निर्माण होणाऱ्या पायाभूत सुविधा/ सामान्य सुविधा केंद्र इ. चालविण्यास देणे :

या योजनेतर्गत निर्माण होणाऱ्या पायाभूत सुविधा/सामान्य सुविधा केंद्र, मध विक्री केंद्र इ. हे ग्रामपातळीवरील मधग्राम समिती, संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती, महिला बचत गट, शेतकरी उत्पादक कंपनी यांना चालविण्यास देण्यात यावे. याबाबतचा निर्णय घेण्याचे अधिकार जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखालील स्थापन झालेली समितीस राहतील. मधाचे गांव यामध्ये उभारण्यात आलेल्या सुविधा केंद्राचे मालकी ग्रामपंचायतीची राहिल.

मधाचे गांव (परिशिष्ट-०१)			
सामाविष्ट घटक, नियोजन अंदाजपत्रक तरतूद (रक्कम रु. लाखात)			
अ.क्र.	योजनेचे घटक	घटकांतर्गत करावयाची कामे	आवश्यक निधी
गाव निवडीपुर्वी करावयाची कामे			
१.	सर्वेक्षण व जनजागृती	जिल्ह्यातील मध उद्योगांस अनुकूल भौगोलिक परिस्थिती असणाऱ्या गावांचे सर्वेक्षण करणे / गावात जनजागृती शिबीर आयोजित करणे.	३.००
निवड झालेल्या गावात करावयाची कामे			
२.	मध, मेण आणि उप-उत्पादने निर्मिती प्रशिक्षण आयोजन करणे (E to E product)	मान्यता प्राप्त संस्थामार्फत मध, मेण, पराग यापासून तयार होणारी उत्पादने तयार करण्याचे प्रशिक्षण कार्यक्रमाचे किमान ५ शिबीर आयोजित करणे. (हनी क्युब, चॉकलेट, मध आणि मेणापासून तयार होणारी औषधी व आयुर्वेदिक उपयोग आणि सौंदर्य प्रसाधने व इतर उत्पादने बनविणे, मधमाशांचे विष संकलन करणे, रॉयल जेली संकलन, मध उत्पादनांचे विक्री व्यवस्थापन व पॅकेजिंग याबाबतीत प्रशिक्षण कार्यक्रम)	५.००
३.	सामुहिक मधमाशापालन व राणी मधमाशी पैदास कार्यक्रम	मधमाशांच्या वसाहतीसह ५० मधपेट्या / बी-ब्रीडींग किट / ब्री-ब्रीडींग करीता न्युक्लियस २५ मधपेट्या व इतर साहित्य खरेदी	४.००
४.	सामायिक सुविधा केंद्र	सामुहिक सुविधा केंद्र इमारत देखभाल व दुरुस्ती व स्वच्छता गृह. (रु.१५ लक्ष) सामुहिक सुविधा केंद्र साहित्य खरेदी (मध निष्काषण यंत्र / मध प्रक्रिया संच (पोर्टेबल क्षमता -५० कि.ग्रॅ./प्रति दिन) / मध संकलनाकरीता स्टिल ड्रम / हनी बॉटल फिलींग मशिन / वजन काटा (५० kg) क्षमतेचे / मेन पत्रा निर्मिती संच / मध तपासणी संच / विक्री केंद्र फर्निचर इत्यादी) (रु.५ लक्ष)	२०.००
५.	माहिती दालन	मधमाशीविषयक सविस्तर माहिती देणारे माहिती दालन. माहिती दालनाची देखभाल दुरुस्ती व रंगरंगोटी (रु.५ लक्ष) माहिती दालनासाठी साहित्य खरेदी (Led screen / स्पिकर / मधमाशीपालन साहित्य / संरक्षक किट / फर्निचर / मधमाशीपालन विषयी माहिती फलक) (रु.२ लक्ष)	७.००
६.	प्रचार प्रसिध्दी व गावाचे ब्रॅंडिंग-मॅपींग	मधाचे गावाची वाटचाल / मधमाशांची माहिती देणारी भितीचित्रे / माहिती पुस्तके / माहिती पत्रके / मधाचे गाव ब्रॅन्डिंग / विविध महत्वाच्या मार्गावरून मधाचे गांव दिशादर्शक फलक/मधाचे गावची दर्शनी कमान (गाव थिमवर सुशोभिकरण करणे) / मधमाशी माहिती देणारा सेल्फी पॉईंट इत्यादी	५.००
७.	प्रशासकिय खर्च	कार्यालयीन व प्रशासकिय खर्च (तज्ञ व्यक्ती, सेवानिवृत्त, कंत्राटी कर्मचारी यांचे मानधन यांसह)	१०.००
एकुण – रुपये लाखात			५४.००

टिप : सदर खर्च संबंधित गावासाठी फक्त पहिल्या वर्षासाठी अनुज्ञेय राहिल.

**महाराष्ट्र ॲनिमेशन व्हिज्युअल इफेक्ट्स, गेमिंग, कॉमिक्स आणि एक्सटेंडेड रिॲलिटी
(AVGC-XR) धोरण २०२५**

१. प्रस्ताव ना

महाराष्ट्र ॲनिमेशन व्हिज्युअल इफेक्ट्स, गेमिंग, कॉमिक्स आणि एक्सटेंडेड रिॲलिटी (AVGC XR) धोरण २०२५ हे दि.०३.११.२०२५ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये जाहीर करण्यात आले आहे. AVGC-XR (Animation, Visual Effects, Gaming, Comics & Extended Reality) क्षेत्रात महाराष्ट्र राज्याला देशातील अग्रगण्य व जागतिक स्तरावरील केंद्रस्थान म्हणून विकसित करण्याचा सदर धोरणाचा हेतू आहे. सदर धोरणाद्वारे ॲनिमेशन, व्हिज्युअल इफेक्ट्स, गेमिंग, कॉमिक्स आणि एक्सटेंडेड रिॲलिटी या सर्जनशील आणि तंत्रज्ञानाधारित क्षेत्रांमध्ये नवोन्मेष, गुंतवणूक आकर्षण, बौद्धिक संपदा (IP) निर्मिती आणि राज्याच्या समृद्ध सांस्कृतिक वारशाचा प्रभावी उपयोग करण्यावर भर देण्यात आलेला आहे.

२. धोरणाची प्रमुख उद्दिष्टे

- पुढील पाच वर्षात महाराष्ट्रातील AVGC-XR क्षेत्रात अंदाजे रु. २५,००० कोटी वरून रु. ६५,००० कोटी पर्यंत वाढ करून, सरासरी वार्षिक २५% वाढ साध्य करण्याचे लक्ष्य आहे.
- राष्ट्रीय स्तरावरील AVGC-XR क्षेत्रातील राज्याचा वाटा २०% वरून २५% पर्यंत वाढवणे, व महाराष्ट्र एक आघाडीचे सर्जनशील अर्थव्यवस्था हब म्हणून प्रस्थापित करणे.
- AVGC-XR मूल्य साखळीमध्ये रु. ५०,००० कोटी रकमेची गुंतवणूक आकर्षित करणे.
- कौशल्य, कौशल्यवर्धन आणि उद्योजकतेला प्रोत्साहने देऊन ५ लाख रोजगाराच्या संधी (प्रत्यक्ष + अप्रत्यक्ष) निर्माण करणे.
- आंतरराष्ट्रीय सह-उत्पादन, निर्यात आणि धोरणात्मक भागीदारीद्वारे बौद्धिक संपदा(IP) निर्मितीला प्रोत्साहन देणे आणि जागतिक दृश्यमानता वाढवणे.
- नवोन्मेष, संशोधन व उत्पादन उत्कृष्टतेला चालना देण्यासाठी AVGC-XR पार्कस, उत्कृष्टता केंद्रे व व्हर्च्युअल स्टुडिओ स्थापन करणे.

३. धोरणात्मक स्तंभ (strategic Pillars)

३.१ AVGC-XR परिसंस्थेचा बळकटीकरण व विस्तार

- एव्हीजीसी-एक्स आर उद्याने - मुंबई, नवी मुंबई, नाशिक, छत्रपती संभाजीनगर, कोल्हापूर/सातारा आणि नागपूर येथे स्टेट ऑफ द आर्ट स्टुडिओज, रेंडरींग फार्मर्स, AR/VR/XR सुविधा आणि उच्च-गती डिजिटल कनेक्टिव्हिटी
- समूह विकास - हब आणि स्पोक मॉडेल आधारित, मुंबई केंद्रस्थानी व इतर शहरांत उपकेंद्रे
- चाचणी व प्रमाणन सुविधा - प्रोटोटाईप तपासणी, गुणवत्ता नियंत्रण व मानांकन
- डिझाईन स्टुडिओज - कला व डिझाईन संस्थांसह संयुक्त प्रयोगशाळा आणि पोस्ट-प्रोडक्शन पायाभूत सुविधा
- उत्कृष्टता केंद्र - आय.आय.सी.टी. मुंबई मुख्य केंद्र, तसेच प्रादेशिक संशोधन व कौशल्यविकास केंद्रे
- व्हर्च्युअल प्रोडक्शन फॅसिलिटीज & क्लॉउड इन्फ्रास्ट्रक्चर- एआय-ड्रीव्हन ॲनिमेशन, हाय परफॉर्मन्स कॉम्प्युटींग आणि जागतिक सहयोग.

३.२ कौशल्य विकासाद्वारे भविष्योन्मुख मनुष्यबळ

- महाराष्ट्र एव्हीजीसी-एक्स आर कौशल्य सल्लागार समिती स्थापन.
- राज्य मंडळ व तांत्रिक शिक्षणात एव्हीजीसी-एक्स आर मॉड्युल्स समावेश.
- ट्रेन द ट्रेनर मॉडेलद्वारे शिक्षक संवर्धन.
- मेटावर्स, एआय, मशीन लर्निंग, ब्लॉक-चेक आधारित व्यावसायिक प्रशिक्षण.
- इंटरनॅशनल, अप्रेटींशशिप आणि इंडस्ट्री-लेड स्किल प्रोग्राम्स प्रोत्साहन

३.३ artup आणि नवोन्मेष प्रोत्साहन

- इनोव्हेशन प्रयोगशाळा, इनक्युबेशन केंद्रे, संशोधन व विकास सुविधा यांना आर्थिक व तांत्रिक सहाय्य
- उद्योग-शैक्षणिक परस्परसंवाद (तंत्रज्ञान हस्तांतरण, व्हेचर निधी).
- एव्हीजीसी-एक्स आर निधी - रु. ३०० कोटी अनुदाने, इक्विटी व वित्तपुरवठा.
- एव्हीजीसी-एक्स आर करिता महा केंद्रांतर्गत उत्पादन व व्यावसायीकरण सुविधा.
- स्टेटवाईड इनक्युबेटर नेटवर्क द्वारे उद्योजकता वृद्धी.

३.४ बाजार विस्तार व बाजार-सक्षम यंत्रणा

- हॅकथॉन, स्टार्टअप चॅलेंजेस, एव्हीजीसी-एक्स आर समिट.
- डिजिटल एव्हीजीसी-एक्स आर मार्केटप्लेस - आयपी लायन्ससींग, टेक ट्रान्सफर, असेट ट्रेडिंग, कृत्रिम बुद्धिमत्ता आधारित जुळणी.
- महाराष्ट्र युवा निर्माते पुरस्कार
- निर्यात सुविधा, आंतरराष्ट्रीय सह-उत्पादन (Co-production), सहयोग.
- वेव्ज (WAVES) पुढाकार - प्रदर्शन, बी टू बी संवाद, सांस्कृतिक व तांत्रिक प्रस्तुती करिता रु. २०० कोटीपर्यंत निधी -

३.५ आर्थिक प्रोत्साहने (rategic Incentives)

- कमाल २५% पर्यंत भांडवली अनुदान
- मुद्रांक शुल्क व विद्युत शुल्क सवलत.
- वीज दर अनुदान , व्याज अनुदान
- कौशल्य विकास सहाय्य व भरती सहाय्य
- तंत्रज्ञान तांत्रिक संपादनाकरिता ५०% अनुदान
- बौद्धिक संपदा निर्मिती व गुणवत्ता प्रमाणपत्र करिता ५० टक्के पर्यंत परतावा
- मार्केटिंग सहाय्य
- व्हिर्चुअल प्रोडक्शन स्टुडिओज आणि इनोव्हेशन प्रयोगशाळा साठी प्रकल्प खर्च परतावा
- ऑनिमेशन फिल्म, सिरीज, VR/AR, व्हीएफएक्स प्रोजेक्ट्स, गेमिंग सॉफ्टवेअर, इंटरनॅशनल प्रोडक्शन & को- प्रोडक्शन आणि प्रादेशिक सामग्रीसाठी २५% पर्यंत उत्पादन किंमत सहाय्य.

३.६ व्यवसाय सुलभीकरण

- उद्योग क्षेत्र दर्जा प्रदान.
- कोणत्याही झोनमध्ये (रेसिडेन्शीयल/ग्रीन झोन सहित) २४x७ संचालनास परवानगी
- आवश्यक सेवा दर्जा, औद्योगिक वीज दर, मालमत्ता कर निवासी दराने
- सिंगल विंडो क्लियरन्स मैत्री पोर्टल
- माहिती तंत्रज्ञान सोयीसाठी माहिती पोर्टल

ए.व्ही.जी.सी.-एक्स.आर. धोरण २०२५ हे महाराष्ट्राला Creative Economy मधील राष्ट्रीय व जागतिक नेतृत्व प्रदान करणारे धोरण आहे. पायाभूत सुविधा, कौशल्य विकास, नवोन्मेष, बाजार विस्तार , डिजिटल संक्रमण व प्रशासनिक सुलभीकरण यांवर आधारित ही सर्वसमावेशक योजना राज्यात मोठ्या प्रमाणात रोजगार, गुंतवणूक, बौद्धिक संपदा निर्मिती व सांस्कृतिक अर्थव्यवस्था वृद्धिंगत करेल. धोरणाची अंमलबजावणी महाराष्ट्र एव्हीजीसी-एक्स आर उत्कृष्टतेसाठी भारतातील सर्वोच्च गंतव्यस्थान होण्याच्या दिशेने निर्णायक पाऊल उचलणार आहे.

महाराष्ट्र उद्योग, गुंतवणूक व सेवा धोरण २०२५

महाराष्ट्र उद्योग, गुंतवणूक व सेवा धोरण २०२५ हे दि.३१.१२.२०२५ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये जाहीर करण्यात आले आहे. महाराष्ट्र उद्योग, गुंतवणूक व सेवा धोरण २०२५ हे भारतातील कोणत्याही राज्याने तयार केलेल्या सर्वसमावेशक औद्योगिक धोरणांपैकी एक आहे. दीर्घकालीन परिवर्तनात्मक अजेंडा म्हणून संकल्पित केलेले हे धोरण महाराष्ट्राला जागतिक व्यवसाय गंतव्यस्थान (Global Business Destination - GBD) म्हणून विकसित करण्याचे उद्दिष्ट ठेवते. औद्योगिक स्पर्धात्मकता वाढविणे, मोठ्या प्रमाणावर रोजगारनिर्मिती, शाश्वत उत्पादन प्रणाली आणि उच्च-मूल्य सेवांचा प्रसार हे याचे प्रमुख आधारस्तंभ आहेत.

हे धोरणामध्ये राज्यात ₹ ७०.५ लाख कोटी (८५० अब्ज डॉलर) गुंतवणूक आकर्षित करणे, सुमारे ५० लाख नवीन रोजगारनिर्मिती करणे आणि २०३० पर्यंत महाराष्ट्राला १ ट्रिलियन डॉलर अर्थव्यवस्थेकडे नेण्याकरिता स्पष्ट रोडमॅप मांडण्यात आला आहे.

१. महाराष्ट्राच्या औद्योगिक भविष्यासाठी दृष्टीकोन

हे धोरण महाराष्ट्राला प्रगत उत्पादन, धोरणात्मक सेवा, अत्याधुनिक तंत्रज्ञान आणि शाश्वत उद्योगांचे जागतिक केंद्र बनविण्याची कल्पना मांडते. सदर धोरणाची प्रमुख उद्दिष्टे पुढील प्रमाणे आहेत :

- विकसित महाराष्ट्र-२०४७ साठी क्षमता बांधणीकरीता “इन्व्हेस्ट महाराष्ट्र (Inve Maharashtra)” या एकसंध डिजिटल व्यासपीठ निर्मिती करणे.
- महाराष्ट्राच्या अर्थव्यवस्थेत उद्योग क्षेत्रांचा वाटा २०२४ मध्ये २५% GSVA वरून २०३६ मध्ये २७% आणि २०४७ पर्यंत ३०% पर्यंत वाढवणे व उत्पादनाचा वाटा आर्थिक वर्ष २०२५ मध्ये १३.८% वरून २०४७ पर्यंत २०% पर्यंत वाढवण्याचा आराखडा निश्चित करण्याच्या दृष्टिकोनाला चालना देणे.
- धोरण कालावधीत उत्पादन आणि सेवांमध्ये सुमारे ५० लाख प्रत्यक्ष रोजगार निर्मिती करणे.
- MSME क्षेत्रातील उद्यम-नोंदणीकृत उद्योगांना १ कोटी (६५ लाख औपचारिक, २५ लाख प्रगतीपथावर, १० लाख उद्यम पोर्टलवर अतिरिक्त जोडले जातील) पर्यंत औपचारिक करणे आणि वाढविणे.
- प्रादेशिक विकास आणि दरडोई उत्पन्न वाढीला प्रोत्साहन देणे.
- शाश्वत सुधारणा, क्षेत्रीय स्पर्धात्मकता आणि क्लायमेट-स्मार्ट औद्योगिकीकरणद्वारे महाराष्ट्राला जागतिक व्यवसाय गंतव्यस्थान म्हणून स्थापित करणे.
- धोरण कालावधीत एकूण रु. ७०.५ लाख कोटी (\$ ८५० अब्ज) गुंतवणूक आकर्षित करणे आहे, ज्यामध्ये उत्पादनातून ₹ ४१.५ लाख कोटी (\$ ५०० अब्ज) आणि सेवांमधून रु. २९ लाख कोटी (\$ ३५० अब्ज) यांचा समावेश आहे. धोरणात उत्पादन निर्यातीत रु. १२.४५ लाख कोटी (\$ १५० अब्ज) देखील लक्ष्य ठेवण्यात आले आहे.

२. प्रमुख संस्थात्मक सुधारणा

संस्थात्मक पुनर्रचना हा या धोरणाचा एक महत्त्वाचा आधारस्तंभ आहे.

२.१ “उद्योग, गुंतवणूक व सेवा विभाग” (IISD) ची स्थापना-

विद्यमान उद्योग विभागाचे पुनर्गठन करून “उद्योग, गुंतवणूक व सेवा विभाग” (Industry, Investment & Services Department - IISD) स्थापन करण्यात आला आहे. यामध्ये उद्योग, गुंतवणूक आणि सेवा या तिन्ही क्षेत्रांना एकाच प्रशासकीय चौकटीत एकत्रित करण्यात आले आहे.

२.२ “Inve Maharashtra” उपक्रम

₹ ३,००० कोटींच्या अर्थसंकल्पीय तरतुदीसह (₹ १,००० कोटी कॅटॅलिटिक फंडसह) गुंतवणुकीला प्रोत्साहन देण्यासाठी संस्था स्थापन करण्यात येईल.

- अमेरिका, युरोपियन युनियन, जपान, दुबई, तैवान, ऑस्ट्रेलिया येथे कंट्री डेस्क स्थापन केले जातील.
- राज्यातील गुंतवणूक पाइपलाईन्सचे एकात्मिकरण केले जाईल.
- सामंजस्य करार (MoUs), गुंतवणूकदार निरीक्षण, सुलभता व पश्चात-सेवा (aftercare) यासाठी संस्थात्मक सहाय्य दिले जाईल.

२.३ एकल खिडकी प्रणाली (MAITRI २.०) चे उन्नतीकरण

MAITRI प्रणालीला खालील मार्गांनी भारतातील सर्वात प्रगत सिंगल-विंडो प्रणाली म्हणून अधिक सक्षम करण्यात येत आहे:

- कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) आधारित मंजूरी प्रक्रिया
- ब्लॉकचेनद्वारे कागदपत्र पडताळणी
- रिअल-टाइम अनुपालन डॅशबोर्ड
- मोबाईल-ॲक्सेस प्लॅटफॉर्म
- विविध विभागांतील १२५ पेक्षा अधिक सेवांचे एकत्रीकरण

२.४ क्षेत्रीय संस्थांचे बळकटीकरण

- तीन कार्यात्मक विभागांसह जिल्हा उद्योग केंद्रांचे (DICs) उन्नतीकरण करणे.
- उद्योग, एमएसएमई आणि सेवा क्षेत्रांसाठी स्वतंत्र आयुक्तालये स्थापन करणे.
- एमएसएमई आयुक्तालयाची स्थापना करणे.
- कार्यक्षमता वाढवण्यासाठी संस्थात्मक प्रशासकीय मंडळांचे पुनर्रचना करणे

३. पायाभूत सुविधा विकास – औद्योगिक महाराष्ट्र २.० साठी सक्षम वातावरण

३.१ सहा अतिविशाल औद्योगिक पार्क्स (≥५,००० एकर) विकसित करणे

- हे पार्क प्रमुख औद्योगिक मार्गिकांवर PPP मॉडेलद्वारे विकसित केले जातील, ज्यामध्ये खालील सुविधा असतील:
- स्मार्ट, हरित, प्लग-ॲंड-प्ले सुविधा
- प्रगत उपयुक्तता सेवा आणि डिजिटल कनेक्टिव्हिटी
- कामगार निवास आणि सहाय्यक पायाभूत सुविधा

३.२ पाच औद्योगिक कॉरिडॉरचे बळकटीकरण

- दिल्ली मुंबई इंडस्ट्रियल कॉरिडॉर (DMIC) - ऑरीक आणि दिघी येथील नोड्स
- समृद्धी कॉरिडॉर- ७०१ किमी द्रुतगती मार्गावर १८ टाउनशिप्स
- बेंगळुरू-मुंबई कॉरिडॉर - सातारा नोड (१२,३५५ एकर)
- कोकण कॉरिडॉर - बंदर आधारित औद्योगिक विकास
- पुणे, नाशिक, नागपूर आणि लगतच्या जिल्ह्यांमध्ये पसरलेले तीन संरक्षण कॉरिडॉर

३.३ नील अर्थव्यवस्था (Blue Economy) उपक्रम

राज्य बंदर-आधारित विकासाला गती देईल, सागरी-आधारित एमएसएमई बळकट करेल आणि शीत साखळी पायाभूत सुविधांना समर्थन देईल. वाढवण बंदर हे जगातील अग्रगण्य खोल समुद्रातील बंदरांपैकी एक होण्यासाठी विकसित केले जात आहे.

३.४ प्रत्येक जिल्ह्यात एमएसएमई पार्कची स्थापना

मुंबई आणि मुंबई उपनगर वगळता उर्वरित ३४ जिल्ह्यात किमान एक एमएसएमई पार्क विकसित करण्यात येईल.

३.५ हाय-टेक पार्क्स आणि फॅब लॅब्सची स्थापना

सेमीकंडक्टर, ईव्ही, बॅटरी, रोबोटिक्स, मेड-टेक इत्यादी क्षेत्रांसाठी स्वतंत्र औद्योगिक पार्क विकसित केली जातील. फॅब लॅब्स डिजिटल फॅब्रिकेशन आणि प्रोटोटायपिंगला सहाय्य करतील.

४. भविष्यातील औद्योगिक वाढीसाठी प्राधान्य क्षेत्रे

सदर धोरणामध्ये १६ निर्णायक प्राधान्य क्षेत्रांची निवड करण्यात आली आहे, जसे की- प्रगत साहित्य (Advanced Materials, अवकाश, संरक्षण आणि अवकाश तंत्रज्ञान, सेमीकंडक्टर्स आणि डिस्प्ले फॅब, बॅटरी व ऊर्जा साठवणूक आणि हायड्रोजन तंत्रज्ञान, सोलार

वेफर्स, हरित हायड्रोजन आणि हरित अमोनिया, स्मार्ट उत्पादन (उद्योग ४.० आणि ५.०), औषधनिर्मिती, जैवतंत्रज्ञान, मेड-टेक आणि जीवविज्ञान, उत्पादन वस्त्र व परिधान (तांत्रिक वस्त्रोद्योग, टिकारू फॅब्रिक यांसह), रत्ने आणि आभूषणे (प्रयोगशाळेत तयार केलेल्या हिऱ्यांसह) इत्यादी.

फ्रंटियर आणि उदयोन्मुख क्षेत्रे (उत्पादन)

धोरणात दहा उदयोन्मुख तंत्रज्ञान क्षेत्रांना प्राधान्य देण्यात आले आहे. जसे की मेटा-मटेरियल्स (स्ट्रिथ ऑप्टिक सेन्सर्स), मॉड्युलर न्यूक्लियर रिअॅक्टर्स, ६-G साठी दूरसंचार पायाभूत सुविधा, सेकंड-लाईफ बॅटरी रियुज प्लॅटफॉर्म, क्वांटम कॉम्प्युटिंग हार्डवेअर इत्यादी.

५. उद्योग म्हणून सेवा क्षेत्र - एक स्वतंत्र धोरणात्मक स्तंभ

पहिल्यांदाच राज्याने सेवा उद्योगाला स्वतंत्र धोरणाचा दर्जा दिला आहे.

प्राधान्य सेवा क्षेत्रे

प्राधान्य सेवा क्षेत्रात एकूण १३ क्षेत्रांचा समावेश आहे. जसे की - माहिती तंत्रज्ञान आणि माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा, पर्यटन आणि आदरातिथ्य सेवा, वैद्यकीय मूल्य प्रवास, वाहतूक आणि लॉजिस्टिक्स सेवा, लेखा आणि वित्त सेवा, शिक्षण सेवा, ऑडिओ-व्हिड्युअल, मनोरंजन आणि सर्जनशील उद्योग संबंधित सेवा इत्यादी.

सेवाभिमुख शहरांचा विकास

पाच विशेषीकृत सेवाभिमुख शहरे विकसित करण्याचे प्रस्तावित आहे, ती खालीलप्रमाणे :

१. नवोन्मेष आणि नवोपक्रम शहर
२. शिक्षण शहर
३. मेड टेक शहर
४. क्रीडा शहर
५. माध्यम आणि मनोरंजन शहर

जागतिक क्षमता केंद्रे (GCCs) यांना प्रोत्साहन

पेट्रोल सहाय्य, संशोधन व विकास (R&D) प्रोत्साहन, कौशल्य विकास उपक्रम आणि ग्रीन-प्रमाणीकरण सुविधा यांना समर्थन देऊन राज्यास भारतातील GCC साठी अग्रगण्य पसंतीचे स्थान बनण्याविन्याचे उद्दिष्ट आहे.

६. सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम परिसंस्थेची बळकटी

देशात सर्वाधिक नोंदणीकृत एमएसएमई (सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग) उपक्रम राज्यात असून या धोरणामध्ये त्यांचेसाठी सर्वसमावेशक उपाययोजना प्रस्तावित करण्यात आल्या आहेत. त्यापैकी काही खालील प्रमाणे आहेत-

प्लग-अँड-प्ले सुविधा

एमआयडीसी क्षेत्रात प्लग अँड प्ले सुविधेसह २०% क्षेत्र एमएसएमई उपक्रमांसाठी राखीव असेल; खाजगी संस्था एमएसएमई उपक्रमांसाठी २००% पर्यंत अतिरिक्त एफएसआय सह अशा सुविधा विकसित करू शकतील.

५०० औद्योगिक समूह

प्रत्येक समूह खालील सुविधांनी सुसज्ज असतील

- डिझाईन स्टुडिओ
- चाचणी प्रयोगशाळा
- सामायिक सुविधा केंद्रे
- निर्यात सुलभीकरण केंद्रे
- इनक्युबेटर केंद्रे

समर्पित एमएसएमई पोर्टल

एकसंध समर्पित पोर्टल बाजारपेठ प्रवेश, आर्थिक सहाय्य, शासन ते व्यवसाय (G2B) आणि व्यवसाय ते व्यवसाय (B2B) सेवा प्रदान करेल.

आजारी किंवा बंद उद्योगांचे पुनरुज्जीवन

खेळते भांडवल सहाय्य, व्याज अनुदान आणि सल्लागार खर्च परतफेड यासाठी एक समर्पित पुनरिज्जीवन आणि पुनर्वसन निधी स्थापन केला जाईल.

७. रोजगार निर्मिती आणि सर्वसमावेशक विकास

- रोजगार उद्दिष्ट : ५० लाख रोजगार निर्मिती करण्यात येणार आहे.
- प्राधान्य क्षेत्रात एकूण १६ क्षेत्रांचा समावेश आहे. जसे की वस्त्र व परिधान, पादत्राणे आणि चामड्याचे उत्पादने, रत्ने व आभूषणे, कृषी आणि अन्न प्रक्रिया उद्योग, रसायने व पेट्रोकेमीकल, खनिज आधारित उद्योग इत्यादी.
- जिल्हे व्यवसाय केंद्र म्हणून विकसित करणे.

मुख्य उपक्रमांमध्ये पुढील बाबींचा समावेश आहे :

- जिल्हा उद्योग भवनांची स्थापना
- जिल्हा व्यवसाय सुलभिकरण केंद्रे (DBFCs)
- जिल्हा औद्योगिक विकास निर्देशांक (DIDI)
- जिल्हास्तरीय गुंतवणूक आणि निर्यात आराखडे

एक जिल्हा एक उत्पादन (ODOP) योजना

जीआय-आधारित ब्रँडिंगसह ७२ जिल्हानिहाय उत्पादनांना प्रोत्साहन देण्यात येईल.

सर्वसमावेशक प्रोत्साहने

महिला, अनुसूचित जाती/जमाती आणि दिव्यांग व्यक्तींसाठी ५% ते २०% पर्यंत अतिरिक्त प्रोत्साहने देण्यात येतील.

८. हरित आणि चक्राकार औद्योगिक वाढीला प्रोत्साहन

हरित पावर्सचा विकास

शाश्वत उत्पादनाला चालना देण्यासाठी, पर्यावरणावरील परिणाम कमी करण्यासाठी व नवीकरणीय ऊर्जा, जलसंवर्धन आणि प्रदूषण नियंत्रण उपायांद्वारे संसाधनांची कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी सामायिक संसाधन सुविधांसह हरित औद्योगिक पावर्सचा विकास करण्यात येईल.

नेट झिरो कडे संक्रमण

हे धोरण खालील माध्यमांतून अक्षय ऊर्जेकडे टप्प्याटप्प्याने होणाऱ्या संक्रमणास प्रोत्साहन देते.

- कार्बन क्रेडिट यंत्रणा
- हरितगृह वायू मूल्यांकन यंत्रणा (५-स्तरीय)
- हरित ऊर्जा तंत्रज्ञानाचा अवलंब

सांडपाणी पुनर्वापर अनिवार्यता

प्रक्रिया केलेल्या सांडपाण्याच्या ५०% पर्यंत पुनर्वापर करणे उद्योगांसाठी २०३० पर्यंत बंधनकारक असेल. औद्योगिक सांडपाणी प्रक्रिया प्रकल्प, सामूहिक औद्योगिक सांडपाणी प्रक्रिया प्रकल्प आणि शून्य द्रव्य विसर्जन तंत्रज्ञानासाठी २५% पर्यंत अनुदान दिले जाईल.

९. सर्वसमावेशक वित्तीय प्रोत्साहन आराखडा

सूक्ष्म लघु मध्यम उपक्रम, मोठे उद्योग, विशाल आणि अतिविशाल प्रकल्पांसाठी प्रोत्साहने

यामध्ये पुढील बाबींचा समावेश आहे :

- राज्य वस्तू आणि सेवा कराचा संपूर्ण परतावा
- भांडवली आणि व्याज अनुदान
- वीज दर सवलती
- मुद्रांक शुल्क सवलती
- रोजगार
- संलग्न प्रोत्साहने
- संशोधन व विकास प्रोत्साहने
- निर्यात घटकांसाठी उत्पादनाशी निगडित प्रोत्साहने

उदयोन्मुख जिल्ह्यांसाठी प्रोत्साहने

प्रादेशिक संतुलित विकासाला चालना देण्यासाठी स्थिर भांडवली गुंतवणुकीच्या १५% ते २५% पर्यंत अतिरिक्त प्रोत्साहन दिले जाईल.

सेवा क्षेत्रातील घटकांसाठी सहाय्य

- कर्मचारी भविष्य निर्वाह निधी (EPF) प्रतिपूर्ती
- रु. २० कोटीपर्यंत भाडेपट्टा अनुदान
- कौशल्य अनुदान
- रु. १० कोटीपर्यंत संशोधन व विकास अनुदान

१०. वित्तपुरवठ्याची सुलभता वाढवणे

समर्पित संशोधन आणि विकास निधी

- रु. १,००० कोटींचा निधी :
- उत्पादन क्षेत्रासाठी रु. ७०० कोटी
- सेवा क्षेत्रासाठी रु. ३०० कोटी

कर्ज हमी अनुदान निधी

सूक्ष्म व लघु उपक्रमांसाठी ताणमुक्त कर्जासाठी रु . २०० कोटींचा निधी.

उत्पादकता आणि आधुनिकीकरण वर्धन निधी

वारंवार पुनर्बाधणीची व आधुनिकीकरणाची आवश्यकता असलेल्या सूक्ष्म लघु मध्यम उपक्रमांसाठी निधी.

स्टार्टअप्ससाठी निधी

बीज निधी, नवोन्मेष आव्हाने, बाजारपेठ प्रवेश निधी आणि निर्यात प्रोत्साहन कार्यक्रम.

महाराष्ट्र रत्ने आणि आभूषणे धोरण-२०२५

महाराष्ट्र रत्ने आणि आभूषणे धोरण-२०२५ द्वारे महाराष्ट्र राज्याची प्रतिमा ही पारंपरिक कारागिरीसह प्रगत तंत्रज्ञानाचा अवलंब करून, नवोन्मेष, शाश्वतता आणि सर्वसमावेशकतेला चालना देऊन, जागतिक स्तरावर रत्ने व आभूषणे उद्योगाचे प्रमुख केंद्र म्हणून विकसित करण्याचा दृष्टीकोन आहे. शाश्वत उत्पादन पद्धतींना प्रोत्साहन देणे, कौशल्य विकास बळकट करणे, कारागिरांना सक्षम बनविणे तसेच दागिन्यांचे नवोन्मेष, उत्पादन, व जागतिक व्यापाराचे केंद्र म्हणून महाराष्ट्रात उद्योग पायाभूत सुविधा वाढवून गुंतवणूक आकर्षित करून, भविष्यातील सक्षम परिसंस्था निर्माण करणे हा या धोरणाचा प्रमुख हेतू आहे. उद्योजकतेला चालना देऊन व नवीन प्रवेश करणाऱ्या तसेच अनुभवी कारागिरांसाठी लक्षित प्रशिक्षण कार्यक्रम प्रदान करून नवीन रोजगार निर्माण करणे, या क्षेत्राची निर्यात दुप्पट करून महाराष्ट्राला भारतातील अग्रगण्य रत्ने आणि आभूषणे निर्यात हब बनविणे, नियामक समर्थन, आर्थिक प्रोत्साहने आणि औपचारिक बाजारपेठांत प्रवेश उपलब्ध करून अनौपचारिक व्यवसायांना मान्यताप्राप्त उद्योगांमध्ये रुपांतरीत करणे व रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्र मजबूत करण्यासाठी या क्षेत्रामधील घटकांसाठी वित्तीय तसेच बिगर वित्तीय प्रोत्साहने, व्यवसाय सुलभता संस्थात्मक संरचना या बाबींवर सदर धोरणात विशेष भर देण्यात येऊन दिनांक १२.११.२०२५ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरण-२०२५ जाहीर करण्यात आले आहे.

धोरणाचा दृष्टीकोन

महाराष्ट्र रत्ने आणि आभूषणे धोरण-२०२५ द्वारे महाराष्ट्र राज्याची प्रतिमा ही पारंपरिक कारागिरीसह प्रगत तंत्रज्ञानाचा अवलंब करून, नवोन्मेष, शाश्वतता आणि सर्वसमावेशकतेला चालना देऊन, जागतिक स्तरावर रत्ने व आभूषणे उद्योगाचे प्रमुख हब म्हणून विकसित करण्याचा दृष्टीकोन आहे. शाश्वत उत्पादन पद्धतींना प्रोत्साहन देणे, कौशल्य विकास बळकट करणे, कारागिरांना सक्षम बनविणे तसेच दागिन्यांचे नवोन्मेष, उत्पादन व जागतिक व्यापाराचे हब म्हणून महाराष्ट्रात गुंतवणूक आकर्षित करून, भविष्यातील सक्षम परिसंस्था निर्माण करणे हा या धोरणाचा प्रमुख हेतू आहे.

धोरणाचे उद्दिष्टे

- औद्योगिक पायाभूत सुविधा वाढवून रु.१,००,००० कोटींची गुंतवणूक आकर्षित करणे.
- उद्योजकतेला चालना देऊन व नवीन प्रवेश करणाऱ्या तसेच अनुभवी कारागिरांसाठी लक्षित प्रशिक्षण कार्यक्रम प्रदान करून ५,००,००० नवीन रोजगार निर्माण करणे.
- या क्षेत्राची निर्यात दुप्पट करून महाराष्ट्राला भारतातील अग्रगण्य रत्ने आणि आभूषणे निर्यात हब बनविणे.
- नियामक समर्थन, आर्थिक प्रोत्साहने आणि औपचारिक बाजारपेठांत प्रवेश उपलब्ध करून अनौपचारिक व्यवसायांना मान्यताप्राप्त उद्योगांमध्ये रुपांतरीत करणे व रत्ने आणि आभूषणे क्षेत्र मजबूत करणे.

धोरणाची वैधता

सदर धोरण हे धोरण जाहीर झाल्याच्या दिनांकापासून ५ वर्षे कालावधीसाठी अथवा नवीन धोरण अस्तित्वात येईपर्यंत वैध राहिल.

धोरणाची पात्रता

महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरण-२०२५ अंतर्गत विविध प्रोत्साहनांसाठी पात्र घटक- मालकी हक्क, भागीदारी संस्था, सहकारी संस्था, कंपनी कायदा-२०१३ अंतर्गत नोंदणीकृत कंपनी, म्हणून नोंदणीकृत कोणतीही कायदेशीर संस्था, इतर राज्य शासकीय संस्था, मर्यादित दायित्व भागीदारी (LLP), विश्वस्त संस्था (Trus) आणि पर्यायी गुंतवणूक निधी (AIF)*, सार्वजनिक-खाजगी भागीदारी (PPP) आधारित प्रकल्प, संयुक्त उपक्रम (JV) किंवा लघु, मोठे, विशाल व अतिविशाल पार्कस् विकसित करण्याच्या उद्देशाने स्थापन करण्यात आलेल्या कंपन्यांचा संघ (Consortium).

* पर्यायी गुंतवणूक निधी (AIF) म्हणजे कोणताही खाजगीरित्या एकत्रित गुंतवणूक निधी (भारतीय किंवा परदेशी स्रोत) - तो विश्वस्त संस्था, कंपनी, बॉडी कॉर्पोरेट किंवा मर्यादित दायित्व भागीदारी स्वरूपात असू शकतो.

या धोरणांतर्गत, दागिन्यांचे उत्पादन, रत्नांचे कटिंग आणि पॉलिशिंग, पॅकेजिंग आणि उत्पादन घटकांमध्ये गुंतलेल्या वैध उद्यम नोंदणी किंवा औद्योगिक उद्योजक ज्ञापन (IEM) असलेले "घटक" हे रत्ने आणि आभूषणे घटक म्हणून पात्र ठरतील. या व्यतिरिक्त कटिंग व पॉलिश केलेले हिरे, पॉलिश केलेले प्रयोगशाळेत तयार केलेले हिरे (Lab Grown Diamos), सोन्याची आभूषणे (साधे + जडलेले), चांदीची आभूषणे, पॉलिश केलेली रंगीत रत्ने, कृत्रिम (Synetic) रत्ने, प्लॅटिनम आभूषणे, इमिटेशन आभूषणे यांचा समावेश असेल.

अंमलबजावणीचे स्तंभ

महाराष्ट्र रत्ने व आभूषणे धोरण-२०२५ हे एक सर्वसमावेशक रणनीतिक आराखड्यावर आधारित असून, पायाभूत सुविधा विकास, नवोन्मेष आणि कौशल्यवृद्धीद्वारे या क्षेत्राला बळकटी प्रदान करते. औद्योगिक समूहांना चालना देणे, संशोधन व विकास उपक्रमांना

प्रोत्साहन देणे तसेच डिजिटल ट्रेड सोल्युशनचे एकत्रीकरण करणे याद्वारे महाराष्ट्राला रत्ने व आभूषणे उत्पादन आणि निर्यात क्षेत्रात जागतिक अग्रस्थान प्राप्त करून देणे हा या धोरणाचा हेतू आहे. सर्वसमावेशक विकास यावर भर देण्यात आला आहे, ज्यामुळे या क्षेत्रातील खालील धोरणात्मक स्तंभांद्वारे आर्थिक विस्तार साध्य करणे, थेट परकीय गुंतवणूक आकर्षित करणे तसेच आभूषणे उत्पादन व व्यापारासाठी एक प्रमुख हब म्हणून महाराष्ट्राचे स्थान अधिक मजबूत केले जाईल.

- अत्याधुनिक पायाभूत सुविधा व सुविधांचा विकास
- संशोधन व विकास उपक्रमास चालना
- कौशल्य विकास व क्षमतावृद्धीचा प्रसार
- निर्यात प्रोत्साहन
- व्यवसाय सुलभता
- वित्तीय व बिगर वित्तीय प्रोत्साहने
- संस्थात्मक चौकट
- केंद्र व राज्य शासनाच्या इतर धोरणे व कार्यक्रम यांचे अभिसरण

वित्तीय प्रोत्साहने

प्रोत्साहनांची गणना पात्रता निकषांचे पालन करण्याच्या अधीन राहून स्थिर भांडवली गुंतवणुकीच्या आधारावर केली जाईल. राज्य शासनाच्या कोणत्याही विभागाने किंवा संस्थेने दिलेली एकूण वित्तीय प्रोत्साहने ही औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदानाच्या मर्यादित असावेत. राज्य शासनाने निर्दिष्ट केल्याप्रमाणे झोन-१ मध्ये असलेल्या घटकांसाठी स्थिर भांडवली गुंतवणुकीच्या १००% आणि झोन-२ मध्ये असलेल्या घटकांसाठी स्थिर भांडवली गुंतवणुकीच्या ११.०% प्रमाणात लागू केले जाईल.

पात्र घटकांसाठी वर्गीकरणानुसार वित्तीय प्रोत्साहने

महाराष्ट्रातील पात्र रत्ने आणि आभूषणे घटक ज्यामध्ये निर्यात-केंद्रित घटक (EOUs) समाविष्ट आहेत, त्यांना पुढीलपैकी एका प्रोत्साहन पर्यायाचा लाभ घेता येईल: औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान, भांडवली अनुदान, किंवा निर्यात-केंद्रित घटक प्रोत्साहने

वित्तीय प्रोत्साहने	बिगर वित्तीय प्रोत्साहने
<ul style="list-style-type: none"> • औद्योगिक प्रोत्साहन अनुदान (IPS) • भांडवली अनुदान • व्याज अनुदान - • वाढीव गुंतवणुकीसाठी प्रोत्साहन - • मुद्रांक शुल्क माफी • विद्युत शुल्क माफी • वीज दर अनुदान • समुह विकास • कर्मचारी भविष्य निर्वाह निधी योगदान • प्रमाणन आणि चाचणी • कौशल्य विकास सहाय्य • इन-सीटू-स्कीलींग • डिझायन स्टूडिओ • मेळाव्यांमध्ये सहभाग • हरित ऊर्जा • निर्यात प्रोत्साहन धोरणांतर्गत प्रोत्साहन • इंटरनॅशनल आणि अप्रेंटिसशिप कार्यक्रम • ब्रँडिंग डिझायनिंग पॅकेजिंग मार्केटिंग • विशेष श्रेणी प्रोत्साहने 	<ul style="list-style-type: none"> • एकल खिडकी योजना (मैत्री) • ऑपरेशन्स २४*७ • प्लग अँड प्ले सुविधा • वीज पुरवठा • ओपन एक्सेस • निरंतर पाणीपुरवठा • पार्कसाठी मिश्र वापर विकास आणि अतिरिक्त चटई क्षेत्र निर्देशांक

मॅट्रिक्स (MATRIX) उपक्रम

१. दृष्टी (Vision)

माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण-२०२३ अंतर्गत उदयोन्मुख तंत्रज्ञान क्षेत्रातील स्टार्टअप्स, नवोन्मेष व संशोधनाला चालना देऊन महाराष्ट्र राज्याला देशाची तंत्रज्ञान व नवोपक्रम राजधानी म्हणून विकसित करणे तसेच समावेशक, शाश्वत व रोजगाराभिमुख आर्थिक विकास साध्य करणे.

२. उद्दिष्टे (Objectives)

- कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI), IoT, ब्लॉकचेन, रोबोटिक्स, ऑटोमेशन, बिग डेटा, मशीन लर्निंग, सायबर सुरक्षा, ग्रीन/क्लायमेट टेक, अॅग्रीटेक, हेल्थटेक इ. उदयोन्मुख तंत्रज्ञान क्षेत्रातील स्टार्टअप्सना सक्षम करणे.
- राज्यात उच्च दर्जाच्या इनक्युबेशन केंद्रांचे (Incubation Nodes) व्यापक जाळे निर्माण करणे.
- स्टार्टअप्स व एमएसएमई घटकांना जागतिक स्तरावर स्पर्धात्मक बनविण्यासाठी पायाभूत सुविधा, मार्गदर्शन, मेंटॉरशिप व गुंतवणूक सुलभीकरण उपलब्ध करून देणे.
- टियर-२ व टियर-३ शहरांमध्ये नवोपक्रम परिसंस्था विकसित करणे.
- अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती व महिला उद्योजकांना प्राधान्याने सक्षम करून समावेशक विकास साधणे.

३. लक्ष्य (Targets)

- राज्यात किमान २०० इनक्युबेशन केंद्रांचे जाळे उभारणे.
- सुमारे १५ लाख चौ.फुट इनक्युबेशन क्षेत्रफळ उपलब्ध करणे.
- पुढील ५ वर्षांत किमान १०,००० स्टार्टअप्सना मॅट्रिक्स उपक्रमांतर्गत लाभ देणे.
- यशस्वी स्टार्टअप्सच्या माध्यमातून ₹ १ लाख कोटींची गुंतवणूक आकर्षित करणे.
- १ लाख नवीन रोजगारनिर्मिती साध्य करणे.
- इनक्युबेशन केंद्रांमध्ये किमान १०% जागा SC//महिला स्टार्टअप्ससाठी राखीव ठेवणे.

४. अंमलबजावणी प्रक्रिया (Implementation Process)

(अ) उपक्रमाची रचना

- मॅट्रिक्स उपक्रम “ना-नफा-ना-तोटा” तत्त्वावर राबविण्यात येईल.
- मान्यता प्राप्त आयटी/आयटीईएस उद्योगांमध्ये एकूण बांधीव क्षेत्राच्या किमान २% क्षेत्राचा इनक्युबेशनसाठी वापर केला जाईल.

(ब) इनक्युबेशन नोड्सचे मॉडेल

- हब अँड स्पोक मॉडेल
- सहकार्यात्मक (Collaborative) मॉडेल
- क्लस्टर मॉडेल
- स्वतंत्र (alone) इनक्युबेशन नोड

(क) पात्र संस्था

- केंद्र/राज्य शासनाच्या संस्था, शैक्षणिक व संशोधन संस्था, राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय नामांकित इनक्युबेटर्स, औद्योगिक संघटना, तसेच शासन मान्यताप्राप्त अनुभवी संस्था.

(ड) जागा वाटप प्रक्रिया

- पात्र संस्थांकडून अर्ज मागवून मॅट्रिक्स संनियंत्रण समितीमार्फत मूल्यांकन.
- जागा वाटपासाठी त्रिपक्षीय करार (शासन – आयटी पार्क विकसक – इनक्युबेटर संस्था).
- प्रारंभी १० वर्षांची मुदत, कार्यक्षमतेच्या आधारे पुढे वाढ शक्य.

(ई) शासन व संस्थांची भूमिका

- उद्योग संचालनालय – नोडल अंमलबजावणी यंत्रणा.
- मॅट्रिक्स संनियंत्रण समिती – धोरणात्मक निर्णय, कार्यमूल्यांकन.
- मॅट्रिक्स कक्ष (MATRIX Cell) – समन्वय, देखरेख, प्रगती अहवाल.
- एम-हब (M-Hub) – राज्य शिखर संस्था म्हणून मार्गदर्शन व समन्वय.

(फ) देखरेख व अहवाल

- इनक्युबेटर संस्थांकडून सहा-माही प्रगती अहवाल सादर करणे बंधनकारक.
- डॅशबोर्ड-आधारित मॅट्रिक्स पोर्टलद्वारे पारदर्शक निरीक्षण.
- अटीचा भंग झाल्यास जागा परत घेण्याचा अधिकार शासन/समितीकडे राखीव.

महाराष्ट्र जागतिक क्षमता केंद्र धोरण (GCC)-२०२५

महाराष्ट्र जागतिक क्षमता केंद्र धोरण (GCC)-२०२५ हे दि.०३.११.२०२५ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये जाहीर करण्यात आले आहे.

१. पार्श्वभूमी

भारतामध्ये जागतिक क्षमता केंद्रांची (GCC) संख्या वेगाने वाढत असून, ही केंद्रे देशाच्या कॉर्पोरेट संरचनेतील एक महत्त्वपूर्ण घटक म्हणून विकसित झाली आहेत. वित्तीय वर्ष २०२१ मधील सुमारे १,२०० GCC युनिट्सची संख्या वित्तीय वर्ष २०२५ पर्यंत १,९०० पेक्षा अधिक झाली आहे. या केंद्रांमध्ये सध्या सुमारे १९ लाख उच्च-कुशल व्यावसायिक कार्यरत असून, सन २०३० पर्यंत ही संख्या लक्षणीय वाढण्याचा अंदाज आहे.

ही जागतिक क्षमता केंद्रे (GCC) Back-office स्वरूपातून बाहेर पडून आज Digital Transformation, Innovation, Advanced Analytics, Research & Development (R&D) अशा उच्च-मूल्य क्षेत्रांमध्ये नेतृत्वाची भूमिका बजावत आहेत. Artificial Intelligence (AI), Machine Learning (ML), Robotics, Data Analytics, Cyber Security यांसारख्या उदयोन्मुख तंत्रज्ञानांच्या वापरामुळे भारत जागतिक तंत्रज्ञानासाठी एक अग्रगण्य केंद्र म्हणून उदयास येत आहे.

२. महाराष्ट्राचे स्थान व क्षमता

मुंबई, पुणे, नागपूर, नाशिक आणि छत्रपती संभाजीनगर या जिल्ह्यांमध्ये जागतिक क्षमता केंद्रांची होणारी वाढ यामुळे महाराष्ट्र राज्य हे देशातील जागतिक क्षमता केंद्र (GCC) परिसंस्थेतील एक सक्षम व आघाडीचा प्रदेश म्हणून उदयास येत आहे. राज्यातील विविध औद्योगिक पाया, परिपूर्ण IT & BFSI क्षेत्र, जागतिक मान्यता पावलेले EM Talent Pool, तसेच Ease of Doing Business आधारित नियामक सुधारणा यामुळे महाराष्ट्र हे बहु-राष्ट्रीय कंपन्यांसाठी दीर्घकालीन गुंतवणुकीसाठी सर्वात अनुकूल राज्य म्हणून ओळखले जाते.

विकसित भारत @२०४७ या देशाच्या दृष्टिकोनास अनुसरून सुसंगत असे महाराष्ट्राचे जागतिक क्षमता केंद्र (GCC) धोरण २०२५ राज्याला ज्ञानाधारित, संशोधन-केंद्रित आणि डिजिटल अर्थव्यवस्थेकडे नेणारे एक महत्त्वपूर्ण पाऊल आहे.

३. धोरणाची प्रमुख उद्दिष्टे

- महाराष्ट्र राज्यात सुमारे ४०० नवीन जागतिक क्षमता केंद्रे स्थापित करून राज्याला अग्रगण्य जागतिक गंतव्यस्थान म्हणून प्रस्थापित करणे.
- उद्योग-आधारित अभ्यासक्रम एकत्रित करून, अत्याधुनिक संशोधन आणि प्रगत डिजिटल तसेच तांत्रिक कौशल्य विकासाच्या माध्यमातून ४,००,००० उच्च-कुशल नोकऱ्या निर्माण करणे.
- जागतिक क्षमता केंद्र-नेतृत्वाखालील संशोधनाला चालना देणे, बहुराष्ट्रीय सहकार्य वाढवणे आणि उच्च-मूल्यांवर आधारित ज्ञान-केंद्रित गुंतवणूक आकर्षित करणे.
- जागतिक दर्जाचे व्यवसाय जिल्हे आणि मजबूत डिजिटल डेटाबँक विकसित करणे, ज्यामुळे प्रतिभावान मनुष्यबळ, संसाधने आणि कनेक्टिव्हिटी या माहितीच्या आधारे नवीन जागतिक क्षमता केंद्र स्थापनेसाठी ओळखण्यास मदत होईल.
- नाशिक, नागपूर आणि छत्रपती संभाजीनगर सारख्या टियर-२ आणि टियर-३ शहरांना जागतिक क्षमता केंद्र परिदृश्यात समाविष्ट करून नवीन आर्थिक केंद्रे निर्माण करणे आणि संतुलित, तंत्रज्ञान आधारित वाढ साध्य करणे.

४. धोरणात्मक स्तंभ

१) पायाभूत सुविधा उभारणी

- जागतिक क्षमता केंद्र उद्याने, उदयोन्मुख शहरे, प्लग अँड प्ले सुविधा, हरित पायाभूत व Smart Mobility आधारित स्वयंपूर्ण व्यावसायिक प्रभागांची निर्मिती.

२) क्षेत्रनिहाय क्लस्टर विकास

- एअरोस्पेस & डिफेन्स, फार्मा, फिनटेक, मेड-टेक, एआय, क्वांटम कॉम्प्युटींग, डिजिटल गेमिंग, इत्यादी क्षेत्रांमध्ये विशेषीकृत जागतिक क्षमता केंद्राचे क्लस्टर.

३) स्टार्ट-अप, इनोव्हेशन व संशोधन व विकास यांचे एकत्रीकरण

- कॉर्पोरेट एक्सलरेटर, कॉ- इनोव्हेशब लॅब, रेग्युलरेटरी सॅडबॉक्स
- जीसीसी -स्टार्ट-अप सहकार्य व उत्पादन प्रमाणीकरणाच्या सुविधा

४) कौशल्य विकास व उद्योग-शैक्षणिक भागीदारी

- Learn While You Earn कार्यक्रम
- GCC Talent Council ची स्थापना
- Emerging Skills आधारित अभ्यासक्रम

५) हरित व शाश्वत जागतिक क्षमता केंद्र (GCC) परिसंस्था

- LEED / IGBC / GRIHA certified इमारती, EV Mobility, जलव्यवस्थापन व ऊर्जा कार्यक्षम प्रणालींचा अवलंब

५. आर्थिक प्रोत्साहने (Fiscal Incentives)

(i) भांडवली अनुदान (Capital Subsidy)

- पात्र जीसीसी युनिटला स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या (FCI) च्या २०% पर्यंत भांडवली अनुदान.
- मर्यादा - सुक्ष्म जीसीसी घटक रु. १० कोटी, मध्यम जीसीसी घटक रु. २० कोटी, विशाल रु. ५० कोटी, अति विशाल रु. १०० कोटी (अनुमतीप्रमाणे हप्त्यांमध्ये वितरण)

(ii) भाडे सहाय्य (Rental Assiance)

- नवीन जीसीसी घटकासाठी ५ वर्षांपर्यंत भाडे परतावा
- झोन-१ मध्ये प्रत्यक्ष भाड्याच्या १०% पर्यंत आणि झोन-२ मध्ये २०% पर्यंत भाडे सहाय्य
- मर्यादा - सुक्ष्म जीसीसी घटक रु १ कोटीपर्यंत, मध्यम जीसीसी घटक रु २ कोटीपर्यंत, विशाल जीसीसी रु ३ कोटीपर्यंत, अति विशाल रु ४ कोटी प्रतिवर्ष.

(iii) पेरोल सबसिडी (Payroll Subsidy)

- भारतीय कर्मचाऱ्यांच्या रु, १,००,००० पेक्षा जास्त मासिक वेतनाच्या घटकावर झोन-१ मध्ये ४०% आणि झोन-२ मध्ये ५०% अनुदान (कमाल रु. ५०,००० प्रति कर्मचारी)
- अधिकतम १०० कर्मचारी प्रति युनिट आणि ३ वर्षांचा कालावधी
- Diversity Hiring (कर्मचाऱ्यांमध्ये ५०% महिला/विशेष घटक) असल्यास अतिरिक्त १०% प्रोत्साहन.

(iv) व्याज अनुदान (Intere Subsidy).

- झोन- २ मधील पात्र जीसीसी घटकाला ५% पर्यंत व्याज सहाय्य.
- एकूण अनुदान स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या १०% पर्यंत, प्रतिवर्षी रु. ५ कोटी आणि एकूण रु. २५ कोटी मर्यादा

(v) वीज दर अनुदान (Power Tariff Subsidy)

- झोन-I मध्ये रु.१ प्रति युनिट आणि झोन-II मध्ये रु. २ प्रति युनिट अनुदान.
- अधिकतम रु. २० लाख प्रति युनिट प्रति वर्ष - ५ वर्षासाठी.

(vi) विद्युत शुल्क सूट (Electricity Duty Exemption)

- १० वर्षासाठी संपूर्ण वीज शुल्क सवलत.

(vii) पेटेंट दाखल सहाय्य (Patent Filing Assiance)

- देशांतर्गत पेटेंटसाठी ५०% शुल्क, कमाल रु. ५ लाख
- आंतरराष्ट्रीय पेटेंटसाठी ५०% शुल्क, कमाल रु. १० लाख
- धोरण कालावधीत कमाल लाभ रु. ५० लाख प्रति युनिट.

(viii) ग्रीन प्रमाणन सहाय्य (Green Certification Support)

- LEED / IGBC / GRIHA मानांकनासाठी खर्चाच्या ३०% पर्यंत सहाय्य, जास्तीत जास्त रु. ५०,०००.

(ix) संशोधन व विकास अनुदान (R&D Grants)

- किमान स्थिर भांडवली गुंतवणूकीच्या २ टक्के संशोधन व विकास साठी राखीव.
- २५% परतावा, प्रति वर्ष ३५० लाख आणि संपूर्ण धोरणकाळात कमाल रु. २ कोटी.
- महाराष्ट्रातील विद्यापीठांशी संयुक्त संशोधन प्रकल्प असल्यास अतिरिक्त १०% अनुदान.

(x) इंटरनेशिय सहाय्य (CMYKPY अंतर्गत)

- प्रति प्रशिक्षणार्थी रु १०,००० प्रति महिना, अधिकतम १०० प्रशिक्षणार्थी.

६. महाराष्ट्र माहिती तंत्रज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण, २०२३ अंतर्गत उपलब्ध अतिरिक्त लाभ

- स्टॅम्प शुल्क सवलत
- चर्टई क्षेत्र निर्देशांकामध्ये सवलत आणि मिश्र-वापर (Mixed-Use) विकासास अनुमती
- Open Access द्वारे वीज पुरवठा
- निवासी दराने मालमत्ता कर
- Right of Way मंजूरी आणि पायाभूत सुविधा निधी
- झोनिंग सवलती व महत्त्वपूर्ण परवान्यांची जलद प्रक्रिया

७. गैर-आर्थिक प्रोत्साहने (Non-Fiscal Incentives)**(i) उद्योग दर्जा (Iury atus)**

- जीसीसी युनिटला उद्योग दर्जा देऊन २४X७X३६५ कार्यास मान्यता.

(ii) महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळा (MIDC) मध्ये जमिनीचे आरक्षण

- नवीन महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ औद्योगिक परिसरात किमान १०% क्षेत्र जीसीसी पार्कसाठी राखीव.

(iii) प्राधान्याने जमीन वाटप

- जीसीसी युनिटसाठी गुंतवणूक आकाराचा विचार न करता
- महिला, अनुसूचित जाति/जमाती व दिव्यांग प्रवर्तकांना विशेष प्राधान्य

(iv) सिंगल विंडो प्रणाली (MAITRI Portal)

- जीसीसी सुविधा कक्षाची स्थापना.
- डिजिटल मंजूरी, स्वयंघोषणा (Self-Certification), निर्यात मार्गदर्शन.

(v) अखंडित वीज व पाणी पुरवठा

- २४x७ वीज उपलब्धता व पाण्याचा अखंड पुरवठा.
- पाणी पुनर्वापर धोरणास प्रोत्साहन.

(vi) लवचिक रोजगार व संचालन अटी

- तीन शिफ्टमध्ये काम, महिलांना रात्रीच्या शिफ्टची परवानगी, पुरेशा सुरक्षा तरतुदीसह

(vii) डिजिटल डेटा रेपॉझिटरी

- वास्तविक-समयी डेटा

शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय, मुंबई

कार्यक्रम अंदाजपत्रक २०२६-२७

प्रस्ताव ना

एकूण अर्थसंकल्पीय तरतुदींचा प्रधान शीर्षवार व कार्यक्रमनिहाय तपशील कार्यक्रम	८२
(१) संचालन आणि प्रशासन	८४
(एक) प्रास्ताविक	८४
(दोन व तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण	८४
(दोन) वित्तीय आवश्यकता	८५
(२) लेखनसामग्रीची खरेदी व पुरवठा	८६
(एक) प्रास्ताविक	८६
(दोन) वित्तीय आवश्यकता	८६
(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण	८९
(३) शासकीय मुद्रणालये	९६
(एक) प्रास्ताविक	९६
(दोन) वित्तीय आवश्यकता	९६
(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण	१०१
(४) शासकीय प्रकाशने	१२१
(एक) प्रास्ताविक	१२१
(दोन) वित्तीय आवश्यकता	१२१
(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण	१२३
(५) इतर मार्गाने केलेले मुद्रण	१२५
(एक) प्रास्ताविक	१२५
(दोन) वित्तीय आवश्यकता	१२५
(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण	१२६
(६) इतर खर्च शिकाऊ उमेदवारांचे प्रशिक्षण	१२८
(एक) प्रास्ताविक	१२८
(दोन) वित्तीय आवश्यकता	१२८
(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण	१३१
(७) संघटनीय तक्ता व कर्मचारीविषयक गोषवारा	१३३

प्रस्तावना

शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय हे महाराष्ट्र शासनाच्या उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली आहे. महाराष्ट्र शासनाचे मुद्रणाचे काम, शासकीय प्रकाशनांची विक्री तसेच शासकीय कार्यालयांना लेखनसामग्रीचा व प्रमाण नमुन्यांचा पुरवठा करणे ही संचालनालयाची कार्ये आहेत. हे संचालनालय शासकीय कार्यालयांना दैनंदिन कार्यासाठी अत्यावश्यक असणारी सामग्री व सेवा उपलब्ध करून देते.

२. मुद्रण हे संचालनालयाचे प्रमुख व अत्यंत महत्त्वाचे कार्य आहे. शासकीय कार्यालयांची छपाईची गरज शक्य तितक्या शीघ्र गतीने पुरी करणे हे या विभागाचे मूलभूत ध्येय आहे. हे करीत असता मुद्रणाचा सर्वोत्कृष्ट दर्जा राखणे, जाणीवपूर्वक मुद्रणकलेतील गुणवत्तेचा आधुनिकीकरणाच्या माध्यमातून विकास साधणे आणि त्याचबरोबर उत्पादनांचे प्रमाणही सर्व स्तरांवर ठेवणे हे या संचालनालयाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे.

३. वार्षिक वित्तीय विवरणपत्र म्हणजे अर्थसंकल्प, संबंधित विभागाला कराव्या लागणाऱ्या खर्चाच्या बाबींसाठी जी रक्कम त्या विभागाच्या स्वाधीन करण्यात येते त्यासंबंधीची माहिती देते. त्यामध्ये अशा कार्यक्रमांपासून अपेक्षिलेले परिणाम आणि उपयोगात आणलेली साधनसंपत्ती व त्यापासून मिळालेले परिणाम यांचे परस्पर संबंध दर्शविण्यात येत नाहीत. अर्थसंकल्पामध्ये कार्यक्रम पार पाडण्यासाठी निधीच्या नियत वाटपाच्या रूपाने साधनांची तरतूद केलेली असते, तर कार्यक्रम अंदाजपत्रकात कार्यक्रम, नेमून दिलेले काम व साध्य केलेली उद्दिष्टे यांचा तपशील देण्यात येतो. कार्यक्रम अंदाजपत्रकात खर्च केलेल्या रकमांच्या तपशिलापेक्षा करावयाच्या कामांना विशेष महत्त्व देण्यात येते आणि म्हणून व्यवस्थापकीय नियंत्रण व नियोजनासाठी वित्तीय जबाबदारी असण्याची आवश्यकता आहे.

४. मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालयाची महाराष्ट्र राज्यात विविध ठिकाणी असलेली शासकीय मुद्रणालये, शासनाचे सर्व मुद्रण काम पाहतात. तसेच निरनिराळ्या ठिकाणी असलेली लेखनसामग्री भांडारे व टंकलेखन यंत्र कर्मशाळा यांजकडून लेखनसामग्रीचे, टंकलेखन यंत्राचे संधारण केले जाते. संचालक, मुद्रण व लेखनसामग्री यांच्याकडे सोपविण्यात आलेली कामे खालीलप्रमाणे आहेत :—

- (१) संचालन व प्रशासन.
- (२) लेखनसामग्रीची खरेदी व पुरवठा.
- (३) नमुन्यांचे मुद्रण, साठवण व वितरण.
- (४) शासकीय मुद्रणालये.
- (५) शासकीय प्रकाशने.
- (६) इतर मार्गांनी मुद्रणाकरिता केलेले खर्च.
- (७) शिकाऊ उमेदवारांचे प्रशिक्षण.

प्रत्येक कार्यक्रमाचे पुढीलप्रमाणे चार विभाग करण्यात आले आहेत :—

- (१) प्रास्ताविक
- (२) वित्तीय आवश्यकता आणि वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण
- (३) कार्यभाराचा गोषवारा
- (४) कर्मचारीविषयक गोषवारा.

वित्तीय आवश्यकता संबंधीच्या विभागाचे तीन भागांमध्ये वर्गीकरण केले आहे ते असे :—

कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण.—खर्चाचा उद्देश दर्शविणे.

उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण.—कोणत्या पद्धतीने खर्च करण्यात आला हे दर्शविणे.

साधनसामग्रीनिहाय वर्गीकरण.—निधीकरिता ज्या प्रधान लेखाशीर्षाखाली तरतूद करण्यात आली ते प्रधान लेखाशीर्ष दर्शविणे.

५. मुख्यतः संधारण विभागाच्या स्वरूपाच्या या मुद्रण विभागात मुद्रणालयांनी केलेल्या वेगवेगळ्या कामांचे प्रमाण ठरवणे अवघड आहे असे दिसून येते. या विभागातील प्रत्यक्ष उत्पादन व उत्पादकता यांचे मोजमाप घेताना बऱ्याच तांत्रिक अडचणी उद्भवतात. मुद्रणाचे प्रत्येक काम वेगवेगळ्या स्वरूपाचे असते. त्यातील कामाचे स्वरूप, रंगसंगती, लेखकाने दर्शविलेल्या दुरुस्त्या, इत्यादींमुळे त्यांचे नेहमीच्या तंत्राने मोजमाप करता येत नाही. शासनाच्या आवश्यकतेनुसार कामाचे अग्रक्रम सतत बदलत असतात व त्यामुळे मनुष्यबळ व यंत्रे यांना एक काम पुरे करता दुसरे काम द्यावे लागते. या सर्व घटकांमुळे कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचे खास करून अपेक्षित असलेले प्रमाण ठरविणे कठीण होते.

समग्र कार्यक्रम

शासनाच्या खर्चातील काटकसरीची मार्गदर्शक तत्त्वे लक्षात घेऊन शासकीय कार्यालयांची जास्तीत जास्त गरज भागविली जाईल यादृष्टीने योग्य लक्ष पुरविण्याचे या विभागाकडून प्रयत्न करण्यात येत आहेत.

मुद्रण उद्योगामध्ये आता फार मोठ्या प्रमाणात आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर सर्वत्र होत आहे. या विभागानेही काळाची गरज लक्षात घेऊन तंत्रशास्त्रविषयक प्रगती व विकास साध्य करण्यासाठी राज्यातील आठही शासकीय मुद्रणालयांचे आधुनिकीकरण करण्याचा व्यापक कार्यक्रम सुरू केला असून अक्षर मुद्रण पद्धत कालबाह्य झाल्याने ती बंद करण्यात आला असून संगणक आधारित जुळणी व प्रतिरूप मुद्रण पद्धतीचा वापर करण्यात आलेला आहे, ज्यामुळे शासकीय मुद्रणालये उत्पादन तसेच दर्जा व गुणवत्ता या सर्व दृष्टीने बदलत्या जगाच्या गतीबरोबर राहू शकतील. शासकीय मुद्रणाचा दर्जा कसा आहे यावरून शासनाच्या प्रगतीचे मोजमाप सर्वत्र केले जाते. म्हणूनच, महाराष्ट्र शासनाच्या मुद्रणालयातील मुद्रणाचा दर्जा चांगला राखण्याच्या दृष्टीने या विभागाकडून सर्व पातळीवरून सतत प्रयत्न करण्यात येतात.

या विभागाने अद्यापही मुद्रण क्षेत्रातील आपले श्रेष्ठत्व कायम ठेवून बरीचशी दर्जेदार प्रकाशने, पुस्तिका, भितीपत्रके, चित्रे इत्यादी मुद्रित केली आहेत व शासकीय मुद्रणालये व विविध मुद्रण क्षेत्रातील आपले श्रेष्ठत्व खाजगी स्पर्धाकांच्या तुलनेत बरोबरीचे राखण्यासाठी सतत प्रयत्नशील आहे.

महाराष्ट्र शासनाची २१ प्रकाशने आतापर्यंत आंतरराष्ट्रीय ग्रंथ प्रदर्शनासाठी निवडली गेली आहेत. हे महाराष्ट्रातील शासकीय मुद्रणालयांचे घवघवीत यश होय. अखिल भारतीय पातळीवर ज्या ज्या कलात्मक मुद्रण स्पर्धा होता. त्या स्पर्धांमध्ये खाजगी मुद्रणालयांशी सतत स्पर्धा करित महाराष्ट्र शासनाच्या मुद्रणालयांनी आतापावेतो सुमारे ७० उत्कृष्ट मुद्रणाची पारितोषिके संपादन केली आहेत.

शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय

एकूण अर्थसंकल्प, सुधारित अंदाज, २०२५-२०२६ व अर्थसंकल्प २०२६-२०२७ दर्शविणारे विवरणपत्र

(रुपये हजारांत/Rs. in rosa)

अनुक्रमांक	तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२४-२०२५			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२५-२०२६			सुधारलेले अंदाज, २०२५-२०२६			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२६-२०२७		
		योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)	(१३)	(१४)
१	२०५८, लेखनसामग्री व मुद्रण	२९५६८३		२९५६८३	४८३२८०		४८३२८०	३५४५२६		३५४५२६	४७४३५१		४७४३५१
२	संचालन आणि प्रशासन	८९९०३		८९९०३	१५१३२८		१५१३२८	१२८५१६		१२८५१६	१४३७०८		१४३७०८
३	लेखनसामग्री भांडाराची खरेदी व पुरवठा.												
३	नमुन्याचे मुद्रण, साठवण व विकास	२१४२९७		२१४२९७	२५०५५८		२५०५५८	२२१८४९		२२१८४९	२२९४०९		२२९४०९
		०		०	०		०	०		०	०		०
४	शासकीय मुद्रणालये	१३८५८२९		१३८५८२९	१६४९१८६		१६४९१८६	१४५२१९९		१४५२१९९	१५६६७४९		१५६६७४९
५.	इतर मार्गानी केलेला मुद्रणाचा खर्च	३९९८		३९९८	५०३०		५०३०	३५३०		३५३०	५०३०		५०३०
६	शासकीय प्रकाशने	२७८८८		२७८८८	३६४३९		३६४३९	३३१०६		३३१०६	३५२०५		३५२०५
७	घसारा निधीकडून / कडे हस्तांतर												
		०		०	१००		१००	७०		७०	१००		१००
	इतर खर्च												
	एकूण स्थूल	२५६७		२५६७	१३४९७		१३४९७	१३४४७		१३४४७	८१९६		८१९६
		०		०	१००		१००	७०		७०	१००		१००
	एकूण स्थूल	२०२०१६५		२०२०१६५	२५८९३१८		२५८९३१८	२२०७१७३		२२०७१७३	२४६२६४८		२४६२६४८
		०		०	०		०	०		०	०		०
	तपशील क्रमांक ३ ...												
	तपशील क्रमांक ४ ...												
	एकूण वजा ...												
		०		०	१००		१००	७०		७०	१००		१००
	एकूण - निव्वळ ...	२०२०१६५	०	२०२०१६५	२५८९३१८	०	२५८९३१८	२२०७१७३	०	२२०७१७३	२४६२६४८	०	२४६२६४८
		२०१९४४७		२०१९४४७	२५८९४१८		२५८९४१८	२२०७२४३		२२०७२४३	२४६२७४८		२४६२७४८

संचालन आणि प्रशासन

(एक) प्रास्ताविक

मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय, विभाग प्रमुख म्हणून कार्य करते. त्याची कार्ये खालीलप्रमाणे आहेत :—

- (१) संचालन व प्रशासन.
- (२) लेखनसामग्रीची खरेदी व पुरवठा.
- (३) नमुन्यांचे मुद्रण, साठवण व वितरण.
- (४) शासकीय मुद्रणालये.
- (५) शासकीय प्रकाशने.
- (६) इतर मार्गांनी मुद्रणाकरिता केलेले खर्च.
- (७) शिकाऊ उमेदवारांचे प्रशिक्षण.

प्रत्येक कार्यक्रमाचे पुढीलप्रमाणे चार विभाग करण्यात आले आहेत :—

प्रास्ताविक

वित्तीय आवश्यकता

कार्यभाराचा गोषवारा आणि वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण.

कर्मचारीविषयक गोषवारा.

(दोन व तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

उत्पादन व वित्तीय नियंत्रण आर्थिक, प्रशासकीय व उत्पादन निर्मिती या क्षेत्रावर संचालक, शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री यांचे नियंत्रण असते. त्यासाठी मुद्रणालयांचे उत्पादन व कार्यभार दर्शविणारे विवरणपत्र, कामगारांची अनुपस्थिती दर्शविणारे विवरणपत्र, मुद्रणालयातील कार्यभार दर्शविणारे विवरणपत्र, छपाईची प्रलंबित प्रकरणे दर्शविणारे विवरणपत्र ही सर्व विवरणपत्रे मुद्रणालयांतील कार्यक्षमता व उत्पादनाचे वाटप या दृष्टीने विहित केलेली आहेत.

मुद्रणालयांनी निरनिराळ्या घटकांचे व यावर केलेल्या खर्च पडताळण्याकरिता त्यांच्याकडून वार्षिक परिव्यय विवरणपत्रे मागितली जातात. ही विवरणपत्रे निरनिराळ्या घटकत्वांचा परिव्यय दर्शवितात.

सर्व मुद्रणालये व लेखनसामग्री भांडारे यांचेकडून वेळोवेळी प्रत्यक्ष केलेल्या कार्याचा मासिक अहवाल मागवून तो ठरवून दिलेल्या लक्ष्याबरोबर पडताळला जातो. या विवरणपत्रात दर्शविलेला कार्यभार व ठरविलेले लक्ष्य यावर बारीक लक्ष ठेवले जाते. जर ठरलेल्या लक्ष्याप्रमाणे कार्यभार न होता त्यात कमतरता आढळली तर योग्य असे मार्गदर्शन करून अपेक्षित लक्ष्य पूर्ण करण्याच्या दृष्टीने योग्य कार्यवाही करण्यात येते.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

(रुपये हजारत / Rs. in ousa)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२४-२०२५			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२५-२०२६			सुधारलेले अंदाज, २०२५-२०२६			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२६-२०२७		
	योजनेतर (२)	योजनांतर्गत (३)	एकूण (४)	योजनेतर (५)	योजनांतर्गत (६)	एकूण (७)	योजनेतर (८)	योजनांतर्गत (९)	एकूण (१०)	योजनेतर (११)	योजनांतर्गत (१२)	एकूण (१३)
(अ) कार्यक्रमांनिहाय वर्गीकरण—												
मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय, मुंबई												
(१) संचालन आणि प्रशासन												
... एकाग्र - (अ) स्थूल	२९५६८३		२९५६८३	४८३२८०		४८३२८०	३५४५२६		३५४५२६	४७४३५९		४७४३५९
... वजा(-)—वसुली												
... एकाग्र—(अ) निव्वळ	२९५६८३		२९५६८३	४८३२८०		४८३२८०	३५४५२६		३५४५२६	४७४३५९		४७४३५९
(ब) उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण—												
मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालय, मुंबई												
... एकाग्र—(अ) स्थूल												
... वजा(-)—वसुली												
... एकाग्र—(अ) निव्वळ												
वोन												
... एकाग्र—(अ) स्थूल	४७६७३		४७६७३	६१२६८		६१२६८	५८२०५		५८२०५	५२०४७		५२०४७
... वजा(-)—वसुली												
... एकाग्र—(अ) निव्वळ	४७६७३		४७६७३	४८३२८०		४८३२८०	२९६३२९		२९६३२९	४२२३०४		४२२३०४
इतर खर्चाच्या बाबी												
... एकाग्र—(अ) स्थूल	२४८०९०		२४८०९०	४८३२८०		४८३२८०	३५४५२६		३५४५२६	४७४३५९		४७४३५९
... वजा(-)—वसुली												
... एकाग्र—(अ) निव्वळ	२४८०९०		२४८०९०	४८३२८०		४८३२८०	३५४५२६		३५४५२६	४७४३५९		४७४३५९
(२) वित्त व्यवस्थेची साधने—												
क- मागणी क्र. प्रधान शीर्ष												
के-३ २०५८												
... एकाग्र (अ) स्थूल - वसुली	२९५६८३		२९५६८३	४८३२८०		४८३२८०	३५४५२६		३५४५२६	४७४३५९		४७४३५९
... वजा (-)—वसुली												
... एकाग्र—(अ) निव्वळ	२९५६८३		२९५६८३	४८३२८०		४८३२८०	३५४५२६		३५४५२६	४७४३५९		४७४३५९

(२) लेखनसामग्रीची खरेदी व पुरवठा

(एक) प्रास्ताविक

शासकीय कार्यालयांना राज्याच्या कामकाजाकरिता लेखनसामग्री पुरविणे अत्यावश्यक आहे. खालील लेखनसामग्रीच्या बाबी शासनाने ठरवून दिलेल्या परिमाणानुसार शासकीय कार्यालयांना पुरविल्या जातात. त्या खाली दिलेल्या एजन्सीमार्फत खरेदी केल्या जातात :-

- (१) डायरेक्टर जनरल ऑफ सप्लाइज आणि डिस्पोजल्स, नवी दिल्ली यांनी निश्चित केलेल्या दर कराराद्वारा.
- (२) मध्यवर्ती सामान खरेदी संघटना, उद्योग संचालनालय, महाराष्ट्र शासन यांनी निश्चित केलेल्या दर कराराद्वारा.
- (३) संचालक, शासकीय मुद्रण व लेखनसामग्री, मुंबई यांचेकडून शा. नि., २ जानेवारी १९९२ मधील विहित पद्धतीनुसार खरेदी केलेल्या वस्तूची संख्या—

	२०२४-२५	२०२५-२६	२०२६-२७
(१) लेखनसाहित्य	८५	८५	८५
(२) ओरेखन	३९	३९	३९
(३) किरकोळ	१४	१४	१४
(४) निवडणूक सामग्री	२	४५	०

मुंबई, पुणे, नागपूर, छ. संभाजीनगर व कोल्हापूर येथील पाच भांडारांमार्फत लेखनसामग्रीचा साठा व पुरवठा होत असतो. कोल्हापूर येथील भांडार वाळता इतर लेखनसामग्री भांडारे सहायक संचालकांच्या नियंत्रणाखाली आहेत. कोल्हापूर येथील भांडार मात्र व्यवस्थापक, शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर यांच्या नियंत्रणाखाली आहे, तसेच मुंबई, पुणे, नागपूर, कोल्हापूर, छ. संभाजीनगर, नाशिक व अकोला या कर्मशाळांनून शासकीय टंकलेखन यंत्रे व चक्रमुद्रित यंत्रे यांची दुरुस्ती व संधारण केले जाते.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

तक्ता १

तपशील (१)	प्रत्यक्ष रक्कम, २०२४-२०२५			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२५-२०२६			सुधारलेले अंदाज, २०२५-२०२६			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२६-२०२७		
	योजनेतर (२)	योजनांतर्गत (३)	एकूण (४)	योजनेतर (५)	योजनांतर्गत (६)	एकूण (७)	योजनेतर (८)	योजनांतर्गत (९)	एकूण (१०)	योजनेतर (११)	योजनांतर्गत (१२)	एकूण (१३)
(अ) कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण—												
१ शासकीय लेखनसामग्री भांडार, मुंबई	२०२९३		२०२९३	४८१२६		४८१२६	३३७४१		३३७४१	३७३६१		३७३६१
२ शासकीय लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर	१४२२४		१४२२४	२२८२१		२२८२१	२०८७३		२०८७३	२४९३६		२४९३६
३ शासकीय लेखनसामग्री भांडार, नागपूर	२१३२३		२१३२३	३००४४		३००४४	२६८५२		२६८५२	२७६८९		२७६८९
४ शासकीय लेखनसामग्री भांडार, छत्रपती संभाजीनगर	२३९८३		२३९८३	३४५९३		३४५९३	३२११७		३२११७	३७६१८		३७६१८
५ शासकीय लेखनसामग्री भांडार, पुणे	१००८०		१००८०	१५७४४		१५७४४	१४९३३		१४९३३	१६१०४		१६१०४
एकूण - (अ) स्थूल	८९९०३		८९९०३	१५१३२८		१५१३२८	१२८५१६		१२८५१६	१४३७०८		१४३७०८
वजा (-) वसुली												
एकूण - (अ) निव्वळ	८९९०३		८९९०३	१५१३२८		१५१३२८	१२८५१६		१२८५१६	१४३७०८		१४३७०८

तक्ता १ - चालू

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०१४-२०१५			अर्थसंकल्प अंदाज, २०१५-२०१६			सुधारलेले अंदाज, २०१५-२०१६			अर्थसंकल्प अंदाज, २०१६-२०१७		
	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)	(१३)
(ब) उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण—												
(१) शासकीय लेखनसामग्री भांडार, मुंबई												
वेतन	१९८२४		१९८२४	३२०५१		३२०५१	२२४८०		२२४८०	२१३०८		२१३०८
प्रवास खर्च												
इतर खर्चाच्या बाबी	४६९		४६९	१६०७५		१६०७५	११२६१		११२६१	१६०५३		१६०५३
एकूण (१) स्थूल	२०२९३		२०२९३	४८१२६		४८१२६	३३७४१		३३७४१	३७३६१		३७३६१
वजा (-) - वसुली												
एकूण—(१) निव्वळ	२०२९३		२०२९३	४८१२६		४८१२६	३३७४१		३३७४१	३७३६१		३७३६१
(२) शासकीय लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर												
वेतन	१३६९४		१३६९४	१९२०२		१९२०२	१८२४२		१८२४२	२१३१४		२१३१४
प्रवास खर्च												
इतर खर्चाच्या बाबी	५३०		५३०	३६१९		३६१९	२६३१		२६३१	३६२२		३६२२
एकूण (२) स्थूल	१४२२४		१४२२४	२२८२१		२२८२१	२०८७३		२०८७३	२४९३६		२४९३६
वजा (-) वसुली												
एकूण—(२) निव्वळ	१४२२४		१४२२४	२२८२१		२२८२१	२०८७३		२०८७३	२४९३६		२४९३६
(३) शासकीय लेखनसामग्री भांडार, नागपूर												
वेतन	२१०५८		२१०५८	२७१७८		२७१७८	२४८१५		२४८१५	२४८२१		२४८२१
प्रवास खर्च												
इतर खर्चाच्या बाबी	२६५		२६५	२८६६		२८६६	२०३७		२०३७	२८६८		२८६८
एकूण—(३) स्थूल	२१३२३		२१३२३	३००४४		३००४४	२६८५२		२६८५२	२७६८९		२७६८९
वजा (-) वसुली												
एकूण—(३) निव्वळ	२१३२३		२१३२३	३००४४		३००४४	२६८५२		२६८५२	२७६८९		२७६८९

तक्ता १ - समाप्त

तपशील (१)	प्रत्यक्ष रकमा, २०२४-२०२५			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२५-२०२६			सुधारलेले अंदाज, २०२५-२०२६			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२६-२०२७		
	योजनेतर (२)	योजनांतर्गत (३)	एकूण (४)	योजनेतर (५)	योजनांतर्गत (६)	एकूण (७)	योजनेतर (८)	योजनांतर्गत (९)	एकूण (१०)	योजनेतर (११)	योजनांतर्गत (१२)	एकूण (१३)
(४) शासकीय लेखनसामग्री भांडार, छ. संभाजीनगर—												
वेतन	२३२५२		२३२५२	३१३२३		३१३२३	२९७५७		२९७५७	३४३४४		३४३४४
प्रवास खर्च												
इतर खर्चाच्या बाबी	७३१		७३१	३२७०		३२७०	२३६०		२३६०	३२७४		३२७४
एकूण—(४) स्थूल	२३९८३		२३९८३	३४५९३		३४५९३	३२९१७		३२९१७	३७६१८		३७६१८
वजा—(-) वसुली												
एकूण—(४) निव्वळ	२३९८३		२३९८३	३४५९३		३४५९३	३२९१७		३२९१७	३७६१८		३७६१८
(५) शासकीय लेखनसामग्री भांडार, पुणे—												
वेतन	९८४२		९८४२	१२९५१		१२९५१	१२९५१		१२९५१	१३३१०		१३३१०
प्रवास खर्च												
इतर खर्चाच्या बाबी	२३८		२३८	२७९३		२७९३	१९८२		१९८२	२७९४		२७९४
एकूण—(५) स्थूल	१००८०		१००८०	१५७४४		१५७४४	१४९३३		१४९३३	१६१०४		१६१०४
वजा—(-) वसुली												
एकूण—(५) निव्वळ	१००८०		१००८०	१५७४४		१५७४४	१४९३३		१४९३३	१६१०४		१६१०४
(क) वित्तव्यवस्थेची साधने—												
क - मागणी क्र. प्रधान शीर्ष												
एकूण—(क) स्थूल	८९९०३	०	८९९०३	१५१३२८	०	१५१३२८	१२८५१६	०	१२८५१६	१४३७०८	०	१४३७०८
वजा—(-) वसुली												
एकूण—(क) निव्वळ	८९९०३		८९९०३	१५१३२८		१५१३२८	१२८५१६		१२८५१६	१४३७०८		१४३७०८

(तीन) कार्यभारांचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकता चे स्पष्टीकरण

(अ) खरेदी.—लेखनसामग्री, कागद, कच्चा माल, संयंत्रे व यंत्रसामग्री इत्यादी बाबींची खरेदी संचालनालयात केंद्रीभूत झालेली असून मागण्याचे कार्य ते निविदा स्वीकृती आणि मालाचा पुरवठा आदेश मुख्य कार्यालयाकडून दिले जातात. तसेच, दर कंत्राटाद्वारा खरेदी केलेल्या बाबींचे पुरवठा आदेशसुद्धा मुख्य कार्यालयाकडून दिले जातात. तथापि, शासकीय मुद्रणालये व लेखनसामग्री भांडारे यांजकडे प्रत्यक्ष परस्पर माल पाठविला तो व रक्कमसुद्धा त्यांच्यामार्फतच दिली जाते. कागदाची देय रक्कम मात्र संचालनालयामार्फत दिली जाते.

निरनिराळ्या सामग्रीकरिता निविदा स्वीकृती व त्यांचे पुरवठा आदेश याबद्दलची माहिती खालील तक्त्यात दिली आहे :—

तक्ता २

अनुक्रमांक	कार्यक्रम तपशील	(प्रत्यक्ष) २०२४-२०२५	(संभाव्य) २०२५-२०२६	(अंदाजे) २०२६-२०२७
लेखनसामग्री				
१	(अ) लेखनसामग्रीच्या खरेदीकरिता आलेल्या निविदा.	१०	२०	२०
	(ब) (१) सर्वात कमी दरात स्वीकारलेल्या निविदांची संख्या.	८	१०	१०
	(२) खास कारणाकरिता परंतु स्वीकारलेल्या निविदांची संख्या.	०	०	०
	(३) एकूण—स्वीकृत निविदांची संख्या	८	१०	१०
कच्चा माल				
२	(अ) कच्चा माल खरेदी करण्याकरिता आलेल्या निविदा	२६	४०	४०
	(ब) (१) सर्वात कमी दरात स्वीकारलेल्या निविदांची संख्या.	१०	२०	२०
	(२) खास कारणाकरिता कमी दरात नसलेल्या परंतु स्वीकारलेल्या निविदांची संख्या	०	०	०
	(३) एकूण—स्वीकृत निविदांची संख्या.	१०	२०	२०
संयंत्रे व यंत्रसामग्री				
३	कराराद्वारा खरेदी केलेल्या बाबींची संख्या.	४७	२०	२०
४	कराराद्वारा दिलेल्या पुरवठा आदेशांची संख्या.	५	५	५

खालील तक्त्यात खरेदीबद्दल सविस्तर माहिती दिलेली आहे :—

तक्ता ३

(ब) कागदाची खरेदी

(टनांमध्ये परिमाण)

(रुपये हजारांत)

	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)		२०२५-२०२६ (संभाव्य)		२०२६-२०२७ (अंदाजे)	
	संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य
	मे.ट.	रु.	मे.ट.	रु.	मे.ट.	रु.
एकूण परिमाण						
(अ) शासकीय मुद्रणालयांकरिता कागद	५२४	७४७५२.०८	१६२२	२०५१३८.३४	२०००	१६४००८.४५
(ब) लेखनसामग्री भांडाराकरिता कागद	१११६.५	१६६८९९.२५	१४७२	१९४८६१.६६	१५००	२३५९९१.५५

तक्ता ४

लेखनसामग्री भांडाराकडून कागदाचे जमा व वाटप

(टनांमध्ये परिमाण)

(रुपये हजारांत)

	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)		२०२५-२०२६ (संभाव्य)		२०२६-२०२७ (अंदाजे)	
	संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य
	मे.ट.	रु.	मे.ट.	रु.	मे.ट.	रु.
(अ) सुरुवातीची शिल्लक	१२४५	१८३८७०	१७१५	२३९४७०	१५८१	१७२३८७
(ब) वर्षभरात जमा	१४७९	१७६१५६	१६३७	१८४४४०	१४६१	१९४१७६
(क) एकूण जमा (अ + ब)	२७२४	३६००२६	३३५२	४२३९१०	३०४२	३६४५६३
(ड) वाटप (स्थानांतर नागपूर १५ टन)	१००९	१२०५५६	१७७१	२५१५२३	२२०८	२६२१३५
(इ) अखेरची शिल्लक	१७१५	२३९४७०	१५८१	१७२३८७	८३४	१०४४२८

(क) लेखनसामग्री खरेदी (कागदाखेरीज).—खालील तक्त्यात निरनिराळ्या तऱ्हेची खरेदीची साधने दर्शविली आहे :—

तक्ता ५

(रुपये हजारांत)

अ.क्र.	लेखनसामग्री भांडार	डी. जी. एस. डी. मार्फत खरेदी (कागदाखेरीज) I						मध्यवर्ती सामान खरेदी संघटनेमार्फत खरेदी		
		वस्तुंचे प्रकार			वस्तुंची किंमत			वस्तुंचे प्रकार		
		प्रत्यक्ष २०२४- २०२५	संभाव्य २०२५- २०२६	अंदाजे २०२६- २०२७	प्रत्यक्ष २०२४- २०२५	संभाव्य २०२५- २०२६	अंदाजे २०२६- २०२७	प्रत्यक्ष २०२४- २०२५	संभाव्य २०२५- २०२६	अंदाजे २०२६- २०२७
१	मुंबई	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२	कोल्हापूर	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३	नागपूर	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४	छत्रपती संभाजीनगर	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५	पुणे	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	एकूण	०	०	०	०	०	०	०	०	०

स. सा. खरेदी संघटना मार्फत खरेदी			संचालनालयामार्फत खरेदी III						एकूण खरेदी IV		
वस्तुंची किंमत			वस्तुंचे प्रकार			वस्तुंची किंमत			वस्तुंची किंमत		
प्रत्यक्ष २०२४- २०२५	संभाव्य २०२५- २०२६	अंदाजे २०२६- २०२७	प्रत्यक्ष २०२४- २०२५	संभाव्य २०२५- २०२६	अंदाजे २०२६- २०२७	प्रत्यक्ष २०२४- २०२५	संभाव्य २०२५- २०२६	अंदाजे २०२६- २०२७	प्रत्यक्ष २०२४- २०२५	संभाव्य २०२५- २०२६	अंदाजे २०२६- २०२७
०	०	०	५	२५	३०	५८९	३०५६	३९६०	५८९	३०५६	३९६०
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
०	०	०	१	४९	४९	११९	१६९९१	१८०००	११९	१६९९१	१८०००
०	०	०	०	०	०	५०६२१	५९३२१	५९३२१	५०६२१	५९३२१	५९३२१
०	०	०	७	१५	२३	८९४	३०६४	४४४८	८९४	३०६४	४४४८
०	०	०	१३	८९	१०२	५२२२३	८२४३२	८५७२९	५२२२३	८२४३२	८५७२९

(ड) वार्षिक मागणीपत्रक (लेखनसामग्री)— खालील तक्त्यात प्राप्त आणि अनुपालन झालेल्या मागणीपत्रकांचा सारांश दिला आहे.

तक्ता ६ (लेखनसामग्री)

अनु-क्रमांक	लेखनसामग्री भांडार	लेखनसामग्री पुरवठा जिल्हे	प्रत्यक्ष २०२४-२०२५		(संभाव्य) २०२५-२०२६		(अंदाजे) २०२६-२०२७	
			प्राप्त झालेली मागणीपत्रके	अनुपालन केलेली मागणीपत्रके	प्राप्त झालेली मागणीपत्रके	अनुपालन केलेली मागणीपत्रके	प्राप्त झालेली मागणीपत्रके	अनुपालन केलेली मागणीपत्रके
१	मुंबई ..	८	६३५	६३०	६८०	६७५	७१०	७००
२	कोल्हापूर ..	८	२६५	२०५	३००	२५०	३३०	२८०
३	नागपूर ..	११	५२०	४९६	८००	७८०	९००	८५०
४	छ. संभाजीनगर ..	१०	३००	२९०	४००	३९०	४१०	४१०
५	पुणे ..	२	३२६	३२६	५००	५००	५५०	५५०
	एकूण ..	३९	२०४६	१९४७	२६८०	२५९५	२९००	२७९०

तक्ता ७

इतर मागणीपत्रकाबाबत (आरेखने गणवेशाकरिता मागणीपत्रके)

अनु-क्रमांक	लेखनसामग्री भांडार	लेखनसामग्री पुरवठा जिल्हे	प्रत्यक्ष २०२४-२०२५		(संभाव्य) २०२५-२०२६		(अंदाजे) २०२६-२०२७	
			प्राप्त झालेली मागणीपत्रके	अनुपालन केलेली मागणीपत्रके	प्राप्त झालेली मागणीपत्रके	अनुपालन केलेली मागणीपत्रके	प्राप्त झालेली मागणीपत्रके	अनुपालन केलेली मागणीपत्रके
१	मुंबई ..	८	९	७	१०	९	११	१०
२	कोल्हापूर ..	५	०	०	०	०	०	०
३	नागपूर ..	११	९५	९५	१०	१०	१००	१००
४	छ. संभाजीनगर ..	१०	३५	३०	४०	४०	४०	४०
५	पुणे ..	२	१	१	१	१	०	०
	एकूण ..	३६	१४०	१३३	६१	६०	१५१	१५०

(इ) खाली दिलेल्या तक्त्यात लेखनसामग्री भांडाराकडून प्राप्त आणि निर्गम झालेल्या लेखनसामग्रीबद्दलच्या बाबीबाबत सविस्तर माहिती दिली आहे :—

तक्ता ८

(रुपये हजारोंत)

अनु-क्रमांक	लेखनसामग्री भांडार	(प्रत्यक्ष) २०२४-२०२५		(संभाव्य) २०२५-२०२६		(अंदाजे) २०२६-२०२७	
		वस्तू	मूल्य	वस्तू	मूल्य	वस्तू	मूल्य
	सुरुवातीची शिल्लक—						
१	मुंबई ..	१६	८०६१	७	७७८	५	६००
२	कोल्हापूर ..	३४	३१६७	२६	३०२७	१८	३०३८
३	नागपूर ..	१७	१५०६	१६	१३७६	१२	२६९८
४	छ. संभाजीनगर ..	८	६००	७	६७६५	६	४३२५
५	पुणे ..	५	३३२	७	४९१	२	३१५
	एकूण ..	८०	१३६६६	६३	१२४३७	४३	१०९७६

तक्ता ८ - समाप्त

(रुपये हजारांत)

अनु- क्रमांक	लेखनसामग्री भांडार	(प्रत्यक्ष) २०२४-२०२५		(संभाव्य) २०२५-२०२६		(अंदाजे) २०२६-२०२७	
		वस्तू	मूल्य	वस्तू	मूल्य	वस्तू	मूल्य
	वर्षभरात आवक						
१	मुंबई ..	५	५८९	२५	३०५६	३०	३९६०
२	कोल्हापूर ..	५	२०४	८	३९०	१०	४३०
३	नागपूर ..	१७	२१०५	३६	१०३१५	४२	९४४३
४	छ. संभाजीनगर ..	५	११३५	६	४०७७	५	४३७७
५	पुणे ..	१३	७०३	१५	३०६४	२३	४४४८
	एकूण ..	४५	४७३६	९०	२०९०२	११०	२२६५८
	वर्षभरात वापरलेला माल—						
१	मुंबई ..	१७	७८७२	३०	३६००	३२	४१६९
२	कोल्हापूर ..	१३	३४४	१६	३७९	२०	४१७
३	नागपूर ..	१८	२२३५	४०	८९९३	४४	९८९३
४	छ. संभाजीनगर ..	६	८५००	७	६५१७	४	४५७८
५	पुणे ..	११	५४४	२०	३२४०	१५	३०६४
	एकूण ..	६५	१९४९५	११३	२२७२९	११५	२२१२१
	अखेरची शिल्लक—						
१	मुंबई ..	७	७७८	५	६००	६	७८०
२	कोल्हापूर ..	२६	३०२७	१८	३०३८	८	३०५१
३	नागपूर ..	१६	१३७६	१२	२६९८	१०	२२४८
४	छ. संभाजीनगर ..	७	६७६५	६	४३२५	७	४१२४
५	पुणे ..	७	४९१	२	३१५	१०	१६९९
	एकूण ..	६३	१२४३७	४३	१०९७६	४१	११९०२

टिप्पणी.—(१) वरील बाबतीत पुढील वस्तूंचा समावेश होतो. उदा. (टंकलेखन व लेखनाचा), टंकलेखन व चक्रमुद्रित यंत्रांचे सुटे भाग, अ गणवेषाकरिता कापड, दुचाक्या, घड्याळे, टाईम पिसेस, छत्र्या, कांबळी इत्यादी.

(२) परिमाणांच्या संख्या लेखनसामग्रीचा साठा, आवक आणि वापरलेला माल या बाबीचे क्रमांक न दर्शविता प्रकार दर्शवितात.

(फ) टंकलेखन यंत्रे व चक्रमुद्रित यंत्रे यांची खरेदी.—महाराष्ट्र शासनाच्या सर्व शासकीय कार्यालयांना लागणाऱ्या टंकलेखन यंत्रे व चक्रमुद्रित यंत्रे यांचा पुरवठा या संचालनालयामार्फत केला जात होता. परंतु आता म.भां.ख.स. मार्फत टंकलेखन यंत्रासाठी दर संविधा निश्चित केली जाते. त्यानुसार संबंधित विभाग प्रशासनाकडून टंकलेखन यंत्रे खरेदी केली जातात. मात्र चक्रमुद्रित यंत्रे यांची खरेदी मुंबईच्या लेखनसामग्री भांडाराकडून केली जाते. वरील कार्ये मुंबईच्या मुख्य कार्यालयात केंद्रीभूत झालेली आहेत. खाली दिलेल्या तक्त्यावरून चक्रमुद्रित यंत्राच्या खरेदीची कल्पना येईल :

(ग) टंकलेखन यंत्रे व चक्रमुद्रित यंत्रे यांची दुरुस्ती.—संचालनालयामार्फत इतर कार्यालयांना पुरविलेली टंकलेखन यंत्रे व चक्रमुद्रित यंत्रे यांची दुरुस्ती व संधारण संचालनालयाच्या मुंबई, नाशिक, कोल्हापूर, नागपूर, अकोला, छत्रपती संभाजीनगर व पुणे या कर्मशाळांतून केले जाते. सर्वसाधारण हे काम लेखनसामग्री भांडाराशी संलग्न असलेल्या सहायक संचालकांकडून केले जाते. परंतु वरील बाबीकडे खास जातीने लक्ष पुरविण्याकरिता मुंबई या ठिकाणी यंत्र अभियंता (कर्मशाळा) यांची नेमणूक केलेली आहे.

खालील तक्त्यात दुरुस्तीला आलेल्या टंकलेखन व चक्रमुद्रित यंत्रांबद्दल माहिती दिलेली आहे :—

तक्ता ९

टंकलेखन यंत्रे व चक्रमुद्रित यंत्रे यांची दुरुस्ती

अनुक्रमांक	कर्मशाळा	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)		२०२५-२०२६ (संभाव्य)		२०२६-२०२७ (अंदाजे)	
		प्राप्त झालेली	दुरुस्त केलेली	प्राप्त झालेली	दुरुस्त केलेली	प्राप्त झालेली	दुरुस्त केलेली
(१)	(२)	(३)		(४)		(५)	
	इंग्रजी टंकलेखन यंत्रे—						
१	मुंबई ..	२९	०	३०	०	३२	०
२	नाशिक ..	०	०	०	०	०	०
३	कोल्हापूर ..	२९	०	९०	०	९५	०
४	नागपूर ..	४१	३	५०	४०	७०	६०
५	अकोला ..	६	०	५०	०	६०	०
६	छ. संभाजीनगर ..	३८	०	१००	०	१००	०
७	पुणे ..	३०	३०	२२	२२	३०	३०
	एकूण ..	१७३	३३	३४२	६२	३८७	९०
	मराठी टंकलेखन यंत्रे—						
१	मुंबई ..	१३	०	१५	०	२६	०
२	नाशिक ..	०	०	०	०	०	०
३	कोल्हापूर ..	५५	०	५०	०	५५	०
४	नागपूर ..	५६	४	७०	६०	९०	९०
५	अकोला ..	२८	०	१००	०	१२०	०
६	छ. संभाजीनगर ..	८	०	१००	०	१००	०
७	पुणे ..	२७	२७	२३	२३	२५	२५
	एकूण ..	१८७	३१	३५८	८३	४१६	११५
	चक्रमुद्रण यंत्रे—						
१	मुंबई ..	३	०	४	०	४	०
२	नाशिक ..	०	०	०	०	०	०
३	कोल्हापूर ..	५	०	५	०	४	०
४	नागपूर ..	५	०	१०	०	१५	०
५	अकोला ..	५	०	१०	०	१५	०
६	छ. संभाजीनगर ..	२	०	१५	०	१५	०
७	पुणे ..	१	१	०	०	५	५
	एकूण ..	२१	१	४४	०	५८	५

तक्ता १०

टंकलेखन यंत्र संधारण

(रुपये हजारांत)

अनुक्रमांक (१)	कर्मशाळा (२)	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)		२०२५-२०२६ (संभाव्य)		२०२६-२०२७ (अंदाजे)	
		संधारण करावयाची	प्रत्यक्ष संधारणा केलेली	संधारण करावयाची	प्रत्यक्ष संधारणा केलेली	संधारण करावयाची	प्रत्यक्ष संधारणा केलेली
		(३)		(४)		(५)	
१	मुंबई	८०००	२६	७८००	२८	७६००	३०
२	नाशिक	१२००	०	११००	०	१०००	०
३	कोल्हापूर	८९	०	१२०	०	१२०	०
४	नागपूर	३६९१	७	३५७१	१००	३४३	१५०
५	अकोला	२१६२	०	२०१२	०	१८३२	०
६	छ. संभाजीनगर	०	०	२७०	०	२५०	०
७	पुणे	८०००	०	८०००	०	८०००	०
	एकूण ..	२३१४२	३३	२२८७३	१२८	१९१४५	१८०

टिप्पणी.—यंत्र संधारणा वर्षातून चार वेळा अथवा जरूर लागेल तेव्हा केले जाते.

(ह) लेखनसामग्री भांडाराची आवक.— लेखनसामग्री भांडाराची आवक बाब म्हणजे आकारणी पात्र अशा कार्यालयांना लेखनसामग्री पुरवठा व रद्दी कागदाची विक्री यामुळे झालेली वसुली रक्कम.

खालील तक्त्यात लेखनसामग्री भांडाराचा जमेचा सारांश दिलेला आहे :—

तक्ता ११

लेखनसामग्री भांडाराची आवक

(रुपये हजारांत)

अनुक्रमांक (१)	लेखनसामग्री भांडार (२)	प्रत्यक्ष रकमा २०२४-२०२५ (३)	अर्थसंकल्प २०२५-२०२६ (४)	सुधारित अंदाज २०२५-२०२६ (५)	अर्थसंकल्प २०२६-२०२७ (६)
१	मुंबई	०	१,१८१	५८१	६००
२	नागपूर	३८६२	४०००	१६	४०००
३	छ. संभाजीनगर	०	४४५८	५४५०	६३८०
४	पुणे	३००	५००	५००	५००
५	कोल्हापूर	३०	५००	५००	८००
	एकूण	४१९२	१०६३९	७०४७	१२२८०

तक्ता - १२

टंकलेखन व चक्रमुद्रित यंत्रावर परिरक्षण खर्च

(रुपये हजारांत)

	छ. संभाजीनगर			पुणे		
	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२०२६ (संभाव्य)	२०२६-२०२७ (अंदाजे)	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२०२६ (संभाव्य)	२०२६-२०२७ (अंदाजे)
दुरुस्ती केलेल्या टंकलेखन व चक्रमुद्रित यंत्रांची संख्या	०	०	०	५७	४५	५५
दुरुस्ती खर्च—	०	०	०	०	०	०
वेतन	२३२४	२५३६	२८११	१०६३	११२४	११८५
प्रवास भत्ता	५	०	०	०	०	०
सुटे भाग	०	०	०	०	०	०
एकूण खर्च ..	२३२९	२५३६	२८११	१०६३	११२४	११८५
संधारण केलेल्या टंकलेखन यंत्रांची संख्या	२६	२८	३०	०	०	०
संधारणाचा खर्च—	०	०	०	०	०	०
वेतन	०	०	०	०	०	०
प्रवास भत्ता	०	०	०	०	०	०
सुटे भाग	०	०	०	०	०	०
एकूण खर्च ..	०	०	०	०	०	०

	मुंबई			कोल्हापूर			नागपूर		
	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२०२६ (संभाव्य)	२०२६-२०२७ (अंदाजे)	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२०२६ (संभाव्य)	२०२६-२०२७ (अंदाजे)	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२०२६ (संभाव्य)	२०२६-२०२७ (अंदाजे)
दुरुस्ती केलेल्या टंकलेखन व चक्रमुद्रित यंत्रांची संख्या	२६	२८	३०	०	०	०	७	१००	१५०
दुरुस्ती खर्च—	०	०	०	०	०	०	०	०	०
वेतन	०	४३९	४५१	६३३३	६५२०	७०००	२००६	२१८८	२२५३
प्रवास भत्ता	०	२	२	०	०	०	०	०	०
सुटे भाग	०	०	०	०	०	०	०	०	०
एकूण खर्च ..	०	४४१	४५३	६३३३	६५२०	७०००	२००६	२१८८	२२५३
संधारण केलेल्या टंकलेखन यंत्रांची संख्या	२६	२८	३०	०	०	०	०	५०	७५
संधारणाचा खर्च—	०	०	०	०	०	०	०	०	०
वेतन	०	०	०	०	०	०	६९४७	७६०२	७८३१
प्रवास भत्ता	०	०	०	०	०	०	०	०	०
सुटे भाग	०	०	०	०	०	०	०	०	०
एकूण खर्च ..	०	०	०	०	०	०	६९४७	७६०२	७८३१

शासकीय मुद्रणालये

(एक) प्रास्ताविक

महाराष्ट्र शासनाने सर्व मुद्रणकाम निरनिराळ्या ८ शासकीय मुद्रणालयांकडून मुद्रण व लेखनसामग्री संचालनालयातर्फे केले जाते. या कामामध्ये राजपत्रे, अंदाजपत्रके, सांस्कृतिक प्रकाशने, अहवाल, नमुने, शासकीय नियम, परीक्षा प्रश्नपत्रिका, नकाशे दैनंदिनी, दिनदर्शिका आणि मत्पत्रिकांचा समावेश होतो.

शासकीय कार्यालयांना लागणारे प्रमाण नमुन्यांचे मुद्रण, साठवण व वितरण येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे व मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर यांच्याकडून होत असते. मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर तर्फे विदर्भ विभागातील कार्यालयांना प्रमाण नमुन्यांचा पुरवठा होतो. येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे तर्फे इतर सर्व विभागातील कार्यालयांना प्रमाण नमुन्यांचा पुरवठा केला जातो. मुद्रणालये केंद्र शासन, जिल्हा परिषदा, नगरपालिका यांची छपाईची कामे आकारणीपात्र दरावर स्वीकारतात. छपाईचे वर्गीकरण, आकारणीपात्र व विनाआकारणीपात्र असे होते ज्या कामाचा आकार लावला जात नाही अशा कामामध्ये प्रशासनासाठी लागणारी अनिवार्य कामे म्हणजे राजपत्रे, अंदाजपत्रके, बिले, अधिनियम, नमुने वगैरे कामांचा अंतर्भाव होतो. ही कामे सोडून इतर सर्व कामे आकारणीपात्र काम धरले जाते व त्याचा खर्च संबंधित विभागांकडून घेतला जातो. प्रशासकीय विभागांना उत्पादन खर्चाची जाणीव करून देणे हा या पद्धतीमागील मूळ उद्देश आहे.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

तक्ता - १

(रुपये हजारांत)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२४-२०२५		अर्थसंकल्प अंदाज २०२५-२०२६		सुधारलेले अंदाज २०२५-२०२६		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२६-२०२७	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत
कारागृह मुद्रणालये—								
अ. कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण—								
(१) येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे ..	१६२२३७		१८७५४५		१७२८५०		१७४५२१	
(२) मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर ..	५२०६०		६३०१३		४८९९९		५४८८८	
एकूण—(अ)—स्थूल ..	२१४२९७		२५०५५८		२२१८४९		२२९४०९	
वजा वसुली ..								
एकूण—(अ)—निव्वळ ..	२१४२९७		२५०५५८		२२१८४९		२२९४०९	
ब. उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण—								
(१) येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे ..								
वेतन ..	११६९१५		१५३५९५		१४५९१५		१५०७२१	
मजुरी ..								
इतर खर्चाच्या बाबी ..	४५३२२		३३९५०		२६९३५		२३८००	
एकूण—(१)—स्थूल ..	१६२२३७		१८७५४५		१७२८५०		१७४५२१	
घसारा ..								
एकूण—(१)—स्थूल ..	१६२२३७		१८७५४५		१७२८५०		१७४५२१	
वजा-वसुली ..								
एकूण—(१)—निव्वळ ..	१६२२३७		१८७५४५		१७२८५०		१७४५२१	

तक्ता १-चालू

(रुपये हजारांत)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२४-२०२५		अर्थसंकल्प अंदाज २०२५-२०२६		सुधारलेले अंदाज २०२५-२०२६		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२६-२०२७	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत
(२) मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर								
वेतन	३६२२४		५१७३७		३९२८५		४३२७०	४३२७०
मजुरी								
इतर खर्चाच्या बाबी	१५८३६		११२७६		९७१४		११६१८	११६१८
एकूण-(२)	५२०६०		६३०१३		४८९९९		५४८८८	५४८८८
घसारा								
एकूण-(२)-स्थूल	५२०६०		६३०१३		४८९९९		५४८८८	५४८८८
वजा-वसुली								
एकूण-(२)-निव्वळ	५२०६०		६३०१३		४८९९९		५४८८८	५४८८८
क. वित्तव्यवस्थेची साधने—								
मागणी क्रमांक के - ३								
एकूण-(क)-स्थूल	२१४२९७		२५०५५८		२२१८४९		२२१८४९	२२१८४९
घसारा								
एकूण-(क)-स्थूल	२१४२९७		२५०५५८		२२१८४९		२२१८४९	२२१८४९
वजा-वसुली								
एकूण-(क)-निव्वळ	२१४२९७		२५०५५८		२२१८४९		२२१८४९	२२१८४९
इतर मुद्रणालये								
अ. कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण—								
(१) शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	६०७५४६		७६५८१०		६५७३९२		७३०२८१	७३०२८१
(२) शासकीय फोटोडिप्लो मुद्रणालय, पुणे	२५६०५७		२८३९१४		२४४७५६		२४७२६०	२४७२६०
(३) शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	१२४७९०		१४३३००		१४३३००		१५५६८०	१५५६८०
(४) शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	९४०८३		११९७१७		११४३७८		११५११८	११५११८
(५) शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२७४८३४		२९७०५९		२७१४४०		२९४९७८	२९४९७८
(६) शासकीय मुद्रणालय, वाई	१७९९४		२४२२४		२४२२४		२०३०७	२०३०७
(७) शिवराज फार्मिन् आर्ट लिथो वर्क्स, नागपूर	१०५२५		१५१७२		१०१७५		३१२५	३१२५
एकूण-(१)-स्थूल	१३८५८२९		१६४९१८६		१४५२९९९		१५६६७४९	१५६६७४९
वजा-वसुली								
एकूण-(१)-निव्वळ	१३८५८२९		१६४९१८६		१४५२९९९		१५६६७४९	१५६६७४९

तक्ता १-चालू

(रुपये हजारत)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२४-२०२५			अर्थसंकल्प अंदाज २०२५-२०२६			सुधारलेले अंदाज २०२५-२०२६			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२६-२०२७		
	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण
ब. उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण-												
(१) शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई												
वेतन	४३४१७३		४३४१७३	५७०६९०		५७०६९०	४७३९५१		४७३९५१	५४५०००		५४५०००
माजुरी												
इतर खर्चाच्या बाबी	१७३३७३		१७३३७३	१९५१२०		१९५१२०	१८३४४१		१८३४४१	१८५२८१		१८५२८१
एकूण-(१)-स्थूल	६०७५४६		६०७५४६	७६५८१०		७६५८१०	६५७३९२		६५७३९२	७३०२८१		७३०२८१
घसारा												
एकूण-(१)-स्थूल	६०७५४६		६०७५४६	७६५८१०		७६५८१०	६५७३९२		६५७३९२	७३०२८१		७३०२८१
वजा-वसुली												
एकूण-(१)-निव्वळ	६०७५४६		६०७५४६	७६५८१०		७६५८१०	६५७३९२		६५७३९२	७३०२८१		७३०२८१
(२) शासकीय फोटोक्षिकी मुद्रणालय, पुणे												
वेतन	१७८०२४		१७८०२४	२४१३३१		२४१३३१	२०४९३२		२०४९३२	२१०९६१		२१०९६१
माजुरी												
इतर खर्चाच्या बाबी	७८०३३		७८०३३	४२५८३		४२५८३	३९८२४		३९८२४	३६२९९		३६२९९
एकूण-(२)-स्थूल	२५६०५७		२५६०५७	२८३९१४		२८३९१४	२४४७५६		२४४७५६	२४७२६०		२४७२६०
घसारा												
एकूण-(२)-स्थूल	२५६०५७		२५६०५७	२८३९१४		२८३९१४	२४४७५६		२४४७५६	२४७२६०		२४७२६०
वजा-वसुली												
एकूण-(२)-निव्वळ	२५६०५७		२५६०५७	२८३९१४		२८३९१४	२४४७५६		२४४७५६	२४७२६०		२४७२६०
(३) शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर												
वेतन	८३२४३		८३२४३	११६८१०		११६८१०	११०९७०		११०९७०	१२८८१		१२८८१
माजुरी												
इतर खर्चाच्या बाबी	४१५४७		४१५४७	२६४९०		२६४९०	२१५२५		२१५२५	२६७९९		२६७९९
एकूण-(३)-स्थूल	१२४७९०		१२४७९०	१४३३००		१४३३००	१३२४९५		१३२४९५	१५५६८०		१५५६८०
घसारा												
एकूण-(३)-स्थूल	१२४७९०		१२४७९०	१४३३००		१४३३००	१३२४९५		१३२४९५	१५५६८०		१५५६८०
वजा-वसुली												
एकूण-(३)-निव्वळ	१२४७९०		१२४७९०	१४३३००		१४३३००	१३२४९५		१३२४९५	१५५६८०		१५५६८०

तक्ता १-चालू

(रुपये हजारांत)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२४-२०२५		अर्थसंकल्प अंदाज २०२५-२०२६		सुधारलेले अंदाज २०२५-२०२६		अर्थसंकल्प अंदाज २०२६-२०२७	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत
(४) शासकीय मुद्रणालय, छत्रपती संभाजीनगर								
वेतन	७४०६१		७७३४९		९७३४९		९८५२०	९८५२०
मजुरी								
इतर खर्चाच्या बाबी	२००२२		२२३६८		२२३६८		१६५९८	१६५९८
एकूण-(४)-स्थूल	९४०८३		९९९७९		९९९७९		१९५११८	१९५११८
घसारा								
एकूण-(४)-स्थूल	९४०८३		९९९७९		९९९७९		१९५११८	१९५११८
वजा-वसुली								
एकूण-(४)-निव्वळ	९४०८३		९९९७९		९९९७९		१९५११८	१९५११८
(५) शासकीय मुद्रणालय, नागपूर-								
वेतन	१७००५५		२२७६२९		२२७६२९		२२३६८४	२२३६८४
मजुरी								
इतर खर्चाच्या बाबी	१०४७७९		६९४३०		६९४३०		७१२९४	७१२९४
एकूण-(५)-स्थूल	२७४८३४		२९७०५९		२९७०५९		२९४९७८	२९४९७८
घसारा								
एकूण-(५)-स्थूल	२७४८३४		२९७०५९		२९७०५९		२९४९७८	२९४९७८
वजा-वसुली								
एकूण-(५)-निव्वळ	२७४८३४		२९७०५९		२९७०५९		२९४९७८	२९४९७८
(६) शासकीय मुद्रणालय, वाई-								
वेतन	१६०५५		२१२०२		२१२०२		१७३८६	१७३८६
मजुरी								
इतर खर्चाच्या बाबी	१९३९		३०१२		३०१२		२९२१	२९२१
एकूण-(६)-स्थूल	१७९९४		२४२१४		२४२१४		२०३०७	२०३०७
घसारा								
एकूण-(६)-स्थूल	१७९९४		२४२१४		२४२१४		२०३०७	२०३०७
वजा-वसुली								
एकूण-(६)-निव्वळ	१७९९४		२४२१४		२४२१४		२०३०७	२०३०७

तक्ता १-समाप्त

(रुपये हजारांत)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२४-२०२५			अर्थसंकल्प अंदाज २०२५-२०२६			सुधारलेले अंदाज २०२५-२०२६			अर्थसंकल्प अंदाज २०२६-२०२७		
	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण
(७) शिवराज फार्मिन् आर्ट लिथो वर्कस, नागपूर—												
वेतन ..	६३३६		६३३६	१०८३९		१०८३९	६६२३		६६२३	१		१
मजुरी ..												
इतर खर्चाच्या बाबी ..	४१८९		४१८९	४३३३		४३३३	३५५२		३५५२	३१२४		३१२४
एकूण—(२) ..	१०५२५		१०५२५	१५१७२		१५१७२	१०१७५		१०१७५	३१२५		३१२५
घसारा ..												
एकूण—(२)-स्थूल ..	१०५२५		१०५२५	१५१७२		१५१७२	१०१७५		१०१७५	३१२५		३१२५
वजा-वसुली ..												
एकूण—(२)-निव्वळ ..	१०५२५		१०५२५	१५१७२		१५१७२	१०१७५		१०१७५	३१२५		३१२५
क. वित्तव्यवस्थेची साधने—												
मागणी क्रमांक ..												
के - ३ २०५८												
एकूण—(क)-स्थूल ..	१३८५८२९		१३८५८२९	१६४९१८६		१६४९१८६	१४५२१९९		१४५२१९९	१५६६७४९		१५६६७४९
घसारा ..												
एकूण—(क)-स्थूल ..	१३८५८२९		१३८५८२९	१६४९१८६		१६४९१८६	१४५२१९९		१४५२१९९	१५६६७४९		१५६६७४९
वजा-वसुली ..												
एकूण—(क)- निव्वळ ..	१३८५८२९		१३८५८२९	१६४९१८६		१६४९१८६	१४५२१९९		१४५२१९९	१५६६७४९		१५६६७४९
राज्य योजनांतर्गत योजना—												
(००) (०८) शासकीय मुद्रणालयांसाठी नवीन यंत्रसामग्री खरेदी करणे (२०५८-०६११).												
२. यंत्रसामग्री व साधनसामग्री												
एकूण (००) (०८) दत्तमत ..												
एकूण (१) निव्वळ ..												

(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा आणि वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

(अ) खाली दिलेल्या तक्त्यात नमुन्याचे मुद्रण, साठवण व वितरण यांचा गोषवारा दिला आहे :—

तक्ता २

अनु-क्रमांक	मुद्रणालय		(प्रत्यक्ष) २०२४-२०२५	(संभाव्य) २०२५-२०२६	(अंदाजे) २०२६-२०२७
	वार्षिक मागणीपत्रके				
१	प्रमाणपत्रकांची मागणी करणाऱ्या अधिकाऱ्यांची संख्या	ये.का.मु.	८९२५	८९५०	८९७५
		म.का.मु.	३८७५	४५००	४६००
		एकूण ..	१२८००	१३४५०	१३५७५
२	वर्षभरात प्राप्त झालेल्या प्रभागपत्रकांची वार्षिक मागणी पत्रकांची संख्या	ये.का.मु.	१२७९	१३२९	१३७९
		म.का.मु.	३०२०	३३५०	३३८०
		एकूण ..	४२९९	४६७९	४७५९
३	अनुपालन केलेल्या मागणीपत्रकांची संख्या.	ये.का.मु.	१८०३	१८५३	१९०३
		म.का.मु.	३०२०	३०७०	३०८५
		एकूण ..	४८२३	४९२३	४९८८
	प्रमाणपत्रकांचा तपशील				
४	प्रमाणिकृत नमुन्यांची एकूण संख्या	ये.का.मु.	१८००	१८००	१८००
		म.का.मु.	२०१०	२०३५	२०४५
		एकूण ..	३८१०	३८३५	३८४५
५	वर्षभरात छापलेल्या प्रमाणपत्रकांची संख्या.	ये.का.मु.	२६२	३०२	३६३
		म.का.मु.	३०५	३९५	४१५
		एकूण ..	५६७	६९७	७७८
६	मागणी नसलेल्या प्रमाणपत्रकांची संख्या.	ये.का.मु.	५४७	५४७	५४७
		म.का.मु.	२१५	२४५	२६०
		एकूण ..	७६२	७९२	८०७

(अ) मागणीपत्रकाची प्रक्रिया ही एक सतत चालणारी व संबंध वर्षभर विस्तारित केलेली अशी बाब आहे. म्हणून वर्षातील कोणत्याही कालात पुरी न केलेली मागणीपत्रके असणे ही अटळ बाब आहे.

(ब) विशिष्ट विभागांची मागणीपत्रके तीन वर्षांच्या मागणीसाठी असतात.

(ब) **उत्पादन.**—शासकीय मुद्रणालये भिन्न तऱ्हेने व विविध प्रकारे उत्पादन करित असल्यामुळे उत्पादित वस्तू ही एकजातीय होऊ शकत नाही. खालील तक्त्यात जुळणी, मुद्रण व बांधणी या उप विभागांतर्फे उत्पादित केलेल्या कार्याची माहिती दिलेली आहे. मुद्रण व्यवसायामध्ये उत्पादनाचे मोजमाप करता नेहमीच ज्या घटकांचा उपयोग केला जातो तशा प्रकारचा उपयोग तक्त्यात केला आहे. ए-४ साईज म्हणजे ८ १/४" × १२" आणि ए-३ साईज म्हणजे १२" × १६ ७/८" असा आकार दर्शवितो. उत्पादनांचे मोजमाप करता १,००० पृष्ठांची छपाई हे एक घटक घेतलेले आहे. उत्पादन घटकांचे अंदाज निश्चित केलेल्या प्रमाणपद्धतीप्रमाणे आहेत.

अनु- क्रमांक	कार्य आणि त्याचे घटक	उत्पादन घटक		
		२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२०२६ (संभाव्य)	२०२६-२०२७ (अंदाजे)
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	फोटो कंपोजिंग (फुलस्केप फोलिओ पेज) ए-४ - डी.टी.पी.			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	२७९४००	२९३३७०	३२२७०७
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	१७०००	२८०००	४००००
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	१५०००	२१०००	१६५००
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२६८०३	२९४८४	३२४३२
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	९३४	३०००	३०००
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	९१८२	११०००	११०००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	४१९५	४६००	५१००
	शासकीय फोटोजिंको मुद्रणालय, पुणे	९४२५	११३१०	१२२५२
	एकूण ..	३६१९३९	४०१७६४	४४२९९१
२	अक्षर मुद्रण जुळणी (१, ००० इंप्रेशन्स) ए-३ साईज			
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	०	०	०
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	०	०	०
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	०	०	०
	एकूण ..	०	०	०
३	प्रतिरूप मुद्रण (Offset Printing) (१००० इंप्रेशन्स) ए-३			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	६६५५००	६९९०००	७४५६००
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	१७५९४०	१८२०००	१९००००
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	१३००००	१३००००	१४३१००
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	५६५८७	६२२४६	६८४७०
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	५०५६	६०००	६०००
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	३०४५२	२३०००	३००००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	५११४६	५६०००	६१०००
	शासकीय फोटोजिंको मुद्रणालय, पुणे	१५२५१५	१८३०१८	१९८२६९
	एकूण ..	१२६७१९६	१३४१२६४	१४४२४३९
	बांधणी			
४	गेंदरींग (१००० सिग्नेचर्स)			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	६६५५०	६९८७८	७३३७१९
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	७६४०	१४०५०	१३९४०
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	२४५०	६६००	६६००
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२०११९	२२१३१	२४३४४
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	६२५	२५०	२५०
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	८३४९	६०००	९०००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	३०२७	३२००	३४००
	शासकीय फोटोजिंको मुद्रणालय, पुणे	७७५०	९३००	१००७५
	एकूण ..	११६५१०	१३१४०९	८०१३२८
५	फोल्डींग (१००० सिंगल फोल्डस) ए-४ साईज			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	६६५५०	६९८७८	७४५३७
	शासकीय फोटोजिंको मुद्रणालय, पुणे	७२७१	८७२५	९४५२

तक्ता ३—समाप्त
उत्पादन विवरणपत्र

(उत्पादन घटक एककांत)

अनु- क्रमांक	कार्य आणि त्याचे घटक	उत्पादन घटक		
		२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२०२६ (संभाव्य)	२०२६-२०२७ (अंदाजे)
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	४०००	६०००	९०००
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	४७८४	५५००	५५००
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	१५४१५	१६९५६	१८६५२
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	११३८	१५००	१५००
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१३०८८	११०००	१३०००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	३२३१	३४००	३६००
	एकूण ..	११५४७७	१२२९५९	१३५२४१
६	तार शिलाई (१००० सिंगल स्टीचेस)			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	३३०००	३४६५०	४१५८०
	शासकीय फोटोजिंको मुद्रणालय, पुणे	१०७१	१२८५	१३९२
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	२३००	११००	१५००
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	६९०	६६००	६६००
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२९४६	३२४१	३५६५
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	४०	१००	१००
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	६७९८	३०००	७०००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	९१०	११००	१३००
	एकूण ..	४७७५५	५१०७६	६३०३७
७	शिलाई (१० विभागाचे एक पुस्तक याप्रमाणे)			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	६६५५०	६९८७८	७६८६५
	शासकीय फोटोजिंको मुद्रणालय, पुणे	२११४२१	२५३७०५	२७४८४७
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	१४५०	८५००	१२५००
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	४४२४	४५००	४५००
	शासकीय मुद्रणालय नागपूर	१००	११०	१२१
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	५२४	५००	५००
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१३६२३	१४०००	१४०००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	८७३	१०००	११००
	एकूण ..	२९८९६५	३५२१९३	३८४४३३
८	उत्पादनाचे मूल्य			
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	१५७५२०	१५७५२०	१६८०००
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	५,७४५	२८४५	७२८
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	१०४९००	१०६०००	११७०००
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	१७९९४	२४२१४	२१८९१
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	७४३८३	८१८२२	९०००४
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	६३३८२	६९३००	७५५००
	एकूण ..	४२३९२४	४४१७०९	४७३१२३
टीप - खालील मुद्रणालयांमध्ये अद्यापि हस्तजुळणीचे काम चालू आहे :-				
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	०	०	०
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	०	०	०
	एकूण ..	०	०	०

यंत्र व संयंत्र तपशील

(रुपये हजारांत)

अनु- क्रमांक	मुद्रणालयाचे नाव	२०२४-२०२५	२०२५-२०२६	२०२६-२०२७
		१ एप्रिल २०२४ रोजी असल्याप्रमाणे	१ एप्रिल २०२५ रोजी असल्याप्रमाणे	१ एप्रिल २०२६ रोजी असल्याप्रमाणे
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	फोटो कंपोजिंग (डी.टी.पी.) –			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई ..	३८	३८	२५
	शासकीय फोटोजिंको मुद्रणालय, पुणे ..	२७	२९	३१
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर ..	३३	३५	३३
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर ..	१५	१५	१५
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर ..	३६	३६	३६
	शासकीय मुद्रणालय, वाई ..	१०	१०	१०
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे ..	२२	२०	२०
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर ..	१५	१८	२०
	एकूण ..	१९६	२०१	१९०
टीप— खालील मुद्रणालयांमध्ये अद्यापि जुळणीची यंत्र आहेत—				
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर ..	५	५	५
	शासकीय मुद्रणालय, वाई ..	०	०	०
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर ..	०	०	०
	एकूण ..	५	५	५
२	प्रतिरूप मुद्रण - (Offset)			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई ..	२७	३३	२८
	शासकीय फोटोजिंको मुद्रणालय, पुणे ..	६२	६४	६६
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर ..	१०	६	६
	शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर ..	११	८	८
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर ..	२०	२२	२२
	शासकीय मुद्रणालय, वाई ..	३	५	५
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे ..	१५	१५	१५
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर ..	८	९	१०
	एकूण ..	१५६	१६२	१६०
टीप— खालील मुद्रणालयामध्ये अद्यापि अक्षर मुद्रणाची यंत्र आहेत—				
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर ..	१५	१५	१५
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर ..	०	०	०
	शासकीय मुद्रणालय, वाई ..	०	०	०
	एकूण ..	१५	१५	१५

तक्ता ४—चालू

अनु- क्रमांक	मुद्रणालयाचे नाव	२०२४-२०२५	२०२५-२०२६	२०२६-२०२७
		१ एप्रिल २०२४ रोजी असल्याप्रमाणे	१ एप्रिल २०२५ रोजी असल्याप्रमाणे	१ एप्रिल २०२६ रोजी असल्याप्रमाणे
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
३	प्रक्रिया विभाग - (Plate Making)			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई ..	१५	१५	७
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे ..	२४	२७	२९
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर ..	५	५	५
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर ..	३	३	३
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर ..	२२	२३	२३
	शासकीय मुद्रणालय, वाई ..	१	१	१
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे ..	४	५	५
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर ..	२	३	३
	एकूण ..	७६	८२	७६
४	बांधणी विभाग - (Binding)			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई ..	५५	५३	४१
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे ..	६५	६७	६९
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर ..	१२	१२	१२
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर ..	१६	१०	१०
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर ..	२२	२३	२३
	शासकीय मुद्रणालय, वाई ..	९	१०	१०
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे ..	२०	१७	१७
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर ..	२२	२४	२४
	एकूण ..	२२१	२१६	२०६
	एकूण बेरीज ..	६६९	६८१	६५२

(ब) यंत्रसामग्री.—खालील तक्त्यात शासकीय मुद्रणालयांतील यंत्रे आणि यंत्रसामग्रीबद्दल माहिती दिली आहे :—

तक्ता ५
यंत्रसामग्रीचे मूल्य

(रुपये हजारांत)

अनु- क्रमांक	मुद्रणालयाचे नाव	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२०२६ (संभाव्य)	२०२६-२०२७ (अंदाजे)
१	सुरुवातीची शिल्लक			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	३८७७३६	३६७२४३	४४४५९३
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	१११४९८	१३०१६८	१३०५६८
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२२१४४८	२२६४६१	२३९३५१
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	२२१४२	३५५२७	४२३७७
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	२९६२८	२७६२८	२५७७८
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	७३९१	१८१६२	१८१६२
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	३०४०	७२०१	११५०१
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	२०४८२	२९५३२	३७३०५
	एकूण . .	८०३३६५	८४१९२२	९४९६३५
२	वर्षभरात अधिक भर			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१२१६६	८९१८५	८०२६६
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	२७९८८	१००००	१०५००
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२५१११	३२७६५	४५८९०
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	१३३८५	७०००	७०००
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	०	०	०
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	११३५९	०	२०००
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	४१६१	४३००	४५००
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	११९५०	११५००	२०००
	एकूण . .	१०६१२०	१५४७५०	१५२१५६
३	निर्लेखित केलेल्या अशा अनपयोगी वस्तुंची किंमत व घसारा			
	१) शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	३२६५९	११८३५	१२८४०
	२) शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	९३१८	९६००	९६७०
	३) शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२००९८	१९८७५	२१५४२
	४) शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	२०००	१८५०	१७६०
	५) मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	२९००	३७२७	२८३५
	६) शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	०	१५०	१५०
	७) येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	०	०	०
	८) शासकीय मुद्रणालय, वाई	१२	०	०
	एकूण . .	६६९८७	४७०३७	४८७९७
४	अखेरची शिल्लक			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	३६७२४३	४४४५९३	५१२०१९
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	१३०१६८	१३०५६८	१३१३९८
	शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२२६४६१	२३९३५१	२६३६९९
	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	३५५२७	४२३७७	४९२२७
	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	२७६२८	२५७७८	२४०१८
	शासकीय मुद्रणालय, वाई	१८७६२	१८१६२	२०१६२
	येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	७२०१	११५०१	१६००१
	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	२९५३२	३७३०५	३६४७०
	एकूण . .	८४२५२२	९४९६३५	१०५२९९४

मुद्रणालयांचा कागद आणि भांडार—संचालनालयातील आठ मुद्रणालयांना आवश्यक असलेला कागद संचालनालयाने ठरवून दिलेल्या भागवाट्याप्रमाणे प्रत्यक्ष दिला जातो. मुद्रणालये छपाईसाठी लागणारी शाई, सुटे भाग आणि बांधणी व इतर भांडारसामग्री प्रत्यक्षरित्या मागवून त्यांचा हिशेब वेगळा ठेवतात.

खाली दिलेल्या तक्त्यात संचालनालयातील मुद्रणालयात लागणारा कागद व भांडार लेखासंबंधी माहिती दिली आहे :—

तक्ता ६

मुद्रणालय भांडार लेखा

(रक्कम निकटच्या हजारांमध्ये दर्शविली आहे)

	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)			२०२५-२०२६ (संभाव्य)			२०२६-२०२७ (अंदाजे)		
	शाई (१)	सुटे भाग (२)	भांडार (३)	शाई (४)	सुटे भाग (५)	भांडार (६)	शाई (७)	सुटे भाग (८)	भांडार (९)
	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये
(अ) सुरूवातीची शिल्लक—									
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	८८५९	५३७६	८४६८	१०२९०	४५८६	६५०७	११८६५	३७१७	४३४९
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	१६५३	३१२१	९७१७	१९३५	२६०६	११७८५	२२४६	२०३९	१४०६१
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	१४३३	१६	१२०६९	१६४८	१८	१३२७६	१७३४	१९	१४६०३
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	३३५	१७३	१४७२	३१५	१५३	१५५०	५६५	३६३	१५००
शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	६८०	५०	६४५	७३०	५५	८२०	२३०	६०	५७०
शासकीय मुद्रणालय, वाई	२७९	३०	२७९	१७४	१०	१६९	११४	४०	२३९
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	८१३	२८५	६००१	६२५	२४७	४१५२	४२८	२०७	२२११
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	३४७	०	३००३	३६५	०	२६९१	१६५	५०	१६९१
एकूण . .	१४३९९	९०५१	४१६५४	१६०८२	७६७५	४०९५०	१७३४७	६४९५	३९२२४
(ब) वर्षभरात आवक—									
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	५६७७	२४४२	२१७४	६२४५	२६८६	२३९१	६८७०	२९५५	२६३०
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	७३६	६७५	६६१५	८१०	७४३	७२७७	८९१	८१७	८००४
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	१९४६	८१८	३३४७७	२२३४	९००	४४७३४	२५६९	९९०	४९०४१
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	१८०	५३०	२०९५	५००	५८०	१८००	७४०	१६८	१८००
शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	३००	३०	८५०	२५०	३०	७५०	३००	५०	३५०
शासकीय मुद्रणालय, वाई	६५	३०	२८०	९०	५०	३५०	९०	७०	३७०
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	२	११८	५६८१	३	१२४	५९६५	४	१३०	६२६३
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	११८	५२८	६२६	२१०	२५५०	२२००	२२०	३३००	२४००
एकूण . .	९०२४	५१७१	५१७९८	१०३४२	७६६३	६५४६७	११६८४	८४८०	७०८५८

तक्ता ६-चालू

(रक्कम निकटच्या हजारांमध्ये दर्शविली आहे)

	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)			२०२५-२०२६ (संभाव्य)			२०२६-२०२७ (अंदाजे)		
	शाई (१)	सुटे भाग (२)	भांडार (३)	शाई (४)	सुटे भाग (५)	भांडार (६)	शाई (७)	सुटे भाग (८)	भांडार (९)
	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	रुपये
(क) एकूण जमा (अ) + (ब) -									
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१४५३६	७८१८	१०६४२	१६५३५	७२७२	८८९८	१८७३५	६६७२	६९७९
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	२३८९	३७९६	१६३३२	२७४५	३३४९	१९०६२	३१३७	२८५६	२२०६५
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	३३७९	८३४	४५५४६	३८८२	९१८	५८०१०	४३०३	१००९	६३६४४
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	५१५	७०३	३५६७	८१५	७३३	३३५०	१३०५	५३१	३३००
शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	९८०	८०	१४९५	९८०	८५	१५७०	५३०	११०	९२०
शासकीय मुद्रणालय, वाई	३४४	६०	५५९	२६४	६०	५१९	२०४	११०	६०९
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	८१५	४०३	११६८२	६२८	३७१	१०११७	४३२	३३७	८४७४
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	४६५	५२८	३६२९	५७५	२५५०	४८९१	३८५	३३५०	४०९१
एकूण . .	२३४२३	१४२२२	९३४५२	२६४२४	१५३३८	१०६४१७	२९०३१	१४९७५	११००८२
(ड) वर्षभरात वापरलेला माल -									
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	४२४६	३२३२	४१३५	४६७०	३५५५	४५४९	५१३७	३९११	५००४
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	४५४	११९०	४५४७	४९९	१३१०	५००१	५४९	१४४१	५५०२
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	३७९	८३४	३३४७५	४५५	९१८	४३३९२	५२३	१००९	४९०६५
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	२००	५५०	२०१७	२५०	३७०	१८५०	५२०	०	२०५०
शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	२५०	२५	६७५	७५०	२५	१०००	२५०	५०	५००
शासकीय मुद्रणालय, वाई	१७०	५०	३९०	१५०	२०	२८०	८०	४०	३६०
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१९०	१५६	७५३०	२००	१६४	७९०६	२१०	१७२	८३०१
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	१००	५२८	९३८	४१०	२५००	३२००	३२०	३०००	३६००
एकूण . .	५९८९	६५६५	५३७०७	७३८४	८८६२	६७१७८	७५८९	९६२३	७४३८२
(इ) अखेरची शिल्लक (क) - (ड)									
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१०२९०	४५८६	६५०७	११८६५	३७१७	४३४९	१३५९८	२७६१	१९७५
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	१९३५	२६०६	११७८५	२२४६	२०३९	१४०६१	२५८८	१४१५	१६५६३
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	३०००	०	१२०७१	३४२७	०	१४६१८	३७८०	०	१४५७९
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	३१५	१५३	१५५०	५६५	३६३	१५००	७८५	५३१	१२५०
शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	७३०	५५	८२०	२३०	६०	५७०	२८०	६०	४२०
शासकीय मुद्रणालय, वाई	१७४	१०	१६९	११४	४०	२३९	१२४	७०	२४९
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	६२५	२४७	४१५२	४२८	२०७	२२११	२२२	१६५	१७३
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	३६५	०	२६९१	१६५	५०	१६९१	६५	३५०	४९१
एकूण . .	१७४३४	७६५७	३९७४५	१९०४०	६४७६	३९२३९	२१४४२	५३५२	३५७००

मुद्रण कागद लेखा

टिप्पणी—(१) परिणाम (टन)

(२) किंमत निकटच्या हजार रुपयांत दर्शविली आहे.

	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)		२०२५-२०२६ (संभाव्य)		२०२६-२०२७ (अंदाजे)	
	परिमाण मे.टन	किंमत	परिमाण मे.टन	किंमत	परिमाण मे.टन	किंमत
	(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
(अ) सुरुवातीची शिल्लक—						
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	२३७५	२८५१९५	१५१५	१७३३४३	९२२	९७०७९
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	८६५	११२८९९	५०१	६६४१६	३०८	४१२४२
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	१०३२	१३२०८३	७५२	९६१५१	७७७	९९३३१
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	७१०	८५२७६	५३७	६७८६३	५५७	७२८६३
शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	५७३	४८३२७	११२३	११०५७७	१३२३	१३०५७७
शासकीय मुद्रणालय, वाई	५५	५९२६	३५	४४५६	७५	८३५१
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१२५८	१२४३७७	१००५	९६६१५	७३९	६७४६५
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	५३९	६२४४०	४६७	५४१४८	२६७	३०९५८
एकूण . .	७४०७	८५६५२३	५९३५	६६९५६९	४९६८	५४७८६६
(ब) वर्षभरात आवक—						
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१३०	५६४०	४५०	५३१४४	४७५	५८४५८
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	६६	७४४३	८१	९१०७	९८	१११६८
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	१९	२२७८	४१०	५१८००	५१३	६४८५०
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	२५	३५७५	२४०	३३६००	२४०	३३६००
शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	१०००	१०००००	९००	८५०००	१०००	१२५००
शासकीय मुद्रणालय, वाई	७०	७८००	८५	८४५०	७०	६९८०
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	५८	७६२१	६१	८००२	६४	८४०२
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	२	२८८	२००	२३१८९	३५०	४०५८१
एकूण . .	१३७०	१३४६४५	२४२७	२७२२९२	२८१०	२३६५३९
(क) वर्षभरात एकूण जमा (अ + ब)						
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	२५०५	२९०८३५	१९६५	२२६४८७	१३९७	१५५५३७
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	९३१	१२०३४२	५८२	७५५२३	४०६	५२४१०
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	१०५१	१३४३६१	११६२	१४८०३१	१२९०	१६४१८१
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	७३५	८८८५१	७७७	१०१४६३	७९७	१०६४६३
शासकीय मुद्रणालय, छ.संभाजीनगर	१५७३	१४८३२७	२०२३	१९५५७७	२३२३	१४३०७७
शासकीय मुद्रणालय, वाई	१२५	१३७२६	१२०	१२९०६	१४५	१५३३१
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१३१६	१३१९९८	१०६६	१०४६१७	८०३	७५८६७
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	५४१	६२७२८	६६७	७७३३७	६१७	७१५३९
एकूण . .	८७७७	९९११६८	८३६२	९४१८६१	७७७८	७८४४०५

तक्ता ७—समाप्त

	(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
(ड) वापरलेला माल—						
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	९९०	११७४९२	१०४३	१२९४०८	१०९५	१४२३४८
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	४३०	५३९२६	२७४	३४२८१	३०१	३७७०९
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	२९९	३८२१०	३८५	४८७००	४८६	६०८७५
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	१९८	२०९८८	२२०	२८६००	२२०	२८६००
शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	४५०	३७७५०	७००	६५०००	७५०	९३७५०
शासकीय मुद्रणालय, वाई	९०	९२७०	४५	४५५५	९०	९२७०
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	३११	३५३८३	३२७	३७१५२	३४३	३९००९
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	७४	८५८०	४००	४६३७९	५००	५७९७३
एकूण . .	२८४२	३२१५९९	३३९४	३९४०७५	३७८५	४६९५३४
(इ) अखेरची शिल्लक (क-ड)—						
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	१५१५	१७३३४३	९२२	९७०७९	३०२	१३१८९
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	५०१	६६४१६	३०८	४१२४२	१०५	१४७०१
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	७५२	९६१५१	७७७	९९३३१	८०४	१०३३०६
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	५३७	६७८६३	५५७	७२८६३	५७७	७७८६३
शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	११२३	११०५७७	१३२३	१३०५७७	१५७३	४९३२७
शासकीय मुद्रणालय, वाई	३५	४४५६	७५	८३५१	५५	६०६१
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	१००५	९६६१५	७३९	६७४६५	४६०	३६८५८
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	४६७	५४१४८	२६७	३०९५८	११७	१३५६६
एकूण . .	५९३५	६६९५६९	४९६८	५४७७८६	३९९३	३१४८७१

टिपणी.—(१) कागदाची खरेदी शा.नि. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागक्रमांक भाखंस-/२०१४/प्र.क्र. ८२ भाग III/उद्योग-४ दिनांक १/१२/२०१६,

(२) म.शा. उद्योग ऊर्जा व कामगार विभाग शासन निर्णय क्रमांक - संकीर्ण-२०१६/प्र.क्र.२१५/उद्योग-४, दि. २४ ऑगस्ट २०१७ अन्वये विहित खरेदी पद्धतीनुसार केली जाते.

प्रधान कार्यक्रम

(१)	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई			येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे			
	२०२४-२०२५	२०२५-२०२६	२०२६-२०२७	२०२४-२०२५	२०२५-२०२६	२०२६-२०२७	
	(प्रत्यक्ष) (२)	(संभाव्य) (३)	(अंदाजे) (४)	(प्रत्यक्ष) (५)	(संभाव्य) (६)	(अंदाजे) (७)	
१. अपिले व न्यायनिर्णय							
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला मुद्रित करण्याची बाकी राहिलेली अपिले व न्यायनिर्णय यांची संख्या	३८	३७	४८	०	०	०	
(ब) वर्षभरात मुद्रणासाठी आलेली	५१	४९	५७	०	१०	१०	
(अ + ब) एकूण . .	८९	८६	१०५	०	१०	१०	
(क) वर्षभरात छापलेली	२५	२१	१८	०	१०	१०	
(ड) वर्षाच्या अखेर शिल्लक राहिलेली	३७	४२	३६	०	०	०	
(क + ड) एकूण . .	६२	६३	५४	०	१०	१०	
२. स्थायीकरण व फौजदारी वाद							
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला मुद्रित करण्याचे बाकी राहिलेले स्थायीकरण व फौजदारी वाद यांची संख्या	०	०	०	०	०	०	
(ब) वर्षभरात मुद्रणासाठी आलेले	०	०	०	०	१	१	
(अ + ब) एकूण . .	०	०	०	०	१	१	
(क) वर्षभरात छापलेले	०	०	०	०	१	१	
(ड) वर्षअखेरीस छापण्याचे राहिलेले	०	०	०	०	०	०	
(क + ड) एकूण . .	०	०	०	०	१	१	
३. राजपत्र मुद्रण							
वर्षभरात छापलेली पृष्ठ संख्या	साप्ताहिक	०	०	०	१७३६२	१८२३०	१९०९८
	असाधारण	०	०	०	८५	९०	९५
एकूण . .		०	०	०	१७४४७	१८३२०	१९१९३
४. विशेष नमुने							
(अ) वर्षभरात भिन्न तऱ्हेच्या छापलेल्या विशेष नमुन्यांची संख्या	६४०७९०	५७३९६७	६१३१६५	२७	२६	२८	
(ब) वर्षाच्या सुरुवातीला संग्रही असलेली प्रतींची संख्या	१४४७९५१	११४३८८६	१२२५५९२	०	०	०	
(क) वर्षभरात छापलेल्या प्रतींची संख्या	११९००३८	९६५६३१	१०३४९१३	२८४७	२९९०	३१३२	
(ब + क) एकूण . .	२६३७९८९	२१०९५१७	२२६०५०५	२८४७	२९९०	३१३२	
(ड) वर्षभरात पुरविण्यात आलेल्या प्रतींची संख्या	११९००३८	९६५६३१	२०३५०७६	२८४७	२९९०	३१३२	
(इ) वर्षअखेर संग्रही असलेल्या प्रतींची संख्या	१४४७९५१	११४३८८६	२२५४२९	०	०	०	
(ड + इ) एकूण . .	२६३७९८९	२१०९५१७	२२६०५०५	२८४७	२९९०	३१३२	
५. सामान्य नमुने							
(अ) वर्षभरात छापलेल्या सामान्य नमुन्यांची संख्या	२५१	२३५	२५२	५५८	५८६	६१४	
(ब) वर्षभरात छापलेल्या सामान्य नमुन्यांच्या प्रतींची संख्या	२३४७९१००	१९४०४०००	२०७९००००	५०९६०	५३५०८	५६०५६	
(अ + ब) एकूण . .	२३४७९३५१	१९४०४२३५	२०७९०२५२	५१५१८	५४०९४	५६६७०	
६. वादविवाद पृष्ठे							
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला छापण्याच्या शिल्लक असलेल्या वादविवादांची पृष्ठ संख्या	०	०	०	५५४५	०	०	
(ब) वर्षभरात छापण्याकरिता आलेल्या वादविवादांची पृष्ठसंख्या	०	०	०	१८६०	५०४७	६०००	
(अ + ब) एकूण . .	०	०	०	७४०५	५०४७	६०००	
(क) वर्षभरात छापलेल्या वादविवादांच्या प्रतींची संख्या	०	०	०	७४०५	५०४७	६०००	
(ड) वर्षअखेरीस छापण्याच्या राहिलेल्या वादविवादांच्या प्रतींची संख्या	०	०	०	०	०	०	
(क + ड) एकूण . .	०	०	०	७४०५	५०४७	६०००	

शासकीय फाटोझिको मुद्रणालय, पुणे			शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर		
२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष) (२०)	२०२५-२०२६ (संभाव्य) (२१)	२०२६-२०२७ (अंदाजे) (२२)	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष) (२३)	२०२५-२०२६ (संभाव्य) (२४)	२०२६-२०२७ (अंदाजे) (२५)
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
१३८३	१३८३	१३६२	०	०	०
०	२०	२०	०	०	०
१३८३	१४०३	१३८२	०	०	०
०	४१	८०	०	०	०
१३८३	१३६२	१३०२	०	०	०
१३८३	१४०३	१३८२	०	०	०

(१)	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर			शासकीय मुद्रणालय, नागपूर		
	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष) (२)	२०२५-२०२६ (संभाव्य) (३)	२०२६-२०२७ (अंदाजे) (४)	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष) (५)	२०२५-२०२६ (संभाव्य) (६)	२०२६-२०२७ (अंदाजे) (७)
१. अपिले व न्यायनिर्णय						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला मुद्रित करण्याची बाकी ... राहिलेली अपिले व न्यायनिर्णय यांची संख्या	०	१२००	१२००	०	०	०
(ब) वर्षभरात मुद्रणासाठी आलेली अपिले ...	०	०	०	३	३	४
(अ + ब) एकूण ...	०	१२००	१२००	३	३	४
(क) वर्षभरात छापलेली अपिले ...	०	०	०	३	३	४
(ड) वर्षाच्या अखेरीस छापवयाची शिल्लक ... राहिलेली	०	०	०	०	०	०
(क + ड) एकूण . .	०	०	०	३	३	४
२. स्थायीकरण व फौजदारीबाबत						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला मुद्रित करण्याची बाकी ... राहिलेले स्थायीकरण व फौजदारी वाद यांची संख्या	०	०	०	०	०	०
(ब) वर्षभरात मुद्रणासाठी आलेले स्थायीकरण व ... फौजदारी वाद यांची संख्या	६	९	९	०	०	०
(अ + ब) एकूण ...	६	९	९	०	०	०
(क) वर्षभरात छापलेले स्थायीकरण व फौजदारी ... वाद यांची संख्या	२	२	२	०	०	०
(ड) वर्षअखेरीस छापण्याची राहिलेली ... स्थायीकरण व फौजदारी वाद यांची संख्या	१	१	१	०	०	०
(क + ड) एकूण . .	३	३	३	०	०	०
३. राजपत्र मुद्रण						
वर्षात छापलेल्या राजपत्राची पृष्ठ संख्या ... (ऑनलाईन)	२०४५	३५००	३५००	७००३	७७००	८९००
असाधारण राजपत्र ...	१२५	१५००	१५००	४६५	४९५	५४५
(साप्ताहिक) असाधारण पोलीस राजपत्र	१५५३	१५००	१५००	०	०	०
नाव, धर्म, जन्म तारखेत बदल राजपत्र	३७००	४०७०	४०७०	५५८७	५९००	६३००
एकूण . .	७४२३	१०५७०	१०५७०	१३०५५	१४०९५	१५७४५
४. विशेष नमुने						
(अ) वर्षभरात भिन्न तहेच्या छापलेल्या विशेष ... नमुन्यांची संख्या	४३	०	०	१६८	१७५	१८५
(ब) वर्षाच्या सुरुवातीला संग्रही असलेल्या प्रतींची ... संख्या	०	०	०	०	०	०
(क) वर्षभरात छापलेल्या प्रतींची संख्या . .	४,४५०,०००	४,६००,०००	४,६००,०००	१६५०००००	१८५०००००	२२५०००००
(ब + क) एकूण . .	४,४५०,०००	४,६००,०००	४,६००,०००	१६५०००००	१८५०००००	२२५०००००
(ड) वर्षभरात पुरविण्यात आलेल्या विशेष प्रतींची ... संख्या	४,००१,०००	३,४००,०००	३,४००,०००	१६५०००००	१८५०००००	२२५०००००
(इ) वर्षअखेरीस संग्रही असलेल्या विशेष नमुन्यांच्या ... प्रतींची संख्या	०	०	०	०	०	०
(ड + इ) एकूण . .	४००१०००	३४०००००	३४०००००	१६५०००००	१८५०००००	२२५०००००

शासकीय मुद्रणालय, वाई			मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर		
२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष) (८)	२०२५-२०२६ (संभाव्य) (९)	२०२६-२०२७ (अंदाजे) (१०)	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष) (११)	२०२५-२०२६ (संभाव्य) (१२)	२०२६-२०२७ (अंदाजे) (१३)
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	१३९	१६०	१८०
०	०	०	०	०	०
०	०	०	७५४५४८०	८५०००००	९५०००००
०	०	०	७५४५४८०	८५०००००	९५०००००
०	०	०	७५४५४८०	८५०००००	९५०००००
०	०	०
०	०	०	७५४५४८०	८५०००००	९५०००००

(१)	शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर			शासकीय मुद्रणालय, नागपूर		
	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष) (१४)	२०२५-२०२६ (संभाव्य) (१५)	२०२६-२०२७ (अंदाजे) (१६)	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष) (१७)	२०२५-२०२६ (संभाव्य) (१८)	२०२६-२०२७ (अंदाजे) (१९)
५. सामान्य नमुने						
(अ) वर्षभरात छापलेल्या सामान्य नमुन्यांची संख्या	५,८००,०००	६,५००,०००	६,५००,०००	२५०८	२८००	३१००
(ब) वर्षभरात छापलेल्या सामान्य नमुन्यांची प्रतींची संख्या . .	०	०	०	३८९६००००	३९५०००००	४१००००००
(अ + ब) एकूण . .	५८०००००	६५०००००	६५,००,०००	३८९६२५०८	३९५०२८००	४१००३१००
६. वादविवाद पृष्ठे						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला छापवयाच्या शिल्लक असलेल्या वादविवादांची पृष्ठ संख्या . .	०	०	०	०	०	०
(ब) वर्षभरात छापण्याकरिता आलेल्या वादविवादांची पृष्ठ संख्या . .	२५००	३०००	३०००	०	०	०
(अ + ब) एकूण . .	२५००	३०००	३०००	०	०	०
(क) वर्षभरात छापलेल्या वादविवादांची पृष्ठ संख्या	०	०	०	०	०	०
(ड) वर्षअखेरीस छापवयाच्या राहिलेल्या वादविवादांची पृष्ठ संख्या . .	२५००	३०००	३०००	०	०	०
(क + ड) एकूण . .	२५००	३०००	३०००
७. केसबोर्ड व फाईल कव्हर्स
(१) वर्षभरात मुद्रणालयात तयार केलेल्या फाईल कव्हर्सची संख्या . .	०	०	०	२८५०००	३०५०००	३१५०००
(२) मुद्रणालयात तयार केलेल्या भिन्न तहेच्या लिफाफ्यांची संख्या	०	०	०	०	०	०
(३) मुद्रित केलेल्या प्रमाण नमुन्यांची संख्या . .	०	०	०	०	०	०
(४) मुद्रित केलेल्या प्रमाण नमुन्यांच्या प्रतींची संख्या	०	०	०	०	०	०
एकूण . .	०	०	०	२८५०००	३०५०००	३१५०००
८. गावांचे नकाशे						
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला छापवयाचे राहिलेले गावांचे नकाशे . .	०	०	०	२२८२	२४९०	२५१०
(ब) वर्षभरात छापण्यासाठी आलेल्या गावांचे नकाशे . .	०	०	०	६७०	७१०	७५०
(अ + ब) एकूण . .	०	०	०	२९५२	३२००	३२६०
(क) वर्षभरात छापलेले गावांचे नकाशे . .	०	०	०	०	३५०	४५०
(ड) वर्षअखेरीस छापवयाचे शिल्लक राहिलेले गावांचे नकाशे . .	०	०	०	२९५२	३५५०	३७१०
(क + ड) एकूण . .	०	०	०	२९५२	३९००	४१६०

शासकीय मुद्रणविषयक जमा रकमा

(रुपये हजारांत)

	प्रत्यक्ष रकमा २०२४-२०२५ (१)	अर्थसंकल्प २०२५-२०२६ (२)	सुधारित अंदाजे २०२५-२०२६ (३)	अर्थसंकल्प २०२६-२०२७ (४)
(अ) इतर मुद्रणालय जमा-				
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	११७४७९	२९२१२३	२९२१२३	३२१३३५
येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	५६००	१२०००	३०३००	१५२००
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	२०,००१	५४,४६४	५७११८७	४१९१९
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	१८२८२	२००००	२००००	२५०००
शासकीय मुद्रणालय, नागपूर	४३७८९	१५०००	१५०००	१६१०००
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	१३४३	१५०००	१५०००	६६०४
शासकीय मुद्रणालय, छ. संभाजीनगर	६५००	६५००	४५००	५०००
शासकीय मुद्रणालय, वाई	१४८४	३५००	३५००	३५००
एकूण - (अ) ..	२१४४७८	४१८५८७	४३७६१०	५७९५५८
(ब) इतर जमा रकमा :				
(१) अतिप्रदानाची वसुली	१३००	१२८७	१३७३	१५३७
(२) दंड	०	७०	७०	८०
(३) (पुस्तक आगार व मुद्रणालय यांच्याकडील) संकीर्ण जमा रक्कम	७५२६९	८२८८५	८२८८५	९०९४४
(४) रद्दी कागदांची विक्री	३३०३	१४०७९	१४०१५	१४३१९
(५) रजा वेतन	०	०	०	०
(६) इतर बाबी	५८	६०	६०	७०
एकूण - (ब) ..	७९९३०	९८३८१	९८४०३	१०६९५०

शासकीय प्रकाशने

(एक) प्रास्ताविक

शासकीय प्रकाशनांचे वितरण व विक्री करण्यासाठी शासकीय ग्रंथभांडारे एकूण ५ असून ती मुंबई, पुणे, नागपूर, औरंगाबाद व कोल्हापूर येथे आहेत. याशिवाय अधिकृत विक्रेत्यांकडूनही महाराष्ट्र शासनाच्या प्रकाशनांची विक्री होते. महत्त्वाच्या धार्मिक सणानिमित्त व यात्रेनिमित्त विक्रीची व्यवस्था करण्यात येते. शासकीय प्रकाशनांचा जास्तीत जास्त खप व्हावा या हेतूने वृत्तपत्रात जाहिरात दिल्या जातात.

शासकीय प्रकाशनांचा साठा, वितरण व विक्री व्यवस्थेसाठी एक स्वतंत्र शाखा स्थापन केली असून तिची महत्त्वाची कार्ये पुढीलप्रमाणे :-

- (१) विक्रीकरिता मुद्रणादेश निश्चित करणे.
- (२) प्रकाशनांचा संग्रह, वितरण व विक्री.
- (३) जाहिरातीद्वारा उत्तरित विक्री व राष्ट्रीय ग्रंथ मेळा, मुद्रण परिषद वगैरे ठिकाणी भरविल्या जाणाऱ्या प्रदर्शनांत भाग घेणे.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

तक्ता १

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२४-२०२५		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२५-२०२६		सुधारलेले अंदाज, २०२५-२०२६		अर्थसंकल्प, २०२६-२०२७	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत
अ. कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण-								
(१) शासकीय ग्रंथागार, मुंबई ..	१२०४६	१२०४६	१६२९९	१६२९९	१३७०५	१३७०५	१५४६१	१५४६१
(२) शासकीय ग्रंथागार, नागपूर ..	७७७७	७७७७	९६९७	९६९७	९१८४	९१८४	९७१८	९७१८
(३) शासकीय ग्रंथागार, छ. संभाजीनगर ..	३३११	३३११	४०३९	४०३९	३८२०	३८२०	३५०६	३५०६
(४) शासकीय ग्रंथागार, पुणे ..	२७८८८	२७८८८	३६४३९	३६४३९	३३१०६	३३१०६	३५२०५	३५२०५
एकूण-(अ) स्थूल ..	५१०२२	५१०२२	६६४७४	६६४७४	५९८१५	५९८१५	६३८९०	६३८९०
वजा (-) वसुली ..								
एकूण-(अ) निव्वळ ..	५१०२२	५१०२२	६६४७४	६६४७४	५९८१५	५९८१५	६३८९०	६३८९०
ब. उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण-								
(१) शासकीय ग्रंथागार, मुंबई ..								
वेतन ..	११९६४	११९६४	१६१०६	१६१०६	१३५४२	१३५४२	१५२६८	१५२६८
इतर खर्चाच्या बाबी ..	८२	८२	१९३	१९३	१६३	१६३	१९३	१९३
एकूण-(१) स्थूल ..	१२०४६	१२०४६	१६२९९	१६२९९	१३७०५	१३७०५	१५४६१	१५४६१
वजा (-) वसुली ..								
एकूण-(१) निव्वळ ..	१२०४६	१२०४६	१६२९९	१६२९९	१३७०५	१३७०५	१५४६१	१५४६१
(२) शासकीय ग्रंथागार, नागपूर ..								
वेतन ..	७६७२	७६७२	९५२२	९५२२	९०४६	९०४६	९५४३	९५४३
इतर खर्चाच्या बाबी ..	१०५	१०५	१७५	१७५	१३८	१३८	१७५	१७५
एकूण-(२) स्थूल ..	७७७७	७७७७	९६९७	९६९७	९१८४	९१८४	९७१८	९७१८
वजा (-) वसुली ..								
एकूण-(२) निव्वळ ..	७७७७	७७७७	९६९७	९६९७	९१८४	९१८४	९७१८	९७१८

तक्ता १ - समाप्त

(रुपये हजारोंत)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२४-२०२५			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२५-२०२६			सुधारलले अंदाज, २०२५-२०२६			अर्थसंकल्प, २०२६-२०२७		
	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण
(३) शासकीय ग्रंथागार, छत्रपती संभाजीनगर
वेतन	३२५६		३२५६	३९४३		३९४३	३७४६		३७४६	३४०९		३४०९
इतर खर्चाच्या बाबी	५५		५५	९६		९६	७४		७४	९७		९७
एकूण-(३) स्थूल ..	३३११		३३११	४०३९		४०३९	३८२०		३८२०	३५०६		३५०६
वजा (-) वसुली ..												
एकूण-(३) निव्वळ ..	३३११		३३११	४०३९		४०३९	३८२०		३८२०	३५०६		३५०६
(४) शासकीय ग्रंथागार, पुणे												
वेतन	४६७४		४६७४	६३०४		६३०४	६३०४		६३०४	६४२०		६४२०
इतर खर्चाच्या बाबी	८०		८०	१००		१००	९३		९३	१००		१००
एकूण-(४) स्थूल ..	४७५४		४७५४	६४०४		६४०४	६३९७		६३९७	६५२०		६५२०
वजा (-) वसुली ..												
एकूण-(४) निव्वळ ..	४७५४		४७५४	६४०४		६४०४	६३९७		६३९७	६५२०		६५२०
क. वित्तव्यवस्थेची साधने-												
मागणी क्र. प्रधान शीर्ष												
के-३ २०५८ ..												
एकूण-(१) स्थूल ..	२७८८८		२७८८८	३६४३९		३६४३९	३३१०६		३३१०६	३५२०५		३५२०५
वजा (-) वसुली ..												

(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा

(अ) शासकीय ग्रंथागारातील प्रकाशनांची विक्री

खालील तक्त्यात शासकीय प्रकाशनांचा विनामुल्य पुरवठा व विक्री ह्यासंबंधी माहिती दिली :-

तक्ता २

प्रकाशनांच्या विक्रीसंबंधीचा तपशील

(संख्या आणि रुपये हजारोंत)

	मुंबई			पुणे			नागपूर			छ. संभाजी नगर			कोल्हापूर		
	२०२४-२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२६ (संभाव्य)	२०२६-२७ (अंदाजे)	२०२४-२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२६ (संभाव्य)	२०२६-२७ (अंदाजे)	२०२४-२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२६ (संभाव्य)	२०२६-२७ (अंदाजे)	२०२४-२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२६ (संभाव्य)	२०२६-२७ (अंदाजे)	२०२४-२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२६ (संभाव्य)	२०२६-२७ (अंदाजे)
१. वर्षाच्या सुरुवातीला प्रकाशनांच्या प्रतींची एकूण संख्या-															
संख्या	७११	७२७	७४५	३४५	३४४	३४८	६९२	६९४	६९६	५६३	५७५	५७५	३८०	३६८	३५५
मूल्य रुपये	४९०८९	५०१९४	५१४३७	१२१८७	१९६२१	२३००६	५२६१८	५३७२६	५४८९०	३०३५	३२६४	३२६४	२३०४५	२३५५३	२४२०७
२. वर्षभरात अधिक आलेली प्रकाशने-															
संख्या	४७	५२	५७	१२२	१४६	१६८	३३	३५	३७	२३	३०	३९	२६	२८	३१
मूल्य रुपये	३२४५	३५९०	३९४९	१०४२५	१२५५९	१४४४२	४२३३	४४४५	४६६७	३४५	३६६	४७६	३३८६	३७२४	४०९६
३. वर्षभरात झालेली विक्री संख्या-															
संख्या	३१	३४	३७	१२३	१४२	१६३	३१	३३	३५	१९	२२	२९	३८	४१	४५
मूल्य रुपये	२१४०	२३४७	२५८१	३७९१	९१७४	१०५५०	३१२५	३२८१	३४४५	२००	२८२	३६७	२८७८	३०७०	३३४५
४. अखेरीची शिल्लक-															
संख्या	७२७	७४५	७६५	३४४	३४८	३५३	६९४	६९६	६९८	५६७	५७५	५८५	३६८	३५५	३४१
मूल्य रुपये	५०१९४	५१४३७	५२८०५	१९६२१	२३००६	२६८९८	५३७२६	५४८९०	५६११२	३१८०	३२६४	३३७३	२३५५३	२४२०७	२४९५८

१२४

तक्ता ३

प्रकाशनांचे वितरण

	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)	२०२५-२०२६ (संभाव्य)	२०२६-२०२७ (अंदाजे)
(१) प्रकाशनाचा विनामूल्य पुरवठा केलेल्या कार्यालयाची संख्या			
मुंबई	०	०	०
नागपूर	०	२	३
छ. संभाजीनगर	०	१	१
एकूण ..	०	३	४
(२) विनामूल्य पुरवठा केलेल्या पुस्तकांची संख्या—			
मुंबई	०	०	०
नागपूर	०	१५	२०
छ. संभाजीनगर	०	२१०	३००
एकूण ..	०	२२५	३२०
(३) विनामूल्य पुरवठा केलेल्या पुस्तकांची किंमत—			
मुंबई	०	०	०
नागपूर	०	५०००	८०००
छ. संभाजीनगर	०	२०१६०	३२२००
एकूण ..	०	२५१६०	४०२००

तक्ता ४

शासकीय ग्रंथागारविषयक जमा रकमा

(रुपये हजारांत)

	प्रत्यक्ष २०२४-२०२५	अर्थसंकल्प २०२५-२०२६	सुधारित अंदाज २०२५-२०२६	अर्थसंकल्प २०२६-२०२७
(१) राजपत्र व इतर प्रकाशने यांची विक्री—				
शासकीय ग्रंथागार, मुंबई ..	२२२३७०	११२१७४	१२३३९१	१३५७३०
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर ..	२८७८	३३००	३३००	३५००
शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे ..	३६८८	४०५७	४०५७	४४६३
शासकीय ग्रंथागार, नागपूर ..	२५८९	२६०२	२७३२	२८१४
शासकीय ग्रंथागार, छ. संभाजीनगर ..	२००५	२६०६	२६०६	२६८४
एकूण—(१) ..	२३३५३०	१२४७३९	१३६०८६	१४९१९१
(२) राजपत्र जाहिरात आकार—				
शासकीय ग्रंथागार, मुंबई ..	८८३५	९७१९	१०६९१	११७६०
शासकीय ग्रंथागार, नागपूर ..	४२४४२	२२२१४	२३३२५	२४४९१
शासकीय ग्रंथागार, पुणे ..	६८६६१	७५५२७	७५५२७	८३०८०
शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर ..	०	०	०	०
शासकीय ग्रंथागार, छ. संभाजीनगर ..	२३०२१	२३७१२	२३७१५	२४४२३
एकूण—(२) ..	१४२९५९	१३११७२	१३३२५८	१४३७५४
एकूण—(१)+(२) ..	३७६४८९	२५५९११	२६९३४४	२९२९४५

(५) इतर मार्गांनी केलेले मुद्रण

(एक) प्रास्ताविक

सर्वसाधारणपणे शासकीय मुद्रणालयांकडून शासन मुद्रणाचे काम केले जाते. तथापि, अपवादात्मक परिस्थितीमध्ये खाजगी मुद्रकांकडून किंवा धर्मादाय संस्थेकडून सुद्धा काम करून घेतले जाते. केस बोर्ड्स, फाईल बोर्ड्स, लिफाफे अशासारखी कामे खा. प्रा. मंडळाद्वारा पुरस्कृत संस्थांकडून प्रदान पद्धतीवर बनवून घेतली जातात. तसेच बहुतांश खाजगी मुद्रणालयांकडून मतदारांची यादी छापून घेतली जाते.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

तक्ता १

(रुपये हजारोंत)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०१४-२०२५			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२५-२०२६			सुधारलेले अंदाज, २०२५-२०२६			अर्थसंकल्प अंदाज, २०२६-२०२७		
	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण
अ. कार्यक्रमनिहाय वर्गीकरण—												
(१) शासकीय मुद्रणालय, मुंबई ..	०		०	०		०	०		०	०		०
(२) शासकीय मुद्रणालय, नागपूर ..	०		०	३०		३०	३०		३०	३०		३०
(३) मध्यवर्ती कार्यागृह मुद्रणालय, नागपूर ..	०		०	०		०	०		०	०		०
(४) येरवडा कार्यागृह मुद्रणालय, पुणे ..	३९९८		३९९८	५०००		५०००	३५००		३५००	५०००		५०००
एकूण—(अ) स्थूल ..	३९९८		३९९८	५०३०		५०३०	३५३०		३५३०	५०३०		५०३०
वजा (-) वसुली ..												
एकूण—(अ) निव्वळ ..	३९९८		३९९८	५०३०		५०३०	३५३०		३५३०	५०३०		५०३०
ब. उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण—												
(१) शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई ..												
इतर खर्च (खाजगी मुद्रणालयांकडून छपाई करून घेण्याचा खर्च) ..	०		०	०		०	०		०	०		०
एकूण—(१) स्थूल ..	०		०	०		०	०		०	०		०
वजा (-) वसुली ..												
एकूण—(१) निव्वळ ..	०		०	०		०	०		०	०		०
(२) शासकीय मुद्रणालय, नागपूर ..												
इतर खर्च (खाजगी मुद्रणालयांकडून छपाई करून घेण्याचा खर्च) ..	०		०	३०		३०	३०		३०	३०		३०
एकूण—(२) स्थूल ..	०		०	३०		३०	३०		३०	३०		३०
वजा (-) वसुली ..												
एकूण—(२) निव्वळ ..	०		०	३०		३०	३०		३०	३०		३०

तक्ता १—समाप्त

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा २०२४-२०२५		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२५-२०२६		सुधारलेले अंदाज, २०२५-२०२६		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२६-२०२७	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत
(३) मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	०		०	०	०	०	०	०
इतर खर्च (खाजगी मुद्रणालयांकडून छापाई करून घेण्याचा खर्च)								
एकूण—(३) स्थूल	०		०	०	०	०	०	०
वजा (-) वसुली								
एकूण—(३) निव्वळ	०		०	०	०	०	०	०
(४) येवढा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	३९९८		३९९८	५०००	५०००	३५००	५०००	५०००
इतर खर्च (धर्मादाय संस्थांकडून केस बोर्ड व फाईल बोर्ड उत्पादन करून घेण्याचा खर्च)								
एकूण—(४) स्थूल	३९९८		३९९८	५०००	५०००	३५००	५०००	५०००
वजा (-) वसुली								
एकूण—(४) निव्वळ	३९९८		३९९८	५०००	५०००	३५००	५०००	५०००
क. वित्त व्यवस्थेची साधने								
मागणी क्र. प्रधान शीर्ष								
के-३ २०५८	३९९८		३९९८	५०००	५०००	३५००	५०००	५०००
वजा (-) वसुली								

२२
८१

(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण—

तक्ता २

इतर मार्गांनी कामे उत्पादित करून घेतल्याचा आढावा

तपशील	प्रत्यक्ष-२०२४-२०२५		संभाव्य-२०२५-२०२६		अंदाजे-२०२६-२०२७	
	संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य	संख्या	मूल्य
मुद्रणालय						
१ लिफाफे	४०००००	०	६०००००	०	८०००००	०
मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर						
एकूण ..	४०००००	०	६०००००	०	८०००००	०

(रुपये हजारान्त)

तक्ता १

तक्ता १ — चालू

(रुपये हजारत)

प्रत्यक्ष रकमा, २०२४-२०२५	अर्थसंकल्प अंदाज, २०२५-२०२६		सुधारलेले अंदाज, २०२५-२०२६		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२६-२०२७	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत
१२३	१२३	२२०	२२०	२०९	२०९	२४४
०	०	१	१	१	१	१
१२३	१२३	२२१	२२१	२१०	२१०	२४५
०	०	०	०	०	०	०
१२३	१२३	२२१	२२१	२१०	२१०	२४५
०	०	११०	११०	१०५	१०५	११०
०	०	३००१	३००१	३००१	३००१	३००१
७१७	७१७	३१११	३१११	३१०६	३१०६	३१११
७१७	७१७	३१११	३१११	३१०६	३१०६	३१११
०	०	१७	१७	१२	१२	१०३
०	०	२४११	२४११	२४११	२४११	२४१०
०	०	२५०८	२५०८	२५०३	२५०३	२५१३
०	०	२५०८	२५०८	२५०३	२५०३	२५१३
०	०	१७	१७	१२	१२	११
१७२७	१७२७	५११७	५११७	५११७	५११७	६०६
१७२७	१७२७	५२२४	५२२४	५२०९	५२०९	६१७
१७२७	१७२७	५२२४	५२२४	५२०९	५२०९	६१७
०	०	१	१	१	१	१
०	०	६६१	६६१	६६१	६६१	६६१
०	०	६६२	६६२	६६२	६६२	६६२
०	०	६६२	६६२	६६२	६६२	६६२
०	०	६६२	६६२	६६२	६६२	६६२
०	०	६६२	६६२	६६२	६६२	६६२
०	०	६६२	६६२	६६२	६६२	६६२

तक्ता १ — समाप्त

(रुपये हजारांत)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा, २०२४-२०२५		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२५-२०२६		सुधारलेले अंदाज, २०२५-२०२६		अर्थसंकल्प अंदाज, २०२६-२०२७	
	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत	योजनेतर	योजनांतर्गत
(६) शासकीय मुद्रणालय, छत्रपती संभाजीनगर— वेतन इतर खर्चाच्या बाबी	०	०	८५	८१	८१	८१	९२	९२
एकूण—(६) स्थूल	०	०	१४०१	१४०१	१४०१	१४०१	५०१	५०१
वजा-वसुली	०	०	१४८६	१४८२	१४८२	१४८२	५९३	५९३
एकूण—(६) निव्वळ	०	०	१४८६	१४८२	१४८२	१४८२	५९३	५९३
(७) मध्यवर्ती कारागृह नागपूर— वेतन इतर खर्चाच्या बाबी	०	०	०	०	०	०	०	०
एकूण—(७) स्थूल	०	०	०	०	०	०	०	०
वजा-वसुली	०	०	०	०	०	०	०	०
एकूण—(७) निव्वळ	०	०	०	०	०	०	०	०
क. वित्त व्यवस्थेची साधने— मागणी क्र. प्रधान शीर्ष के-३ २०५८	२५६७	०	१३२०२	१३२०२	१३२०२	१३२०२	७९०१	७९०१
एकूण—(क) स्थूल	२५६७	०	१३२०२	१३२०२	१३२०२	१३२०२	७९०१	७९०१
वजा-वसुली	०	०	०	०	०	०	०	०
एकूण—(क) निव्वळ	२५६७	०	१३२०२	१३२०२	१३२०२	१३२०२	७९०१	७९०१
(१) शिकाऊ उमेदवारांचे शिक्षण	०	०	०	०	०	०	०	०
(२) कामगारांना नुकसान भरपाई	०	०	०	०	०	०	०	०
(३) विधिविषयक शुल्क	०	०	१००	७०	१००	७०	१००	१००
(४) तुरुंग विभागाला वैद्यकीय खर्च	०	०	२७०	२५७	२५७	२५७	२७०	२७०
एकूण—इतर खर्च	०	०	२५	२५	२५	२५	२५	२५
वजा-वसुली	०	०	०	०	०	०	०	०
एकूण—(क) निव्वळ	२५६७	०	१३२०२	१३२०२	१३२०२	१३२०२	७९०१	७९०१
दत्तमत	०	०	२९५	२७५	२९५	२७५	२९५	२९५
भारित	०	०	१००	७०	१००	७०	१००	१००
दत्तमत	०	०	०	०	०	०	०	०
भारित	०	०	०	०	०	०	०	०
दत्तमत	०	०	१३४९७	१३४९७	१३४९७	१३४९७	८१९६	८१९६

(तीन) कार्यभाराचा गोषवारा

निरनिराळ्या शासकीय मुद्रणालयांतील शिकाऊ उमेदवारांना सेवा प्रवेश, तसेच भविष्यकाळातील अंदाजे सेवा प्रवेश ह्यासंबंधी माहिती खालील तक्त्यात दिली आहे :—

तक्ता २

	मुद्रणालयाचे नाव	(प्रत्यक्ष) २०२४-२०२५	(संभाव्य) २०२५-२६	(अंदाजे) २०२६-२७
(१)	वर्षाच्या सुरुवातीला शिकाऊ उमेदवारांची संख्या—			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	७	८	२७
	शासकीय मुद्रणालय व ग्रंथागार, नागपूर	०	३१	३१
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	०	०	०
	शासकीय मुद्रणालय व लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर	०	२२	२२
	एकूण ..	७	६१	८०
(२)	वर्षभरात शिकाऊ उमेदवारांना सेवाप्रवेश			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	८	१९	२७
	शासकीय मुद्रणालय व ग्रंथागार, नागपूर	०	३१	३१
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	०	०	०
	शासकीय मुद्रणालय व लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर	०	२२	२२
	एकूण ..	८	७२	८०
(३)	शिकाऊ उमेदवारी पूर्ण करणाऱ्यांची संख्या			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	७	८	८
	शासकीय मुद्रणालय व ग्रंथागार, नागपूर	०	०	०
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	०	०	०
	शासकीय मुद्रणालय व लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर	०	२२	२२
	एकूण ..	७	३०	३०
(४)	वर्षअखेरीस उमेदवारांची संख्या			
	शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	७	१९	२७
	शासकीय मुद्रणालय व ग्रंथागार, नागपूर	०	३१	३१
	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	०	१६	१६
	शासकीय मुद्रणालय व लेखनसामग्री भांडार, कोल्हापूर	०	२२	२२
	एकूण ..	७	८८	९६
	वरीलपैकी मागासवर्गीय जातीपैकी उमेदवारांची संख्या खालीलप्रमाणे			
	अनुसूचित जाती	१	१२	१२
	अनुसूचित जमाती	१	६	६
	भटक्या व विमुक्त जाती	०	५	५
	इतर मागासवर्गीय जमातीतील उमेदवार	०	१४	१४
	विशेष मागास प्रवर्ग	०	२	२
	खुला	५	५७	५७
	एकूण ..	७	९६	९६

संघटनीय तक्ता व कर्मचारीविषयक गोषवारा (७)

संघटनीय तक्ता
मुद्रण आणि लेखनसामग्री विभाग

संचालक

उपसंचालक

शासकीय मुद्रणालये-८

शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई	शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे	शासकीय मुद्रणालय आणि ग्रंथागार, नागपूर	शेरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे	शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर	मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर	शासकीय मुद्रणालय, छत्रपती संभाजीनगर	शासकीय मुद्रणालय, शासकीय मुद्रणालय, वाई
-----------------------------------	----------------------------------	--	--------------------------------	-----------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	---

शासकीय लेखनसामग्री भांडारे-५

मुंबई	पुणे	नागपूर	कोल्हापूर	छत्रपती संभाजीनगर
-------	------	--------	-----------	-------------------

शासकीय ग्रंथागारे-५

चर्नी रोड, मुंबई	पुणे	नागपूर	कोल्हापूर	छत्रपती संभाजीनगर
------------------	------	--------	-----------	-------------------

शासकीय टंकलेखन कर्मशाळा-७

मुंबई	पुणे	नाशिक	नागपूर	अकोला	कोल्हापूर	छत्रपती संभाजीनगर
-------	------	-------	--------	-------	-----------	-------------------

मुद्रण आणि लेखनसामग्री विभाग

संचालक

उप संचालक

लेखनसामग्री भांडार	लेखा	परिव्यय लेखा	ग्रंथागार	परिरक्षण (यंत्रसामग्री व साधनसामग्री)	परिरक्षण (टंकलेखनयंत्र)	प्रशिक्षण योजना	कला विभाग
सहायक संचालक	लेखा अधिकारी	परिव्यय लेखा अधिकारी	सहायक व्यवस्थापक	यंत्र अभियंता	यंत्र अभियंता	अंतर्गत प्रशिक्षण अधिकारी	कला अधिकारी

(टंकलेखन कर्मशाळा)

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	संचालनालय	व्यवस्थापक							
		शा.म.मु. मुंबई	शा.मु. नागपूर	येरवडा का. पुणे	शा. फो. मु. पुणे	शा.मु. कोल्हापूर	शा.मु. छ.संभाजीनगर	म.का.मु. नागपूर	शा.मु. वाई
राजपत्रित अधिकारी (वर्ग १ व २)									
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)									
१	संचालक एस-२७ : ११८५००-२१४१००	१	०	०	०	०	०	०	०
२	उप संचालक एस-२५ : ७८८००-२०९२००	१	०	०	०	०	०	०	०
३	व्यवस्थापक (मोटी) मुद्रणालय एस-२३ : ६७७००-२०८७००	०	१	१	१	१	०	०	०
४	वैद्यकिय अधिकारी एस-२० : ५६१००-१७७५००	०	१	१	०	०	०	०	०
५	परिव्यय लेखा अधिकारी एस-२० : ५६१००-१७७५००	१	०	०	०	०	०	०	०
६	उप व्यवस्थापक एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	२	०	०	०	०	०	०
७	व्यवस्थापक (लहान मुद्रणालय) एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	१	१	१
८	अंतर्गत प्रशिक्षण अधिकारी एस-१६ : ४४९००-१४२४००	१	०	०	०	०	०	०	०
९	सहायक व्यवस्थापक एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	३	२	१	२	०	०	०
१०	लेखा अधिकारी एस-१६ : ४४९००-१४२४००	१	०	०	०	०	०	०	०
११	आस्थापना अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	१	०	०	०	०	०	०
१२	सहायक व्यवस्थापक (प्रकाशने) एस-१६ : ४४९००-१४२४००	१	०	०	०	०	०	०	०
१३	कामगार कल्याण अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	१	१	०	१	०	०	०
१४	यंत्र अभियंता (मुद्रणालय/टंक.यंत्र) एस-१५ : ४१८००-१३२३००	२	०	०	०	०	०	०	०
१५	कला कार्याधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	१	०	०	०	०	०	०	०
१६	सहायक संचालक (ले.सा.मुंबई) एस-१५ : ४१८००-१३२३००	१	०	०	०	०	०	०	०
१७	सहा. लेखा अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	१	१	०	०	०	०	०	०
१८	सहा. लेखा परिक्षा अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	२	०	०	०	०	०	०	०
अराजपत्रित वर्ग-३									
१९	लघुलेखक (उच्च श्रेणी) एस-१५ : ४१८००-१३२३००	१	०	०	०	०	०	०	०
२०	प्रतिरुपमुद्रण तंत्रज्ञ एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	२	०	०	१	०	०	०
२१	कनिष्ठ सहायक व्यवस्थापक एस-१५ : ४१८००-१३२३००	२	४	२	२	२	२	१	०
२२	प्रमुख चित्रकार एस-१५ : ४१८००-१३२३००	१	०	०	०	०	०	०	०
२३	अधीक्षक एस-१४ : ३८६००-१२२८००	२	१	१	१	१	०	०	०
२४	लघुलेखक (निम्न श्रेणी) एस-१४ : ३८६००-१२२८००	१	०	०	०	०	०	०	०
२५	प्रमुख लिपिक एस-१३ : ३५४००-११२४००	७	७	२	३	१	२	१	१

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	सहायक संचालक					बुक डेपो			
	मुंबई	नागपूर	छ. संभाजी- नगर	पुणे	कोल्हापूर	मुंबई	नागपूर	छ. संभाजी नगर	पुणे
राजपत्रित अधिकारी (वर्ग १ व २)									
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)									
१ संचालक एस-२७ : ११८५००-२१४१००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२ उप संचालक एस-२५ : ७८८००-२०९२००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३ व्यवस्थापक, मुंबई एस-२३ : ६७७००-२०८७००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४ वैद्यकीय अधिकारी एस-२० : ५६१००-१७७५००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५ परिव्यय लेखा अधिकारी एस-२० : ५६१००-१७७५००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
६ उप व्यवस्थापक एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
७ व्यवस्थापक (लहान मुद्रणालय) एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
८ अंतर्गत प्रशिक्षण अधिकारी एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
९ सहायक व्यवस्थापक एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१० लेखा अधिकारी एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
११ आस्थापना अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१२ सहायक व्यवस्थापक (प्रकाशने) एस-१६ : ४४९००-१४२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१३ कामगार कल्याण अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१४ यंत्र अभियंता (मुद्रणालय) एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१५ कला कार्याधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१६ सहायक संचालक एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	१	१	१	०	०	०	०	०
१७ सहा.लेखा अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१८ सहा.लेखा परिक्षा अधिकारी एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
अराजपत्रित वर्ग-३	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१९ लघुलेखक (उच्च श्रेणी) एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२० प्रतिरूपमुद्रण तंत्रज्ञ एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२१ कनिष्ठ सहायक व्यवस्थापक एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२२ प्रमुख चित्रकार एस-१५ : ४१८००-१३२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२३ अधीक्षक एस-१४ : ३८६००-१२२८००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२४ लघुलेखक (निम्न श्रेणी) एस-१४ : ३८६००-१२२८००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२५ प्रमुख लिपिक एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	१	१	१	०	०	१	०	०

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	संचालनालय	व्यवस्थापक							
		शा.म.मु. मुंबई	शा.मु. नागपूर	वेरवडा का. पुणे	शा. फो. मु. पुणे	शा.मु. कोल्हापूर	शा.मु. छ.संभाजीनगर	म.का.मु. नागपूर	शा.मु. वाई
अराजपत्रित (वर्ग ३)									
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)									
२६ वरीष्ठ चित्रकार एस-१३ : ३५४००-११२४००	२	१	०	०	०	०	०	०	०
२७ परिचारिका एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	१	०	०	०	०	०	०	०
२८ परिरक्षण पर्यवेक्षक एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	१	०	०	०	०
२९ मुद्रण पर्यवेक्षक एस-१३ : ३५४००-११२४००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
३० पर्यवेक्षक जुळणी एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	२	०	०	०	०	०	०	०
३१ पर्यवेक्षक (मुद्रितशोधन) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	२	२	२	०	०	१	०	०
३२ पर्यवेक्षक प्रतिरूप एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	४	२	२	२	०	२	०	०
३३ पर्यवेक्षक प्रक्रिया एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	२	०	१	१	०	०	०	०
३४ पर्यवेक्षक बांधणी एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	६	२	२	२	२	१	१	०
३५ पर्यवेक्षक (नियोजन / मानक) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	२	२	२	१	०	०	१	०
३६ पर्यवेक्षक (प्रशिक्षण) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	२	१	०	१	१	१	०	०
३७ सहा.पर्यवेक्षक लेखपट एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	६	४	२	१	२	१	१	१
३८ पुरुष परिचारक एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	१	०	०	०	०	०	०	०
३९ सुरक्षा अधिकारी एस-१० : २९२००-९२३००	०	२	०	०	०	०	०	०	०
४० सहायक पर्यवेक्षक (जुळणी) एस-१० : २९२००-९२३००	०	२	०	०	०	०	०	०	०
४१ सहायक पर्यवेक्षक (प्रतिरूप) एस-१० : २९२००-९२३००	०	८	२	२	६	१	१	१	१
४२ सहायक पर्यवेक्षक (प्रक्रिया) एस-१० : २९२००-९२३००	०	२	१	२	३	२	२	०	०
४३ सहायक पर्यवेक्षक (बांधणी) एस-१० : २९२००-९२३००	०	१२	१	२	२	२	१	२	१
४४ सहायक पर्यवेक्षक (मानक/नियोजन) एस-१० : २९२००-९२३००	०	८	६	३	२	०	१	०	०
४५ वरीष्ठ मुद्रित शोधक एस-१० : २९२००-९२३००	०	१८	१२	३	०	२	३	१	१
४६ वरीष्ठ आरेखक एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	३	०	१	०	०	०	०
४७ प्रतिरूप यंत्र चालक श्रेणी-१ एस-१० : २९२००-९२३००	०	१६	५	४	५	०	२	१	०
४८ लेखपट यंत्रचालक श्रेणी-१ एस-१० : २९२००-९२३००	०	२६	१४	६	४	४	४	२	१
४९ औषध निर्माता एस-१० : २९२००-९२३००	०	१	२	०	०	०	०	०	०
५० प्रमुख यांत्रिक एस-१० : २९२००-९२३००	०	२	१	१	०	२	०	१	०
५१ तांत्रिक सहायक लेखपट एस-८ : २५५००-८११००	०	४	४	२	२	२	२	०	१
५२ पर्यवेक्षक टंकन एस-८ : २५५००-८११००	२	०	०	०	०	१	०	०	०
५३ विक्रेता एस-८ : २५५००-८११००	३	०	०	०	०	०	०	०	०
५४ लघुटंकलेखक एस-८ : २५५००-८११००	१	१	१	०	१	०	०	०	०
५५ वरीष्ठ लिपिक एस-८ : २५५००-८११००	२२	२६	१२	१८	११	७	५	५	१

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	सहायक संचालक					बुक डेपो			
	मुंबई	नागपूर	छ. संभाजी- नगर	पुणे	कोल्हापूर	मुंबई	नागपूर	छ. संभाजी- नगर	पुणे
अराजपत्रित (वर्ग ३)									
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)									
२६ वरीष्ठ चित्रकार एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२७ परिचारिका एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२८ पर्यवेक्षक (परिक्षण) एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२९ पर्यवेक्षक (मुद्रण) एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३० पर्यवेक्षक (जुळणी) एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३१ पर्यवेक्षक (मुद्रितशोधन) एस -१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३२ पर्यवेक्षक (प्रतिरूप मुद्रण) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३३ पर्यवेक्षक (प्रक्रिया) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३४ पर्यवेक्षक (बांधणी) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३५ पर्यवेक्षक (नियोजन/मानक) एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३६ पर्यवेक्षक प्रशिक्षण निदेशक एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३७ सहा.पर्यवेक्षक लेखपट एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३८ पुरुष परिचारक एस-१३ : ३५४००-११२४००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३९ सुरक्षा अधिकारी एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४० सहायक पर्यवेक्षक (जुळणी) एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४१ सहायक पर्यवेक्षक (प्रतिरूप) एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४२ सहायक पर्यवेक्षक (प्रक्रिया) एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४३ सहायक पर्यवेक्षक (बांधणी) एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४४ सहायक पर्यवेक्षक (मानक/नियोजन) एस -१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४५ वरीष्ठ मुद्रित शोधक एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४६ वरीष्ठ अरेखक एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४७ यंत्र चालक श्रेणी-१ एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४८ लेखपट यंत्रचालक एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४९ औषध निर्माता एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५० प्रमुख यांत्रिक एस-१० : २९२००-९२३००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५१ तांत्रिक सहायक लेखपट एस-८ : २५५००-८११००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५२ पर्यवेक्षक टंकन एस-८ : २५५००-८११००	०	१	१	१	०	०	०	०	०
५३ विक्रेता एस-८ : २५५००-८११००	०	०	०	०	०	०	०	१	०
५४ लघुटंकलेखक एस-८ : २५५००-८११००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५५ वरीष्ठ लिपिक एस-८ : २५५००-८११००	०	५	३	२	०	०	१	१	०

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	संचालनालय	व्यवस्थापक							
		शा.म.मु. मुंबई	शा.मु. नागपूर	येरवडा का. पुणे	शा. फो. मु. पुणे	शा.मु. कोल्हापूर	शा.मु. छ.- संभाजीनगर	म.का.मु. नागपूर	शा.मु. वाई
अराजपत्रित (वर्ग ३)									
सुधारित वेतन मॅट्रिक्स (वेतन स्तर)									
५६ कनिष्ठ लेखा परीक्षक एस-८ : २५५००-८११००	२	०	०	०	०	०	०	०	०
५७ वरीष्ठ टंकयांत्रिक एस-८ : २५५००-८११००	१२	०	०	०	०	७	०	०	०
५८ प्रगती तपासणीस लेखनीक एस-६ : १९०००-६३२००	०	०	०	०	०	१	०	०	०
५९ सजावट जुळारी एस-८ : २५५००-८११००	०	१२	०	०	०	०	०	०	०
६० यांत्रिक एस-८ : २५५००-८११००	०	२	१	१	२	०	१	०	०
६१ प्रगती तपासणीस जुळणी एस-८ : २५५००-८११००	०	२	०	०	०	०	०	०	०
६२ मुद्रितशोधक एस-८ : २५५००-८११००	०	५१	२६	१५	४	७	६	४	२
६३ प्रगती तपासणीस प्रतिरूप एस-८ : २५५००-८११००	०	८	०	०	०	१	१	०	१
६४ कनिष्ठ आरेखक एस-८ : २५५००-८११००	०	०	१०	०	११	०	०	०	०
६५ यंत्र चालक प्रतिरूप एस-८ : २५५००-८११००	०	७०	५०	३७	३४	१८	१२	८	७
६६ प्रक्रिया चालक एस-८ : २५५००-८११००	०	११	२	८	३	४	४	२	१
६७ लेखपट यंत्रचालक ग्रेड-२ एस-८ : २५५००-८११००	०	६६	५२	३२	१२	१३	१२	६	५
६८ प्रमुख अस्तरनिकार एस-८ : २५५००-८११००	०	०	०	०	१	०	०	०	०
६९ प्रगती तपासणीस बांधणी एस-८ : २५५००-८११००	०	३६	७	४	११	०	४	५	१
७० वीजतंत्री (तारेतंत्री)/इलक्ट्रिशियन एस-८ : २५५००-८११००	०	०	१	०	१	०	०	०	०
७१ बांधणीकार एस-८ : २५५००-८११००	०	१८३	३७	३२	४१	१२	११	१०	५
७२ सहायक मानक/नियोजन एस-८ : २५५००-८११००	०	२७	१३	३	८	०	३	२	०
७३ वरीष्ठ टंकलेखन यंत्र पर्यवेक्षक एस-८ : २५५००-८११००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
७४ दूरध्वनी चालक एस-७ : २१७००-६९१००	०	२	०	०	०	०	०	०	०
७५ अनुरेखक एस-७ : २१७००-६९१००	०	०	२	०	३	०	०	०	०
७६ वाहन चालक एस-६ : १९९००-६३२००	१	१	१	१	१	०	०	१	०
७७ वरीष्ठ सुतार एस-८ : २५५००-८११००	२	१	२	१	२	१	०	०	०
७८ प्रमुख आवेष्टक एस-६ : १९९००-६३२००	०	१	०	०	०	०	०	०	०
७९ कनिष्ठ टंक यांत्रिक एस-६ : १९९००-६३२००	५	०	०	०	०	०	०	०	०
८० लिपिक टंकलेखक एस-६ : १९९००-६३२००	५२	७६	४०	४९	३२	१६	१०	१६	५
८१ वितरण तपासणीस एस-६ : १९९००-६३२००	३	०	०	०	०	१	०	०	०
८२ जावक लिपिक सहायक एस-६ : १९९००-६३२००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
८३ प्रमुख काढारी एस-६ : १९९००-६३२००	०	०	०	१	०	०	०	१	०
८४ प्रमुख गणक एस-६ : १९९००-६३२००	०	०	०	०	१	०	०	०	०
८५ परिचर प्रतिरूप एस-६ : १९९००-६३२००	०	१२१	५१	५०	४५	८	१८	१४	७

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	संचालनालय	व्यवस्थापक							
		शा.म.मु. मुंबई	शा.मु. नागपूर	येरवडा का. पुणे	शा.फो. मु. पुणे	शा.मु. कोल्हापूर	शा.मु. छ.संभाजीनगर	म.का.मु. नागपूर	शा.मु. वाई
अराजपत्रित (वर्ग ३)									
सुधारित वेतन मॅट्रीक्स (वेतन स्तर)									
८६ प्रक्रिया सहाय्यक एस -६ : १९९००-६३२००	०	१३	८	१७	२२	८	४	२	२
८७ अस्तरणिकार एस -६ : १९९००-६३२००	०	०	०	०	६	०	०	०	०
८८ सहायक बांधणीकार एस -६ : १९९००-६३२००	०	१३१	५९	२६	४५	२०	१०	०	६
८९ जुळारी एस -६ : १९९००-६३२००	०	८	०	०	०	०	०	०	०
९० वितरक एस -६ : १९९००-६३२००	०	२	०	०	०	०	०	०	०
९१ सहा. यांत्रिक एस -६ : १९९००-६३२००	०	४	०	२	१	१	१	२	०
९२ मुकादम एस -५ : १८०००-५६९००	१	०	०	०	०	०	०	०	०
९३ गणक एस -५ : १८०००-५६९००	०	०	०	५	३	०	०	४	०
९४ सहाय्यक वीजतंत्री एस -६ : १९९००-६३२००	०	०	१	०	०	०	०	०	०
९५ मूळप्रतवाचक एस -६ : १९९००-६३२००	०	७२	३७	१३	४	९	६	४	३
९६ युफ प्रेसमन एस -६ : १९९००-६३२००	०	०	०	०	०	०	१	०	०
९७ प्रक्रिया सहाय्यकारी एस -६ : १९९००-६३२००	०	०	०	४	०	०	२	०	०
९८ आवेष्टक/काढारी एस -५ : १८०००-५६९००	९	०	१	७	७	०	२	६	०
९९ कनिष्ठ सुतार एस -७ : २१७००-६९१००	०	३	१	०	०	१	१	०	१
१०० जावक एस -५ : १८०००-५६९००	२	०	०	०	०	०	०	०	०
१०१ ब्रणोपचारक एस -५ : १८०००-५६९००	०	३	०	०	०	०	०	०	०
१०२ सुरक्षा रक्षक एस -५ : १८०००-५६९००	०	०	०	१	०	०	०	०	०
१०३ आवेष्टक जावक विभाग एस -५ : १८०००-५६९००	०	११	७	०	०	३	४	०	०
१०४ तपासणीस एस -५ : १८०००-५६९००	७	०	०	०	०	०	०	०	०
१०५ मजदूर मुकादम एस -५ : १८०००-५६९००	०	२	१	०	०	०	०	०	०
१०६ रबरी ठसेकार एस -५ : १८०००-५६९००	०	०	०	०	०	०	०	१	०
१०७ बांधणी सहाय्यकारी एस -५ : १८०००-५६९००	०	९१	३६	२६	४९	१५	११	२६	५
१०८ जावक प्रमुख एस -५ : १८०००-५६९००	०	१	०	०	०	०	०	०	०
१०९ प्रक्रिया सहाय्यकारी एस -४ : १७१००-५४०००	०	६	०	०	३	२	०	०	०
११० दप्तरी एस -३ : १६६००-५२४००	२	३	१	१	१	०	१	०	०
१११ कामकरी एस -३ : १६६००-५२४००	११	०	१०	०	१०	१	०	०	०
११२ पंप परिचर एस -३ : १६६००-५२४००	०	२	०	०	०	०	०	०	०
११३ नाईक एस -३ : १६६००-५२४००	२	१	१	०	१	०	०	०	०
११४ सफाई मुकादम एस -३ : १६६००-५२४००	०	०	१	०	१	०	०	०	०
११५ जमादार एस -३ : १६६००-५२४००	१	२	१	०	२	०	१	०	०

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	संचालनालय	व्यवस्थापक							
		शा.म.मु. मुंबई	शा.मु. नागपूर	येरवडा का. पुणे	शा. फो. मु. पुणे	शा.मु. कोल्हापूर	शा.मु. छ.संभाजीनगर	म.का.मु. नागपूर	शा.मु. वाई
अराजपत्रित (वर्ग ३)									
सुधारित वेतन मॅट्रिक्स (वेतन स्तर)									
११६ सफाईगार एस -१ : १५०००-४७६००	४	१३	९	१	८	३	४	०	२
११७ शिपाई एस -१ : १५०००-४७६००	१६	१५	१०	५	७	४	३	२	२
११८ मेहेतर वेट अँड ड्राय एस -१ : १५०००-४७६००	०	१०	०	०	०	०	०	०	०
११९ स्वच्छक एस -१ : १५०००-४७६००	१	१	१	०	०	०	०	०	०
१२० पहारेकरी एस -१ : १५०००-४७६००	६	१८	८	५	१५	७	८	०	२
१२१ माळी नि सफाईगार एस -१ : १५०००-४७६००	०	१	१	१	०	१	०	०	०
१२२ मजदूर (भंडार) एस १-१६६००-५२४००	६	४२	१९	१६	१	१८	६	०	५
१२३ मजदूर (ग्रंथागार) एस १-१५०००-४७६००	३	०	०	०	०	०	०	०	०
१२४ भाई (वखार) एस -१ : १५०००-४७६००	०	३	०	०	०	०	०	०	०
१२५ कर्मशाळा परिचर एस -१ : १५०००-४७६००	३	०	०	०	०	०	०	०	०
१२६ टंकलेखक यंत्र परिचर एस -१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	१	०	०	०
१२७ सामग्री परिचर एस -१ : १५०००-४७६००	०	०	१	०	०	०	०	०	०
Total/एकूण ..	२१०	१३०९	५९६	४२६	४५४	२१५	१७८	१३६	७१

(७) कर्मचारी विषयक गोषवारा

	सहायक संचालक					बुक डेपो			
	मुंबई	नागपूर	छ. संभाजी- नगर	पुणे	कोल्हापूर	मुंबई	नागपूर	छ. संभाजी- नगर	पुणे
अराजपत्रित (वर्ग ३)									
सुधारित वेतन मॅट्रिक्स (वेतन स्तर)									
११६ सफाईगार एस-१ : १५०००-४७६००	०	१	१	१	०	०	०	०	०
११७ चपराशी एस-१ : १५०००-४७६००	०	२	३	२	०	०	०	१	०
११८ मेहेतर वेट अँड ड्राय एस-१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
११९ स्वच्छक एस-१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१२० पहारेकरी एस-१ : १५०००-४७६००	०	३	३	४	०	०	०	०	०
१२१ माळी एस-१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१२२ मजदूर (भांडार) एस-३ : १६६००-५२४००	०	१	५	४	०	०	०	०	०
१२३ मजदूर (ग्रंथागार) एस १-१५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	१	०
१२४ भाई (वखार) एस-१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१२५ कर्मशाळा परिचर एस-१ : १५०००-४७६००	०	२	१	२	०	०	०	०	०
१२६ टंकलेखक यंत्र परिचर एस-१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१२७ सामग्री परिचर एस-१ : १५०००-४७६००	०	०	०	०	०	०	०	०	०
Total/एकूण . .	०	५२	४५	३३	०	०	१४	६	०

टिप : (१) शासन निर्णय क्रमांक शिमुना २०१३/प्र.क्र. ४/१३/उद्योग-४ मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२ दिनांक ३१ जुलै, २०१३ अन्वये मे. शिवराज फाईन आर्ट लियो वर्क्स नागपूर येथील कर्मचाऱ्यांना शासकीय सेवेत सामावून घेण्यासाठी शासकीय मुद्रणालय व ग्रंथागार, नागपूर यांच्या आस्थापनेवर सद्यस्थितीत कार्यरत कर्मचाऱ्यांकरिता अधिसंख्य २३ पदे निर्माण करण्यात आली आहे.

(२) शासन निर्णय क्रमांक मुलेसा २०२२/प्र.क्र. १६८/उद्योग ४ मंत्रालय मुंबई ४०० ०३२ दिनांक १४ जुलै २०२५ अन्वये अधिसंख्य पदावरील १६ कर्मचारी कार्यरत आहेत.

विदर्भ विकास महामंडळ मर्यादित, नागपूर बाबत माहिती

विषय : कार्यक्रम अंदाजपत्रक सन २०२६-२७ तयार करण्यासाठी माहिती उपलब्ध करणेबाबत.

उपरोक्त विषयाबाबत बाबनिहाय माहिती खालीलप्रमाणे.

१. महामंडळाचे नाव

— विदर्भ विकास महामंडळ मर्यादित, नागपूर

२. स्थापना (संबंधित तरतूद) व वर्ष.

— उद्योगाची प्रोत्साहनात्मक आणि शिस्तबद्ध वाढ करून औद्योगिकरण प्राप्तीसाठी व विदर्भातील आर्थिक समतोल वृद्धी, विकास करण्यासाठी महामंडळ व्यक्तिशः किंवा एकत्रितपणे इतर कंपन्यांसह, संस्थेद्वारे किंवा वैयक्तिक प्रकल्पाद्वारे जवाबदारी स्विकारून उद्योगाची उन्नती करण्याकरिता महाराष्ट्र शासनाद्वारे या महामंडळाची स्थापना कंपनी कायदा १९५६ नुसार ३ डिसेंबर १९७० ला करण्यात आली.

विदर्भ विकास महामंडळ, नागपूर

३. सध्याचे संचालक मंडळ

अ.क्र.	अधिकाऱ्यांचे नाव	पदनाम
१	श्री. एस. एस. मुद्दमवार	उद्योग सहसंचालक, विभागीय कार्यालय, नागपूर
२	श्री. हेमंत के. बदर	महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र, भंडारा.
३	श्री. विकी पु. खिराळे	महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र, गोदिया.

४. सध्याचे भागधारकांची यादी

अ.क्र.	भागधारकाचे नाव	कार्यालयीन पदनाम व कार्यालयाचा पत्ता
१	मा. राज्यपाल	राजभवन, मलबार हिल, मुंबई
२	श्री. लक्ष्मीकांत गो. ढोके	सहसचिव, उ.ऊ. व का.वि. मंत्रालय, मुंबई
३	श्री एस. एस. मुद्दमवार	उद्योग सहसंचालक, विभागीय कार्यालय, नागपूर
४	श्री हेमंत के. बदर	महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र, भंडारा
५	श्री. विकी पु. खिराळे	महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र, गोदिया.

५. उद्दिष्टे :-

- (अ) आर्थिक सर्वेक्षण करणे आणि इतरांनी केलेल्या आर्थिक सर्वेक्षणाचे विश्लेषण करून विकासाच्या योजना तयार करणे.
- (ब) स्थानिक उद्योगजकताची वाढ करणे आणि लघुउद्योग स्थापन करण्याकरिता सर्वतोपरीसहाय्य करणे.
- (क) विदर्भातील नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा उपयोग करण्यासाठी प्रकल्प स्वतः किंवा उद्योजकांच्या सहाय्याने स्थापन करणे.
- (ड) मध्यम व मोठे उद्योग विदर्भातील औद्योगिक विकास केंद्रावर स्थापन करण्याकरिता उद्योजकांना प्रोत्साहित करणे व मदत करणे.

६. आर्थिक तरतूद :

महामंडळाचे अधिकृत सामान्य अंशाचे भांडवल रू. ८,००,००,०००/- असून, निर्गमित, आहुत व पुर्ण दत्त भांडवल रू. ७,१६,८४,०००/- आहे. शासन निर्णय दि. १८-१२-१९९२ नुसार महामंडळ बंद करण्याचा निर्णय महाराष्ट्र शासनाने घेतला आणि तेव्हापासून अंदाजपत्रिकीय तरतूद बंद करण्यात आली आहे.

७. कामकाजासंबंधी माहिती

महामंडळाचे कार्य संक्षेपाने खालीलप्रमाणे होते.

(१) **सुशिक्षित बेरोजगार योजना :-** महामंडळातर्फे सुशिक्षित बेरोजगार प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत १९७२ ते १९९२ पर्यंत अंदाजे २५००० बेरोजगारांना व्यवसाय/उद्योग उभारण्यासाठी बीज भांडवलाद्वारे रू. १५५०/- लक्ष एवढी मदत करण्यात आली. नंतर शासनाचे प्रस्ताव क्र. इपीपी-१०९२/१३१९१/६३५६/उद्योग/१०, दि. ३०-०९-१९९३ द्वारे ही योजना जिल्हा उद्योग केंद्रास हस्तांतरीत करण्यात आली व बीज भांडवलाची फक्त वसुली या महामंडळाकडे ठेवण्यात आली होती. एप्रिल २००७ पासून वसुलीचे काम सुद्धा जिल्हा उद्योग केंद्राकडे वळते करण्यात आले.

(२) **सामुहिक प्रोत्साहन योजना :-** सामुहिक प्रोत्साहन योजना १९७६ ते १९८८ अंतर्गत जवळपास ४००० उद्योग घटकांना रू. ६५७७/- लक्ष एवढी ची मदत करण्यात आली आहे. ही योजना शासन निर्णय क्र. आ.डी.एल.१०९३/ (८०८५)/ उद्योग ८, दि. ७-५-१९९३ अन्वये जिल्हा उद्योग केंद्र व महाराष्ट्र राज्य वित्तीय महामंडळास हस्तांतरीत करण्यात आली.

(३) **गुंतवणूक :-** महामंडळाने आचार्य इलेक्ट्रॉनिक्स लि. नागपूर, चंद्रपूर इन्सुलेटर्स लि. नागपूर, एन.टी. पावर ट्रान्सफॉर्मर्स लि. मुंबई, अखिल भारतीय हातमाग कापड विक्री सहकारी संस्था मर्यादित, मुंबई, महाराष्ट्र राज्य हातमाग सहकारी महासंघ मर्यादित, मुंबई, भंडारा औद्योगिक सहकारी वसाहत मर्यादित, भंडारा, महाराष्ट्र औद्योगिक व तांत्रिक सल्ला संघटना, मुंबई, शुभम पॉलीमर लि. नागपूर, विदर्भ फॉस्फेट अड फर्टिलायझर्स लि. नागपूर इ. च्या खाजगी क्षेत्रातील उद्योग उभारणीकरिता भाग भांडवलात सहभाग घेतला होता.

(४) **लघु उद्योग वसाहत :-** तालुका पातळीवर लघुउद्योगजकांना, विशेषतः सुशिक्षित बेरोजगारांना पायाभूत सुविधा पुरवून उद्योग जगतेस प्रोत्साहन द्यावे अशी ही योजना शासनाने पत्र क्रं. आयईबी/मिनी-आयएनडीएल/७६७, दि. २६-२-१९७६ अन्वये प्रादेशिक विकास महामंडळाने ही योजना पुरस्कृत करावी असे आदेश देण्यात आले होते. त्यानुसार लघु आद्योगिक वसाहती स्थापन करण्याकरिता शासनाकडून जमीन व इतर सुविधा प्राप्त करून अकरा ठिकाणी वसाहती बांधण्यात आल्यात व त्यातील गाळ्यांचे वाटप उद्योजकांना करण्यात आले.

(५) **गालीचा प्रकल्प :-** स्थानिक रोजगारांचा प्रश्न सोडविण्याकरिता हातमागावर उनी गालीचे विणकाम प्रशिक्षण केंद्रांची स्थापना करून १००० मुलामुलींना प्रशिक्षण देण्यात आले.

(६) **किरकोळ वन उत्पादन प्रकल्प :-** विदर्भातील अतिशय दुर्गम व मागासलेल्या मेळघाट विभागात तिखाडी तेल प्रकल्प व गोंद संकलन प्रकल्प राबवून स्थानिक लोकांना रोजगाराची संधी उपलब्ध करून देण्यात आली. अशा प्रकारचे प्रकल्प नंतर महाराष्ट्र आदिवासी विकास महामंडळातर्फे राबविण्यात आल्यामुळे विदर्भ विकास महामंडळाने हे प्रकल्प बंद केले.

(७) **खांडसारी साखर :-** शेतकऱ्यांना उसाचे नगदी पीक घेवून योग्य मोबदला मिळवून देण्यासाठी महामंडळातर्फे खांडसारी साखर प्रकल्प राबविण्यात आले. उसाची लागवड वाढल्यानंतर या भागात साखर कारखान्याची उभारणी झाल्यामुळे हे प्रकल्प बंद करण्यात आले.

(८) **आंतरराज्यीय कोसा प्रकल्प :-** महामंडळाने आंतरराज्यीय कोसा प्रकल्पाअंतर्गत विदर्भातील अतिशय मागासलेल्या भंडारा, चंद्रपूर, आणि गडचिरोली जिल्ह्यात ११०० हेक्टर जागेत अर्जुन वृक्षाची लागवड केली. या प्रकल्पाद्वारे अत्यंत दुर्गम भागातील कोष उत्पादक, कर्ताई कारागीर आणि विणकरांना रोजगार मिळवून दिला. नंतर हा प्रकल्प रेशीम संचालनालय, महाराष्ट्र शासन यांचेकडे दि. १-१२-१९९७ ला वर्ग करण्यात आला.

(९) **कोसा प्रकल्प :-** कोसा रेशीम प्रकल्प हा परंपरागत श्रमीकाभिमुख निसर्गउत्पादीत व मागासवर्गीय जमातीतील बहुसंख्य रेशीम किटक संगोपक व विणकर यांना व्यवसाय पुरवठा करणारा उद्योग असून महामंडळाने २५०० रेशीम किटक संगोपकाच्या सहाय्याने वनातून रेशीम कोष उत्पादन करून विणकर जमातीतील जवळ जवळ १००० कुशल कारागिराकडून सुत, कोसा कापड, साड्या व तयार पोशाख इ. उत्पादन करून महामंडळाद्वारे विक्री करण्यात आली.

(१०) **विदर्भ क्वालिटी सिडस् लिमिटेड :-** महामंडळाच्या विदर्भ क्वालिटी सिडस् लिमिटेड या कंपनीद्वारे शेतकऱ्यांना मुख्यतः ज्युट व सरकीच्या उत्तम प्रतीच्या संकरीत बीजाचा पुरवठा करण्यात येत होता. महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळाची स्थापना झाल्याने या कंपनीचे कार्य त्यांना हस्तांतरीत करण्यात आले.

(११) गोंडवाना पेन्टस् व मिनरल्स लिमिटेड :- महामंडळाची अंगीकृत कंपनी गोंडवाना पेन्टस् व मिनरल्स लिमिटेड द्वारे रंगाचे उत्पादन व खनिजाची भुकटी करणारा जुना पेन्टस् कारखाना कार्यान्वित करण्याकरिता १९७९-८० या वर्षी कारखान्याचे नविनीकरण करण्यात आले परंतु स्पर्धेच्या अनिश्चित स्थितीत हे टिकाव धरू शकले नाही. त्यामुळे येथील कर्मचाऱ्यांना सेवामुक्त करून कंपनीची संपत्ती, मालमत्ता यांची विक्री करण्यात आली.

१२) विदर्भ टॅनरीज लिमिटेड :- महामंडळाची अंगीकृत कंपनी विदर्भ टॅनरीज लिमिटेड या कंपनीद्वारे चंद्रपूर जिल्हातील वरोरा येथे प्रतिदिन ५०० चामडयावर प्रक्रीया करून कमावलेल्या कातडयात रूपांतर करण्याकरिता पूरक कंपनी विदर्भ टॅनरीज लि. या नावाने व शैलीत कातडे कमाविणाऱ्या प्रकल्पाची स्थापना केली होती. परंतु वाईट हवामान व स्थानिक तसेच निर्यातीच्या बाजारातील परिवर्तनामुळे हा उद्योग टिकाव धरू शकला नाही. त्यामुळे येथील कर्मचाऱ्यांना सेवामुक्त करून कंपनीचा संपत्ती व मालमत्ता यांची विक्री करण्यात आली.

१३) शिवराज फाईन आर्ट लिथो वर्क्स :- मे. शिवराज फाईन आर्ट लिथो वर्क्स या घटकाचं सन १९८४ मध्ये शासनाने राष्ट्रीयकरण करून महामंडळाच्या व्यवस्थापना अंतर्गत सुपूर्द करण्यात आला. परंतु पाहीजे असलेली यंत्रसामुग्रीची दुरुस्ती तसेच छपाईसाठी आवश्यक असलेले भरपूर काम मिळत नसल्यामुळे कंपनी आर्थिक दृष्ट्या अडचणीत आली असल्यामुळे याबाबत आर्थिक मदतीसाठी कंपनीचे कार्य दुसऱ्या एजन्सीकडे सुपूर्द करावे अशी शासनाकडे विनंती केली, त्याप्रमाणे शासकीय परिपत्रक डीसीव्ही-१०९४/पीटी /आयएमडी-१९, दि. ३-६-१९९४ अन्वये संबंधीत कंपनीचे व्यवस्थापन संचालक शासकीय मुद्रण व लेखणसामुग्री महाराष्ट्र शासनाकडे सुपूर्द करण्यात आले. महामंडळाने दि. ६-६-१९९४ रोजी कंपनीचा ताबा दिला.

आढावा घेण्याच्या दृष्टीने उपयुक्त अन्य माहिती.

(अ) शासन निर्णय पत्र क्र.शासाउ १०९२/प्र.क्र.३९/९२, साउ, दि.१८-१२-१९९२.

Ref.:— (1) Government Resolution, Finance Department No. PSU-११८६/CR-२४/८६ PSU-१, dated २२-१०-१९८६.

(2) Government Resolution, Finance Department No. PSU-१०८७/CR-१५६/८७ PSU-१, dated ५-५-१९८७.

(ब) महाराष्ट्र राज्य सार्वजनिक उपक्रम पुर्नरचना समितीचा निर्णय संदर्भ क्र २-२००४, दि. १८-८-२००४.

वरील निर्णयानुसार महामंडळातील संपूर्ण कर्मचाऱ्यांना स्वेच्छानिवृत्ती देवून महामंडळ बंद करण्याच्या प्रक्रियेला गती देण्यात आली.

(क) महाराष्ट्र शासनाने विदर्भ विकास महामंडळ बंद करण्याचा निर्णय घेतल्यानुसार येथील सर्व कर्मचाऱ्यांना स्वेच्छानिवृत्ती देण्यात आली असून त्यांना सेवामुक्त करण्यात आले आहे. महामंडळाची उर्वरित कामे कंत्राटी व्यक्तिकडून करून घेण्यात येत आहेत.

(ड) महामंडळाशी संबंधीत असलेल्या ६ न्यायालयीन प्रकरणाचा पाठपुरावा करण्यात येत असून लवकरात लवकर निपटारा करण्याचे प्रयत्न सुरू आहेत.

(इ) महामंडळाच्या अंगीकृत कंपन्या विदर्भ टॅनरीज लिमिटेड, गोंडवाना पेन्टस् व मिनरल्स लिमिटेड व विदर्भ क्वालीटी सिडस् लिमिटेड, लिक्विडेटर द्वारे बंद करण्यात आल्या. विदर्भ विकास महामंडळ कंपनी कायदानुसार बंद करण्याचे प्रयत्न करण्यात येईल.

(एफ) लेखापरिक्षणाबाबतची सद्यःस्थिती

विदर्भ विकास महामंडळाचे आर्थिक लेखे सन २०२२-२३ पर्यंत पूर्ण झाले असून विधानमंडळाला सादर करण्यात आले आहे.

पश्चिम महाराष्ट्र विकास महामंडळ मर्यादित

कुबेरा चेंबर्स, शिवाजीनगर, पुणे- ४११ ००५

कार्य आणि फलश्रुती

(दिनांक ३०.९.२०२५)

१. महामंडळाचे नांव व पत्ता : पश्चिम महाराष्ट्र विकास महामंडळ मर्यादित, पुणे
२ रा मजला, कुबेरा चेंबर्स, डॉ. राजेंद्रप्रसाद पथ, संचेती हॉस्पिटलसमोर,
शिवाजीनगर, पुणे- ४११००५
- महामंडळाचे मुख्यालय : महामंडळाचे मुख्यालय कुबेरा चेंबर्स, संचेती हास्पिटल, शिवाजीनगर, पुणे येथे
असून मुख्यालयाचे एकूण क्षेत्र १२२१.६६ चौ. मी. आहे. तसेच महामंडळाचे
प्रभात रस्ता पुणे येथे प्रभात चेंबर्स या ठिकाणी दोन निवासी सदनिका असून त्याचे
क्षेत्र २०६.२४ चौ. मी. आहे.
२. महामंडळाचे संचालक मंडळ :
- (१) मा. श्री. शुभम गुप्ता - व्यवस्थापकीय संचालक, पमविम, पुणे
- (२) मा. श्री. ए. टी. सासुलकर - संचालक - पमविम, पुणे
उप सचिव, उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- (३) मा. श्री. व्ही. एस. मेंढे - संचालक - पमविम, पुणे
अवर सचिव, उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- (४) मा. श्री. आर. व्ही. राजमाने - संचालक, पमविम पुणे तथा
कक्ष अधिकारी, उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- (५) श्री. शामकांत सुरेश सोनवणे - संचालक, पमविम पुणे तथा
कक्ष अधिकारी, उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, मंत्रालय, मुंबई
३. महामंडळाचे भाग भांडवल : अधिकृत भाग भांडवल रु. : ५००.०० लक्ष
राज्य शासनाच्या मालकीचे भरणा केलेले भाग भांडवल : रु. ३०५.७७ लक्ष
४. आस्थापनेवरील कर्मचारी : महामंडळात एकूण ८ कर्मचारी कार्यरत आहेत.
५. महामंडळाच्या आर्थिक स्थिती : महामंडळाने सन २०२२-२३ पर्यंतचे सर्व लेखे विधीमंडळास सादर केलेले
आहेत. सन २०२३-२४ या आर्थिक वर्षाचे लेखे येणाऱ्या अधिवेशनात सादर
करण्यात येत आहेत.
महामंडळाला सन २०२४-२५ या आर्थिक वर्षामध्ये रु. ९३६.८० लक्ष इतका
नफा झालेला असून सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षामध्ये रु. १७००.०० लक्ष
इतका नफा अपेक्षित आहे.

६. महामंडळाच्या ५ वर्षांच्या आर्थिक स्थितीचा आढावा :

(रुपये लाखांत)

	सन	सन	सन	सन	सन
	२०२१-२२	२०२२-२३	२०२३-२४	२०२४-२५	२०२५-२६ (अपेक्षित)
(१) उत्पन्न :	१६४५.८६	१९१०.८४	२५१९.२४	२५१०.५८	२६५०.०० (अपेक्षित)

(२) खर्च :	७२२.५१	८२१.७५	९९७.२२	१५७३.७८	९५०.०० (अपेक्षित)
ताळेबंदात :	(+) ९२३.३५	१०८९.०९	१५२२.०२	९३६.८०	१७००.०० (अपेक्षित)
वर्ग केलेला नफा					
शासनास दिलेला लाभांश :	६४.६३ लक्ष	७६.२४ लक्ष	७६.१० लक्ष	४६.८४ लक्ष	८५.०० लक्ष (अपेक्षित)

७. महामंडळाने राबविलेल्या योजना व झालेली फलश्रुती

- (अ) सुशिक्षित बेरोजगार योजना : सुशिक्षित बेरोजगार योजनेतर्गत महामंडळाने २०२४-२५ या आर्थिक वर्षात ३१ मार्च २०२५ अखेर रू. १६.०० लक्ष इतकी वसुली केली आहे. सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षात रू. २०.०० लक्ष इतकी वसुली अपेक्षित आहे.
- (ब) सामुहिक प्रोत्साहन योजना : सामुहिक प्रोत्साहन योजनेतर्गत महामंडळाने सन २०२४-२५ या आर्थिक वर्षात ३१ मार्च २०२५ अखेर रू. ४६.८५ लक्ष इतकी वसुली केली आहे. सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षात रू. १००.०० लक्ष इतकी वसुली अपेक्षित आहे.
- (क) प्रस्तावित योजना : सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षात महामंडळ Flatted Factory Complex चा प्रकल्प राबवित असून, यासाठी केंद्र शासनाची MSE-CDP या योजनेअंतर्गत अनुज्ञेय अनुदानाची मागणी महामंडळाने शासनाकडे केली आहे. याव्यतिरिक्त महामंडळाकडून प्रस्तावित MATRIX (Maharashtra Technology, Research, Innovation & Xcelerator) उपक्रमांतर्गत पुण्यात ५ Incubation Centre स्थापन करणे इ. नवीन उपक्रम राबविण्याचे प्रस्तावित आहे. सुशिक्षित बेरोजगार योजना व सामुहिक प्रोत्साहन योजनेअंतर्गत महामंडळ जास्तीत जास्त वसुली करीत आहे. तसेच महामंडळाच्या असणाऱ्या लघु औद्योगिक वसाहतींपासून जास्तीत जास्त उत्पन्न मिळण्यासाठी प्रयत्न चालू आहेत.

महामंडळाकडून MSE-CDP या योजनेअंतर्गत अनुदानाची मागणी शासनाकडे केली आहे. या योजने व्यतिरिक्त इतर योजना राबविण्यासाठी महामंडळास शासनाकडून कोणताही निधी उपलब्ध होत नाही. महामंडळ वरील सर्व योजनेसाठी येणारा खर्च स्वनिधीतून करीत आहे.

८. महामंडळाने राबविलेले विविध प्रकल्प :

- (अ) लघु औद्योगिक वसाहती : महामंडळाने खालील ठिकाणी लघु औद्योगिक वसाहती स्थापन केलेल्या आहेत.
- (१) रावेर, जिल्हा जळगाव
 - (२) एरंडोल, जिल्हा जळगांव
 - (३) सिन्नर, जिल्हा नाशिक
 - (४) चाकण, जि. पुणे
 - (५) शिरूर, जि. पुणे
 - (६) हातकणंगले, जि. कोल्हापूर.

लघु औद्योगिक वसाहतीसंबंधाने सविस्तर माहिती पुढीलप्रमाणे आहे.

Sr. No.	Location of Land	Type of Land	Land Possession Date	Value paid for land (Rs.)	Area of land		Details of Plot
					Acre	Sq. Mtr	
1	Kharabwadi Chakan, Pune	purchased from private party	3rd February 1983	5,02,000	49.50	200392.379	62
2	Shirur, Pune	purchased from State Govt.	7th September 1979	21,021	01.22	14978.810	35 (Shop)
3	Hatkanangale, Kolhapur	Gift Deed	1st July 1980	Land gifted by Shri Ingawale/Khot	3.18	12873.680	16
4	Sinnar, Nasik	purchased from private party	2nd August 1980	9,304	-	1163.000	5
5	Raver, Jalgaon	purchased from State Govt.	25th January 1980	1,200	2.00	8096.654	9
6	Erandol, Jalgaon	purchased from State Govt.	11th March 1980	18,900	3.15	12755.000	16
7	Gadhinglaj, Kolhapur	purchased from State Govt.	25th February 1988	83,673	2.50	10120.817	-

या औद्योगिक वसाहतीतील प्लॉट ट्रान्सफर व ना-हरकत दाखला या माध्यमातून सन २०२४-२५ या आर्थिक वर्षात रू. ७४.२४ लक्ष इतकी रक्कम प्राप्त झालेली आहे. तसेच एरंडोल, हातकणंगले व शिरूर येथून जास्तीत जास्त उत्पन्न मिळविण्याच्या दृष्टीने महामंडळ प्रयत्न करित आहे. सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षात ३१ मार्च २०२६ अखेर रू. ४००.०० लक्ष इतके उत्पन्न औद्योगिक वसाहतीपासून अपेक्षित आहे.

(ब) दस्त ऐवजाचे मुद्रांकन करणे (amp Franking) : सन २०२४-२५ या आर्थिक वर्षात या उपक्रमाद्वारे मार्च २०२५ अखेर रू. ४०१.३७ लक्ष रूपांचे मुद्रांकन केलेले असून, त्यापासून कमीशन व सर्किट्स चार्जेस मिळून रू. १४.१४ लक्ष उत्पन्न प्राप्त झाले आहे. सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षात मार्च २०२६ अखेर रू. २०.०० लक्ष इतके उत्पन्न अपेक्षित आहे.

(क) मळी प्रयोगशाळा : जुलै २००९ पासून महामंडळाने मळी तपासणीची प्रयोगशाळा सुरू केली आहे, त्यास मोठ्या प्रमाणावर प्रतिसाद मिळत असून तपासणी शुल्काद्वारे महामंडळास सन २०२४-२५ या आर्थिक वर्षात रू. ०.३९ लक्ष इतके उत्पन्न प्राप्त झाले आहे. सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षात मार्च, २०२५ अखेर रू. ०.५० लक्ष इतके उत्पन्न अपेक्षित आहे.

(ड) चितळी आसवनीच्या सेवानिवृत्त कर्मचाऱ्यांचे निवृत्तीवेतन अदा करणे :

महामंडळ शासन आदेशानुसार सन २००९-१० पासून चितळी आसवनीतील सेवानिवृत्त झालेल्या कर्मचाऱ्यांचे निवृत्तीवेतन अदा करण्याचे काम करित आहे. निवृत्तीवेतन अदा करणेसाठी शासनाकडून दरमहा जिल्हा उद्योग केंद्राला निधी उपलब्ध केला जातो. सदर निधी जिल्हा उद्योग केंद्राकडून महामंडळास प्राप्त झालेनंतर निवृत्तीवेतन अदा केले जाते. त्यापोटी महामंडळास व्यवस्थापन खर्च म्हणून सन २०२४-२५ या आर्थिक वर्षात महामंडळास रू. १५.३३ लक्ष उत्पन्न प्राप्त झाले आहे. सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षात मार्च, २०२६ अखेर रू. १८.०० लक्ष इतके उत्पन्न अपेक्षित आहे.

(ई) भाडेतत्वापासून मिळणारे उत्पन्न :

महामंडळाच्या मुख्य कार्यालयातील काही भाग भाडेतत्वावर देवून, महामंडळास सन २०२४-२५ या आर्थिक वर्षात रू. ४२.७६ लक्ष इतके उत्पन्न प्राप्त झाले आहे. सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षात रू. ५०.०० लक्ष इतके उत्पन्न अपेक्षित आहे.

कोंकण विकास महामंडळ मर्यादित

- महामंडळाविषयी** : सन २०२५-२६
- थोडक्यात माहिती**
- नोंदणीकृत कार्यालय** : युनिट नं. १६, आरे दुग्ध वसाहत, गोरेगाव (पूर्व), मुंबई - ६५.
- स्थापना** : ३ डिसेंबर, १९७०
- भागभांडवल** : रु.१०,००,००,०००/-
- भरणा झालेले** : रु.८,८०, ९९,६००/- महाराष्ट्र शासनाकडून
- भागभांडवल**
- बिनव्याजी कर्ज** : रु.५,९२,४३,६२० /- महाराष्ट्र शासनाकडून
- महामंडळाचे उद्दीष्ट** : कोंकणातील सिंधुदुर्ग, रत्नागिरी, रायगड व ठाणे या चार जिल्ह्यांमध्ये उद्योग व औद्योगिक करणामध्ये शिस्तबध्द पध्दतीने वाढ व्हावी व कोंकणाचा सर्वांगीण विकास व्हावा हे महामंडळाचे उद्दिष्ट आहे. महाराष्ट्र शासनाने हे महामंडळ बंद करण्याचा धोरणात्मक निर्णय घेतलेला आहे. तसेच महाराष्ट्र शासनाच्या सूचनेनुसार या महामंडळाने आपल्या दुय्यम कंपनी आणि हाती घेतलेले प्रकल्प बंद केले आहेत किंवा खाजगी संस्थेच्या मदतीने संयुक्त क्षेत्रात हस्तांतरित केले आहेत. सध्या महाराष्ट्र शासनाच्या आदेशानुसार महामंडळ बंद करण्याची कार्यवाही सुरू आहे.
- व्यवस्थापन** : महामंडळाचा कारभार व्यवस्थापकीय संचालक, संचालक मंडळाच्या मार्गदर्शनाखाली पाहतात व्यवस्थापकीय संचालक हे उच्चस्तरीय शासकीय अधिकारी असतात संचालक मंडळात अशासकीय अध्यक्ष व अशासकीय सदस्य तसेच काही शासकीय सदस्यांचा समावेश असतो. सद्या दोन शासकीय संचालक या महामंडळाच्या संचालक मंडळावर नियुक्त आहेत.
- या महामंडळावर अशासकीय अध्यक्ष आणि संचालक नियुक्त केले जात नाहीत.**
- व्यवस्थापकीय संचालक** : श्रीमती विजु मु. सिरसाठ, उद्योग सह संचालक, कोंकण विभाग, उद्योग संचालनालय, यांचेकडे व्यवस्थापकीय संचालक पदाचा अतिरिक्त कार्यभार आहे.
- संचालक** : (१) श्री. लक्ष्मीकांत गो. ढोके, सहसचिव, उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, (२) श्री. शामकांत सोनवणे, कक्ष अधिकारी, उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, मंत्रालय.
- आस्थापनेवरील कर्मचारी** : आज मितीस या महामंडळात एकही कायमस्वरूपी कर्मचारी कार्यरत नाही. या महामंडळाच्या समापनाची कार्यवाही संचालक मंडळाच्या मार्गदर्शनाखाली एकत्रित वेतनावर काम करणारे अधिकारी, कर्मचारी करत आहेत. यामध्ये १ महाव्यवस्थापक १ लेखा सहाय्यक करत आहेत. या व्यतिरिक्त रोजंदारीवरील मजूर किंवा आवश्यकते नुसार वापरले जात आहेत.
- दायित्व / देणी** : महामंडळास शासनाव्यतिरिक्त कोणत्याही बँकेस अथवा वित्तीय संस्थेस काहीही देणे नाही. परंतु शासन आदेशानुसार संयुक्त क्षेत्रात हस्तांतर केलेल्या तेल ताड प्रकल्पासाठी सहभागी झालेल्या खाजगी कंपनीने केलेल्या नुकसान भरपाईसाठी दाव्यामध्ये नेमलेल्या लवादाने महामंडळाविरुद्ध दिलेल्या निर्णयानुसार खाजगी कंपनीस महामंडळाने रु.१८.६३ कोटी नुकसान भरपाई देणे होते. महामंडळाने या निर्णयाविरुद्ध उच्च न्यायालयात दाखल केलेल्या फेर याचिकेचा निकाल महामंडळाच्या बाजूने लागला. या निकालाप्रमाणे महामंडळाने खाजगी कंपनीस कुठल्याही प्रकारची नुकसान भरपाई देणे नाही. या निकालाविरुद्ध खाजगी कंपनीने दोन न्यायमूर्तींचा समावेश असलेल्या खंडपिठासमोर फेर याचिका दाखल केली आहे. सध्या हे प्रकरण न्यायप्रविष्ट आहे.
- महामंडळाचा संचित तोटा** : सन २०२३-२४ च्या वार्षिक लेख्यानुसार या महामंडळाचा संचित तोटा रु. १६.१४ कोटी आहे.

- अर्थसंकल्पीय तरतूद** : गेली सुमारे ३० वर्षे शासनाकडून या महामंडळासाठी आर्थिक सहाय्य दिले जात नाही. तसेच अर्थसंकल्पामध्ये या महामंडळासाठी तरतूद केली जात नाही.
- वार्षिक लेखे सद्यःस्थिती** : या महामंडळाचा सन २०२३-२४ या वर्षाचा वार्षिक लेखा अहवाल विधान सभेत गेल्या अर्थसंकल्पिय अधिवेशनात सादर करण्यात आला आहे. सन २०२४-२५ या वर्षाचे लेखे पूर्ण करण्यात येत आहेत. सदर वार्षिक लेखे अर्थसंकल्पिय अधिवेशनात मंजुरीसाठी सादर करण्यात येणार आहेत.
- बँकेतील मुदतठेव** : या महामंडळाचा निधी रु. १,५५,५२,००६/- अनुक्रमे कॅनरा बँक आणि बँक ऑफ महाराष्ट्र या बँकामध्ये मुदत ठेवीत आहेत. त्यावरील मिळणारे व्याज हे महामंडळाचे उत्पन्नाचे मुख्य स्रोत आहे. सदर निधीमध्ये महामंडळाने वेळोवेळी प्रकल्पांमधील कामासाठी कंपन्यांकडून घेतलेल्या सुरक्षा रक्कमांचा, मालमत्ता विक्रीमधून प्राप्त रक्कमेचा समावेश आहे.
- महामंडळाकडील वाहने** : सध्या या महामंडळाकडे कोणत्याही प्रकारचे वाहन नाही.
- चल / अचल मालमत्ता** : या महामंडळामधील चल / अचल मालमत्तेची विल्हेवाट शासन आदेशानुसार आणि संचालक मंडळाच्या मंजुरीनुसार लावण्यात आली आहे. या व्यतिरिक्त अचल मालमत्तेमध्ये मौजे कणकवली येथील ७४.७१ आर जमीनीचा समावेश आहे. सदर जमीन विक्री प्रस्ताव शासनास सादर करणेत आला होता. वित्त विभाग महाराष्ट्र शासन यांच्या सूचनेनुसार या जागेचे प्रथम मुल्यांकन व नंतर फेरमुल्यांकन करून प्रस्ताव सादर केला होता. या मुल्यांकनानुसार या जमीनीची अनुक्रमे बाजारभाव व शासकीय दर यानुसार किंमत रु. २.९९ कोटी आणि रु. २.७४ कोटी आहे. या जमीनीच्या विक्रीस शासनाने मंजुरी दिली आहे. त्यानुसार विक्री कार्यवाही सुरू असून ४ वेळा ऑनलाईन पध्दतीने निविदा मागविण्यात आल्या होत्या. परंतु त्यास प्रतिसाद लाभला नाही. त्यामुळे महाराष्ट्र शासनाला प्रस्ताव सादर करणेत आला आहे की, या जमीनीच्या विक्रीसाठी प्रतिसाद मिळत नसल्यामुळे सदर जमीन केंद्र सरकार किंवा महाराष्ट्र शासनाच्या सिंधुदूर्ग येथे कार्यरत असलेल्या संस्थेकडे या जमीनीचे हस्तांतरण करण्यात यावे जेणे करून या जमीनीचा उपयोग भविष्यातील शासकीय योजनेसाठी करता येईल. या व्यतिरिक्त किरकोळ कार्यालयीन साहित्य वगळता महामंडळाकडे कुठलीही मालमत्ता शिल्लक नाही.

महामंडळ बंद करणेसंबंधी सुरू असलेल्या कार्यवाही कार्यवाहीबाबत—

१. लघु औद्योगिक वसाहत.— हे महामंडळ स्थापन झाल्यानंतर कोंकणासारख्या मागासलेल्या प्रदेशात उद्योगधंद्याची वाढ व्हावी यासाठी शासन आदेशानुसार महामंडळाने मौजे वाफे, ता. शहापूर, जि. ठाणे व मौजे कणकवली, जि. सिंधुदूर्ग येथे अनुक्रमे ३४ व १७ औद्योगिक गाळ्यांची लघु औद्योगिक वसाहती स्थापून, हे गाळे स्थानिक उद्योजकांना ना नफा ना तोटा या धर्तीवर वितरित केले होते. याकरिता शासनाने मौजे वाफे, ता. शहापूर, जि. ठाणे येथे वन विभागाची ४ एकर ३६ गुंठे जमीन ९९ वर्षांच्या भाडेपट्टा कराराने घेतलेली आहे. मौजे वाफे, ता. शहापूर, जि. ठाणे येथील लघु औद्योगिक वसाहतीमधील औद्योगिक गाळे सुरू आहेत. उद्योजकांबरोबर महामंडळाने केलेले भाडेपट्टा करार सन २०२३ ते २०२५ या कालावधीत संपत आहेत. सदर लघु औद्योगिक वसाहत, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ किंवा तत्सम शासकीय संस्थेकडे हस्तांतर करण्याचा प्रस्ताव महाराष्ट्र शासनाला सादर करण्यात येणार आहे. दरम्यान शासन आदेशानुसार २०२३ ते २०२५ आणि त्यापुढे संपणाऱ्या औ. गाळा भाडेपट्टा करारासाठी नविन करार करण्यासाठी सार्वजनिक बांधकाम विभाग ठाणे यांचेकडून भाडेदर निश्चीत करून घेणेसाठी अर्ज सादर करणेत आलेला आहे, त्यांचेकडून दर निश्चीतीचे पत्र प्राप्त झाल्यानंतर, शासनाकडून मंजुरी मिळाल्यानंतर गाळेधारकांबरोबर ११ वर्षांचे भाडेकरार करणेत येतील.

मौजे कणकवली, जि. सिंधुदूर्ग येथे ७४.७१ आर जमीन महामंडळाने विकत घेतलेली आहे. या लघु औद्योगिक वसाहतीपैकी मौजे कणकवली, जि. सिंधुदूर्ग येथील लघु औद्योगिक वसाहतीमधील औद्योगिक गाळे गेली काही वर्षे बंद आहेत. महामंडळ समापनाच्या पार्श्वभूमीवर, महामंडळ व्यवस्थापनाने संचालक मंडळ व महाराष्ट्र शासनाची मंजूरी घेवून सदर जमीन विक्रीची कार्यवाही सुरू केली आहे.

२. संयुक्त क्षेत्रातील कोलंबी उत्पादन प्रकल्प.—

महाराष्ट्र शासनाने मौजे सफाळे, जि. पालघर येथील नजीकच्या गावांमधील ६०० हेक्टर खाजन जमीन महामंडळाकडे ३० वर्षे भाडेकराराने सन १९९१ मध्ये हस्तांतर केली होती. या जमीनीवर महामंडळाने खाजगी कंपनी में. पंचम अँक्वाकल्चर फॉर्म लि. बरोबर संयुक्त कंपनी स्थापून “कोलंबी उत्पादन” प्रकल्प १९९२ मध्ये शासन आदेशानुसार सुरू केला. या प्रकल्पात महामंडळाचे भाग भांडवल २६% जमीनीच्या स्वरूपात आहे. उर्वरित ७४% भाग भांडवल में पंचम अँक्वाकल्चर फॉर्म लि. या खाजगी भांडवलदारांचे आहे. या कंपनीच्या दैनंदिन कामकाजामध्ये महामंडळाचा सहभाग नसतो. प्रकल्पाला दिलेल्या जमीनीचा भाडेपट्टा करार दि. ३१.१२.२०२१ रोजी संपत असल्याने या संयुक्त कंपनीने महामंडळाकडे भाडेकरार मुदत २० वर्षांनी वाढवून देण्यासाठी अर्ज केला होता. महामंडळ समापनाच्या पार्श्वभूमीवर महामंडळाने संचालक मंडळाच्या बैठकीत प्रस्ताव सादर केला होता. संचालक मंडळाने सुचित केल्याप्रमाणे महामंडळाने शासनाला कळविले होते की, हे महामंडळ समापनात असल्याने यापुढे महाराष्ट्र शासनाने मे. पंचम अँक्वाकल्चर फॉर्म लि. या संयुक्त कंपनीस कोलंबी प्रकल्पासाठी जमीन भाडेकरार मुदत वाढवून देण्याचा निर्णय आपल्या अधिकारात घ्यावा. त्यानुसार महाराष्ट्र शासनाच्या आदेशानुसार महामंडळाने या कंपनीचे सर्व अभिलेख महसुल विभागाकडे हस्तांतर केला आहे.

३. कर्मचारी स्वेच्छा निवृत्ती :—

सन १९९२ मध्ये हजेरी पटावर ३२९ कर्मचारी कार्यरत होते. या पैकी सुमारे ६८% कर्मचाऱ्यांनी स्वेच्छा निवृत्ती स्विकारली आणि उर्वरित कर्मचारी नियत वयोमानानुसार सेवानिवृत्त झाले आहेत. सध्या या महामंडळात एकही कायम स्वरूपी कर्मचारी कार्यरत नाही. महामंडळाच्या समापनाची कार्यवाही एकत्रित वेतनावर कार्यरत असलेल्या अधिकारी आणि कर्मचाऱ्यांकडून सुरू आहे.

४. महामंडळ दुय्यम कंपनी :—

या महामंडळाने ४ दुय्यम कंपनी सुरू करण्यात आल्या होत्या. यापैकी खालील ३ कंपन्या बंद करण्याची कार्यवाही पूर्ण करण्यात आली आहे.

अ. कोंकण क्रिस्टल सॉल्ट आणि मरिम केमिकल्स लि. (प्रारंभ दि. २१.३.१९७८ - बंद १.४.१९८१)

ब. कोंकण डेअरी डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन लि. (प्रारंभ मार्च, १९७८ बंद दि. ०१.०४.१९८१)

क. कोंकण सी फुड लि. (प्रारंभ दि. १४.०१.१९७७-बंद मार्च, १९८५)

ड. सह्याद्री ग्लास वर्क्स लि.—उच्च न्यायालयाच्या मार्गदर्शनाखाली विशेष समापक यांचेकडून समापनाची कार्यवाही सुरू आहे. या महामंडळाची चौथी दुय्यम कंपनी मे. सह्याद्री ग्लास वर्क्स लि. ही कंपनी परिसमापित करण्याचे आदेश उद्योग वित्तीय पुनर्रचना मंडळ, नवी दिल्ली यांनी नोव्हेंबर, १९९३ मध्ये दिलेले आहेत व त्यांच्या आदेशानुसार मुंबई उच्च न्यायालयाने शासकीय परिसमापकाची नेमणूक केली आहे. परिसमापकांनी या दुय्यम कंपनीच्या मालमत्तेचा ताबा दि. ८.८.२००० रोजी घेतला आहे. परिसमापकाच्या दि. १.१.२०१२ पत्रानुसार कंपनीची सर्व मालमत्तेची विक्री करण्यात आलेली आहे. तसेच समापकाकडून या विक्रीतून प्राप्त रकमेतून देणीदाराची देणी देण्यांत आली आहेत. परंतु महामंडळ किंवा महाराष्ट्र शासन सह्याद्री ग्लास वर्क्सकडून येणे रकमेपैकी काहीही मिळालेले नाही.

शासकीय समापकांनी समापनाचा अंतिम अहवाल अद्याप सादर केलेला नाही.

बंद केलेले प्रकल्प

१. जहाज तोडणी प्रकल्प
२. जैविक केंद्र

संयुक्त क्षेत्रात हस्तांतर केलेले प्रकल्प.

१. काथ्या प्रकल्प
२. मिठ प्रकल्प
३. रबर प्रकल्प
४. तेल ताड प्रकल्प
५. जैविक प्रकल्प

शासन आदेशानुसार महामंडळ राबवित असलेल्या खालील योजना संबंधित जिल्हा उद्योग केंद्राकडे २००७ साली हस्तांतरीत केल्या आहेत.

१. भाग भांडवल सहभाग योजना
२. सामुहिक प्रोत्साहन योजना
३. सुशिक्षित बेरोजगार योजना

महामंडळ बंद करण्यासाठी व्यवस्थापनाने खालीलप्रमाणे कृती आराखडा तयार केला आहे.

१. कणकवली येथील लघु औद्योगिक वसाहतीची जागा विक्री करणे.
२. शहापूर येथील लघु औद्योगिक वसाहत इतर शासकीय संस्थेकडे हस्तांतरण करणे.
३. सह्याद्री ग्लास वर्क लि. या कंपनीचा समापन अहवाल उच्च न्यायालयाच्या मार्गदर्शनाखालील विशेष समापकाच्या कार्यालयातून प्राप्त होताच, शासनाला सादर करण्यात येईल.
४. न्यायालयीन दावे निकाली काढणे.

CORPORATION OF KONKAN LIMITED

- Information of Corporation** : 2024-25
- 1. Date of Incorporation** : 3rd December, 1970.
- 2. Authorised Capital** : Rs. 10,00,00,000/-
- 3. Paid up Capital** : Rs. 8,80,99,600/-
- 4. Registered Office** : Unit No. 16, Aarey Milk Colony, Goregaon (E),
Mumbai 400 065.
- 5. Objectives** : To promote orderly growth of Industries and Industrilization in four Districts in Thane, Raigad, Ratnagiri and Sindhudurg of Konkan Region. To help industrial units either by itself or jointly with other companies institutions or individuals to achieve economic growth and in turn creat employment opportunity to educated youth.
- Management** : The Managing Director is appointed by the Government of Maharashtra and he looks after management work of this Corporation under the guidelines of the Board of Directors consisting senior officers of the Industry, Energy and Labour Department, Government of Maharashtra. Since 1999-2000 Chairman and non official Directors are not appointed by Govt. of Maharashtra.
- Managing Director** : **Shri P. D. Rendalkar, Joint Director, Mumbai Region** having additional charge of this Corporation as a Managing Director
- Directors** : **1. Shri Laxmikant G. Dhoke, Joint Secretary, Industry, Energy and Labour Department, Mantralaya, Mumbai-400 032.**
2. Smt. Sanjana Rasam, Desk Officer, Industry, Energy and Labour Department, Mantralaya Mumbai-400 032.
3. Smt. Vrushali B. Sone, General Manager, District Industrial Centre - Palghar.
- Employees On contract basis** : **General Manager - 1**
Account Assistant - 1
Apart from above employees 2 labour used as and when required on daily wages basis.
- Loss/Profit** : As per annual report for the year 2023-24, Corporation having accruing loss of Rs. 16.16 crores.
- Liability** : This Corporation is not having any liability from Banks/ Financial Institute except Govt. of Maharashtra. Except claim made by M/s Saidhara Agro Plantation Pvt. Ltd. company a case is pending against Corporation and Government of Maharashtra before bench of two Justices, for getting compensation of Rs. 18.63 crore to participate in Joint Sector Company form to implement “Oil Palm Demonstration Project” in Sindhudurg District with Development Corporation of Konkan Ltd. The matter is at present pending in High Court.
- Annual Report Status** : The Annual Report for the year 2022-23 has been placed in the Legislative Assembly during Budget Session of 2024.

- Budgetary Provision** : Since last 28 years no budgetary provision is made for this Corporation.
- Fix Deposit** : The Corporation is having Fix Deposit of Rs. 1,55,52,006/- in Bank of Maharashtra, Goregaon (East) Branch and Canara Bank at Fort Branch. This Fix deposit includes earnest Money Deposit given by various private parties for participation in various Projects of the Corporation and amount raised by the sale of some movable and immovable assets. Which includes Rs. 40.00 Lakh from M/s Arc Surface Tunnel Co. to participate in the Biotic Centre project of this Corporation. Company as filed suit against Corporation in the High Court to get return their amount from Corporation. If High Court gives Judgement against Corporation then Corporation has to return the amount with interest to the Company. At present matter is pending in High Court. The interest from this deposit is utilized to fulfill day to day expenditure of this Corporation.
- Assets** : This Corporation is having 74.71 R land at Kankavali acquired for establishment of MIE. Now as per instruction from State Government, Corporation is trying to sale this land for industry pupose. The M/s. SICOM Ltd. has carried out valuation of this land which is as per Market rate is **Rs. 2.80 crore and Rs. 2.60 crore as per Govt. rate.**
- Vehicle** : This Corporation is not having any vehicle.
- Valuntary Retirement Scheme** : There were 328 employees working in this Corporation during the year 1994-95. Since 1995 to 2021, 68% employees opted VRS and 32% retired by superannuation. At present no one class IVth employee is working as permanent worker.
- Biotic Centre** : During 2020-21 as per board resolution sanctioned in Board Meeting, Corporation has closedown it's Biotic Centre Project in August, 2021 due to increase loss due to COVID-19 epidamic and sold out all moveable and immovable assets of the Biotic Centre by calling tenders.
- Joint Sector Project with M/s. Pancham Aquaculture Farms Ltd.**
- : Corporation has started prawns culture Project in joint venture with M/s Pancham Aquaculture Farms Ltd. in 1991. Govt. of Maharashtra has made available 600 hectors Khar Land near Saphala, Dist. Palghar on lease for 30 years for this project. Corporation has 26% equity shares in this Project. The lease period of 30 years is expired on 31st December, 2021. As suggested by Directors Board of this Corporation, a proposal is submitted to State Government stating that as Corporation is under liquidation and hence Govt. has to take lease period extension decision at their level.
- Mini Industrial Estates** : This Corporation has established two Mini Industrial Estates respectively at Village Vaphe, Tal. Shahapur, Dist. Thane and Kankavali, Dist. Sindhudurg in 1981.

The Govt. of Maharashtra has given 4 acres 36 Gunthas land on 99 years lease at Vaphe Village - Shahapur Taluka, Dist. Thane during 1978-79. Corporation has established Mini Industrial Estate by constructing 34 Industries Galas of various size and these Galas were allotted to small entrepreneur on 21 years lease rent agreement. The lease rent agreement has been extended for further 21 years and will be expired during 2023-24.

The land at Kankavali admeasuring 74.71 R were acquired by State Government and given to Corporation on right purchased basis and Corporation established 17 Industrial Galas and allotted to small entrepreneurs during the 1982-83 on 21 years lease. After completing 21 years lease Entrepreneuers has not extended lease agreement and also not maintained galas properly. As a result all galas were partially damaged and lying idle.

A proposal has been submitted to State Government stating that land may be transferred to either State or Central Government agency for utilizing it for their future project in that area.

Subsidiaries Companises of Corporation :

This Corporation has started 4 subsidiaries out of these 3 companies were closed.

(a) **M/s. Konkan Crystal and Marine Chemicals Ltd.** (Started on 21st March 1978 closed 1st April 1981)

(b) **M/s. Konkan Dairy Development Corporation Ltd.** (Started during 1978 closed 1st April 1981)

(c) **M/s. Konkan Sea oods Ltd.** (Started on 14th January 1977 closed during March, 1985)

to losses, Corporation has closed all subsidiaries.

d. Sahyadri Glass Works Ltd. :

This company was established in 1976 with a view to utilize natural resources to produce glass bottle and other material in Dist. Sidhudurg. But due to unavailability of funds and proper market, it was closed on 1st September 1987. Later on as per order from B.I.F.R. Delhi, the Liquidation of this Company was undertaken by special Liquidator appointed by High Court Mumbai. All assets are in the possession of official Liquidator from 8th August 2000. It is learnt that the special Liquidator has completed disposal of movable and immovable assets of this company but so far final report of liquidation has not submitted by Liquidator's office. The Corporation and Govt. of Maharashtra has not received any amount from Liquidator's office.

Steps under taken to close down Corporation.

The Corporation has closed down following project which were started earlier.

- 1. Ship breaking**
- 2. Coir Project**
- 3. Salt Project**
- 4. Rubber Project**
- 5. Oil Palm Demonstration Project.**
- 6. Biotic Centre.**

Following Schemes were transferred/ hand over to respective D.I.C. during 2007.

- 1. Capital Participation**
- 2. Various Package Scheme of Incentives.**
- 3. Employment Promotion Programme**

Present Status

- : The Government of Maharashtra has decided in principally to close down this Corporation. So as instructed by Government of Maharashtra, Corporation has undertaken liquidation of this Corporation by closing down 3 subsidiaries, all project up to this date. Now remaining liquidation process is under progress in which Corporation will submit proposal to Government that MIE at Shahapur, Dist. Thane is to be hand over to another State Department. Also Corporation is looking after court cases against Corporation and other work related to liquidation of this Corporation.

मराठवाडा विकास महामंडळ मर्यादित छत्रपती संभाजीनगर

मराठवाड्यासारख्या मागास भागाचा औद्योगिक विकास व्हावा यासाठी महाराष्ट्र शासनाने सन १९६७ मध्ये मराठवाडा विकास महामंडळाची स्थापना केली. महामंडळाचे अधिकृत भागभांडवल १२०० लक्ष असून भरणा झालेले भागभांडवल रुपये १०१६.९४ लक्ष एवढे आहे. संपूर्ण वितरित झालेले समभाग शासनाच्या नावे आहेत. या महामंडळाच्या कार्यक्षेत्रात विभागातील सध्याच्या आठही जिल्ह्यांचा समावेश करण्यात आला. महाराष्ट्र शासनाने वेळोवेळी कर्जरूपाने सहाय्य केले आहे. सदरील कर्जाची रक्कम ३१ मार्च २०२५ अखेर रुपये ३५.२८ कोटी इतकी आहे. शासनाने महामंडळासाठी कोणतीही विशिष्ट आर्थिक तरतूद केलेली नसून महामंडळाचा / दुय्यम कंपनी करिता करावा लागणारा खर्च महामंडळाच्या स्वनिधीतून / उत्पन्न स्रोतातून भागविण्यात येतो.

महामंडळाचे भागधारक :

महामंडळाचे भागधारक खालीलप्रमाणे आहेत :—

०१. माननीय राज्यपाल
०२. उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, महाराष्ट्र शासन-२ समभाग
०३. उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, महाराष्ट्र शासन मार्फत व्यवस्थापकीय संचालक व संचालक यांच्या नावे प्रत्येकी एक समभाग.

सुधारित कंपनी कायदा, २०१३ अंतर्गत असलेल्या तरतुदीप्रमाणे महाराष्ट्र शासन, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, शासन निर्णय क्रमांक मविम-१४१६/प्रक्र-७१ /उद्योग-१०, दिनांक १ सप्टेंबर २०१६ अन्वये भागधारकांची किमान संख्या (०७) झालेली आहे, त्याप्रमाणे उर्वरित (०२) भागधारक खालीलप्रमाणे आहेत :—

०१. पदसिद्ध प्रादेशिक अधिकारी, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ, प्रादेशिक कार्यालय, छत्रपती संभाजीनगर.
०२. पदसिद्ध महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केन्द्र, छत्रपती संभाजीनगर.

संचालक मंडळ (सद्यस्थिती)

महामंडळाकडे कोणत्याही योजना नसल्यामुळे महामंडळाच्या अध्यक्षपदी शासनाने नियुक्ती केलेली नाही. महामंडळाच्या संचालक मंडळावर ३१ नोव्हेंबर २०२५ अखेर पुढील संचालक कार्यरत आहेत :—

०१. श्री. बा. त्रिं. यशवंत उद्योग सहसंचालक, उद्योग संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई-३२.
०२. श्री. अमित रा. भामरे प्रादेशिक अधिकारी, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास प्रादेशिक कार्यालय, छत्रपती संभाजीनगर.
०३. श्रीमती करुणा वि. खरात अधीक्षकीय उद्योग अधिकारी, उद्योग संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मंत्रालयासमोर, मुंबई-३२.

मराठवाडा विकास महामंडळाच्या खालीलप्रमाणे उप कंपन्या आहेत :-

०१. मराठवाडा दुग्ध विकास महामंडळ मर्यादित
०२. मराठवाडा चर्मोद्योग महामंडळ मर्यादित
०३. गोदावरी गारमेंट्स मर्यादित
०४. किनवट रुफिंग टाईल्स मर्यादित
०५. परभणी कृषी गोसंवर्धन मर्यादित
०६. मराठवाडा सिरॅमिक कॉम्प्लेक्स मर्यादित
०७. एलोरा मिल्क प्रॉडक्ट्स मर्यादित

मराठवाडा विकास महामंडळ व त्या अंतर्गत असलेल्या उप कंपन्यांच्या आस्थापनेवरील सर्व कर्मचारी यांनी स्वेच्छानिवृत्ती स्वीकारली असल्यामुळे आस्थापनेवर एकही कर्मचारी नसून महामंडळ व उप कंपन्या बंद प्रक्रियेत आहेत. कंत्राटी सहाय्यकांची नियुक्ती करून त्यांच्याकडून महामंडळ व दुय्यम कंपन्यांचे कामकाज करून घेण्यात येत आहे.

मराठवाडा विकास महामंडळ व त्या अंतर्गत असलेल्या (०१) मराठवाडा दुग्ध विकास महामंडळ मर्यादित, (०२) मराठवाडा चर्मोद्योग महामंडळ मर्यादित, (०३) मराठवाडा सिरॅमिक कॉम्प्लेक्स मर्यादित, (०४) किनवट रुफिंग टाईल्स मर्यादित, (०५) गोदावरी गारमेंट्स मर्यादित,

०६) एलोरा मिल्क प्रॉडक्ट्स मर्यादित या कंपनी बंद प्रक्रियेत असल्यातरी या ०६ उप कंपनीचे सांविधिक लेखा परीक्षक यांच्याकडून दरवर्षी लेखा परीक्षण करून घ्यावे लागते व कायदांतर्गत असलेल्या तरतुदीप्रमाणे वार्षिक विवरणपत्रे दाखल करावी लागतात या बाबी विचारात घेऊन महामंडळा अंतर्गत असलेल्या या ०६ उप कंपनी Miniry of Corporate Affairs (MCA) यांनी दिनांक ७ डिसेंबर २०१६ अंतर्गत Section २३३ अन्वये Fa Track Marger Scheme निर्देशित केलेली आहे याचा अवलंब करून परभणी कृषी गो-संवर्धन मर्यादित ही उपकंपनी वगळता इतर (६) उप कंपनी सूत्रधार कंपनी मराठवाडा विकास महामंडळात विलीन करण्यास शासनाने परवानगी देण्याकरिता उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग महाराष्ट्र यांचेकडे महामंडळाने दिनांक १०/०६/२०२४ च्या पत्राप्रमाणे प्रस्ताव सादर केला होता या प्रस्तावाचा उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, महाराष्ट्र शासन यांचेकडून प्राप्त झालेले दिनांक २०/०५/२०२५ च्या पत्राप्रमाणे महामंडळाची उपकंपनी परभणी कृषी गो-संवर्धन मर्यादित सहमहामंडळाच्या सात उपकंपन्यांचा एकत्रित प्रस्ताव सादर करावा व त्यासोबत परभणी कृषी गो-संवर्धन मर्यादित महामंडळात विलीन करण्याबाबतचा विधिज्ञाचा कायदेशीर सल्ला शासनास पाठविण्यात यावा असे कळविल्याप्रमाणे मराठवाडा विकास महामंडळाने, कंपनी सचिव, विधिज्ञ व सनदी लेखापाल यांचेकडून कायदेशीर सल्ला मागविण्यात आला होता यांनी दिलेल्या सल्ला विचारात घेता परभणी कृषी गो-संवर्धन मर्यादित महामंडळात विलीन करताना येणाऱ्या अडचणी याचा विचार करून परभणी कृषी गो-संवर्धन मर्यादित ही उपकंपनी महामंडळात विलीन न करता महामंडळाकडून महाराष्ट्र शासनास महामंडळाच्या ०१) मराठवाडा दुग्ध विकास महामंडळ मर्यादित ०२) मराठवाडा चर्मोद्योग महामंडळ मर्यादित ०३) गोदावरी गारमेट्स मर्यादित ०४) किनवट रुफिंग टाईल्स मर्यादित ०५) मराठवाडा सिरॅमिक कॉम्प्लेक्स मर्यादित व ०६) एलोरा मिल्क प्रॉडक्ट्स मर्यादित ह्या उपकंपन्या महामंडळात विलीन करण्यास दिनांक १०/०६/२०२४ प्रमाणे दिलेल्या प्रस्तावास शासनाने मान्यता द्यावी असा फेरप्रस्ताव महामंडळाने दिनांक १७/११/२०२५ रोजी पाठविलेला आहे. यावर शासनाचे आदेश प्रतीक्षेत आहेत.

महामंडळाकडे पूर्वी राबविण्यात येणाऱ्या बीजभांडवल व सामुहिक प्रोत्साहन योजना विभागातील जिल्हा उद्योग केंद्राकडे शासनाच्या आदेशानुसार वर्ग करण्यात आलेल्या आहेत. तद्वतच महामंडळ ज्यावेळेस या योजना राबवित होती त्यावेळेस महामंडळाकडून ज्या उद्योजकाना कर्ज वितरित केले होते त्यांच्या वसुलीचे काम संबंधित जिल्हा उद्योग केंद्र करते. शासनाने बीजभांडवल योजनेअंतर्गत उद्योजकांना कर्ज वाटप करण्याकरिता मराठवाडा विकास महामंडळास दिलेली कर्जाची रक्कम रु. १४.८५ कोटी पैकी महामंडळाने शासनास रु. १.९५ कोटी परत केले आहेत. मार्च २०२५ अखेर या लेखाशीर्षकाखाली शासनाचे महामंडळाकडे असलेली कर्ज रक्कम रु. १२.९० कोटी दिसून येते ही कर्ज रक्कम सद्यस्थितीत महामंडळ ही योजना राबवित नसल्यामुळे शासनाकडे वर्ग करण्यात यावी अशी विनंती महामंडळाने दिनांक २३/०१/२०२४ च्या पत्राप्रमाणे शासनाकडे केलेली आहे आदेश प्रतीक्षेत आहेत.

उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग, शासन निर्णय क्र.मविम-२०२३/प्र.क्र.१०/उद्योग-१०, दिनांक १६ मार्च २०२४ अन्वये परभणी शहरातील आदिवासी मुला-मुलींच्या शासकीय वसतीगृहाच्या बांधकामाकरिता मराठवाडा विकास महामंडळ मर्या. छत्रपती संभाजीनगर यांची उपकंपनी परभणी कृषी गो-संवर्धन मर्यादित यांची ५.११ हेक्टर जमीन रेडीरेकनर मुल्यास हस्तांतरित करण्यास मान्यता दिलेली आहे त्याप्रमाणे सदरील जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा दिनांक २९/०१/२०२५ रोजी एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प कार्यालय कळमनुरी, जिल्हा हिंगोली यांना देण्यात आलेला आहे. मराठवाडा विकास महामंडळाअंतर्गत असलेली उपकंपनी परभणी कृषी गो-संवर्धन मर्यादितच्या परभणी तालुक्यात व जिंतूर तालुका येथे असलेल्या उर्वरित जमिनीबाबतची माहिती महामंडळाने शासनास कळविलेली असून आदेश मागविलेले आहेत.

मराठवाडा विकास महामंडळ व अंतर्गत असलेल्या सात उपकंपन्या यांचे वर्ष २०२४-२५ लेख्याचे संबंधित सांविधिक लेखा परीक्षणाचे काम पूर्ण केलेली असून या लेख्यास संचालक मंडळाने मान्यता स्वीकृती दिलेली आहे. हे वार्षिक लेखे महालेखाकार (लेखापरीक्षा) मुंबई यांचेकडे या लेख्यावर भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचे अभिप्राय देण्यासाठी सादर करण्यात आलेले आहेत.सद्यस्थितीत मराठवाडा विकास महामंडळ मर्यादित व महामंडळा अंतर्गत असलेली उपकंपनी परभणी कृषी गो-संवर्धन मर्यादितच्या वर्ष २०२४-२०२५ च्या लेख्याचे पुरवणीलेखा परीक्षण महालेखाकार कार्यालय, मुंबई-२० यांचेकडून झालेले आहे त्यानुसार महामंडळ व महामंडळाच्या उपकंपन्यांच्या वार्षिक लेख्यावर भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचे अभिप्राय लवकरच प्राप्त होतील अशी अपेक्षा आहे.

महामंडळ व उपकंपन्यांचा वर्ष २०२३-२०२४ चा वार्षिक अहवाल विधानमंडळाच्या दोन्ही सभागृहासमोर पावसाळी अधिवेशन २०२५ मध्ये दिनांक १७ जुलै २०२५ रोजी सादर झालेला आहे.

महामंडळ व अंतर्गत असलेल्या दुय्यम कंपनी संदर्भातील सद्यस्थिती मोजकीच न्यायप्रविष्ट प्रकरणे आहेत.

व्यवस्थापकीय संचालक

मराठवाडा विकास महामंडळ मर्यादित,
छत्रपती संभाजीनगर.

आजारी उद्योग कक्ष

आजारी उद्योग - शासनाने उद्योग संचालनालयात आजारी उद्योगांना जाहीर केलेल्या स्टँडर्ड पॅकेज मधील (aa Package) सोयी व सवलती देण्यासाठी स्वतंत्र आजारी उद्योग कक्ष स्थापन केला आहे. तसेच मुंबई सहाय्यक उपक्रम (खास उपबंध) अधिनियम, १९५८, अंतर्गत उद्योग विभाग महाराष्ट्र शासन यांच्यामार्फत दिले जाते.

आजारी उद्योग असल्याबाबतची व्याख्या (भारतीय रिझर्व बँकेच्या सुधारित मार्गदर्शक तत्वानुसार)

(अ) ज्या उद्योगाचे कोणतेही एक कर्ज खाते (मुद्दल अगर व्याज) सहा महिन्यांपेक्षा जास्त कालावधी दुय्यम दर्जाचे (सब स्टँडर्ड) तसेच (मुद्दल किंवा व्याज एक वर्षापेक्षा जास्त) कालावधीसाठी थकीत आहे.

किंवा

(ब) एकत्रित तोट्यामुळे घटकाच्या मागील वर्षातील नक्त मूल्यामध्ये ५० टक्क्यापर्यंत घसरण झाली असल्यास

आणि

(क) घटक कमीत कमी दोन वर्षे व्यापारी उत्पादनांत असावा.

आजारी लघु उद्योगाबाबतची माहिती

आजारी लघु व मोठ्या उद्योगांचे पुनर्वसन करण्यासाठी शासनाने खालीलप्रमाणे शासन निर्णय निर्गमित केले आहेत. (लघु उद्योग) - शासन निर्णय उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, क्र. २ एसयूसी - २००१ / (२८९१) उ-१०, दि. २१ एप्रिल २००१ व दिनांक ०७ जून २००१, एसयूसी - २००१ / (२८९१) उ-१०, शासन निर्णय क्र. एसयूसी-२००७/(२८९१)/उ-१०, दिनांक ३० जुलै २००७ नुसार

आजारी उद्योग म्हणून प्रमाणित करण्याची पद्धती

- संबंधित उद्योगाने विहित नमुन्यात जिल्ह्याचे ठिकाणी महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र व उद्योग सह संचालक, मुंबई प्राधिकरण विभाग यांना बँकेच्या प्रमाणपत्रासह अर्ज करावा (भारतीय रिझर्व बँकेने ठरवून दिलेल्या निकषानुसार).
- जिल्हास्तरावर संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली असणाऱ्या जिल्हा सल्लागार उपसमिती समोर सदर अर्ज विचारार्थ ठेवून समितीच्या निर्णयानुसार आजारी उद्योग प्रमाणपत्र देणे/न देणे ठरविण्यांत येते.
- जिल्हा सल्लागार उपसमितीच्या निर्णयानुसार महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र/ उद्योग सह संचालक मुंबई प्राधिकरण विभाग प्रमाणपत्र देतात.

आजारी लघु उद्योगांना देण्यात येणाऱ्या सोयी व सवलती

१. राज्यातील सर्व भागातील आजारी उद्योगांचे पुनर्वसनासाठी शुश्रूषा दिनांकापर्यंतची सर्व - शासकीय थकबाकीची (उदा. विक्रीकर -मूल्यवर्धीत कर, खरेदी कर, (Sales Tax, -Purchase tax, Additional Tax, Turnover Tax, La Revenue, Electricity Duty, Irrigation Charges etc.) वसूली ७ टक्के व्याज आकारून समान ६० मासिक हप्त्यामध्ये करण्यात येते. महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम अंतर्गत आयुक्त (सहकार) यांचेकडे नोंदणीकृत आलेल्या उद्योगांनाही लागू राहिल.

२. सामुहिक प्रोत्साहन योजनेंतर्गत पात्रता प्रमाणपत्र घेतलेल्या उद्योग घटक आजारी प्रमाणपत्रधारक असतील तर अशा घटकांना शासनाकडून दिले जाणारे अनुदान प्राधान्याने वितरित करण्यात येते.

३. दिनांक २.५.२०१३ शासन निर्णयान्वये जे घटक पुनरुज्जीवनक्षम नसलेल्या तसेच बंद घटकांची जमीनसकटची स्थिर मालमत्ता वापरात येणे अत्यंत जरूरीचे आहे. त्यामुळे जे उद्योग घटक खालील निकष पूर्ण करतील अशा उद्योग घटकांना विशेष अभय योजनेद्वारे सुलभ निर्गमन पर्याय उपलब्ध करून देण्यास शासन मान्यता देण्यात येत आहे.

अ) एक वर्षापेक्षा अधिक कालावधीसाठी बंद असलेला किंवा न्यायालयाकडून नादार/दिवाळखोर म्हणून घोषित झालेला उद्योग घटक.

- ब) रिझर्व्ह बँक आफ इंडीयाच्या मार्गदर्शक सूत्रानुसार पुनरुज्जीवनक्षम नसलेला उद्योग घटक
क) घटकाच्या व्यवस्थापनात बदल होऊन घटक पुढे यशस्वीरित्या चालू रहावे.

या योजनेअंतर्गत पात्र ठरणाऱ्या घटकाने राज्य शासनाची सर्व मुहलाची रक्कम एक रकमी भरल्यास व्याज व दंडव्याज माफ केले जाते. सदर योजना ही शासनाची सर्व प्रकारची देणी म्हणजेच विक्रीकर, महाराष्ट्र राज्य विद्युत मंडळाच्या थकबाकीची मूळ रक्कम, व्याज व दंडव्याज इत्यादीसह जी रक्कम येईल ती सर्व रक्कम थकबाकी असेल, सदर योजना निमशासकीय संस्था, शासकीय संस्था, शासकीय कंपनी व महामंडळे यांच्याकडील थकीत देण्यांसाठी देखील लागू आहे. ही योजना दिनांक १८.८.२०२१ च्या निर्णयानुसार नवीन औद्योगिक धोरण-२०१९ च्या कालावधीपर्यंत सुरु ठेवण्यास शासन मान्यता दिली आहे. आतापर्यंत महाराष्ट्र राज्यामधील एकूण १८७ उद्योग घटकांनी विशेष अभय योजनेचा लाभ घेतलेला आहे.

४. एमआयडीसी किंवा सहकारी औद्योगिक वसाहतीतील बाहेरील आजारी उद्योगांना बाहेर पडण्यासाठी व त्यासाठी उद्योगांना स्थिर मालमत्ता विकण्यास परवानगी देण्यात येईल. परंतु सदर जागा ही यापुढे अनुक्रमे स्थानिक विकास नियमानुसार औद्योगिक किंवा सेवा उद्योग या कारणासाठी वापरण्यात यावी. परंतु त्या जागेचा वापर हा स्थानिक विकास आराखडयानुसार असलेल्या झोन प्रमाणेच त्याचा पुनर्वापर करण्यात यावा.

५. दिनांक २०.११.२०१४ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये बेकारीस प्रतिबंध करण्यासाठी किंवा बेकारीचे निवारण करण्यासाठी उपाययोजना म्हणून विवक्षित औद्योगिक उपक्रम चालविणे किंवा चालविण्यासाठी कर्ज देणे, हमी देणे किंवा वित्तीय सहाय्य देण्याकरिता राज्य शासनास शक्य व्हावे म्हणून औद्योगिक संबंध व इतर बाबी याविषयी तात्पुरते उपबंध करण्याबाबत अधिनियम या अधिनियमास मुंबई सहाय्यक उपक्रम अधिनियम १९५२ अंतर्गत सहाय्यक उपक्रम म्हणून घोषित केला जातो.

आजारी लघु उद्योगांच्या पुनर्वसनाकरिता जिल्ह्यामध्ये जिल्हा उद्योग मित्र समितीशी संलग्न जिल्हा स्तरीय आजारी पुनर्वसन समिती मा. जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली त्यांचे निमंत्रक जिल्हा समन्वयक म्हणून वाणिज्य बँकेचे प्रतिनिधी यांचे मार्फत लघु उद्योगांचे पुनर्वसन करण्याकरिता मदत दिली जाते. वादग्रस्त प्रकरणाचा निपटारा करण्याकरिता राज्यामध्ये राज्यस्तरीय आंतरसंस्था समिती (सबस्लिक), मा. विकास आयुक्त (उद्योग) यांचे अध्यक्षतेखाली कार्यरत असून त्याचे निमंत्रक सदस्य बँक ऑफ महाराष्ट्राचे प्रतिनिधी आहेत. आजारी उद्योगांच्या पुनर्वसनाकरिता राज्यामध्ये राज्यस्तरीय आंतरसंस्था समिती (स्लिक) मा. प्रधान सचिव (उद्योग) यांच्या अध्यक्षतेखाली कार्यरत असून त्याचे निमंत्रक भारतीय रिझर्व्ह बँकेचे प्रतिनिधी आहेत.

महाराष्ट्र औद्योगिक धोरण, २०१९ नुसार पुनरुज्जीवनक्षम नसलेल्या तसेच बंद उद्योग घटकांसाठी विशेष अभय योजनेचा शासन निर्णय दिनांक १८.०८.२०२१ रोजी निर्गमित करण्यात आलेला असून त्याची मुदत महाराष्ट्र औद्योगिक धोरण लागू असेपर्यंत राहिल.

आजारी मोठ्या उद्योगाबाबतची माहिती

आजारी मोठ्या उद्योगांचे पुनर्वसन करण्याकरिता आजारी औद्योगिक कंपनी (विशेष तरतुदी) अधिनियम १९८५ च्या तरतुदीनुसार केंद्र शासनाने औद्योगिक व वित्तीय फेररचना मंडळ (बीआयएफआर) ची स्थापना केली होती. तोट्यात गेलेल्या घटकाने औद्योगिक व वित्तीय फेररचना मंडळाकडे संपर्क साधल्यास त्याच्या अर्जाच्या छाननीनुसार योग्य वाटल्यास कंपनीला आजारी घोषित करून मंडळाकडून प्रातिनिधीक संस्थेची नेमणूक करण्यात येत होती. बीआयएफआर खंडपीठाने कंपनीला पुनर्वसन योजना मंजूर केल्यास राज्य शासन पत्र क्र. बीआयएफआर- १०८९ (११११)/आयएनडी-१० ए, दिनांक १७.१०.१९९० व सुधारित पत्र दिनांक १९.०९.१९९२ अन्वये देण्यात स्टॅन्डर्ड पॅकेज अंतर्गत) तसेच शासन पत्र क्र एसयुसी-२००७/(१/०७)/उ-१० दिनांक ३०.३.२००७ नुसार आजारी मोठ्या उद्योगांना पुढील प्रमाणे सोयी व सवलती देण्यात येत होत्या :-

आर्थिक सवलती (Fiscal Concession) :- कट ऑफ डेट च्या दिनांका पासून राज्य शासनाची मूळ रकमेची थकीत देणी (उदा. विक्रीकर- मूल्यवर्धित कर, खरेदी कर, अतिरिक्त कर, उलाढाल कर, जमीन महसूल कर, पाटबंधारे दर) (Sales Tax, Purchase Tax, Additional Tax, Turnover Tax, La Revenure, Eletricity Duty, Irrigation Charges etc.) ५ वर्षा पर्यंत परतफेडीचा कालावधी देण्यात येत होता. सदर परतफेडीसाठी ७ टक्के सरळ व्याज आकारले जात होते.

आर्थिक सवलती व्यतिरिक्त इतर सवलती :-

महाराष्ट्र शासनाने उद्योग गुंतवणूक व पायाभूत सुविधा धोरण, २००६ खालील प्रमाणे सवलती देण्यात आल्या होत्या व त्यास अनुसरून दिनांक ३०.३.२००७ रोजी शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आले आहेत.

१. बॉम्बे रिलिफ अंडरटेकिंग अधिनियम, १९५२ अंतर्गत रिलिफ अंडरटेकिंग म्हणून घोषित करणे
२. कामगारांशी चर्चा करताना आजारी उद्योगाला शासकीय यंत्रणे मार्फत मदत
३. शासकीय व शासनाच्या महामंडळाची देणी अदा करताना बँक/वित्तीय संस्थेच्या गॅरंटीचा आग्रह धरला जाणार नाही.

दिनांक १ डिसेंबर २०१६ पासून आजारी उद्योग कंपन्या (विशेष तरतुदी) पुनरावृत्ती कायदा, २००३ रद्द करण्यात आला आहे. याचा परिणाम म्हणून SICA अंतर्गत बनविलेल्या BIFR व तत्सम खंडपीठांचे विघटन झाले आहे.

त्यानुसार कंपनी कायदा २०१३ अंतर्गत नॅशनल कंपनी लॉ ट्रिब्यूनल (NCLT) आणि नॅशनल कंपनी लॉ अपिलीट ट्रिब्यूनल (NCLAT) ची स्थापना करण्यात आली. एनसीएलटीकडे कंपनीचे व्यवस्थापन, विलिनीकरण आणि एकत्रीकरण आणि कंपन्यांचे पुनरुज्जीवन आणि पुनर्वसन यासंबंधी प्रकरण सुनावणीचे अधिकार आहेत. तसेच कॉर्पोरेट दिवाळखोरी प्रक्रीया एनसीएलटी समोर आधी सुरू करता येऊ शकेल.

Insolvency Bankruptcy Code २०१६ द्वारे NCLT चे सक्षमीकरण करण्यात आले असून, Bankruptcy Code अंमलात आल्यामुळे BIFR आणि AAIFR कडील प्रलंबित सर्व दाव्यांची कार्यवाही संपुष्टात आली आहे. तथापि ज्या घटकाचा दावा BIFR खंडपीठाकडे प्रलंबित होता अशा घटकास NCLT खंडपीठाकडे नव्याने दावा सादर करावा लागेल. परंतु असा दावा हा Bankruptcy Code अमलात आल्याच्या दिनांकापासून म्हणजेच दिनांक १ डिसेंबर २०१६ पासून १८० दिवसाच्या आत दाखल करणे बंधनकारक राहिल.

Rehabilitation of Sick SSI units

As per the guidelines issued under circular dated 16th January 2002 by Reserve Bank of India, the definition of Sick Small Scale Industry as follows :

A) If borrowal accounts of unit remains overdue for a period of exceeding one year.

OR

B) Erosion in the net worth due to accumulated cash losses to the extent of 50% of its net worth during the previous accounting year.

AND

C) Unit has been commercial production for last 2 years.

Rehabilitation of Small Scale units.

The relief and concessions being provided as per Government of Maharashtra G.R. dated 21st April 2001, 7th June 2001 and 30th March 2007.

If the sick SSI units is viable, then the concerned bank / financial institution has to take the concerned sick unit under their nursing programmer and should intimate the concerned General Manager of the District Industries Centre indicating clearly the date of commencement of nursing package and the period for which it is in operation.

On receipt of above advice from bank / financial institution, the General Manager of the District Industries Centre issues sickness certificate to such units indicating the date of commencement and period of nursing package.

Once the unit is declared as the sick unit is entitled to get following relief and concessions from State Government :—

1. The principal dues of State Government / Sales Tax, Purchase tax, Additional tax, Turnover tax, Land revenue, Electricity duty, Irrigation charges etc., as also the interest thereon, may be quantified as on the date of commencement of nursing programme. The arrears so quantified can be cleared by the sick unit in maximum of 60 monthly installments at 7% interest p.a. including units benefited under the Package Scheme of Incentives (PSI) of the areas C,D, + D+, No Industry District.

2. The special capital incentive approved to the SSI units under Package Scheme of Incentives will be disbursed to the sick units on priority basis.

3. Govt. has declared GR for easy exit scheme vide dated 2nd May 2013. The scheme is for special amnesty scheme for unviable and closed units. As per GR eligible units will be offered complete Eligible units will be offered complete waiver of interest and penalty provided that the principle amount is repaid in one single installment. The scheme is applicable to all relevant Government dues and will be offered to semi-government institutions/companies/bodies as well as under the scheme it is imperative to unlock the precious assets including land, within unviable and closed units. All the units who wants to take benefit of scheme should fulfill following condition *viz.*

- a. Closure for more than one year or the unit is declared to be insolvent by a competent court.
- b. Unit is unviable according to RBI guidelines.
- c. There should be change in Management and the unit should be further run successfully.

The sick units in MIDC areas and Co-operative Industrial Estates opting for an exist will be permitted to dispose of their assets provided that the land should be used either for industrial purpose or for service industries only. Units located outside the MIDC areas/Co-operative Industrial Estates opting for exist will be permitted to dispose their assets. However, the land in such cases will have to be used as per the zoning regulations of the Competent Development Authority. As per the Government Resolution dated 18th August 2021, this scheme has been approved by the Government to continue till the period of New Industrial Policy-2019.

In Maharashtra state, the total number of industrial units that have benefited from the Special Amnesty Scheme is 187 and the investment made under it is Rs. 6136.18 lakhs and employment generation is 1240. Also, due to this scheme, the government dues of Rs. 1484.04 lakhs have been recovered.

As per Government Resolution dated 20th November 2014, Bombay Relief Undertaking Act 1958 is to make temporary provision for industrial relations and other matters to enable the state Government to conduct or to provide loan, guarantee or financial assistance for the conduct of, certain industrial undertakings as a measure of preventing unemployment or of unemployment relief.

At District level, District Level Sick Unit Rehabilitation Committee" which is formed under the Chairmanship of the Collector of the respective districts for taking progress of revival of sick SSI units and problems faced by SSI units getting finance from banks. The members of the committee consist of the Lead Bank Officers, Bankers, Industrial Associations and Industries Representatives. The General Managers of District Industries Centers is member Secretary.

According to the provision of sick industrial companies (Special Provisions) Act 1985, the Central Government established the Industrial and Financial Reconstruction Board (BIFR) for the rehabilitation of sick big industries. If the affected entity approached the Industrial and financial Reconstruction Board, by filling the application, the company was declared sick and the appointment of a representative body was done by the Board. If the BIFR bench approves the rehabilitation plan, then the state government as per the letter Ref No.BIFR-1089(1111)/ IND-10A, dated 17th October 90 and revised dated 19th September 1992, under standard package and also government letter No SUC-2007/ (1/07)/U-10 dated 30th March 2007 will give the following facilities to the sick industry.

Fiscal concession § Outstanding Debt of State Government from the date of cut off date (eg Sales Tax, Value Added Tax, Purchase Tax, Additional Tax, Turnover Tax, Land Revenue, Irrigation rate) (Sale Tax, Purchase Tax, Additional Tax, Turnover Tax, Land Revenue, Electricity Duty, Irrigation Charges etc.) were paid for 5 years of repayment period. For this repayment, 7 percent direct interest was being charged for repayment.

Other concessions in additional to financial concessions :—

The Government of Maharashtra has given the following concessions under the Industry Investment and Infrastructure 2006 and the government decisions have been issued on 30th March 2007.

- To declare the entity as Relief Undertaking under Bombay Relief Undertaking Act, 1952.
- During the discussions with the workers, the sick industry is assisted by government machinery.
- The guarantee of bank/financial institutions will not be insisted for payment of the government and government corporation's liabilities.

With effect from December 1, 2016, the SICA has been repealed by the sick industrial companies (Special Provisions) Repeal Act 2003. This has resulted in dissolution of the BIFR & other bodies formed under SICA.

Accordingly, the National Company Law Tribunal (NCLT) & the National Company Law Appellate Tribunal (NCLAT) were constituted under companies Act 2013. The NCLT has the jurisdiction to hear matter with respect to the management of a company, mergers & amalgamations & revival & rehabilitation of Companies. The jurisdiction of NCLT has been further supported by the insolvency & Bankruptcy code 2016 which provides that corporate insolvency processes may be initiated before the NCLT.

With the Bankruptcy code coming into effect, all proceedings pending before the BIFR & AAIFR stand abated. However, the entity whose reference has abated may initiate fresh proceedings before the NCLT under the Bankruptcy code, within 180 days of the commencement of Bankruptcy code *i.e.* December 1, 2016.

औद्योगिक समूह विकास कार्यक्रम

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांच्या सर्वांगीण विकासासाठी औद्योगिक समूह विकासाची संकल्पना केंद्र शासनाने स्वीकारली आहे. यास अनुसरून केंद्र शासनाने औद्योगिक समूहांच्या विकासासाठी योजना जाहीर केल्या आहेत. उद्योग संचालनालय, मुंबई द्वारा सदर औद्योगिक समूह विकास योजनांची राज्यात प्रभावी अंमलबजावणी होणेसाठी औद्योगिक समूहांच्या विकासासाठी कार्यवाही करणेत येत आहे.

१. महाराष्ट्र राज्य औद्योगिक समूह विकास योजना (एमएसआय-सीडीपी) :-

सन २०१३-२०१४ मध्ये महाराष्ट्र राज्याची औद्योगिक समूह विकास योजना शासन निर्णय दि. २५.०२.२०१४ अन्वये अंमलात आली असून दि.२४.०७.२०१९ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये सुधारीत मार्गदर्शक तत्त्वे जाहीर करण्यात आलेली आहेत.

पात्रता :- विशिष्ट भौगोलिक क्षेत्रावर कार्यरत एकाच प्रकारच्या उद्योग प्रवर्गातील

- लघु कार्यरत घटक १ सूक्ष्म १० किमान
- सामूहिक प्रोत्साहन योजने नुसार क, “ड”, “ड+” आणि “विना उद्योग जिल्हे” तसेच नक्षलग्रस्त क्षेत्रे या भागात असणारे औद्योगिक समूह

१. योजनेअंतर्गत सुविधा :-

i) क्षमतावृद्धी कार्यक्रम अंमलबजावणी :

क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाकरिता मंजूर प्रकल्प किंमत मर्यादा ₹ १०.०० लाख असून त्याअंतर्गत राज्य शासनाचे अनुदान ९०% व लाभार्थ्यांचा सहभाग १०% राहिल.

ii) सामायिक सुविधा केंद्र उभारणी :

सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी राज्य शासनाची अनुदान मर्यादा ₹ १०.०० कोटी किंवा मंजूर प्रकल्प किंमतीच्या ७०% यापैकी जी कमी रक्कम असेल ती.

औद्योगिक समूहात १००% सूक्ष्म उद्योग घटक असणाऱ्या औद्योगिक समूहाकरिता राज्य शासनाचे अनुदान ८०% राहिल.

औद्योगिक समूहात १००% अनुसूचित जाती -जमाती प्रवर्गातील उद्योग घटक, १००% महिला प्रवर्गातील उद्योग घटक असणाऱ्या औद्योगिक समूहाकरिता राज्य शासनाचे अनुदान ९०% राहिल.

सदर योजनेअंतर्गत राज्यातील एकूण २७९ औद्योगिक समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजुरी देण्यात आलेली असून त्यापैकी १२८ औद्योगिक समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणींतर्गत अंतिम मंजुरी देण्यात आलेली आहे. अंतिम मंजुरी प्राप्त एकूण १२८ प्रकल्पांपैकी ८० औद्योगिक समूह प्रकल्पांचे सामायिक सुविधा केंद्रे कार्यान्वित झालेली आहेत.

महाराष्ट्र राज्य औद्योगिक समूह विकास योजनेअंतर्गत सामायिक सुविधा केंद्र (CFC)

उभारणीसाठी मंजुरीप्राप्त १२८ प्रकल्पांची यादी

अ.क्र.	औद्योगिक समूहाचे नाव	ठिकाण
१	कॅशु प्रोसेसिंग क्लस्टर	लांजा, जि. रत्नागिरी
२	कॉयर क्लस्टर	वेंगुर्ला, सिंधुदुर्ग
३	अॅग्रीकल्चर इन्फ्लेमेंट क्लस्टर	संगमेश्वर, जि. रत्नागिरी
४	कॅशु प्रोसेसिंग क्लस्टर	वेंगुर्ला, जि. सिंधुदुर्ग
५	कॅशु प्रोसेसिंग क्लस्टर	मालवण, जि. सिंधुदुर्ग
६	मॉड्युलर फर्निचर क्लस्टर	कुडाळ, जि. सिंधुदुर्ग
७	मॅंगो (मिक्स फ्रुट) प्रोसेसिंग क्लस्टर	देवगड, जि. सिंधुदुर्ग

अ.क्र.	औद्योगिक समुहाचे नाव	ठिकाण
८	प्रिन्टींग क्लस्टर	आंबेगांव, जि. पुणे
९	कॅशु क्लस्टर	शृंगारवाडी, जि. कोल्हापूर
१०	रेझिन क्लस्टर	कवठे-महाकाळ, जि. सांगली
११	रेझिन क्लस्टर	पंढरपूर, जि. सोलापूर
१२	रबर क्लस्टर	जि. औरंगाबाद
१३	लेदर क्लस्टर	मंठा, जि. जालना
१४	खवा (डेअरी प्रोडक्ट्स) क्लस्टर	भूम, जि. उस्मानाबाद
१५	प्रिन्टींग क्लस्टर	जि. नांदेड
१६	गारमेंट क्लस्टर	कडा, जि. बीड
१७	गोल्ड ज्वेलरी क्लस्टर	जि. नांदेड
१८	अॅग्री कल्चर इक्यूपमेंट क्लस्टर	जि. लातूर
१९	इंजिनिअरिंग अॅन्ड फॅब्रिकेशन क्लस्टर	जि. उस्मानाबाद
२०	रेडिमेड गारमेंट क्लस्टर	जि. अमरावती
२१	हनी प्रोसेसिंग क्लस्टर	दर्यापूर, जि. अमरावती
२२	राईस मिल क्लस्टर	मूल-सावोली, जि. चंद्रपूर
२३	राईस मिल क्लस्टर	चामोर्शी, जि. गडचिरोली
२४	राईस मिल क्लस्टर	सडक-अर्जुनी, जि. गोंदिया
२५	जॅंगरी क्लस्टर	कासा-बिरसोला, जि. गोंदिया
२६	अगरबत्ती क्लस्टर	पोंभुर्णा, जि. चंद्रपूर
२७	प्रिन्टींग क्लस्टर	कबनूर, जि. कोल्हापूर
२८	फाईल मेकिंग अॅन्ड प्रिन्टींग क्लस्टर	जि. अहमदनगर
२९	गोल्ड ज्वेलरी क्लस्टर	जि. अहमदनगर
३०	वारली पॅन्टिंग अॅन्ड फ्रेमिंग क्लस्टर	जवाहर, जि. पालघर
३१	पैठणी साडी क्लस्टर	पैठण, जि. औरंगाबाद
३२	म्युझिकल इन्स्ट्रुमेंट क्लस्टर	मिरज, जि. सांगली
३३	अॅग्रीकल्चर इंप्लेमेंट अॅन्ड फॅब्रिकेशन क्लस्टर	जाफ्राबाद, जि. जालना
३४	मसाला क्लस्टर	जि. जालना
३५	गारमेंट क्लस्टर	जुन्नर, जि. पुणे
३६	भेळ भत्ता क्लस्टर	चांदवड, जि. नाशिक
३७	गारमेंट क्लस्टर	भूम, जि. उस्मानाबाद
३८	फॅब्रिकेशन क्लस्टर	वाठार, जि. सातारा
३९	स्टील फर्निचर क्लस्टर	जि. लातूर
४०	बेकरी क्लस्टर	जि. औरंगाबाद

अ.क्र.	औद्योगिक समुहाचे नाव	ठिकाण
४१	फॅब्रिकेशन अँड इंजिनिअरिंग क्लस्टर	जि. हिंगोली
४२	टेरी टॉवेल क्लस्टर	जि. सोलापूर
४३	फोरजिंग (इंजिनिअरिंग) क्लस्टर	वाळूज, जि. औरंगाबाद
४४	रेझिन क्लस्टर	चिंचणी, जि. सांगली
४५	गारमेंट क्लस्टर	संगमनेर, जि. अहमदनगर
४६	पावरलूम क्लस्टर	हातकणंगले, जि. कोल्हापूर
४७	पावरलूम क्लस्टर	शिरपूर, जि. धुळे
४८	अगरबत्ती क्लस्टर	जि. नागपूर
४९	सोलार चरखा क्लस्टर	जि. अमरावती
५०	कात क्लस्टर	अबलोली, जि. रत्नागिरी
५१	मसाला क्लस्टर	अंबेजोगाई, जि. बीड
५२	रेझिन क्लस्टर	भूम, जि. उस्मानाबाद
५३	जॅंगरी क्लस्टर	जि. लातूर
५४	लेदर क्लस्टर	दर्यापूर, जि. अमरावती
५५	रेझिन क्लस्टर	मंट्रुप, जि. सोलापूर
५६	गारमेंट क्लस्टर	कोपरगांव, जि. अहमदनगर
५७	ग्लोव्हज क्लस्टर	जि. सांगली
५८	बंजारा आर्ट अँड क्राफ्ट क्लस्टर	जि. यवतमाळ
५९	टर्मरीक क्लस्टर	सेनगांव, जि. हिंगोली
६०	टेक्स्टाईल क्लस्टर	वसमत, जि. हिंगोली
६१	सर्वोदय गारमेंट क्लस्टर	जि. बीड
६२	टेक्स्टाईल क्लस्टर	जि. सोलापूर
६३	सोप क्लस्टर	जि. औरंगाबाद
६४	लेदर क्लस्टर,	जि. उस्मानाबाद
६५	जिन्नर्स अँड मिलर्स क्लस्टर	जि. औरंगाबाद
६६	टेक्स्टाईल क्लस्टर	अब्दुललाट, जि. कोल्हापूर
६७	स्पाईसेस क्लस्टर	पिंपळनेर, जि. बीड
६८	हनी प्रोसेसिंग क्लस्टर	जि. लातूर
६९	बांबू क्लस्टर	सुरगाणा, जि. नाशिक
७०	ट्रक बॉडी बिल्डींग क्लस्टर	माडलमोही, जि. बीड
७१	पॅकेजिंग अँड प्रिंटींग क्लस्टर	जि. सातारा
७२	सिक्युरिटी प्रिंटींग क्लस्टर	जि. कोल्हापूर
७३	अॅल्युमिना क्लस्टर	जि. कोल्हापूर

अ.क्र.	औद्योगिक समुहाचे नाव	ठिकाण
७४	इंडस्ट्रीयल इंजिनिअरिंग अँड कंपोनेंट क्लस्टर	आष्टा, जि. सांगली
७५	जनरल इंजिनिअरिंग क्लस्टर	कडेगाव, जि. सांगली
७६	लेदर क्लस्टर	जत, जि. सांगली
७७	जॅगरी क्लस्टर	जि. सातारा
७८	गारमेंट क्लस्टर	जि. नागपूर
७९	राईस मिल क्लस्टर	जुन्नर आंबेगाव, जि. पुणे
८०	चिक्कु क्लस्टर	डहाणु, जि. पालघर
८१	संघा टेक्सटाईल क्लस्टर	जि. अकोला
८२	सोलार पॅनेल क्लस्टर	जि. लातूर
८३	अॅग्री पॅकेजिंग अँड प्रिंटींग क्लस्टर	जि. लातूर
८४	राईस मिल क्लस्टर	शहापूर, जि. ठाणे
८५	लेदर क्लस्टर	जि. सातारा
८६	कॉटन प्रोसेसिंग क्लस्टर	सेलू, जि. परभणी
८७	गारमेंट क्लस्टर	चाळीसगाव, जि. जळगाव
८८	स्टील फर्निचर अँड अॅग्री इक्विपमेंट क्लस्टर	केज, जि. बीड
८९	राईस मिल क्लस्टर	आजरा, जि. कोल्हापूर
९०	टेक्सटाईल क्लस्टर	रेंदाळ, जि. कोल्हापूर
९१	टिकवुड फर्निचर क्लस्टर	परातवाडा, जि. अमरावती
९२	चिल्ली पावडर अँड स्पायसेस क्लस्टर	भिवापूर, जि. नागपूर
९३	जॅकफ्रुट अँड मल्टिफ्रुट क्लस्टर	कुडाळ, जि. सिंधुदुर्ग
९४	इंजिनिअरिंग ग्रामोद्योग क्लस्टर	वणी, जि. नाशिक
९५	फ्लेमप्रुफ अँड सेफ्टी इक्विपमेंट स्पेशलाईज्ड इंजिनिअरिंग क्लस्टर	औरंगाबाद
९६	टेक्सटाईल (टेस्टिंग लॅबोरेटरी) क्लस्टर	शिरपूर, जि. धुळे
९७	फुड प्रोसेसिंग क्लस्टर	जि. अकोला
९८	मिल्क अँड मिल्क प्रोडक्ट्स क्लस्टर	अचलपूर, जि. अमरावती
९९	स्पायसेस क्लस्टर	कुंभारी, जि. लातूर
१००	बंजारा आर्ट अँड गारमेंट क्लस्टर	लातूर
१०१	गारमेंट क्लस्टर	चाळीसगाव, जि. जळगाव
१०२	कोल्ड प्रेस्ड ऑईल क्लस्टर	यवतमाळ
१०३	गारमेंट क्लस्टर	चिखली, जि. बुलढाणा
१०४	फुड प्रासेसिंग क्लस्टर	जळगाव (ODOP)
१०५	टेक्सटाईल क्लस्टर	नवापूर, जि. नंदुरबार
१०६	टर्मरीक क्लस्टर	इस्लामपूर, जि. सांगली

अ.क्र.	औद्योगिक समुहाचे नाव	ठिकाण
१०७	एफएमसीजी अँड अँग्रीकल्चर पॅकेजिंग क्लस्टर	जि. नाशिक
१०८	फूड टेस्टिंग अँड लॅबोरेटरी क्लस्टर	निफाड, जि. नाशिक
१०९	अॅल्युमिनिअम क्लस्टर	जि. अहमदनगर
११०	स्पायसेस क्लस्टर	पढेगाव, श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर
१११	गारमेंट क्लस्टर	कागल, जि. कोल्हापूर
११२	पॅकेजिंग क्लस्टर	जि. सातारा
११३	स्पायसेस क्लस्टर	मंगळवेढा, जि. सोलापूर
११४	पॉटरी (संत गोरोबाकाका मातीकला) क्लस्टर	जि. बीड
११५	अॅग्रो प्रोसेसिंग क्लस्टर	कन्नड, जि. छ. संभाजीनगर
११६	गोल्डन व्हॅल्यू फूड क्लस्टर	जि. छ. संभाजीनगर
११७	मॉड्युलर फर्निचर क्लस्टर	उदगीर, जि. लातूर
११८	रेडीमेड गारमेंट क्लस्टर	अंजनगाव, जि. अमरावती
११९	फर्निचर क्लस्टर	उमरखेड, जि. यवतमाळ
१२०	बेसिक अपॅरल क्लस्टर	बुटीबोरी, जि. नागपूर
१२१	अगरबत्ती क्लस्टर	लाखनी, जि. भंडारा
१२२	स्पायसेस क्लस्टर	भिवापूर, जि. नागपूर
१२३	खवा क्लस्टर	जळगाव-जामोद, जि. बुलढाणा
१२४	पोल्ट्री फीड क्लस्टर	कडा, जि. बीड
१२५	ओनियन प्रोसेसिंग क्लस्टर	श्रीगोंदा, जि. अहमदनगर
१२६	स्वीट अँड स्पाँजी बेकर्स क्लस्टर	ता. मालेगाव, जि. नाशिक
१२७	पैठणी कलाकारी क्लस्टर	ता. येवला, जि. नाशिक
१२८	बेकरी क्लस्टर	ता. मिरज, जि. सांगली

(अ) वर्षनिहाय मंजूरीप्राप्त प्रकल्प :-

अ.क्र.	वर्ष	हेतू (कार्यक्रम)	मंजूर प्रकल्प
१.	२०१४-२०१५	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त	२१
		सामायिक सुविधा केंद्र उभारणींतर्गत मंजूरीप्राप्त	००
२.	२०१५-२०१६	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त	२७
		सामायिक सुविधा केंद्र उभारणींतर्गत मंजूरीप्राप्त	१२
३.	२०१६-२०१७	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त	३१
		सामायिक सुविधा केंद्र उभारणींतर्गत मंजूरीप्राप्त	१६
४.	२०१७-२०१८	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजूरीप्राप्त	२५
		सामायिक सुविधा केंद्र उभारणींतर्गत मंजूरीप्राप्त	०६

अ.क्र.	वर्ष	हेतू (कार्यक्रम)	मंजूर प्रकल्प
५.	२०१८-२०१९	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजुरीप्राप्त	२६
		सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजुरीप्राप्त	१५
६.	२०१९-२०२०	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजुरीप्राप्त	४१
		सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजुरीप्राप्त	२४
७.	२०२०-२०२१	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजुरीप्राप्त	१७
		सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजुरीप्राप्त	०५
८.	२०२१-२०२२	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजुरीप्राप्त	१९
		सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजुरीप्राप्त	०७
९.	२०२२-२०२३	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजुरीप्राप्त	११
		सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजुरीप्राप्त	१३
१०.	२०२३-२०२४	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजुरीप्राप्त	२५
		सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजुरीप्राप्त	२३
११.	२०२४-२०२५	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजुरीप्राप्त	२५
		सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीतर्गत मंजुरीप्राप्त	६
१२.	२०२५-२०२६ (दि. ३०.११.२०२५)	क्षमतावृद्धी कार्यक्रमांतर्गत मंजुरीप्राप्त	१२

(ब) राज्य शासनाचे वर्षनिहाय वितरित अनुदान :-

अ.क्र.	वर्ष	हेतू (कार्यक्रम)	राज्य शासनाचे वितरित अनुदान (रु. लाखात)
१.	२०१४-२०१५	१६ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	७१.५३
२.	२०१५-२०१६	३९ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	१७५.८८
३.	२०१६-२०१७	५६ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	२१३.२५
		५ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	२१६३.२४
४.	२०१७-२०१८	४८ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	१४१.५३४९८
		८ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	२१५८.४६५०२
५.	२०१८-२०१९	५२ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	१७०.४२
		१८ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	४६२९.५८
६.	२०१९-२०२०	४९ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	१५८.६८
		०९ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	१२४३.७६८४९
७.	२०२०-२०२१	५२ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	१६१.८३
		२८ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	४०८८.१७
८.	२०२१-२०२२	३८ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	११४.६४
		२४ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	५२८५.२६१८३

अ.क्र.	वर्ष	हेतू (कार्यक्रम)	राज्य शासनाचे वितरित अनुदान (रु. लाखात)
९.	२०२२-२०२३	०९ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	३७.६०
		२६ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	६३३९.१७२
१०.	२०२३-२०२४	४५ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	१८२.१५
		२५ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	४८१७.८५
११.	२०२४-२०२५	३४ समूह प्रकल्पांना क्षमतावृद्धी कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी	११६.२४
		२२ समूह प्रकल्पांना सामायिक सुविधा केंद्र उभारणीसाठी	५३३९.२२७५२
एकूण			३७६०८.४८९८४

Note on Industrial Cluster Development Programme

Govt. of India has announced schemes for upgradation of potential industrial clusters. Maharashtra has a rich inherent potential for cluster of traditional enterprises. Directorate of Industries has taken elaborate steps to explore these clusters by effectively implementing the cluster schemes.

Maharashtra State Industrial Cluster Development Programme (MSI-CDP):-

Govt. of Maharashtra has announced Maharashtra State Industrial Cluster Development Programme (MSICDP) vide Govt. Resolution dated 25th February 2014 for D & D+, No industry districts and Naxalite affected areas. Modifications in MSICDP are issued vide GR dated 24th July 2019.

- Eligibility :-**
- Minimum 10 Micro, Small working units in same or similar sector located within an identifiable and as far as practicable, contiguous area.
 - Existing clusters in Zone, 'C', 'D', 'D+', 'No Industry District' & 'Naxalite Affected Area' as per PSI-2019.

Broad features of the MSICDP are as below:

i) Implementation of Soft Intervention Programme :-

For capacity building (soft intervention) Govt. of Maharashtra provides 90% grant subject to ceiling limit of project cost of Rs.10.00 lakh & 10% beneficiaries contribution.

ii) Establishment Common Facility Center :-

- The GoM grant will be restricted to 70% of the cost of project subject to maximum grant of Rs 10.00 crore.
- GoM grant for CFC will be 80% for the clusters with 100% micro subject to maximum grant of Rs.10.00 crore.
- GoM grant for CFC will be 90% for the clusters with 100% SC/ ST /Women entrepreneurs subject to maximum grant of Rs.10.00 crore.

The total 279 Clusters approved for implementation of Soft Intervention Programme under MSICDP out of which 128 cluster proposals are finally approved. Out of 128 finally approved projects, 80 CFC's are operational.

List of approved 128 Common Facility Centres (CFCs) under MSICDP

Sr. No.	Name of Cluster	Location
1.	Cashew Processing Cluster	Lanja, Dist. Ratnagiri
2.	Coir Cluster	Vengurla, Dist. Sindhudurg
3.	Agriculture Equipment Cluster	Sangmeshwar, Dist. Ratnagiri
4.	Cashew Processing Cluster	Vengurla, Dist. Sindhudurg
5.	Cashew Processing Cluster	Malvan, Dist. Sindhudurg
6.	Modular Furniture Cluster	Kudal, Dist. Sindhudurg
7.	Mango Processing (Mix Fruit Processing) Cluster	Devgad, Dist. Sindhudurg
8.	Printing Cluster	Ambegaon, Dist. Pune
9.	Cashew Cluster	Shrungarwadi, Dist. Kolhapur
10.	Raisin Making Cluster	Kawathe-Mahankal, Dist. Sangli
11.	Raisin Making Cluster	Tal. Pandharpur, Dist. Solapur
12.	Rubber Cluster	Dist. Aurangabad

Sr. No.	Name of Cluster	Location
13.	Leather Cluster	Matha, Dist. Jalna
14.	Khawa Cluster	Bhoom, Dist. Osmanabad.
15.	Printing Cluster	Dist. Nanded
16.	Garment Cluster	Kada, Ashta, Dist. Beed
17.	Gold Jeweler Cluster	Dist. - Nanded
18.	Agriculture Equipment Cluster	Dist. Latur
19.	Engineering & Fabrication Cluster	Dist. Osmanabad
20.	Garment Cluster	Dist. Amravati
21	Honey Processing Cluster	Daryapur, Dist. Amravati
22	Rice Mill Cluster	Mul-Saoli, Dist. Chandrapur
23	Rice Mill Cluster	Chamorshi, Dist. Gadchiroli
24	Rice Mill Cluster	Sadak-Arjuni, Dist. Gondia
25	Jaggery Cluster	Kasa-Birsola, Dist. Gondia
26	Agarbatti Cluster	Pombhurna, Dist. Chandrapur
27	Printing Cluster	Kabnur, Dist. Kolhapur
28	File Making & Printing Cluster	Dist. Ahmednagar
29	Gold Jewellery Cluster	Dist. Ahmednagar
30	Warli Painting & Framing Cluster	Jawhar, Dist. Palghar
31	Paithani Saree Cluster	Dist. Aurangabad.
32	Musical Instruments Cluster	Miraj, Dist. Sangli
33	Agricultural Implements & Engineering Cluster	Jafrabad, Dist. Jalna
34	Spices Cluster	Dist. Jalna
35	Garment Cluster	Junnar, Dist. Pune
36	Bhel Bhatta Cluster	Dist. Nashik
37	Garment Cluster	Bhoom, Dist. Osmanabad.
38	Fabrication Cluster	Dist. Satara
39	Steel Furniture Cluster	Dist. Latur
40	Bakery Cluster	Dist. Aurangabad
41	Fabrication & Engineering Cluster	Dist. Hingoli
42	Terry Towel Cluster	Dist. Solapur
43	Forging (Engineering) Cluster	Dist. Aurangabad
44	Raisin Cluster	Chinchani, Dist. Sangli
45	Garment Cluster	Sangamner, Dist. Ahmednagar
46	Powerloom Cluster	Hatkangale, Dist. Kolhapur
47	Textile Cluster	Dist. Dhule
48	Agarbatti Cluster	Dist. Nagpur
49	Solar Charkha Cluster	Dist. Amravati
50	Catechu (Kath) Cluster	Abloli, Dist. Ratnagiri
51	Spices Cluster	Ambejogai, Dist. Beed
52	Raisin Cluster	Bhoom, Dist. Osmanabad
53	Jaggery Cluster	Dist. Latur
54	Leather Cluster	Daryapur, Dist. Amravati

Sr. No.	Name of Cluster	Location
55	Raisin Cluster	Mandrup, Dist. Solapur
56	Garment Cluster	Kopargaon, Dist. Ahmednagar
57	Gloves Cluster	Dist. Sangli
58	Banjara Art & Craft Cluster	Dist. Yavatmal
59	Turmeric Cluster	Sengaon, Dist. Hingoli
60	Textile Cluster	Basmat, Dist. Hingoli
61	Sarvoday Garment Cluster	Dist. Beed
62	Textile Cluster	Dist. Solapur
63	Soap Cluster	Dist. Aurangabad
64	Leather Cluster	Dist. Osmanabad
65	Ginners & Millers Cluster	Dist. Aurangabad
66	Textile Cluster	Abdhullat, Dist. Kolhapur
67	Spices Cluster	Pimpalner, Dist. Beed
68	Honey Processing Cluster	Dist. Latur
69	Bamboo Cluster	Surgana, Dist. Nashik
70	Truck Body Building Cluster	Madalmohi, Dist. Beed
71	Packaging and Pinter Cluster	Dist. Satara
72	Security Printing Cluster	Dist. Kolhapur
73	Alumina cluster,	Dist. Kolhapur
74	Industrial Engineering & Pump Component Cluster	Ashta, Dist. Sangli
75	Leather Cluster	Jat, Dist. Sangli
76	General Engineering Cluster	Kadegaon, Dist.
77	Jaggery Cluster	Dist. Satara
78	Garment Cluster	Dist. Nagpur
79	Rice Mill Cluster	Junner, Ambegaon Dist. Pune
80	Chikku Clsuter	Dahanu, Dist. Palghar
81	Sangha Textile Cluster	Dist. Akola
82	Solar Panel Clsuter	Dist. Latur
83	Agro Packaging and Printing Clsuter	Dist. Latur
84	Rice Mill Cluster	Shahapur, Dist. Pune
85	Leather Cluster	Dist. Satara
86	Cotton Processing Cluster	Selu, Dist. Parbhani
87	Garment Cluster	Chaliskaon, Dist. Jalgaon
88	Steel Furniture & Agri Equipment Cluster	Kej, Dist. Beed
89	Rice Mill Cluster	Ajra, Dist. Kolhapur
90	Textile Cluster	Rendal, Dist. Kolhapur
91	Teakwood Furniture Cluster	Paratwada, Dist. Amravati
92	Chilli Powder & Spices Cluster	Bhiwapur, Dist. Nagpur
93	Jackfruit & Multifruit Cluster	Kudal, Dist. Sindhudurg
94	Engineering Gramodyog Cluster	Vani, Dist. Nashik
95	Flameproof & Safety Equipment Specialized Engineering Cluster	Aurangabad

Sr. No.	Name of Cluster	Location
96	Textile (Testing Laboratory) Cluster	Shirpur, Dist. Dhule
97	Food Processing Cluster	Akola
98	Milk and Milk Products Cluster	Achalpur, Dist. Amravati
99	Spices Cluster	Kumbhari, Dist. Latur
100	Banjara Art & Garment Cluster	Latur
101	Garment Cluster	Chalisgaon, Dist. Jalgaon
102	Cold Pressed Oil Cluster	Yavatmal
103	Garment Cluster	Chikhali, Dist. Buldhana
104	Food Processing Cluster	Jalgaon (ODOP)
105	Textile Cluster	Navapur, Dist. Nandurbar
106	Turmeric Cluster	Islampur, Dist. Sangli
107	FMCG & Agriculture Packaging Cluster	Dist. Nashik
108	Food Testing & Laboratory Cluster	Niphad, Dist. Nashik
109	Aluminium Cluster	Dist. Ahmednagar
110	Spices Cluster	Padhegaon, Shrirampur, Dist. Ahmednagar
111	Garment Cluster	Kagal, Dist. Kolhapur
112	Packaging Cluster	Dist. Satara
113	Spices Cluster	Mangalvedha, Dist. Solapur
114	Pottery (Sant Gorobakaka Matikala) Cluster	Dist. Beed
115	Agro Processing Cluster	Kannad, Dist. Chh.Sambhajinagar
116	Golden Value Food Cluster	Dist. Chh. Sambhajinagar
117	Modular Furniture Cluster	Udgir, Dist. Latur
118	Readymade Garment Cluster	Anjangaon, Dist. Amravati
119	Furniture Cluster	Umerkhed, Dist. Yavatmal
120	Basic Apparel Cluster	Butibori, Dist. Nagpur
121	Agarbatti Cluster	Lakhani, Dist. Bhandara
122	Spices Cluster	Bhiwapur, Dist. Nagpur
123	Khawa Cluster	Jalgaon-Jamod, Dist. Buldhana
124	Poultry Feed Cluster	Kada, Dist. Beed
125	Onion Processing Cluster	Shreegonda, Dist. Ahmednagar
126	Sweet & Spongy Bakers Cluster	Malegaon, Dist. Nashik
127	Paithani Kalakari Cluster	Tal. Yeola, Dist. Nashik
128	Bakery Cluster	Tal. Miraj, Dist. Sangli

(A) Year wise approved projects :—

Sr. No.	Year	Purpose (Programme)	Approved Project
1.	2014-2015	Approved under the Soft Intervention Programme	21
		Approved under Common Facility Center	00
2.	2015-2016	Approved under the Soft Intervention Programme	27
		Approved under Common Facility Center	12

Sr. No.	Year	Purpose (Programme)	Approved Project
3.	2016-2017	Approved under the Soft Intervention Programme	31
		Approved under Common Facility Center	16
4.	2017-2018	Approved under the Soft Intervention Programme	25
		Approved under Common Facility Center	06
5.	2018-2019	Approved under the Soft Intervention Programme	26
		Approved under Common Facility Center	15
6.	2019-2020	Approved under the Soft Intervention Programme	41
		Approved under Common Facility Center	24
7.	2020-2021	Approved under the Soft Intervention Programme	17
		Approved under Common Facility Center	05
8.	2021-2022	Approved under the Soft Intervention Programme	19
		Approved under Common Facility Center	07
9.	2022-2023	Approved under the Soft Intervention Programme	11
		Approved under Common Facility Center	13
10.	2023-2024	Approved under the Soft Intervention Programme	25
		Approved under Common Facility Center	23
11.	2024-2025	Approved under the Soft Intervention Programme	25
		Approved under Common Facility Center	6
12.	2025-2026 (Upto 30th November 25)	Approved under the Soft Intervention Programme	12

(B) Year wise Distribution of GoM grants :—

Sr. No.	Year	Purpose (Programme)	GoM grant release (Rs. in Lakh)
1.	2014-2015	16 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme	71.53
2.	2015-2016	39 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme	175.88
3.	2016-2017	56 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme	213.25
		5 Clusters Project Common Facility Center	2163.24
4.	2017-2018	48 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme	141.53498
		08 Clusters Project Common Facility Center	2158.46502
5.	2018-2019	52 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme	170.42
		18 Clusters Project Common Facility Center	4629.58
6.	2019-2020	49 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme	158.68
		09 Cluster Project Common Facility Center	1243.76849

Sr. No.	Year	Purpose (Programme)	GoM grant release (Rs. in Lakh)
7.	2020-2021	52 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme	161.83
		28 Cluster Project Common Facility Center	4088.17
8.	2021-2022	38 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme	114.64
		24 Cluster Project Common Facility Center	5285.26183
9.	2022-2023	9 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme	37.60
		26 Cluster Project Common Facility Center	6339.172
10.	2023-2024	45 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme	182.15
		25 Cluster Project Common Facility Center	4817.85
11.	2024-2025	34 Clusters Projects Implementation of Soft Intervention Programme	116.24
		22 Cluster Project Common Facility Center	5339.22752
Total			37608.48984

मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजना आढावा बैठक टिप्पणी
(Chief Minister Employment Generation Programme)

योजना :-

- राज्यातील होतकरु युवक/युवतींसाठी स्वयंरोजगारास प्रोत्साहन देणारी योजना दि. १ ऑगस्ट, २०१९ च्या शासन निर्णयानुसार सुरु करण्यात आली असून दि. ११.११.२०२२ व २१.०५.२०२५ च्या शासन निर्णयान्वये आवश्यक सुधारणा करण्यात आल्या आहेत.
- योजनेची अंमलबजावणी पूर्णतः ऑनलाईन पद्धतीने maha-cmegp.gov.in या पोर्टलद्वारे.
- जिल्हा उद्योग केंद्र (DIC) व जिल्हा खादी व ग्रामोद्योग मंडळ (KVIB) यांचेमार्फत कार्यवाही.
- राज्यस्तरीय बँकर्ससमिती (SLBC) मान्यतेनुसार १५ सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका, १२ खाजगी क्षेत्रातील बँका, सारस्वत को-ऑ. बँक लि. व १४ जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँका सहभागी.

पात्रता :-

- कुठलेही स्थायी उत्पन्न नसलेल्या एका कुटुंबातील एका व्यक्तीस कार्यक्रमाचा लाभ घेता येईल.
- शैक्षणिक पात्रता : रु. १० लाखावरील उत्पादन प्रवर्गातील प्रकल्पांसाठी व रु. ५ लाखाच्या पुढील सेवा व कृषी पुरक व्यवसाय /उद्योगाकरिता किमान ८ वी उत्तीर्ण.
- वयोमर्यादा : किमान १८ वर्षे पूर्ण
- प्रकल्प : उत्पादन उद्योग, कृषीपुरक उद्योग व सेवा उद्योग पात्र.
- सेवा व कृषीपुरक उद्योगासाठी प्रकल्प मर्यादा रु. ५० लाख (मार्जिन मनी अनुदान रु.२० लाखाच्या मर्यादित)
- व उत्पादन क्षेत्रांतील प्रकल्पासाठी प्रकल्प मर्यादा रु. १ कोटी. (मार्जिन मनी अनुदान रु.५० लाखाच्या मर्यादित)
- आर्थिक सहाय्य : राज्यशासनाकडून प्रवर्ग निहाय प्रकल्प मंजूरीवर १५ते ३५टक्के अनुदान (मार्जिन मनी)
- एकूण लाभार्थीपैकी ३० टक्के महिला व २० टक्के अनुसुचित जाती /जमातीचे लाभार्थी.
- लाभार्थी सहभाग :
 - स्वगुंतवणूक : ५ ते १० टक्के
 - बँक कर्ज : ६० ते ७५ टक्के
 - राज्यशासन अनुदान : १५ ते ३५ टक्के
- योजनेअंतर्गत पात्र घटक : कायदेशीररित्या पात्र असणारे उत्पादन, सेवा उद्योग, कृषी पुरक व्यवसाय कृषीवर आधारीत उद्योग, ई-वाहतूक व त्यावर आधारीत व्यवसाय, एकाच नाममुद्रेवर(ब्रॅण्ड) आधारीत संघटित साखळी विक्री केंद्रे,फिरते विक्री केंद्र/खाद्यान्न केंद्र तसेच कुक्कुट पालन, अंडी उबवणी केंद्र, मधुमक्षिका पालन, मत्स्य पालन रेशीम उद्योग, हॉटेल/ढाबा शाकाहारी/मांसाहारी पदार्थ विक्री केंद्र व्यवसाय, होम स्टे क्लारुड किचन, जलक्रीडा,मासेमारी, प्रवासी वाहतूकीकरिता बोट व्यवसाय योजनेतर्गत पात्र असतील. या विषयी गठीत राज्यस्तरीय संनियंत्रण समिती आवश्यकतेनुसार पात्र व अपात्र घटकांची यादी जाहीर करेल.
- प्रकल्प खर्चाचे वर्गीकरण: सेवा उद्योग व कृषी पुरक उद्योगांसाठी खेळते भांडवलाची मर्यादा प्रकल्प खर्चाच्या ६०% व उत्पादन उद्योग प्रकल्पाकरिता प्रकल्पाच्या ४० % मर्यादित.

सन २०२५-२६ करिता प्राप्त लक्षांक

१. भौतिक लक्षांक- ५०००० कर्ज प्रकरणे
२. शासनाद्वारे अर्थसंकल्पित एकूण तरतूद रु. २४१.२५ कोटी एवढी करण्यात आली आहे.
३. मार्जिन मनी अनुदानाकरिता अर्थसंकल्पीय निधी - रु. २२५.०१ कोटी

- सर्वसाधारण प्रवर्ग- रु. १८८.०४ कोटी
- अनुसूचित जाती प्रवर्ग- ३३.९७ कोटी
- अनुसूचित जमाती प्रवर्ग- रु. ३.०० कोटी

योजनेतर्गत एकूण उद्दिष्टांच्या २०% उद्दिष्ट अनुसूचित जाती/जमाती प्रवर्गातील उमेदवारांसाठी राखून ठेवण्यात येते व त्याकरिता शासनाचे संबंधित विभाग (सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्यता विभाग व आदिवासी विकास विभाग) यांचेकडून उद्दिष्टांच्या प्रमाणात तरतूद उद्योग विभागास उपलब्ध करून दिली जाते.

मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम अंतर्गत जिल्हा उद्योग केंद्र व खादी व ग्रामोद्योग मंडळ यांचे प्रगतीचा आढावा खालील प्रमाणे आहे :—

(प्रकल्प संख्या व वितरण)

रु लाखात

वर्ष	उद्दिष्ट	मंजूर प्रकरणे		वितरीत प्रकरणे		रोजगार (अंदाजित)
	प्रकल्प संख्या	प्रकल्प संख्या	मार्जिन मनी रक्कम	प्रकल्प संख्या	मार्जिन मनी रक्कम	
२०२०-२१	१५०००	४१४८	१५०६४.००	२५४५	८७९७.००	८८००
२०२१-२२	६०००	५०५३	१५५४३.००	२८२०	१०३०७.००	१०३००
२०२२-२३	२५६००	१२३२६	२७६५७.००	५१४७	१४२६०.००	१४३००
२०२३-२४	२५०००	१९८००	४३८३३.४४	९५६३	२५३५०.८१	२५४००
२०२४-२५	२५०००	२२८४३	४८९८०.०७	४६१९	१५२५१.००	१५२५०
२०२५-२६	५००००	१६८८५	४७६११.२०	४०५८	१३९०५.०३	१३९००
१७.०२, २०२६ पर्यंत						

राज्यात मुख्यमंत्री रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजनेच्या माध्यमातून संपुर्ण राज्यातील नवयुवक-युवतींना उत्कर्षाची मोठी संधी प्राप्त झाली असून राज्यातून योजनेस उत्तम प्रतिसाद लाभत आहे. सन २०२५-२६ साठीचे उद्दिष्ट साध्य होण्यासाठी उद्योग संचालनालयाकडून आवश्यक तो पाठवुरावा, आढावा बैठकांचे आयोजन करण्यात येऊन या आर्थिक वर्षात उद्दिष्ट पूर्तता होईल या दृष्टीने नियोजन करण्यात आले आहे.

Chief Minister Employment Generation Programme (CMEGP)

Key Features :

- The scheme was launched to promote self-employment among aspiring youth of the State as per Government Resolution dated 01 August 2019, with amendments dated 11th November 2022 and 21st May 2025.
- The scheme is implemented entirely online through the portal: maha-cmegp.gov.in
- Implementation is carried out through the District Industries Centre (DIC) and District Khadi & Village Industries Board (KVIB).
- As per State Level Bankers' Committee (SLBC) approval, participating banks include 15 Public Sector Banks, 12 Private Sector Banks, Saraswat Co-operative Bank Ltd., and 14 District Central Co-operative Banks.

Eligibility :

- One person from a family having no permanent source of income is eligible.
- Minimum 8th pass for manufacturing projects above ₹10 lakh and for service/agro-based projects above ₹5 lakh.
- Minimum age: 18 years completed.
- Eligible sectors: Manufacturing, Agro-based, and Service industries.
- Service/Agro-based project limit: ₹50 lakh (Margin Money Subsidy up to ₹20 lakh).
- Manufacturing project limit: ₹1 crore (Margin Money Subsidy up to ₹50 lakh).
- Margin Money Subsidy ranges from 15% to 35% based on category.
- 30% beneficiaries reserved for women and 20% for SC/ST beneficiaries.
- Beneficiary Contribution: Own 5–10%, Bank Loan 60–75%, State Subsidy 15–35%.

Eligible Activities :

Manufacturing and service industries, agro-based businesses, e-transport, branded retail chains, mobile vending units, poultry farming, hatcheries, beekeeping, fisheries, sericulture, hotels/dhabas, homestays, cloud kitchens, water sports, fishing activities, passenger boat transport business, etc. The State-Level Monitoring Committee notifies eligible and ineligible activities.

Targets for the Year 2025–26 :

- Physical Target : 50,000 loan cases.
- Total Budget Provision : ₹ 241.25 crore.
- Margin Money Subsidy Provision : ₹ 225.01 crore.
- General Category : ₹ 188.04 crore.
- Scheduled Caste : ₹ 33.97 crore.
- Scheduled Tribe : ₹ 3.00 crore.

20% of total targets are reserved for SC/ST candidates. Budget allocation is provided by the Department of Social Justice & Special Assistance and Tribal Development Department in proportion to reserved targets.

Statement of Achievment through DICs & KVIB under Chief Minister's Employment Generation Programme

CMEGP Progressive report :—

(Rs. in Lakhs)

Year	Target	Sanctioned by Bank		Disbursemet by Nodal Bank		Employment
	No of Proj.	No of Proj.	MM	No of Proj.	MM	
2020-21	15000	4148	15064.00	2545	8797.00	8800
2021-22	6000	5053	15543.00	2820	10307.00	10300
2022-23	25600	12326	27657.00	5147	14260.00	14300
2023-24	25000	19800	43833.44	9563	25350.81	25400
2024-25	25000	22843	48980.07	4619	15251.00	15250
2025-26 Up to 17.02,2026	50000	16885	47611.20	4058	13905.03	13900

The Scheme is getting over helming response from the state youths & also helping in solving employment problem in the state. The necessary follow up & planning is made to archive the Target for the year 2025-26.

पंतप्रधान रोजगार निर्मिती कार्यक्रम

केंद्रशासनाने पंतप्रधान रोजगार निर्मिती कार्यक्रम योजना आणि ग्रामीण रोजगार निर्मिती योजना या दोन योजना एकत्रित करून पंतप्रधान रोजगार निर्मिती कार्यक्रम (पीएमईजीपी) १५ ऑगस्ट २००८ पासून जाहीर केला आहे. सदर योजनेचा मुख्य उद्देश हा स्वयंरोजगार उभारणीस प्रोत्साहन देण्यासाठी सुलभ तत्वावर भांडवल उभारणी करून देणे हा आहे. राज्यात राष्ट्रीयकृत बँकांच्यामार्फत सदर योजनेअंतर्गत अर्थसहाय्य उपलब्ध करण्यात येते. यासाठी खादी ग्रामोद्योग आयोग, खादी ग्रामोद्योग मंडळ व जिल्हा उद्योग केंद्र या तीन यंत्रणेमार्फत योजनेची अंमलबजावणी करण्यात येते. खादी ग्रामोद्योग आयोग ही संस्था सदर योजनेसाठी नोडल एजन्सी म्हणून काम करते.

१. योजनेअंतर्गत सुविधा :-

रु. ५० लाखापर्यंत गुंतवणूकीपर्यंतचे उद्योग प्रकल्प तथा रु. २० लाखपर्यंतच्या व्यवसाय- सेवा घटक प्रकल्पांना ६० ते ७० टक्के कर्ज राष्ट्रीयकृत बँका तथा विभागीय ग्रामीण बँका, आयडीबीआय मार्फत उपलब्ध होते. उर्वरीत ५ ते १० टक्के रक्कम अर्जदाराने स्वतः भरावी लागते. एकूण कर्जापैकी सर्वसाधारण गटातील उमेदवारांला शहरी भागात १५ टक्के व ग्रामीण भागात २५ टक्के मार्जिन मनी अनुदान देय असून विशेष गटातील उमेदवाराला शहरी भागात २५ टक्के व ग्रामीण भागात ३५ टक्के मार्जिन मनी अनुदान सुविधा आहे. विशेष गटात अनुसूचित जाती/जमाती, इतर मागासवर्ग, अल्पसंख्यांक, महिला, अपंग उमेदवार, माजी सैनिक यांचा समावेश होतो. संक्षिप्त विवरण खालीलप्रमाणे आहे.

प्रवर्ग	लाभार्थ्यांचे भांडवल	मार्जिन मनी (अनुदान)	
		शहरी भागासाठी	ग्रामीण भागासाठी
सर्वसाधारणगट	१० %	१५ %	२५ %
अनु. जाती/जमाती/इतर मागासवर्गीयजाती/ अल्पसंख्यांक/माजीसैनिक/स्त्री/अपंग	५%	२५%	३५%

२. योजनेअंतर्गत पात्रता अटी :-

१. अर्जदाराचे वय कमीत कमी १८ पूर्ण असावे.
२. उत्पन्नाची अट नाही.
३. रु. ५ लाखपेक्षा अधिक गुंतवणूकीचे व्यापार-सेवा घटकासाठी तसेच रु. १० लाखपेक्षा अधिक गुंतवणूकीच्या उद्योग प्रकल्पासाठी शिक्षण आठवी वर्ग पास अन्यथा शिक्षणाची अट नाही.
४. वैयक्तिक लाभार्थी स्वतंत्र सहायतागट, सहकारी सोसायट्या, उत्पादीत सह सोसायटी, चॅरीटेबल ट्रस्ट यांना अर्थसहाय्य करण्यात येते.

३. संलग्न माहिती :-

१. बँकेच्या रकमेचा व्याजदर प्रचलित बँकेच्या दराप्रमाणे
२. कर्ज वाटपापूर्वी आवश्यक प्रशिक्षण कालावधी- दोन आठवडे.
३. फक्त नवीन प्रकल्पाकरिता व शासनाच्या कोणत्याही योजनेमध्ये अनुदान घेतलेले नसावे.

अंमलबजावणी :-

सदर योजनेसाठीचा यंत्रणेनिहाय लक्षांक व मार्जिन मनी निधी केंद्र शासनाकडून खादी ग्रामोद्योग आयोग या नोडल एजन्सीकडे प्राप्त होतो. नोडल एजन्सीमार्फत सदर प्रकल्प लक्षांक व मार्जिन मनी निधी प्रत्येक यंत्रणेला वाटप केला जातो. यंत्रणेमार्फत त्यांच्या अधिपत्याखाली असलेल्या सर्व जिल्हा कार्यालयास लक्षांक वाटप करण्यात येतो.

संबंधित जिल्हा कार्यालयामार्फत जिल्ह्यास दिलेल्या लक्षांकाच्या दीड ते दोन पट अर्ज स्विकारण्यात येतात. प्राप्त अर्जांची छाननी योजनेच्या मार्गदर्शक तत्त्वानुसार केली जाते. व पात्र ठरलेले अर्ज जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली गठीत केलेल्या जिल्हा कार्यबल

समितीच्या शिफारशीने संबंधित जिल्हास्तरीय बँकेकडे पाठविले जातात. बँकेने कर्ज मंजूर केल्यानंतर व लाभार्थीने आवश्यक प्रक्रिया पूर्ण केल्यानंतर बँक लाभार्थ्यास कर्ज वितरण करते. तद्नंतर मार्जिनमनी (अनुदान) नोडलबँकेकडून कर्ज देणाऱ्या बँकेस वितरीत करण्यात येते.

वितरीत करण्यात आलेले मार्जिन मनी (अनुदान) लाभार्थीचेनावे ३ वर्षाकरिता टिडीआर (टर्म डिपॉझिट रिसीट) मध्ये डिपॉझिट करण्यात येते. तीन वर्षांनंतर आवश्यक ती खात्री केल्यानंतर मार्जिन मनी रक्कम कर्ज खात्यात वळती केली जाते. याप्रकारे लाभार्थीस त्याच्या उद्योग व्यवसायासाठी कर्ज सुविधा तसेच अनुदान सुविधा उपलब्ध करण्यात येते.

पंतप्रधान रोजगार निर्मिती कार्यक्रमअंतर्गत जिल्हा उद्योग केंद्र, खादी व ग्रामोद्योग आयोग व खादी व ग्रामोद्योग मंडळ यांचे प्रगतीचा आढावा खालील प्रमाणे आहे :-

₹ लाखात

वर्ष	उद्दिष्ट			मंजूर प्रकरणे			वितरीत प्रकरणे		
	प्रकल्प संख्या	मार्जिन मनी रक्कम	रोजगार	प्रकल्प संख्या	मार्जिन मनी रक्कम	रोजगार	प्रकल्प संख्या	मार्जिन मनी रक्कम	रोजगार
२०१७-१८	३४१८	६८३५.५६	२७३४४	५२३९	१३१३५.६६	४१९१२	२९०४	७५८७.४३	२३२३२
२०१८-१९	३६४०	१०८३३.६०	२९१२०	५१४०	१४११४.९५	४११२०	५४१८	१४८०९.१७	४३३४४
२०१९-२०	४१४७	१२४४२.०२	३३१७६	३६०५	९३६३.६६	२८८४०	३६८५	९१८०.५४	२९४८०
२०२०-२१	४१०९	१२६८७.६७	३२८७२	३९६४	११०७०.९३	३१७१२	३०७०	८७२१.७०	२४५६०
२०२१-२२	४४५४	१३३६८.७५	३५६३२	३८७५	१२०२३.७६	३१०००	४११६	१२९५५.९२	३२९२८
२०२२-२३	४८५६	१४०८८.००	३८८४८	६३००	२२७९१.५६	५०४००	३६०७	१३०६३.७५	२८८५६
२०२३-२४	७३४७	२१६६१.९३	५८७७६	६१७५	३०६०७.१४	४९४००	२७२७	११९०६.७५	२१८१६
२०२४-२५	६७०६	१५०८८.५०	५३६४८	५१३६	२६११३.४८	४१०८८	१८३७	१०३७३.६२	१४६९६
२०२५-२६ दि. १७.०२.२०२६ पर्यंत	४०६२	१४८६६.९२	४४६८२	१८६२	८७९१.१२	१४८९६	२२९२	१२०८४.६४	१८३३६

PRIME MINISTER'S EMPLOYMENT GENERATION PROGRAMME

The Ministry of Micro, Small & Medium Enterprises (MSME), Government of India, has launched a new scheme called PRIME MINISTER'S EMPLOYMENT GENERATION PROGRAMME (PMEGP) to empower first generation entrepreneurs in rural and urban areas for setting up micro enterprises by merging Rural Employment Generation Programme (REGP) and Prime Ministers RojgarYojana (PMRY). The scheme is launched on 15th Aug 2008 by Govt. of India. The scheme is implemented through agencies namely Khadi & Village Industries Commission, Khadi & Village Industries Board and District Industries Centre (Directorate of Industries) in the state. KVIC is the nodal agency for implementation of the scheme.

Features of the scheme :

1. Rs. 50 lakhs cost of the project under manufacturing sector and Rs. 20 lakhs under Business/ Service sector. 60 to 70 % amount will be given as loan by banks and 5 to 10% will be applicants share. Second loan up to 1 Cr.
2. Scheme is implemented through by Nationalized Banks, Regional Rural Banks and IDBI.

Nature of Financial Assistance—

Categories of beneficiaries under PMEGP	Beneficiary's contribution (of project cost)	Rate of Subsidy (of project cost)	
		Urban	Rural
Area (location of project/unit)		Urban	Rural
General Category	10%	15%	25%
Special (including SC/ST/OBC/Minorities/Women, Ex-servicemen, Physically handicapped, NER, Hill and Border areas etc.)	05%	25%	35%

Eligibility :—

3. Any individual, above 18 years of age
4. No family Income Ceiling.
5. For setting up of project costing above Rs.10 lakh in the manufacturing sector and above Rs. 5 lakh in the service sector, the beneficiaries should passed at least VIII standard.
6. Individual applicant as well as Institutions registered under Societies Registration Act,1860, Self Help Groups (including those belonging to BPL provided that they have not availed benefits under any other Scheme), Co-operative Societies, and Charitable Trusts are also eligible for assistance under PMEGP.
7. Existing Units (under PMRY, REGP or any other scheme of Government of India or State Government) and the units that have already availed Government Subsidy under any other scheme of Government of India or State Government are not eligible.

Other Details :

1. Rate of interest on loan sanctioned is as per bank norms on bank loan.
2. Two weeks EDP Training certificates/ under taking required before disbursement of loan.
3. Assistance under the Scheme is available only for new projects sanctioned specifically under the PMEGP and they have not availed benefits under any other scheme.

Implementation :

The Govt. of India is grant-in-aid (subsidy) under the scheme will be routed by KVIC through the identified banks for distribution to the beneficiaries/ entrepreneurs in their bank accounts. The target allocated by Govt. of India is distributed by KVIC to all concerned agencies. As per the scheme guidelines, district offices scrutinizes all the applications that are received and put them before the Task Force Committee under the chairmanship of District Collector for recommendation to the concern financing banks. After the inspection and proper documentation by the beneficiaries financing bank sanction and disburse the loan under the scheme claim for margin money funds (subsidy) from Nodal Banks. After receipt of the claim, nodal bank disburse margin money (subsidy) amount to the concern bank.

The Margin money(subsidy) is kept in deposit for 3 years period. After completion of this lock-in period (3 years) and by confirming the regular payment by beneficiary, margin money (subsidy) is adjusted against his loan account.

Statement of Achievement through DICs, KVIC & KVIB under Prime Minister's Employment Generation Programme

₹ in lakh

Year	Target			Sanctioned Cases			Disbursed Cases		
	No. of Projects	Margin Money Amt.	Employment	No. of Projects	Margin Money Amt.	Employment	No. of Projects	Margin Money Amt.	Employment
2017-18	3418	6835.56	27344	5239	13135.66	41912	2904	7587.43	23232
2018-19	3640	10833.60	29120	5140	14114.95	41120	5418	14809.17	43344
2019-20	4147	12442.02	33176	3605	9363.66	28840	3685	9180.54	29480
2020-21	4109	12687.67	32872	3964	11070.93	31712	3070	8721.70	24560
2021-22	4454	13368.75	35632	3875	12023.76	31000	4116	12955.92	32928
2022-23	4856	14088.00	38848	6300	22791.56	50400	3607	13063.75	28856
2023-24	7347	21661.93	58776	6175	30607.14	49400	2727	11906.75	21816
2024-25	6706	15088.50	53648	5136	26113.48	41088	1837	10373.62	14696
2025-26 up to 17th February 2026	4062	14866.92	44682	1862	8791.12	14896	2292	12084.64	18336

रसायन शाखा

केंद्र शासनाच्या पेट्रोलियम विभागाच्या वंगणतेल व ग्रीस (नियंत्रण) आदेश १९८७ नुसार वंगणतेल व ग्रीस इत्यादीचे उत्पादन करणारे व त्यावर प्रक्रिया करणारे, आवेष्टन करणारे, पुनर्शुद्धीकरण करणारे घटक किंवा या उत्पादनाची विक्री करणाऱ्यांना अनुज्ञप्ती देण्याचे काम रसायन शाखेमार्फत केले जात होते.

योजनेची माहिती

या आदेशाचा मुख्य उद्देश दुय्यम दर्जाचे वंगणतेल व ग्रीस तसेच तत्सम पदार्थांचे उत्पादन तथा विक्री होण्यास आळा बसावा असा. या ओदशानुसार वंगणतेल व ग्रीस इत्यादीचे उत्पादन करणारे व त्यावर प्रक्रिया करणारे, आवेष्टन करणारे पुनर्शुद्धीकरण करणारे घटक किंवा या उत्पादनाची विक्री करणारे विक्रेते यांनी सक्षम अधिकाऱ्यांकडून अनुज्ञप्ती घेणे आवश्यक आहे. तो कालापव्यय टाळून किमान कालावधीत उत्पादकांना एकाच ठिकाणी मार्गदर्शन व परवाने ? बाबी सुलभतेने मिळतील या उद्दिष्टांची पूर्तता होण्याच्या दृष्टीने वंगणतेल प्रक्रिया व ग्रीस तसेच वंगणतेलावर प्रक्रिया करण्याच्या घटकांचे अनुज्ञप्ति मंजूर करण्याची अधिकार प्राधिकृत करण्याचे आवश्यकता निर्माण झाल्याने सदर आदेशाची अंमलबजावणी करण्यासाठी विकास आयुक्त (उद्योग) यांनी सर्व विभागीय उद्योग सह संचालक व अधीक्षकिय उद्योग अधिकारी, नांदेड यांना वंगणतेल व ग्रीस यांचे उत्पादन व त्यावरील प्रक्रिया तसेच नुतनीकरण यासाठी मंजूरी देण्याकरिता क्रम. रसायन / सक्षम अधिकारी कार्यभार / संकीर्ण/२००६/बी-६८४२, दिनांक ३० सप्टेंबर २००६ च्या आदेशान्वये सक्षम अधिकारी म्हणून प्राधिकृत केले आहे.

(अ) वंगण तेल व ग्रीस विक्रेत्यांना अनुज्ञप्ती :-

वंगणतेल व ग्रीस विक्रेत्यांना त्वरित अनुज्ञप्ती मिळणे शक्य व्हावे यादृष्टीने आता वंगणतेल व ग्रीस विक्रेत्यांना अनुज्ञप्ती देण्याचे अधिकार जिल्हा उद्योग केंद्र यांना देण्यात आले आहेत. वंगणतेल व ग्रीस विक्रेत्यांनी त्यांच्या महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र यांचेकडे विहित नमुन्यात अर्ज करणे आवश्यक आहे. विहित नमुन्यातील अर्जासोबत विकास आयुक्त (उद्योग) यांच्या नावाने काढलेला रूपये २५ फक्त इतक्या रकमेचा दर्शनी धनाकर्ष व अर्जात नमूद केलेली इतर कागदपत्रे सादर करणे आवश्यक आहे. सदर अर्जाची छाननी केल्यानंतर संबंधित जिल्हांचे महाव्यवस्थापक, जिल्हा उद्योग केंद्र पात्र विक्रेत्यांना अनुज्ञप्ती देतात सदर अनुज्ञप्ती ५ वर्षासाठी विधीग्राह्य असते.

(आ) औद्योगिक घटकांना औद्योगिक वापरासाठी लागणाऱ्या मद्यार्क / मद्यार्क मळीबाबतचे / शिफारशी राज्य उत्पादन विभागास करणे :-

औद्योगिक कारणास्तव मद्यार्क व मळीचे वाटप करण्याची तसेच त्यांच्या वापरावर संनियंत्रण ठेवण्याची जबाबदारी राज्य उत्पादन शुल्क विभागावर आहे. तथापि राज्य उत्पादन शुल्क विभागाकडे तांत्रिक कर्मचारी वर्ग उपलब्ध नसल्यामुळे औद्योगिक घटकाची उत्पादन क्षमता व उत्पादन प्रक्रियेत मद्यार्क व मळीच्या वापराची आवश्यकता व त्यांचे प्रमाण इ. तांत्रिक बाबींच्या संदर्भात उद्योग संचालनालयाचे अभिप्राय मागविले जातात.

प्रचलित धोरणानुसार ज्या कच्चा मालाच्या वापराबाबतची तपासणी / संनियंत्रण करण्याचे अधिकार विकास आयुक्त (उद्योग) यांना त्यांनी प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्यांना नाहीत. त्या कच्च्या मालाचे संनियंत्रण कच्चा माल असे वर्गीकरण करून त्या कच्च्या मालाची शिफारस घटकाने सादर केलेल्या विहित नमुन्यातील अर्ज व शपथपत्राच्या आधारे केली जाते.

देशातील उद्योगांची वाढ होण्याच्या दृष्टीने, तसेच शहरी भागात एकवटलेले उद्योग अविकसित भागात विकेंद्रीकरण करण्याच्या व ग्रामीण भागात रोजगार उपलब्ध करून देण्याच्या दृष्टीने एक साधन म्हणून औद्योगिक वसाहतीची योजना केंद्र शासनाने राज्य सरकारला दिली. महाराष्ट्रात ही योजना १९६२ मध्ये कार्यान्वित झाली.

औद्योगिक वसाहतींचे अनेक प्रकार असले तरी, महाराष्ट्रात सहकारी तत्वावर वसाहती विकसित करण्यावर भर देण्यात आला आहे. सहकारी औद्योगिक वसाहतींना राज्य शासनांतर्फे २० : २० : ६० ह्या आकृतीबंधात शासकीय भाग भांडवल म्हणून अर्थसहाय्य देण्यात येत होते. १५ वर्षांनंतर सदर भागभांडवलाची एकरकमी परतफेड शासनास करावी लागते, २० टक्के सभासदांचे, २० टक्के शासनाचे व ६० टक्के वित्तीय संस्थेकडून कर्ज अशी ही योजना आहे. या आर्थिक सहाय्याचा उपयोग वसाहतींचे रस्ते, पाणीपुरवठा, विद्युत पुरवठा, बँक, पोस्ट, उपाहारगृहे वगैरे विविध विकासांची कामे, तसेच उद्योजक सभासदांसाठी त्यांच्या कारखान्याच्या इमारती बांधणीसाठी करण्यात येतो.

नवीन सहकारी औद्योगिक वसाहतींची स्थापना करण्यापूर्वी त्या ठिकाणाचे तांत्रिक व आर्थिक सर्वेक्षण करण्यात येऊन त्यांच्या निष्कर्षानुसार जिल्हा नियोजन व विकास मंडळ औद्योगिक वसाहतींस अर्थ पुरवठा करण्यास तयार असल्यास अशा नवीन ठिकाणास शासन प्रशासकीय मंजूरी देते. अशा मंजूर संस्थांना त्यांच्या प्रकल्प योजनेस उद्योग खात्याने प्रशासकीय मंजूरी व उद्योग संचालनालयाने तांत्रिक मंजूरी दिल्यास संस्थेला २०:२०:६० या आकृतीबंधात आर्थिक सहाय्य देण्यात येते.

दिनांक ३१ ऑक्टोबर २०२२ अखेर राज्यात १४२ नोंदणीकृत सहकारी औद्योगिक वसाहतींना मंजूरी मिळाली असून १०७ सहकारी औद्योगिक वसाहतींचे काम प्रत्यक्ष सुरु झालेले आहे व त्यामध्ये ८०३७ उद्योग घटक कार्यरत आहेत. तसेच १,७९,४७४ लोकांना रोजगार प्राप्त झालेला आहे. ६ सहकारी औद्योगिक वसाहती या अवसायनात गेलेल्या असून शिल्लक २९ औद्योगिक वसाहतींना अद्याप पायाभूत सुविधा मिळाल्या नसल्याचे सदर वसाहती अद्यापपर्यंत सुरु झालेल्या नाहीत.

दि. ३१/१०/२०२२ अखेर राज्यातील सहकारी औद्योगिक वसाहतींची स्थिती.

औद्योगिक वसाहती				
विभाग (१)	मजूर (२)	कार्यरत (३)	उद्योग घटक (४)	रोजगार (५)
बृहन्मुंबई	०४	०३	४७५	१९४००
कोकण	१४	०९	६०२	९८८८
नाशिक	३३	३३	२१०९	५०१०९
पुणे	४५	३८	३६६७	८७३२८
अमरावती	१०	०४	११२	७०२
नागपूर	१०	०६	४४१	४००१
औरंगाबाद	१८	०६	३१७	८२८
नांदेड	०८	०८	३१४	७२१८
एकूण	१४२	१०७	८०३७	१७९४७४

सन १९६७ पासून ते ऑक्टोबर २०२२ पर्यंत राज्य शासनाकडून शासकीय समभाग भांडवल योजने (सहकारी औद्योगिक वसाहत योजना लेखाशिर्ष क्र. ४४२५०४०९) अंतर्गत आतापर्यंत एकूण ५१ औद्योगिक वसाहतींना रुपये १५.८३ लक्ष शासकीय समभाग भांडवल म्हणून देण्यात आलेले आहे.

मागील ३ वर्षात वाटप केलेले शासकीय समभाग भांडवल

(रुपये लाखांत)

अ.क्र.	आर्थिक वर्ष	केलेली तरतूद	प्रत्यक्षात झालेला खर्च	प्रत्यार्पित केलेली रक्कम
१.	२०१९-२०२०	निरंक	निरंक	निरंक
२.	२०२० - २०२१	निरंक	निरंक	निरंक
३.	२०२१-२०२२	निरंक	निरंक	निरंक
(माहे ऑक्टोबर-२०२२ पर्यंत)				

Industrial Estate Branch

~: Co-operative Industrial Estates :

- The main objective of the scheme of establishing co-operative industrial estates is to relocate industries concentrated in urban areas to rural areas and thereby generate more employment opportunities in rural areas.
- Minimum land required for formation of co-operative Industrial Estate is 2 acre. Minimum 10 members can form co-operative Industrial Estate. Land is given by Govt. on long term lease basis. If Govt. land is not available in the particular area Govt. may acquire land and give it to the society on nominal rent. Society may also purchase private land and organize a co-operative Industrial Estate on such private land.
- The Government gives 20 per cent matching share capital of the total cost of project for establishing co-operative industrial estate. The balance 60 percent amount of the total cost of the project is to raise as a loan from financial institutions. The remaining 20 per cent amount is to be collected from the members of the industrial estates in the form of share capital.
- There are 142 registered co-operative industrial estates out of which 107 are working, 6 have gone into liquidation and the remaining 29 are yet to complete their infrastructure programme. So far 51 co-operative Industrial Estate have been given Govt. matching share capital.
- By the end of 31st October 2022 the total 142 Registered Co-operative Industrial estate are establish in Maharashtra and 8037 units sheds were constructed and were in operation. The State Government had contributed Rs. 1581 lacs Share capital to 51 co-operative Industrial Estate in the state as on 31st October 2022.

Status of Co-operative Industrial Estates in the State of Maharashtra as on 31st October 2022

Region	Industrial Estates			
	Sanctioned	Functioning	Industrial Units	Employment
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Greater Mumbai	04	03	475	19400
Konkan	14	09	602	9888
Nashik	33	33	2109	50109
Pune	45	38	3667	87328
Aurangabad	10	04	112	702
Nanded	10	06	441	4001
Amravati	18	06	317	828
Nagpur	08	08	314	7218
Total	142	107	8037	179474

Since 1967 to 31st October 2022 Government has given Rs. 1581 Lacs to 51 Co-op Industrial Estates as a Government matching share Capital.

Details regarding Budget provision and actual expenditure for last 3 years as follows

(Rs. Lacks)

Sr. No.	Year	Budget Provision	Expenditure	Return to Govt.
1.	2019-2020	Nil	Nil	Nil
2.	2020 - 2021	Nil	Nil	Nil
3.	2021-2022	Nil	Nil	Nil

(Up to Oct. 2022)

स्थानिक लोकांना रोजगार शाखा

औद्योगिक विकासातून होणाऱ्या आर्थिक फायद्यामध्ये महाराष्ट्रातील स्थानिक लोकांना योग्य हिस्सा मिळावा तसेच स्थानिक लोकांचा बेरोजगार कमी व्हावा या दृष्टीकोनातून स्थानिक लोकांना नोकऱ्यांमध्ये प्राधान्य देण्याचे धोरण राज्य शासनाने सन १९६८ पासून अवलंबिले आहे. या धोरणाची परिणामकारकपणे अंमलबजावणी करण्यासाठी राज्यशासनाने शासन निर्णय क्रमांक स्था. लो. रो./२००८/प्र.क्र.९३/ उद्योग-६, दिनांक १७ नोव्हेंबर, २००८ अन्वये सुधारित कार्यपध्दती जाहिर केली आहे. या नविन कार्यपध्दतीनुसार -

(अ) सर्व औद्योगिक उपक्रमांमध्ये पर्यवेक्षकीय श्रेणीत किमान ५० टक्के व पर्यवेक्षकीय श्रेणीसहित इतर श्रेणीत किमान ८० टक्के स्थानिक उमेदवारांना नोकऱ्यांमध्ये प्राधान्याने देणे आवश्यक आहे.

(ब) प्रस्तावित औद्योगिक उपक्रमामध्ये स्थालोरो-१ विहित नमुन्यात ज्ञापनाची स्वीकृती घेताना हमीपत्र म्हणून तसेच उत्पादन सुरू झालेल्या औद्योगिक घटकाकडून स्थालोरो - १ विहित नमुन्यात संबंधित जिल्हा उद्योग केंद्राकडे व उद्योग सहसंचालक, मुंबई प्राधिकरण विभाग यांचेकडे देणे आवश्यक आहे.

(क) सर्व औद्योगिक उपक्रमांना दरवर्षी ३० जून पर्यंत स्थालोरो - १ या विहित नमुन्यात विवरणपत्र सादर करणे बंधनकारक आहे.

सदर शासन निर्णयाची प्रभावी अंमलबजावणी होण्यासाठी व संनियंत्रण करण्यासाठी जिल्हास्तरावर संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी व राज्यस्तरावर मा. विकास आयुक्त (उद्योग) यांचे अध्यक्षतेखाली समिती स्थापन करण्यात आली आहे. या नवीन कार्यपध्दतीनुसार, एखाद्या उद्योग उपक्रमामध्ये स्थानिक लोकांना आवश्यक त्या प्रमाणात रोजगार देण्यामध्ये काही अडचणी असल्यास त्याबाबत जिल्हास्तरीय समितीमध्ये चर्चा करून अडचणीचे निराकरण करणे, ठराविक कौशल्याचे मनुष्यबळ आवश्यक असल्यास, न्यानुसार व्यवसाय शिक्षण व प्रशिक्षणविषयक संस्थामध्ये प्रशिक्षणाच्या सोयी उपलब्ध करण्यासाठी आवश्यक ती कार्यवाही करणे किंवा इतर उपाययोजना सुचविणे या महत्वाच्या तरतुदी करण्यात आल्या आहेत.

राज्यस्तरीय समितीचे कार्य जिल्हा पातळीवरील समितीने केलेली कार्यवाही तसेच त्यांचेकडून प्राप्त झालेल्या सूचनांबाबत चर्चा करून निर्णय घेणे तसेच जास्तीत जास्त स्थानिक लोकांना नोकऱ्यांमध्ये घेण्यासाठी उपाययोजना आखणे हे राहिल.

माहे जून, २०२२ अखेरची जिल्हा उद्योग केंद्र यांच्याकडून प्राप्त झालेल्या माहितीनुसार, राज्यातील औद्योगिक उपक्रमातील स्थानिक लोकांना रोजगाराबाबतची स्थितीखालील प्रमाणे आहे.

(अ) मोठे व विशाल उपक्रम

उपक्रमांची संख्या	एकूण रोजगार	पर्यवेक्षकीय श्रेणी			पर्यवेक्षकीयसहित इतर श्रेणीत		
		एकूण	स्थानिक लोकांची संख्या	स्थानिक लोकांची टक्केवारी	एकूण	स्थानिक लोकांची संख्या	स्थानिक लोकांची टक्केवारी
३००४	१०३१७२५	२४५७८८	२०३०४६	८३	९३८४२७	८३७६११	८९

(ब) सूक्ष्म लघु व मध्यम उपक्रम

उपक्रमांची संख्या	एकूण रोजगार	पर्यवेक्षकीय श्रेणी			पर्यवेक्षकीयसहित इतर श्रेणीत		
		एकूण	स्थानिक लोकांची संख्या	स्थानिक लोकांची टक्केवारी	एकूण	स्थानिक लोकांची संख्या	स्थानिक लोकांची टक्केवारी
१७८७१०७	९७४४६१०	२१७३९११	१८८३०३३	८७	९०५९२७३	८१७१८३८	९०

- ❖ उद्योग संचालनालयाकडील अनुज्ञाप्ती शाखेअंतर्गत महाराष्ट्रातील औद्योगिक प्रकल्पांच्या गुंतवणुकीची माहिती संकलित करून संग्रहित करण्यात येते.
- ❖ तसेच केंद्र शासनाच्या औद्योगिक परवाना विभागाकडून प्राप्त अर्जाबाबत संबंधित घटकाकडून तसेच राज्यातील काही क्षेत्रातील स्थानिक निर्बंध इ. बाबींविषयी माहिती गोळा करून केंद्र शासनाकडे शिफारस करण्याचे काम करते.

औद्योगिक आवेदनपत्र (IEM) Iurial Entrepreneurs Memoraum (IEM)

- औद्योगिक कायदा (विकास आणि नियमन - १९५१) म्हणजेच (IDR Act- १९५१) अंतर्गत औद्योगिक परवान्याच्या आवश्यकतांमधून सूट देण्यात आलेल्या औद्योगिक उपक्रमांना उद्योगांच्या स्थापनेशी संबंधित माहिती दाखल करणे आवश्यक आहे. ज्याला IEM (औद्योगिक आवेदन पत्र) म्हणून ओळखले जाते.
- केंद्र शासनाच्या Ministry of Commerce & Iury, Department for promotion of Iury a Internal Trade (DPIIT), Secretariat for Iurial Assiance (SIA), Iurial Entrepreneurs Memoraum (IEM) Section (वाणिज्य आणि उद्योग मंत्रालय, उद्योग संवर्धन आणि आंतरिक व्यापार विभाग, औद्योगिक सहाय्य सचिवालय, औद्योगिक उद्योजक ज्ञापन कक्ष) यांचेकडून अशी माहिती मिळाल्याची पुष्टी 'आयईएम पावती' म्हणून ओळखली जाते. IEM ची पोचपावती (Ack.) जी परवान्याच्या तरतुदींना आकर्षित करत नसल्याच्या प्रथमदर्शनी पुराव्यावर ऑनलाइन जारी केली जाते. म्हणून IEM मध्ये विचारात घेतलेली औद्योगिक उपक्रम सुरू ठेवण्याची मंजूरी किंवा मान्यता असे समजले जाऊ शकत नाही. केंद्र किंवा राज्य सरकारांनी वेळोवेळी जारी केलेले कायदे / नियम / सूचना इ. किंवा अशा कृतीशी संबंधित न्यायालय / सक्षम प्राधिकरणाने जारी केलेले कोणतेही विशिष्ट निर्देश किंवा स्थगिती आदेश यांचेही पूर्ण पालन केले जाते.
- ज्या प्रकल्पातील प्रस्तावित यंत्रसामुग्रीमधील गुंतवणूक रुपये ५० कोटीपेक्षा जास्त आहे किंवा उपकरणांमधील गुंतवणूक रुपये २५० कोटीपेक्षा जास्त असलेले सेवा उद्योग अशा उद्योग घटकांच्या प्रवर्तकांना आवेदनपत्र प्राप्त करण्यासाठी विहित नमुन्यातील (प्रस्तावित उद्योग) अर्ज IEM च्या 'भाग A' ऑनलाईन G2B पोर्टलद्वारे तपशीलवार भरून दाखल करणे आवश्यक आहे.
- IEM चे पेपरलेस प्रक्रियेकरीता Press Information Bureau (PIB) द्वारे दिनांक. ३० मार्च, २०२१ रोजी प्रेसनोट जारी करण्यात आली आहे.
- केंद्र शासनाच्या संबंधित पोर्टलवर दाखल केलेल्या सर्व ऑनलाइन अर्जांची 'इनकॉर्पोरेशन सर्टिफिकेट' शी संबंधित पडताळणी 'आयईएम विभागात' छाननी केली जाते; 'मेमोरँडम ऑफ आर्टिकल'; 'आर्टिकल ऑफ असोसिएशन', 'मास्टर डेटा', 'पॅन' आणि 'एनआयसी आणि प्रशासकीय मंत्रालय / विभाग इ. शी संबंधित कोड इत्यादींची पडताळणी झाली आणि ती बरोबर आढळल्यावर DPIIT विभाग इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने IEM ची पोचपावती अर्जदाराला जारी करतो.
- सर्व औद्योगिक उपक्रम ज्यांनी IEM Part 'A' दाखल केले होते त्यांनी व्यावसायिक उत्पादन सुरू झाल्याचा अहवाल देणे आवश्यक आहे, आणि हे त्याच पोर्टलवर ऑन-लाइन दाखल केले जाते. ज्याद्वारे व्यावसायिक उत्पादन सुरू केल्यानंतर IEM च्या विहित फॉर्म 'भाग B' नुसार माहिती दाखल केली जाते.
- ३० जून १९९८ पूर्वी दाखल केलेल्या कोणत्याही IEM मध्ये त्रुटी वगळता कोणतीही सुधारणा / बदल केले जात नाहीत. १ जुलै, १९९८ पासून लागू केलेल्या नवीन फॉर्ममध्ये दाखल केलेल्या आणि १९९८ मधील प्रेस नोट ४ दिनांक १५ जून १९९८ द्वारे अधिसूचित केलेल्या IEMs मध्ये उद्योजकांच्या विनंतीनुसार सुधारणा करण्यात येईल, असे आता ठरविण्यात आले आहे. सदर बाब २७ नोव्हेंबर, १९९७ च्या (१९९७ मधील प्रेस नोट - १७) मध्ये नमुद केल्यानुसार केंद्र आणि राज्य सरकारांनी वेळोवेळी जारी केलेल्या नियम / अधिसूचनांच्या संदर्भात सुधारणा केलेल्या अटी व शर्तीच्या अधीन असतील.
- <https://services.dpiit.gov.in/lms/login> या पोर्टलवर IEMs (भाग A आणि भाग B) आणि सुधारणांसाठी अर्ज ऑनलाइन दाखल केले जाऊ शकतात.

औद्योगिक परवाना (आय. एल.) Iurial License (IL)

- ❖ Iuries (Development & Regulation) Act-1951 (IDR कायदा, १९५१) आणि Arms Act (शस्त्रास्त्र कायदा) १९५९ अंतर्गत औद्योगिक परवान्यासाठी सर्व अर्ज आता G2B पोर्टलवर त्यांच्या संबंधित फॉर्ममध्ये उद्योग आणि अंतर्गत व्यापार प्रोत्साहन विभाग (DPIIT), भारत सरकार <https://services.dpiit.gov.in/Ims/login> या संकेतस्थळावर ऑनलाइन अर्ज केले जाऊ शकतात.
- ❖ सदर अर्जाची केंद्र शासनस्तरावर त्यांच्या पूर्णतेसाठी छाननी केली जाते. अपूर्ण अर्जाच्या संदर्भात अर्जदारांकडून माहिती मागविली जाते. जर परवाना मंजूर करण्यासाठीचे अर्ज आवश्यक कागदपत्रांसह सर्व बाबतीत पूर्ण असतील, तर उद्योग आणि अंतर्गत व्यापार प्रोत्साहन विभाग (DPIIT), भारत सरकार त्यांना संबंधित प्रशासकीय मंत्रालये, गृह मंत्रालये, संबंधित राज्य सरकार आणि इतर संबंधित संस्थांना अभिप्रायार्थ/ शिफारशीकरीता पाठवते.
- ❖ संबंधित मंत्रालये/ राज्य सरकार / एजन्सींकडून टिप्पण्या / अभिप्राय/ शिफारशी मिळाल्यानंतर, फायलींवर प्रक्रिया करून त्या परवाना समितीकडे (Licensing committee) विचारार्थ सादर केल्या जातात. प्राप्त झालेल्या टिप्पण्या आणि विचारविमर्शाच्या आधारे परवाना समिती परवाना/ प्रस्ताव नाकारणे / प्रस्ताव पुढे ढकलण्यासाठी शिफारस करू शकते.
- ❖ उद्योग संचालनालय सदरील अर्जाबाबत संबंधित घटकाकडून तसेच राज्यातील काही क्षेत्रातील स्थानिक निर्बंध इ. बाबींविषयी माहिती गोळा करून केंद्र शासनाकडे शिफारस करण्याचे काम करते.
- ❖ प्रेस नोट क्र. ०३ (१९९९ मालिका) अंतर्गत औद्योगिक धोरण सुधारणा १९९१ नंतर, आणि २५ जुलै १९९१ च्या अधिसूचना क्रमांक ४७७ (E) मध्ये केलेल्या विविध सुधारणांचा विचार करून केवळ खालील चार उद्योग अनिवार्य परवाना अंतर्गत येतात :

१. तंबाखूचे सिगार आणि सिगारेट आणि उत्पादित तंबाखूचे पर्याय (Cigars a Cigarettes of tobacco a manufactured tobacco subitutes)
२. इलेक्ट्रॉनिक एरोस्पेस आणि संरक्षण उपकरणे. (Electronic aerospace a defence equipment)
३. औद्योगिक स्फोटके (Iurial Explosives)
४. घातक रसायने (Hazaous chemicals)

शेडविदेशी गुंतवणुकीबाबत महाराष्ट्र देशात आघाडीवर असून त्याची सद्यस्थिती तक्ता क्र. २ प्रमाणे

FDI—

- RBI regional office wise data has been discontinued and it has been replaced with state wise data *w.e.f* October 2019 hence following.

Foreign direct investment in the state from October, 2019 to June, 2022 is as follows.

Amount Rupees in Crores (US\$ in Million)

Sr. No.	State Covered	2019-20 (October-March)	2020-21 (April-March)	2021-22 (April-March)	2022-23 (April-June)	Cumulative	% age to total Inflows (in terms of US \$)
						Inflows (October 2019 - June, 2022)	
1	Maharashtra	52073 (7263)	119734 (16170)	114964 (15439)	40386 (5241)	329292 (44406)	28%

Source: (DIPP) Govt. of India.

- Note* :— (i.) Cumulative State-wise/UT-wise FDI equity inflows (from October, 2019 to June, 2022)
- (ii.) %age worked out in US\$ terms & FDI inflows received through FIPB/SIA+RBI's Automatic Route + acquisition of existing shares only.
- (iii.) Figures are provisional.
- Since October, 2019 to June, 2022 FDI is Rs 329292/-Cr. Maharashtra is leading in the total Foreign Direct Investment in the country.

१. महाराष्ट्र राज्य निर्यात प्रोत्साहन धोरण २०२३

आर्थिक वर्ष २०२२-२३ मधील US \$७२ अब्जच्या सध्याच्या मूल्यावरून आर्थिक वर्ष २०२७-२८ पर्यंत US \$१५० अब्जपर्यंत पोहोचण्यासाठी महाराष्ट्रातील निर्यात दुप्पट करणे, पुढील ५ वर्षांत महाराष्ट्रात ३० जागतिक मानक निर्यातभिमुख औद्योगिक उद्याने/निर्यातभिमुख विशिष्ट प्रकल्प स्थापित करणे.

❖ धोरणाची प्रमुख वैशिष्ट्ये :-

- निर्यातभिमुख औद्योगिक विकास प्रकल्प (ईओआयडीपी) स्थापित करणे.
- सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम घटकांना आणि विशेष मोठ्या उद्योग घटकांच्या निर्यातीला प्रोत्साहन देण्यासाठी विशेष प्रोत्साहन अनुदान देणे.
- सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम घटक निर्यातदारांना विविध प्रदर्शने, ईपीसी शिष्टमंडळे इत्यादींद्वारे एमएसएमईना बाजारपेठ विकास प्रोत्साहन सहाय्य देणे.
- ओडीओपी आणि जीआय - वन डिस्ट्रिक्ट वन प्रॉडक्ट (ओडीओपी) आणि जिओग्राफिकल इंडिकेशन (जीआय) उत्पादनांना प्रोत्साहन.
- एमईपीसी- महाराष्ट्र निर्यात प्रोत्साहन परिषदेसह (एमईपीसी) निर्यात सुलभतेसाठी संस्थात्मक व्यवस्था.
- निर्यात सुलभता - सुलभ प्रक्रिया आणि एकखिडकी मंजूरीद्वारे ईओडीईवर भर.
- एमआयटीएफ - व्यापाराला चालना देण्यासाठी आणि बाजारपेठेत प्रवेश सुलभ करण्यासाठी दरवर्षी महाराष्ट्र आंतरराष्ट्रीय व्यापार मेळाव्याचे (एमआयटीएफ) आयोजन करणे.
- महाराष्ट्र निर्यात सुविधा कक्ष (ईएफसी)- निर्यातदारांना मार्गदर्शन व सहाय्य करणे.
- निर्यातभिमुख विशिष्ट प्रकल्प (EoSP) स्थापन करण्यासाठी प्रति प्रकल्प ५० कोटी रुपयांच्या मर्यादित प्रोत्साहन अनुदान.
- निर्यातभिमुख औद्योगिक उद्यान (EoIP) स्थापन करण्यासाठी प्रति प्रकल्प १०० कोटी रुपयांच्या मर्यादित प्रोत्साहन अनुदान.
- निर्यातभिमुख औद्योगिक उद्यानामध्ये (EoIP) आणि निर्यातभिमुख औद्योगिक उद्याना बाहेर (EoIP) स्थापन केलेल्या विशेष मोठ्या उद्योगांसाठी (LSI) निर्यात घटकांसाठी निर्यात प्रोत्साहनाचे पॅकेज.
- निर्यातभिमुख औद्योगिक उद्यानामध्ये (EoIP) आणि निर्यातभिमुख औद्योगिक उद्याना बाहेर (EoIP) स्थापित सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम घटक निर्यात घटकांसाठी निर्यात प्रोत्साहनाचे पॅकेज.
- आंतरराष्ट्रीय प्रदर्शनात सहभागी होण्यासाठी सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम निर्यातदारांना अर्थसहाय्य करणे.
- निर्यात प्रचालन समिती (EPC) शिष्टमंडळाद्वारे सहभागी होणाऱ्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम निर्यातदारांना अर्थसहाय्य करणे.
- प्रथमच सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रम निर्यातदारांसाठी लॉजिस्टिक प्रोत्साहन देणे.
- ई-कॉमर्स प्लॅटफॉर्म आणि डाक निर्यात केंद्राच्या माध्यमातून सीमापार व्यापारासाठी अर्थसहाय्य करणे.
- सेवा निर्यात प्रोत्साहन परिषदेच्या (SEPC) सहकार्याने उपक्रम.
- निर्यातीला चालना देण्यासाठी एक जिल्हा एक उत्पादन (ODOP) आणि जिओग्राफिकल इंडिकेशन (GI) उत्पादनांना प्रोत्साहन देणे.

२. राज्यस्तरावर एक जिल्हा एक उत्पादन उपक्रमासाठी प्रोत्साहन :-

- राज्यातील सर्व ३६ जिल्ह्यांमधून एक कृषी आधारित व एक औद्योगिक उत्पादन आधारित एकूण ७२ उत्पादनाची निवड करण्यात आली असून सदर उत्पादनांना प्रसिध्दी दिली जाते.
- ODOP उत्पादनांच्या Design, Braing व Marketing करीता त्या क्षेत्रातील नामवंत संस्थासोबत करार करण्यात आले आहे. उदा. निर्यात प्रचालन परिषदा, पॅकेजिंग इंस्टीट्यूट व ओनडीसी इत्यादी.

- महाराष्ट्र राज्य समूह विकास योजना व सूक्ष्म लघु व मध्यम उपक्रम समूह विकास योजने अंतर्गत एक जिल्हा एक उत्पादन आधारीत ४२ समुह तयार करण्यात येत आहेत.
- महाराष्ट्रास “राष्ट्रीय एक जिल्हा एक उत्पादन पुरस्कार -२०२४” सुवर्ण पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले. सोबतच राज्यातील रत्नागिरीला त्याच्या जगप्रसिध्द अल्फान्सो आंब्यासाठी सुवर्ण पुरस्कार, नागपूरला त्याच्या वैशिष्टपूर्ण संत्र्यासाठी रौप्य पुरस्काराने तसेच अमरावतीला संत्रा लागवडीतील योगदानासाठी कांस्य पुरस्काराने व नाशिक आणि अकोला या जिल्ह्यांना विविध कृषी क्षमता अधोरेखित करून अनुक्रमे द्राक्षे आणि कापसाच्या उत्कृष्ट उत्पादनासाठी विशेष उल्लेखनिय पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले.

३. **महाराष्ट्र राज्य उत्कृष्ट निर्यात पुरस्कार :-**निर्यातदारांना त्यांच्या निर्यातीच्या उत्कृष्ट कामगिरीबद्दल सन्मानित करण्याकरीता धनादेश अथवा सन्मानचिन्ह देण्याबाबतची योजना.

महाराष्ट्र राज्य निर्यात प्रोत्साहन धोरण- २०२३ शासन निर्णय क्र. निर्यात-२०२३/प्र.क्र.१३५/उद्योग-७, दि. २२/११/२०२३ अन्वये उत्कृष्ट निर्यातदार घटकांना त्यांचे उच्च निर्यात कामगिरीसाठी त्यांना सन्मानचिन्ह अथवा धनादेशाच्या स्वरूपात प्रोत्साहन देण्यात येते. दि. १३.०१.२०२५ रोजी सन२०२२-२३ व २०२३-२४ या आर्थिक वर्षातील उत्कृष्ट निर्यात पुरस्कार वितरण सोहळा मुंबई येथे आयोजित करण्यात आला होता.

४. **महाराष्ट्र राज्यातून होणाऱ्या निर्यातीची सांख्यिकी माहिती :-**

राज्याच्या सर्वांगीण विकासास व औद्योगिक वाढीस चालना मिळण्याच्या दृष्टीने राज्य शासनाने निर्यात प्रचालनास प्राधान्य दिले आहे. राज्यातील निर्यात वाढावी या हेतूने राज्य शासन निर्यात प्रचालनाची योजना राबवित आहे. राज्यातून अभियांत्रिकी, रसायने, कापड व तयार कपडे, चामडे व चामड्याच्या वस्तू, इलेक्ट्रॉनिक्स, हिरे व आभुषणे, इत्यादि प्रमुख उत्पादने निर्यात होतात. मागील ३ वर्षातील राज्यातून झालेली निर्यात खालीलप्रमाणे आहे.

महाराष्ट्र व भारतातून झालेली निर्यात

(रु. कोटींमध्ये)

अ.क्र.	वर्ष	महाराष्ट्र	भारत
१	२०२२-२०२३	५,८१,४३९	३६,२०,६३१
२	२०२३-२४	५,५६,३७९	३६,१८,९५२
३	२०२४-२५	५,५७,२७०	३७,०१,०७०
४	२०२५-२६ (नोव्हेंबर २०२५)	४००६८५.३७	२५३६८५८.५४३

(आधार-डायरेक्टर जनरल ऑफ कमर्शियल इंटेलिजन्स अँड स्टॅटिस्टिक्स)

५. **Export Preparedness Iex (EPI) :-**भारतातील राज्ये व केंद्रशासित प्रदेशांची निर्यातक्षमता व संभाव्यतेचे मुल्यमापन करण्यासाठीचा सर्व समावेशक निर्देशांक (Export Preparedness Iex (EPI)) आहे. राज्याला EPI - २०२४ मध्ये प्रथम स्थान प्राप्त झाले आहे.

६. **निर्याताभिमुख पायाभूत सुविधा विकास कार्यक्रम (EOIDP) :-**या कार्यक्रमाअंतर्गत निर्याताभिमुख विशिष्ट प्रकल्प (EoSP) व निर्याताभिमुख औद्योगिक उद्याने (EoIP) असे दोन प्रकार आहेत. राज्यामध्ये १५ निर्याताभिमुख विशिष्ट प्रकल्प (EoSP) व १५ निर्याताभिमुख औद्योगिक उद्याने (EoIP) प्रकल्प स्थापित करण्याचे उद्दीष्टे आहे. निर्यातीभिमुख विशिष्ट प्रकल्प म्हणून एक प्रकल्प मंजूर करण्यात आला आहे.

७. **प्रचार व प्रसिद्धी :-**राज्यातील सर्व ३६ जिल्ह्यांमध्ये निर्यात प्रोत्साहनासाठी नियमितपणे कार्यशाळा आयोजित करण्यात येतात. आर्थिक वर्ष २०२४-२५ मध्ये जिल्हास्तरावर महाराष्ट्र एक्सपोर्ट कन्वेंशन आयोजित करण्यात आला असून ५५०० उद्योजक व निर्यातदार सदर कार्यशाळेमध्ये उपस्थित होते. तसेच IGNITE - २०२४ या कार्याशाळेच्या माध्यमातून निर्यात व उद्योग संचालनामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या विविध योजना व धोरणाचे मार्गदर्शन करण्यात आले. ६९०८ उद्योजक व निर्यातदार सदर कार्यशाळेमध्ये उपस्थित होते. या आर्थिक वर्षात २०२५-२६ मध्ये महा निर्यात ईगनाइट कार्यशाळा -२०२६ राज्यातील सर्व जिल्ह्यांमध्ये आयोजित करण्यात आल्या आहेत.

Maharashtra State Export Promotion Policy- 2023.

Note.

- Setting up Export Oriented Industrial Development Projects (EOIDP) Strategically
- Exclusive incentives to promote exports in the MSME sector and Special Large-Scale Industries
- Market development assistance to MSMEs through Exhibitions, EPC delegations, etc
- Promotion of One District One Product (ODOP) and Geographical Indication (GI) products.
- Institutional arrangements for export facilitation, including the Maharashtra Export Promotion Council (MEPC)
- Emphasis on EoDE through streamlined procedures & single-window clearance.
- Organizing Maharashtra International Trade Fair (MITF) annually for promoting trade and facilitating market access
- To provide guidance and assistance to exporters
- Incentives to Set-up Export Oriented Specific Projects (EOSP) up to a grant limit of Rs. 50 crores per project
- Incentives to Set-up Export Oriented Industrial Park (EOIP) up to a grant limit of Rs. 100 crores per project
- Package of Export Incentives for Special Large-Scale Industries (LSI), Exporting Units setup inside EOIP and Outside EOIP
- Package of Export Incentives for Manufacturing MSME, Exporting Units setup inside EOIP and Outside EOIP
- Assistance to MSMEs for participation in International Exhibition
- Assistance for MSME Exporters in EPC Delegations
- Logistics Incentives for First-time MSME Exporters
- Assistance for Cross-border Trade through E-Commerce Platforms and Dak Niryat Kendra
- Initiatives under the collaboration with Service Export Promotion Council (SEPC)
- Promotion of One District One Product (ODOP) and Geographical Indication (GI) products for stimulating the export

1. At the state level initiative for One District One Product :—

- From All 36 districts from the State One Agriculture Based And One Industrial Product Total 72 Products have been selected for promotion.
- For design, branding and marketing of ODOP products MoU's are made with Famous organization. eg. MoU with Export Promotion Council (EPC) , packaging Institute And ONDC etc.
- 42 ODOP based clusters have been found MSICDP & MSECDP
- Maharashtra was honored with the 'National One District One Product Award - 2024' Gold Award. Along with this, Ratnagiri in the state received the Gold Award for its world-famous Alphonso mango, Nagpur received the Silver Award for its distinctive oranges, Amravati
- received the Bronze Award for its contribution to orange cultivation, and the districts Nashik and Akola were honored with special mention awards for excellent production of grapes and cotton, respectively, highlighting their various agricultural strengths.

2. Maharashtra State Export Promotion Policy 2023

To increase Maharashtra Export from US \$ 72 billion currently Up to US \$150 billion. To established 30 global standard Export oriented Industrial Park / Export oriented Specific project during the policy period.

3. Maharashtra State Best Export Award : The scheme for conferring export awards in the forms of cheques or memento to best performing GR No. Export-2023/ Pr.No.135/Industry-7, dated 22nd November 2023, best exporting units are given awards in the form of a cheques or memento for their export performance. The Export Awards ceremony for the financial years 2022-23 and 2023-24 was held in Mumbai on 13th January 2025.

4. Statistical information on exports from the state of Maharashtra

The State Government emphasized the role of exports in promotion of industrial growth and all round development of the state. The main products exported from the State are textiles, readymade garments, engineering items, Gems & Jewellery, drugs and pharmaceuticals, leather products.

Exports from Maharashtra and India

(Rs. in crores)

Sr. No.	Year	Maharashtra	India
1	2022-2023	5,81,439	36,20,631
2	2023 -2024	5,56,379	36,18,952
3	2024-2025	5,57,270	37,01,070
4	2025-26 (Nov. 2025)	400685.37	2536858.543

(Source -Director General of Commercial Intelligence and Statistics)

5. Export Preparedness Index (EPI) :—An all-inclusive index to assess the export capability and potential of states and union territories of India. The state has secured first position in EPI - 2024.

6. Export oriented Infrastructure Development Program (EOIDP) :—There are two types of projects under this programme namely Export Oriented Specific Projects (EoSP) and Export Oriented Industrial Parks (EoIP). The objective is to set up 15 Export Oriented Specific Projects (EoSP) and 15 Export Oriented Industrial Parks (EoIP) projects in the state. One project has been approved as an Export Oriented Specific Project.

7. Awareness & Publicity :—Workshops were organized regularly in all 36 districts of the state for export promotion. In the financial year 2024-25, Maharashtra Export Convention was organized at the district level and 5500 entrepreneurs and exporters attended the said workshop. Also, through the workshop IGNITE – 2024, various schemes and policies implemented through export and industry operations were guided. 69 08 entrepreneurs and exporters attended the said workshop. In this financial year 2025-26, Maha Narayant Ignite Workshop-2026 has been organized in all the districts of the state.

समग्र कार्यक्रम

उद्योग कक्ष

हया विभागाच्या उद्योग कक्षात खालील विषय येतात.

महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ :-

महाराष्ट्र राज्यात उद्योगधंद्याची जलद व संतुलीत वाढ होऊन उद्योगधंद्याची उभारणी व विकासात सहाय्य व्हावे ह्या उद्देशाने महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाची दि. १ ऑगस्ट १९६२ रोजी महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियम, १९६१ अन्वये स्थापना झाली. ह्या मुख्य उद्देशाच्या चौकटीत महामंडळ विकासासाठी हाती घेतलेल्या औद्योगिक क्षेत्रामध्ये जमीन, रस्ते, दिवाबत्ती, पाणी, बांधलेल्या शेड्स जलनिःसारण, कामगारांसाठी गृहनिर्माण वगैरे मुलभूत सुविधांची सोय करते.

औद्योगिक विकासासाठी लागणारी जमीन शासन संपादित करते. दि. ३१ मार्च २०२५ पर्यंत ७२८२२.५१ हेक्टर जमीन विकासासाठी नियोजित केली असून ६१५९३.५० हेक्टर जमीन ताब्यात आली आहे. दि. ३१ मार्च २०२५ पर्यंत शासनाने ११३३२१८.१० लक्ष रुपये एवढा जमिनीचा मोबदला चुकता केला आहे.

महामंडळाने पार पाडलेल्या विकास कामाचा विचार करता महामंडळाने राज्याच्या दुरवरील अविकसित भागांमध्ये आपले कार्य विस्तार करण्यामध्ये बरेच यश प्राप्त केले आहे. आतापर्यंत महामंडळाने सर्व राज्यात मिळून ३०६ औद्योगिक क्षेत्रे कार्यान्वित केली आहेत.

सन २०२५-२६ व २०२६-२७ मध्ये पुर्ण करावयाच्या विकास कामांचा कार्यक्रम खाली दिला आहे :-

१. औद्योगिक क्षेत्राचा विकास :- यामध्ये रस्ते, वीज, पाणी, दळणवळण इत्यादींचा अंतर्भाव होतो. दि. ३१ मार्च २०२५ पर्यंत २४२०३११.७२ लक्ष रुपये खर्च केले आहेत. सन २०२५-२६ सालाकरिता सुधारीत अर्थसंकल्पात ३६८१६८.०५ लक्ष रुपयांची तरतुद केली असून सन २०२६-२७ करिता ३७६७६८.१३ एवढी तरतुद करण्याचे ठरविले आहे.

२. पाणीपुरवठा :- निरनिराळ्या ठिकाणाच्या पाणीपुरवठा योजनांमध्ये महामंडळाने दि. ३१ मार्च २०२५ पर्यंत रु.७५०४२४.३१ लक्ष रुपयांची गुंतवणुक केली असून सदरहु पाणीपुरवठा करण्याची क्षमता प्रतिदिन २५७६.५५ दक्षलक्ष लिटर एवढी आहे. सन २०२५-२६ सालाकरिता महामंडळाच्या सुधारीत अंदाजात रुपये १९५४९२.९५ लक्ष एवढी तरतुद असून सन २०२६-२७ सालाकरिता रुपये ७९८०३.१५ लक्ष एवढी तरतुद करण्याचे योजिले आहे.

३. जलनिःसारण योजना :- महामंडळाने आतापर्यंत निरनिराळ्या औद्योगिक क्षेत्रात जलनिःसारण योजना व सामाईक सांडपाणी प्रक्रिया केंद्रे कार्यान्वित केली आहेत. सदरहु योजनांवर दि. ३१ मार्च २०२५ पर्यंतचा खर्च रुपये २६९९०१.७६ लक्ष केला असून सन २०२५-२६ सालाकरिता सुधारीत अर्थसंकल्पात रु.४८९३२.९८ लक्ष रुपयांची तरतुद केली आहे. त्याचप्रमाणे २०२६-२७ सालाकरिता अंदाजे रु.३१९१५.८६ लक्ष खर्च करण्याचे ठरविले आहे.

४. माहिती व तंत्रज्ञान :- याकरिता सन २०२५-२६ साठी रु.१०१०.६० लक्ष रुपयांची तरतुद केली आहे. तसेच सन २०२६-२७ साठी रु. २२.६० लक्ष रुपयांची तरतुद केली आहे. सदर योजना पुणे, हिंजवडी टप्पा २, खर्डी इत्यादी औद्योगिक क्षेत्रामध्ये यापुर्वी राबविण्यात आल्या. वरील योजनांबरोबरच महामंडळाने पुढीलप्रमाणे नविन योजना राबविण्याचे ठरविले आहे.

वरील कामाच्या व्यतिरिक्त महामंडळाने तालुका पातळीवर औद्योगिक क्षेत्र विकास धोरणांतर्गत छोट्या औद्योगिक वसाहती, विकास केंद्रे तसेच रत्नागिरी (मासेबाव), धुळे (नारधाना), नांदेड, अकोला आणि चंद्रपुर येथे केंद्र शासन पुरस्कृत विकास केंद्रे स्थापन केली आहेत.

या व्यतिरिक्त महामंडळ शासन व इतर संस्थांच्या वतीनेसुद्धा अनामत तत्वावरील कामे हाती घेते. महामंडळाने यासाठी शासन व इतर संस्थांच्या वतीने पार पाडावयाच्या कामासाठी २०२५-२६ च्या सुधारीत अर्थसंकल्पात ७४३२८.०९ रुपयांची तरतुद केली असून २०२६-२७ साली ८२०९१.३६ लक्ष रुपयांची कामे हाती घेण्याचे ठरविले आहे. यामध्ये सिझच्या कामाची देखभाल व दुरुस्ती इत्यादी कामाचा समावेश आहे.

भांडवली खर्चाचे २०२५-२६ चे सुधारित अंदाजपत्रक व २०२६-२७ चा अर्थसंकल्पीय तरतुदीचा गोषवारा

(रु. लाखात)

अ.क्र.	तपशिल	२०२४-२५ पर्यंत प्रत्यक्ष खर्च	सुधारित अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२५-२६	अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२६-२७
१	औद्योगिक क्षेत्राचा विकास	१२५०६९६.४६	३६८१६८.०५	३७६७६८.१३
२	विशेष आर्थिक क्षेत्र	७८६५.७०	०	०
३	जलनिःसारण	२१६७००.९३	४८६५७.०७	२६०४४.०५
४	सामाईक सांडपाणी प्रकिया केंद्र	३५००१.०३	२७५.९१	५८७१.८१
५	घनकचरा विल्हेवाट प्रकिया	१८१६७.६७	०	०
६	कचेरी संकुल, वस्त्रोद्योग संकुल व व्यापारी संकुल गाळे पाडलेल्या इमारती, इलेक्ट्रॉनिक वसाहत, उद्योग भवन व सदन	३२०३३.९५	२५५६.७४	१०६०.३०
७	माहिती तंत्रज्ञान उद्याने	८५०५७.३२	१०१०.६०	२२.६०
८	पाणी पुरवठा योजना	७५९४२४.३१	१९५४९२.९५	१८९३५१.५१
९	अनामत तत्वावरील कामे	११७४२.१५	७४३२८.०९	८२०९१.३६
१०	संयत्रे, मुख्यालयातील अग्निशामक विभाग, महाव्यवस्थापक (मा व त) व इतर विभाग	१६४४७.९९	२६२६६.२६	२७५०५.००
११	गुंतवणुक व साठा	४९२९१९.७७	८५०.००	८५०.००
१२	आगाऊ रकमा	१०५६५७८.६१	२३०६५.५९	२३९५२.१२
१३	मॅग्नेटिक महाराष्ट्र	-	३०२५.००	३३२७.५०
१४	जमिनीचा मोबदला	११३३२१८.१०	१९१७२५.००	११००८२०.००
एकूण भांडवली खर्च		४५३१५२०.०२	९३५४२१.२६	१८३७६६४.३८

भू-विज्ञान व खनिकर्म संचालनालय
नागूपर

खनिकर्म विभाग**प्रस्तावना**

उद्योग विभागातील काही विषय वेगळे करून व्यापार व वाणिज्य विभाग 1996 मध्ये निर्माण करण्यात आला होता. त्यानंतर उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, शासन निर्णय क्रमांक आयएलई. 1497 / (443/97) / प्रशासन-3, दिनांक 29 डिसेंबर 1997 अन्वये खनिकर्म विषय, पदे व कर्मचारीवृंदासह त्या विभागाकडे हस्तांतरित करण्यात आला होता. प्रामुख्याने लघुउद्योग विकास महामंडळ, निर्यात प्रचालन, हस्तकला व खनिकर्म हे विषय व्यापार, वाणिज्य व खनिकर्म या नव्या विभागाला देण्यात आले होते. वस्तुतः सदर विषय मूलतः उद्योग विभागाचे होते. आयात-निर्यात हा विषय प्रामुख्याने भारतीय राज्यघटनेतील संघसूची एकमधील असल्याने तो विषय भारत सरकारच्या अखत्यारित येतो. त्यामुळे व्यापार, वाणिज्य व खनिकर्म विभागाचे स्वतंत्र अस्तित्व असण्याची गरज नाही. या बाबी तसेच अनावश्यक प्रशासकीय खर्चात कपात करण्याबाबत राज्य शासनाने हाती घेतलेल्या मोहिमेचा एक भाग म्हणून स्वतंत्र निर्माण करण्यात आलेला व्यापार, वाणिज्य व खनिकर्म विभाग उद्योग विभागात विलीन करण्याचा दिनांक 17 ऑक्टोबर 2001 रोजीच्या मंत्रिमंडळ बैठकीत निर्णय घेण्यात आला.

या निर्णयाच्या अनुषंगाने व्यापार, वाणिज्य व खनिकर्म विभागातील खनिकर्मविषयक कामकाज हाताळणारे अधिकारी कर्मचारी, मत्ता, अर्थसंकल्पीय तरतूद इत्यादी, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाकडे शासन, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग निर्णय क्रमांक आयएलई. 1402/ प्र.क्र. 80/ प्रशासन 3. दिनांक 7 फेब्रुवारी 2002 नुसार हस्तांतरित करण्यात आले आहे.

लिलाव प्रक्रिया 2025-26

खाण व खनिजे (विकसन व नियमन) सुधारणा अधिनियम, 2021 व खनिज (लिलाव) नियम, 2021 मधील तरतुदीनुसार खनिज सवलती ई-लिलावाद्वारे मंजूरीची कार्यवाही करण्यात येते. लिलाव प्रक्रियेसाठी Transaction Analyser म्हणून SBI Capital Market Ltd. यांची Auction Platform Provider म्हणून MSTC यांची नियुक्ती करण्यात आली आहे. या कार्यासाठी दोन राज्यस्तरीय समित्या गठित करण्यात आल्या आहे. ई-लिलावाच्या ते 1 ते 11 फेऱ्या यशस्वीरित्या राबविण्यात आल्या असून त्यामध्ये 45 प्रमुख खनिज क्षेत्रांचे ई-लिलाव यशस्वीरित्या पार पडले आहेत. त्यामध्ये 23 खनिजपट्टे व 21 संयुक्त व शोध परवाना 01 यांचा समावेश आहे. तसेच सद्यस्थितीत 15 व्या फेरीमध्ये एकूण 12 खनिज क्षेत्र प्रस्तावित करण्यात आले असून ई-लिलावाची कार्यवाही सुरू आहे.

समग्र कार्यक्रम :

उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, शासन निर्णय क्रमांक आयएलई. 1402/प्र.क्र.80/प्रशासन -3, दिनांक 7 फेब्रुवारी 2002 अन्वये व्यापार, वाणिज्य व खनिकर्म विभाग बंद करण्यात येऊन त्या विभागातील विषय उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाकडे हस्तांतरित झालेले आहेत.

भूगर्भातील खनिजे ही नैसर्गिक मूल्यवान संपत्ती असून कोळसा, चुनखडक, लोहखनिज, मैगनिज, कायनाईट, सिलीमनाईट, बॉक्साईट इत्यादी खनिज संपत्तीचे महाराष्ट्र राज्यामध्ये विपुल साठे आहेत. तथापि, त्यांचे सुयोग्यरीतीने उत्खनन करून खनिजावरील स्वामित्वधनाद्वारे (रॉयल्टी) राज्याच्या तिजोरीमध्ये महत्वाची भर पडण्याच्या दृष्टीने भारत सरकारच्या राष्ट्रीय खनिज धोरणाला सुसंगत राज्याचे राज्य खनिज धोरण तयार करण्यात येईल.

राज्यातील प्रमुख खनिज उत्खननाला प्रोत्साहन देण्याचे धोरण शासनाने स्वीकारले आहे. या धोरणाप्रमाणे राज्यात असलेला कोळसा, चुनखडक, लोहखनिज, मैगनिज, कायनाईट, सिलीमनाईट, बॉक्साईट इत्यादी प्रमुख खनिजे खाजगी क्षेत्रातून, राज्य किंवा केंद्र शासनाच्या अंगीकृत व्यवसायामार्फत उत्खननासाठी शासनाने गतिमान व प्रोत्साहनात्मक धोरण स्वीकारले आहे. त्यानुसार खालीलप्रमाणे निर्णय घेण्यात आले आहेत.

खाणकाम क्षेत्रात स्पर्धात्मक वातावरण निर्माण व्हावे व खनिज सवलत मंजूरीची प्रक्रिया अधिक पारदर्शक व वस्तुनिष्ठ करण्यासाठी केंद्र

शासनाने माईन्स व मिनरल्स (डेव्हलपमेंट व रेग्युलेशन) अॅक्ट, 1957 मध्ये आमुलाग्र बदल केले आहेत.

केंद्र शासनाचे खाण मंत्रालयाने खनिज सवलती मंजूर प्रक्रिया अधिकाधिक पारदर्शक करणेच्या हेतूने खाण व खनिजे (विकसन व विनियमन) अधिनियम, 1957 मध्ये बदल करण्यात आला असून याबाबत खाण व खनिजे (विकसन व विनियमन) सुधारणा अधिनियम, 2015 दिनांक 12 जानेवारी 2015 व सुधारणा अधिनियम, 2021 दिनांक 28 मार्च 2021 पासून अंमलात आणलेले आहेत. याद्वारे खनिज सवलती लिलाव पद्धतीचा अवलंब करून करावयाचा आहे. संचालनालये खनिज सवलती लिलावाद्वारे मंजूर करण्याच्या अनुषंगाने यथोचित करावायी हाती घेतली. लिलाव प्रक्रीयेद्वारे वाटप होणाऱ्या खनिज सवलतीपासून शासनास निश्चितच मोठा महसूल प्राप्त होण्यास मदत होईल.

खनिज सवलतीचे अर्जावर खाण व खनिजे (विकसन व विनियमन) अधिनियम, 2015 व 2023 (दि. 9/8/2023 तसेच खनिज सवलत नियम, 2016 व 2021 मधील विहित पद्धतीनुसार कार्यवाही करण्यात येते. मोठे/मध्यम व लघुउद्योजकांच्या गरजा लक्षांत घेऊन राज्यात नवीन गुंतवणूक होऊन रोजगार उपलब्ध होतोल व खनिज संपत्तीचा पुरेपूर वापर होईल. खनिकर्म क्षेत्रातील खाजगी उद्योजकांचा सहभाग वाढवण्यासाठी संचालक भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालयाद्वारे पुर्वेक्षण करण्यात आलेल्या क्षेत्रासंदर्भातोल तांत्रिक अहवाल उद्योजकांना सवलतीच्या दराने पुरविले जातात.

खनिजाचे पूर्वक्षण व खनिज प्रशासन अशी कार्ये संचालक भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालयाद्वारे पार पाडण्यात येतात.

भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालय:

राज्यातील भूविज्ञान व खनिकर्म या विषयाचे काम पाहण्यासाठी भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालय अस्तित्वात आहे. मंत्रालयीनस्तरावर 1973 पासून गौण खनिजाचे कामकाज महसूल विभागामार्फत पाहिले जात आहे. मंत्रालयीन स्तरावरील खनिज विभाग हा दिनांक 1 जानेवारी 1998 पासून व्यापार व वाणिज्य विभागाकडे विशेष बाब म्हणून सोपविण्यात आला. तदनंतर दिनांक 7 फेब्रुवारी 2002 चे शासन निर्णयानुसार खनिकर्म विभाग पुनःश्च उद्योग विभागाकडे वर्ग करण्यात आला.

ह्या संचालनालयास ज्या कार्यक्रमाकरिता निधी उपलब्ध करून देण्यात आला आहे ती कामे या संचालनालयाच्या कार्यक्रमा अंदाजपत्रकात समाविष्ट करण्यात आलेली आहेत. भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालयाला जी अनुदाने देण्यात आलेली आहेत त्या सर्वांचे लेखे या कार्यक्रमा अंदाजपत्रकात दिले आहेत. या संचालनालयाद्वारे राबविण्यात येणाऱ्या सर्व योजना राज्य पातळीवरील असून जिल्हास्तरावरील कोणतीही योजना नाही.

महाराष्ट्र राज्याचा बराच मोठा भाग लाव्हारसामुळे तयार झालेल्या पठाराचा असून तो दख्खनचे पठार म्हणून ओळखला जातो. या पठारात आर्थिकदृष्ट्या किफायतशीर ठरणाऱ्या बॉक्साईट, अगोट व थोड्या प्रमाणात चुनखडी ही खनिजे वगळता इतर खनिजे नाहीत. महाराष्ट्राच्या एकूण 3,07,713 चौरस किलोमीटर क्षेत्रापैकी फक्त 58,276 चौरस किलोमीटर क्षेत्र (19 टक्के क्षेत्र) खनिज संपत्तीचा शोध घेण्याच्या दृष्टीने महत्त्वाचे आहे. खनिज संपत्तीचा शोध घेण्याच्या दृष्टीने महत्त्वाच्या क्षेत्रापैकी 60 टक्के क्षेत्र नागपूर विभागात, 20

टक्के क्षेत्र कोकण विभागात, 9 टक्के क्षेत्र पुणे विभागात, 5 टक्के क्षेत्र औरंगाबाद विभागात, 10 टक्के क्षेत्र अमरावती विभागात आणि 2 टक्के क्षेत्र नाशिक विभागात येते. नागपूर, भंडारा, चंद्रपूर, गडचिरोली, यवतमाळ, रायगड कोल्हापूर सिंधुदुर्ग रत्नागिरी सातारा आणि ठाणे या जिल्ह्यात महाराष्ट्रातील प्रमुख खनिजे एकवटली आहेत. महाराष्ट्रात सापडणाऱ्या महत्त्वाच्या खनिजात दगडी कोळसा, डोलोमाईट लोहखनिज, मँगनिज, सिलिका, वाळू, अ बॉक्साईट, चुनखडक, कायनाईट आणि सिलीमनाईट यांचा अंतर्भाव होतो. याशिवाय बेराईट इल्मेनाईट माती, फेलस्पार तांबे, क्रोमाईट, अभ्रक, सोपस्टोन ग्रॅफाईट, फ्लोराईट, जस्त, टंगस्टन वगैरे खनिजे सापडतात.

केंद्र शासनाने खाण मंत्रालयाने दिनांक 10 फेब्रुवारी 2015 व तसेच 20 फेब्रुवारी 2025 रोजीचे अधिसूचनेद्वारे 27 अतिरिक्त खनिजे "गौण खनिजे" म्हणून घोषित केलेली आहेत. यामध्ये महाराष्ट्रात आढळत असलेल्या अगोट, डोलोमाईट, फायरक्ले, पायरोफिलाईट, लॅटेराईट, क्वार्ट्झाईट, सिलीका सैन्ड, कोरंडम, फेलस्पार इ. चा प्रामुख्याने अंतर्भाव आहे.

संचालनालयाने मार्च 2025 पर्यंत 71622.23 चौरस कि.मी. क्षेत्राची भूवैज्ञानीय पाहणी व 937920.50 मीटर आवेधन पूर्ण केलेले आहे. परिणामस्वरूप विविध खनिजांचे एकूण 7286492.665 दशलक्ष टन साठे अंदाजित करणे शक्य झाले वरील अंदाजित साठ्यांमध्ये चंद्रपूर, नागपूर, यवतमाळ व वर्धा जिल्हा कोळशाचे 13757.94 दशलक्ष टन व 2853.310 दशलक्ष टन चुनखडक चंद्रपूर, गडचिरोली, यवतमाळ आणि नांदेड जिल्ह्यात, 66 दशलक्ष टन डोलोमाईट, नागपूर, यवतमाळ आणि गडचिरोली जिल्ह्यात 21 दशलक्ष टन मँगनिज, नागपूर, भंडारा आणि सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात 126 दशलक्ष टन बॉक्साईट कोल्हापूर, रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग, सातारा पालघर निकाल 2.61 दशलक्ष टन कायनाईट

सिलिमनाईट भंडारा जिल्ह्यात 61.357 दशलक्ष टन सिलीका वाळू सिंधुदुर्ग आणि रत्नागिरी जिल्ह्यात 20 दशलक्ष टन टंगस्टन नागपूर जिल्ह्यात 4 दशलक्ष इलिमिनाट रत्नागिरी जिल्ह्यात 0.94 दशलक्ष टन फेल्सपार, सिंधुदुर्ग आणि गडचिरोली जिल्ह्यात 0.66 दशलक्ष टन क्रोमाईट नागपूर, भंडारा, चंद्रपुर आणि सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात, 3.78 दशलक्ष टन ग्रेफाईट सिंधुदुर्ग आणि पालघर जिल्ह्यात 1.2 दशलक्ष टन फ्लूराईट चंद्रपूर जिल्ह्यात, 7.70 दशलक्ष टन तांबे चंद्रपूर आणि नागपूर जिल्ह्यात 0.17 दशलक्ष टन सोने, नागपूर जिल्ह्यात समाविष्ट आहे.

अ) **खनिज उत्पादनावरील प्रभाव :-** खनिज संपत्तीच्या साठ्यांच्या व्यक्त केलेल्या अंदाणामुळे खनिज उत्पादनाला वंग मिळाला व तदनुसार खनिज महसुलात वाढ झाली. 1960 या वर्षात 515.80 लक्ष रुपये किमतीचे 14,79,673 टन झाले होते. हे उत्पादन 2022-2023 साली 73742728 टन झाले असून त्याची किंमत 1150716.39 लक्ष रुपये आहे. मागील काही वर्षात कोळशाचे उत्पादन सतत वाढत आहे. सन 1971 मधील 20.84 लक्ष टन उत्पादन सन 2022-2023 मध्ये 514.48 लक्ष टनापर्यंत वाढले. चुनखडकाची वाढती मागणी विचारात घेता चुनखडकाचे उत्पादनात सतत वाढ होत आहे. चुनखडकाचे उत्पादन सन 1971 मध्ये 3.61 लक्ष टन होते. ते सन 2022-2023 मध्ये 135.90 लक्ष टन झाले. मँगनीजचे उत्पादन 1971 मध्ये 2.08 लक्ष टन होते. सन 2022-2023 मध्ये 11.16 लक्ष टन झाले. कच्च्या लोखंडाचे उत्पादन

भूवैज्ञानीय सर्वेक्षण व खनिजांचा शोध घेऊन केलेला खनिजांच्या साठ्याचा वाजवी अंदाज यांचा परिणाम महाराष्ट्राच्या अर्थकारणावर तीन प्रकारे झालेला दिसतो. (अ) महाराष्ट्राच्या खनिज उत्पादनात वाढ, (ब) खनिज महसुलात झालेली वाढ (क) खनिजावर आधारलेले उद्योग, तसेच भविष्यात जास्त उद्योग स्थापन होण्याची शक्यता, भूवैज्ञानीय सर्वेक्षण आणि खनिजांचा शोध व यानुसार अंदाजित केलेले खनिज उपलब्धी यांचा महाराष्ट्राच्या अर्थकारणावर झालेला परिणाम पुढे दिल्याप्रमाणे आहे

सन 1971 मधील 6.12 लक्ष टनाच्या तुलनेत सन 2022-2023 मध्ये 64.22 लक्ष टन झाले. डोलोमाईटचे उत्पादन 1971 मध्ये 0.05 लक्ष टन होते. सन 2020-2021 मध्ये 6.06 लक्ष टन झाले. सिलीका रेतीचे उत्पादन सन 2008-2009 मध्ये 3.22 लक्ष टनांच्या तुलनेत सन 2020-2021 मध्ये 8.18 लक्ष टन झाले. तसेच कायनाईट, सिलीमनाईट, पांढरी माती व इतर खनिजांचे उत्पादनात बरीच घट झालेली दिसते. कारण बहुतांश खनिपट्टांचा काही भाग वन विभागात येत असल्यामुळे वनसंवर्धन अधिनियम, 1980 च्या तरतुदीप्रमाणे वन जमिनीत खनिकाम करण्यात परवानगी केंद्र शासनाकडून न प्राप्त केल्याने असे सर्व खनिपट्ट्यांत खनिज उत्पादनावर उत्पादन बंद करण्यात आले आहेत. याचा परिणाम खनिज उत्पादनावर झालेला आहे. यास्तव कायनाईट, सिलीमनाईट, पांढरी माती इत्यादी खनिजांचा

उत्पादन कमी झाले आहे. कोळशाच्या उत्पादनात फिल्ड्स ह्या संस्थेने उमरेड, सिलेवाडा, पिंपळा, मांजरी, राजुरा, बेलोरा, दुर्गापूर, रयतवारी इत्यादी ठिकाणो खाणो सुरू केल्या, हे होय.

चुनखडी व डोलोमाईट यांच्या उत्पादनात, चंद्रपूर जिल्ह्यात ए.सी.सी. कंपनीने घुग्गुस येथे, लार्सन व टुब्रो कंपनीने अवारपूर येथे, माणिकगड सिमेंट कंपनीने गडचांदूर येथे व गुजराथ अंबुजा सिमेंट कंपनीने उपरवाही येथे उभारलेले सिमेंट प्रकल्प, तसेच महाराष्ट्र राज्य खनिकर्म महामंडळाने यवतमाळ जिल्ह्यातील गौराळा येथे सुरू केलेली चुनखडीची व नागपूर जिल्ह्यातील पटगोवारी येथे सुरू केलेली डोलोमाईटची खाण ह्यामुळे वाढ होऊ शकली. मुंबई, कोल्हापूर व इतर ठिकाणी ओतकाम (Foundary) उपक्रमामुळे राज्यात सिलीका वाळूस चांगली बाजारपेठ उपलब्ध झाली आहे. त्याचप्रमाणे खाणकाम उद्योगात वाढ झाल्यामुळे निरनिराळ्या प्रकारच्या मजुरांना रोजगाराची संधी मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध झाली आहे. खाणीवर काम करणाऱ्या रोजंदारीची सरासरी संख्या जी 1961 मध्ये 15,439 होती तो 2021-2022 मध्ये जवळजवळ 47541 पर्यंत आहे.

(ब) **खनिज महसूल.** खनिज उत्पादनाच्या वाढीमुळे खनिकर्म महसूलातही गेल्या वर्षात उत्तरोत्तर वृद्धी झाल्याचे दिसून आले आहे. 1960-61 या वर्षात प्रधान व गौण खनिजापासून झालेला महसूल 38.88 लक्ष रुपये इतका होता. 2022-2023 या कालावधीत तो सर्वात जास्त म्हणजे 539838.00 लक्ष रुपयांपर्यंत पोहचला. राज्यात भूविज्ञान व खनिकर्म सर्वेक्षणाच्या झालेल्या कामाचा अपेक्षित परिणाम खनिजाच्या उत्पादन वाढीवर तसेच महसूल वाढीवर निश्चितपणे सतत होईल अशी अपेक्षा आहे.

(क) **खनिज संपत्तीच्या विकासाचा खनिज संपत्तीवर आधारित उद्योगावर झालेला प्रभाव.** खनिज पदार्थ औद्योगिकीकरणाचा कणा म्हणता येईल. खनिज संपत्तीचा विकास आणि खनिज

वृद्धी होण्याचे प्रमुख कारण म्हणजे वेस्टर्न कोल

संपत्तीवर आधारलेले उद्योग हे देशाच्या अर्थव्यवस्थेत महत्त्वाचे काम बजावतात. खनिजाचे अन्वेषण हे संचालनालयाचे अविरत कार्य आहे. सर्वेक्षणाद्वारा निघालेले निष्कर्ष महाराष्ट्राच्या खनिज संपत्तीवर भर टाकीत आहेत. या संचालनालयाने केलेल्या भूविज्ञान पाहणीच्या व सर्वेक्षणाच्या अधिक प्रयत्नामुळे महाराष्ट्र राज्याला खनिजांवर आधारित उद्योग स्थापण्यावर तसेच, उद्योगाचे बाबतीत नियोजन या दोन्ही क्षेत्रात भरीव प्रगती करणे शक्य झाले. राज्यात आतापर्यंत उभारण्यात आलेल्या व यापुढे उभारण्याची शक्यता असलेल्या उद्योगांची माहिती पुढील विवरणात दिलेली आहे.

राज्यातील खनिजावर प्रस्थापित झालेले

उद्योग 1. कोळसा. (अ) नॅशनल कोल डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशनने आणि मे. वेस्टर्न कोल फिल्ड्स लिमिटेड यांनी राज्यातील नागपूर, चंद्रपूर व यवतमाळ जिल्ह्यात खाणी सुरू केल्या आहेत.

(ब) राज्यातील कोळसा खाणीचे उत्पादन जे 1960 साली 7.94 लक्ष टन होते ते सन 2021-2022 मध्ये 565.21 लक्ष टन झाले. नागपूर जिल्ह्यातील कोराडी येथे 1,080 मेगावॅट वीज निर्मितोचो क्षमता असणारे औष्णिक विद्युत केंद्र प्रस्थापित झाले. चंद्रपूर जिल्ह्यातोल दुर्गापूर येथे 3000 मेगावॅट क्षमतेचे एक महाऔष्णिक विद्युत केंद्र स्थापन करण्यात आले. या केंद्राचा 840 मेगावॅट (4210) क्षमतेचा पहिला व दुसरा टप्पा 1986 पासून कार्यान्वित झाला. या व्यतिरिक्त जळगाव, अकोला, नाशिक व बीड जिल्ह्यात विद्युत केंद्र प्रस्थापित झाले आहेत. चंद्रपूर व यवतमाळ जिल्ह्यात कोळसा शुद्धीकरण (Coal Washeries) सयंत्रे स्थापित करण्यात आल्या

आहेत. जिल्ह्यात होणान्य कोळसा उत्पादनाची शुद्धीकरणामुळे कोळसा मूल्यात वाढ झाली आहे. तसेच परिसरात रोजगार देखील उपलब्ध झाला आहे.

2. चुनखडक.- (1) अवतमाळ जिल्ह्यातील सिंदोला-परमडोह येथील चुनखडीच्या विपुल साम्यामुळे चुनखडीद्वारा सिमेंट निर्माण करणारा 30 लक्ष टन प्रतिवर्ष क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प, चंद्रपूर जिल्ह्यातील घुग्गुस येथे मे. ए.सी.सी. कंपनीद्वारे स्थापित करण्यात आलेला आहे.

(2) चंद्रपूर जिल्ह्यातील आवरपूर-बाकडी येथील चुनखडकांच्या साठ्यावर आधारित मे. लार्सन व दूबे लिमिटेड, मुंबई यांनी वार्षिक 3.00 दशलक्ष टन क्षमतेचा एक सिमेंट क्वल्प स्थापन केला आहे. सिमेंट उत्पादन 1983 पासून सुरू झाले आहे.

(3) चंद्रपूर जिल्ह्यातील गडचांदूर येथे मे. माणिकगड सिमेंट कंपनीने 2.5 दशलक्ष टन क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प स्थापन केला आहे. डिसेंबर, 1985 पासून सिमेंटच्या उत्पादनास सुरुवात झाली आहे.

(4) चंद्रपूर जिल्ह्यामध्ये उपरवाही (तालुका कोरपना) येथे मेसर्स गुजराथ अंबुजा सिमेंट्स यांनी प्रतिवर्षी 30 लाख टन क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प उभारला आहे.

(5) चंद्रपूर जिल्ह्यामध्ये नारंडा येथे मुरली इंडस्ट्रीज यांनी प्रतिवर्ष 3.00 दशलक्ष मेट्रीक अर क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प उभारला आहे.

3. बॉक्साईट. (1) इंडियन अॅल्युमिनियम कंपनीने कोल्हापूर जिल्ह्यातील बॉक्साईटचे साठ्यावर बेळगाव येथे प्रतिवर्षी 73,000 टन अॅल्युमिनियमचे उत्पादन क्षमता असलेला प्रकल्प प्रस्थापित केला.

(2) याच कंपनीने मुंबईजवळील कलवा येथे अॅल्युमिनियम शीट फॅब्रिकेशन व फाईल रोलिंग मिल प्रकल्प स्थापन केला. राज्यातील रत्नागिरी, रायगड व कोल्हापूर जिल्ह्यातून बॉक्साईट विदेशात निर्यात केली जाते.

4. कायनाईट-सिलगनाईट. राज्यात कायनाईट व सिलौमनाईट खनिज कार्य सुरू झाले. त्यामुळे नागपूर आणि चंद्रपूर येथे रिफॅक्टरी युनिटे स्थापन करण्यास मदत झाली.

5. लोहखनिज.- (1) चंद्रपूर, गोंदिया व गडचिरोली जिल्ह्यांतील लोहखनिजांच्या साठ्यावर आधारित इंटिग्रेटेड मध्यम क्षमतेचा पोलाद निर्मितीचा प्रकल्प सनकली लोह व पोलाद कंपनी लिमिटेड तर्फे भंडारा जिल्ह्यात स्थापन करण्यात आला आहे. या प्रकल्पाची माईल्ड अलाय व स्टील रोलड प्रॉडक्टचे वार्षिक क्षमता 2.00 लाख टन आहे. स्टील उत्पादन जानेवारी, 198 पासून सुरू आहे. या व्यतिरिक्त चंद्रपूर जिल्ह्यात मे. लॉर्डस संग्रामिक्स अॅण्ड स्टिल, मे. गुप्ता मेटालिक्स, मे. गोपानी आर्यन व पाँकार इंडिया प्रा.लि., ग्रेस इंडस्ट्रिज, चमन मेटॅलिक प्रा. लि. व श्री सिद्धबलेंइत्यात लि. यांनी स्पॉन्ज आर्यन निर्मिती प्रकल्प, नागपूर जिल्ह्यात में क्ष्यात इंडस्ट्रिज लि. यांनी स्टोल शोट रोलचा प्रकल्प व श्री चिंतेश्वर व्हॉल यांनो स्पॉन्ज आयरन निर्मितो प्रकल्प व श्री विरांगणा स्टील सि यांनी स्पॉन्ज आयनं प्रकल्प प्रस्थापित केलं आहेत.

(2) सिंधुदुर्ग जिल्हाल लोह खनिजाच्या उत्पादनात स्पृहनीय प्रगतो झालो आहे.

(3) वर्धा जिल्ह्यात मे. लॉयड स्टील लि., भूगाव येथे 1.20 लाए टन वार्षिक क्षमतेचा लोह प्रकल्प

स्थापन झाला असून उत्पादन 1998 पासून सुरू झाले आहे.

6. सिलीका वाळू- पुणे-मुंबई परिसरातील फाऊंड्री, ग्लास व सिलीकेट उद्योगांमध्ये रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील सिलीका वाळू खनिजांचा वापर होत आहे.

7. मँगनिज. - (1) चंद्रपूर जिल्ह्यात महाराष्ट्र इलेक्ट्रोस्मेल्ट यांच्या प्रतिवर्षी 50,000 टन क्षमतेच्या फेरो मँगनिज प्रस्थापित प्रकल्पाशिवाय मे. युनिफेरो इन्टरनेशनल, मे. युनिव्हर्सल फेरा अलाईड केमिकल्स लिमिटेड व मे. फेरो अलाईड कॉर्पोरेशन लिमिटेड या कंपन्यांकडून प्रतिवर्षी प्रत्येकी 60,000 टन क्षमतेचे फेरोमँगनिज प्रकल्प प्रस्थापित करण्यात आला आहे. मँगनिज धतुक सुम्मके उपयोगात आणण्याकरिता एक सिटरिंग प्रकल्प पॅरामाऊंट सिन्टर्स प्रा. लि. (महाराष्ट्र इलेक्ट्रोस्मेल्टचे दुय्यम एकक) यांनी चंद्रपूर येथे प्रस्थापित केले आहे. या प्रकल्पात दरवर्षाला 15,000 मँगनिज सिंटर तयार होते, जे महाराष्ट्र

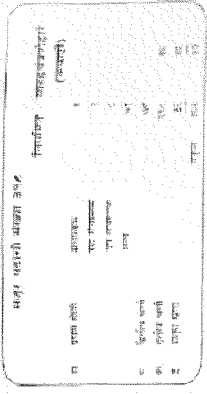
इलेक्ट्रोस्मेल्ट द्वारा फेरो मँगनिज उत्पादनास वापरले जाते.

(2) मँगनिज ओअर (इंडिया) भंडारा जिल्ह्यातील डोंगरी बुझुर्ग येथे 700 टन वार्षिक क्षमतेच्या इलेक्ट्रालॅटीक मँगनिज डाय ऑक्साईड प्रकल्प उभारण्यात आला असून या प्रकल्पात ऑक्टोबर, 1991 पासून उत्पादन सुरू झाले आहे. मँगनिज डाय ऑक्साईडचे उत्पादन करणारे छोटे उद्योग भंडारा व नागपूर जिल्ह्यात मोठ्या प्रमाणात स्थापित झाले आहेत. मँगनिज डाय ऑक्साईडचे परराज्यात व विदेशात निर्यात केली जाते. त्यामुळे स्वामित्वधना व्यतिरिक्त उत्पादन शुल्क व परकीय चलनात लक्षणीय वाढ झाली आहे.

8. क्वार्ट्ज. - भंडारा जिल्ह्यात मे. युनिफेरो इन्टरनेशनल व मे. युनिव्हर्सल फेरो अँड अलॉईड केमिकल्स लिमिटेडद्वारे प्रतिवर्षी 45,000 व 15000 टन क्षमतेचे असे एकूण दोन सिलीको मँगनीज प्रकल्प प्रस्थापित करण्यात आले आहेत.

परमाणु प्रयोगशाला

इकोनॉमिक अणु प्रयोगशाला विभाग

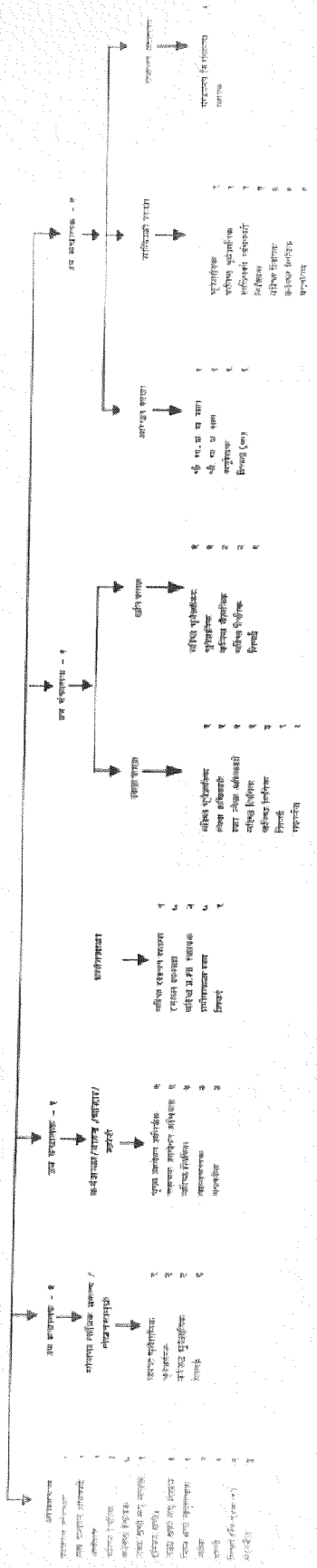

परमाणु प्रयोगशाला, त्र्यम्बक, महाराष्ट्र, भारत

संरचनात्मक

परमाणु प्रयोगशाला - १

परमाणु प्रयोगशाला - २

परमाणु प्रयोगशाला, त्र्यम्बक, महाराष्ट्र, भारत

परमाणु प्रयोगशाला, त्र्यम्बक, महाराष्ट्र, भारत

उपसंचालक-१
प्रादेशिक कार्यालय नागपुर

कार्यालयीन नि. क. शिबोर नि. क.

वरिष्ठ भूवैज्ञानिक २
भूवैज्ञानिक ३
कनिष्ठ भूवैज्ञानिक १

सहा प्रशासन अधिकारी १

लेखा अधिकारी १

निरीक्षक १

अधिक्षक १

कर्मशाखा अधिक्षक १

चालक नि-यांत्रिक २

वरिष्ठ लिपीक ४

कनिष्ठ लिपीक शिपाई ४

मदतनिस ५

२६ ३

उपसंचालक-१
प्रादेशिक कार्यालय चंद्रपूर

कार्यालयीन नि. क. शिबोर नि. क.

वरिष्ठ भूवैज्ञानिक १

भूवैज्ञानिक १

कनिष्ठ भूवैज्ञानिक १

सहा प्रशासन अधिकारी १

लेखा अधिकारी १

निरीक्षक १

सर्वह अंड मॅप अधिकारी १

कर्मशाखा अधिक्षक १

चालक नि-यांत्रिक १

वरिष्ठ लिपीक ५

कनिष्ठ लिपीक ४

शिपाई १

मदतनिस ४

२५ ४

उपसंचालक-१
प्रादेशिक कार्यालय कोल्हापूर

कार्यालयीन नि. क. शिबोर नि. क.

वरिष्ठ भूवैज्ञानिक १

भूवैज्ञानिक १

कनिष्ठ भूवैज्ञानिक १

सहा प्रशासन अधिकारी १

निरीक्षक १

वरिष्ठ लिपीक ३

कनिष्ठ लिपीक २

अनुरेखक १

शिपाई १

मदतनिस २

१५ ३

उपसंचालक-१
प्रादेशिक कार्यालय औरंगाबाद

कार्यालयीन नि. क. शिबोर नि. क.

वरिष्ठ भूवैज्ञानिक १

भूवैज्ञानिक १

कनिष्ठ भूवैज्ञानिक ३

सहा प्रशासन अधिकारी १

निरीक्षक १

वरिष्ठ लिपीक ४

अनुरेखक ४

शिपाई ४

मदतनिस ३

१५ ३

भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालयांतर्गत संचालनालयाच्या खनिज प्रशासनाचे कामासाठी जिल्हानिहाय पदाचे वाटप दर्शविणारा तक्ता क्रमांक १

अनु क्र.	जिल्हा	वरिष्ठ भूवैज्ञानिक	भूवैज्ञानिक	कनिष्ठ भूवैज्ञानिक	अधिकार शुल्क निरीक्षक	वरिष्ठ लिपीक	कनिष्ठ लिपीक	भौ.मा.प्रणाली सहाय्यक	वाहन चालक	मदतनीस
	प्रादेशिक कार्यालय नागपूर अंतर्गत									
१	नागपूर	१		१	२		१		१	१
२	भंडारा		१		१			१-कंत्राटी	१-कंत्राटी	
३	वर्धा			१						
४	अकोला									
५	बूलढाणा			१						
६	अमरावती		१	१	१					
७	वाशिम									
८	गोंदिया									
	प्रादेशिक कार्यालय चंद्रपूर अंतर्गत									
१	चंद्रपूर	१			२		१	१	१-कंत्राटी	१
२	गडचिरोली					१				
३	यवतमाळ	१			२		१	१	१-कंत्राटी	१
	प्रादेशिक कार्यालय कोल्हापूर अंतर्गत									
१	कोल्हापूर	१	१		१				१-कंत्राटी	
२	मुंबई उपनगर			१						
३	सिंधुदुर्ग	१		१	१					
४	रत्नागिरी	१		१	१				१-कंत्राटी	१-कंत्राटी
५	ठाणे	१			१	१			१	१-कंत्राटी
६	पुणे	१			१				१-कंत्राटी	
७	सातारा		१		१					
८	संगली			१	१					
९	सोलापूर			१	१					
१०	रायगड	१		१	२				१-कंत्राटी	१-कंत्राटी
११	पालघर			१	१	१				

तक्ता क्रमांक १- चालू

अनु क्र.	जिल्हा	वरिष्ठ भूवैज्ञानिक	भूवैज्ञानिक	कनिष्ठ भूवैज्ञानिक	अधिकार शुल्क निरीक्षक	वरिष्ठ लिपिक	कनिष्ठ लिपिक	भौ. मा. प्रणाली सहायक	वाहन चालक	मदतनीस
	प्रादेशिक कार्यालय औरंगाबाद अंतर्गत									
१	जळगाव			१						
२	धुळे			१						
३	नाशिक		१		१					
४	अहमदनगर		१		१					
५	नंदुरबार									
६	औरंगाबाद	१							१-कंत्राटी	
७	जालना									
८	परभणी									
९	बीड									
१०	हिंगोली									
११	नांदेड									
१२	उस्मानाबाद									
१३	लातूर									
	एकूण	१०	६	२७	१९	३	३	२	२ नियमित ८ कंत्राटी १०	३ नियमित ३ कंत्राटी ६

दि. २१/१२/२०२१ च्या सुधारीत आकृतीबंधानुसार अभिलेखावरून तपासली असता सद्य माहिती बरोबर असल्याचे आढळून आले आहे.

(चार) कर्मचारीविषयक गोषवारा दर्शविणारा तक्ता क्र. १०

अनुक्रमांक (१)	पदनाम (२)	पे बँड (३)	पदसंख्या	
			२०२१-२०२२ (४)	२०२२-२०२३ (५)
१	महासंचालक		(दि.२११/२/२०२१ रोजी सुधारीत आकृतीबंध मंजुरीनुसार)	
२	संचालक	S-२८-१२४८००-२१२४००	१	१
३	सहसंचालक	S-२६-८२२००-२११५००	२	२
४	उपसंचालक	S-२३-६७७००-२०८७००	८	८
५	वरिष्ठ भूवैज्ञानिक	S-२२-६००००-१९०८००	२२	२२
६	प्रशासन अधिकारी	S-२०-५६१००-१७७५००	१	१
७	वरिष्ठ रसायनशास्त्रज्ञ	S-२०-५६१००-१७७५००	२	२
८	मुख्य आवेधन अभियंता	S-२३-६७७००-२०८७००	१	१
९	आवेधन अभियंता	S-२०-५६१००-१७७५००	२	२
१०	भूवैज्ञानिक	S-१८-४९१००-१५५८००	२३	२३
११	सहायक आवेधन अभियंता	S-१५-४१८००-१३२३००	५	५
१२	लेखा अधिकारी	S-१६-४४९००-१४२४००	३	३
१३	सांख्यिकी अधिकारी	S-१५-४१८००-१३२३००	१	१
१४	सहायक प्रशासन अधिकारी	S-१५-४१८००-१३२३००	५	५
१५	रसायनशास्त्रज्ञ	S-१५-४१८००-१३२३००	५	५
१६	कनिष्ठ भूवैज्ञानिक	S-१५-४१८००-१३२३००	४८	४८
१७	सर्वे आणि मॅप अधिकारी	S-१५-४१८००-१३२३००	२	२
१८	सहाय्यक लेखा अधिकारी	S-१५-४१८००-१३२३००	१	१
		एकुण	१३३	१३३

अनुक्रमांक (१)	पदनाम (२)	पे बँड (३)	पदसंख्या	
			२०२१-२०२२ (४)	२०२२-२०२३ (५)
अराजपत्रित वर्ग -3 :-				
१	उच्च श्रेणी लघुलेखक (निवड श्रेणी)	S-१६-४४९००-१४२४००	१	१
२	उच्च श्रेणी लघुलेखक	S-१५-४१८००-१८२३००	१	१
३	अधीक्षक	S-१४-३८६००-१२२८००	३	३
४	भौगोलिक माहिती प्रणाली वरिष्ठ सहाय्यक	S-१४-३८६००-१२२८००	५	५
५	निरीक्षक	S-१४-३८६००-१२२८००	५	५
६	आवेधक यांत्रिक	S-१४-३८६००-१२२८००	६	६
७	कर्मशाळा अधीक्षक	S-१४-३८६००-१२२८००	२	२
८	वरिष्ठ प्रयोगशाळा सहाय्यक	S-१०-२९२००-९२३००	२	२
९	आवेधक	S-१०-२९२००-९२३००	१६	१६
१०	लघुलेखक (निम्न श्रेणी)	S-१४-३८६००-१२२८००	१	१
११	संग्रहालय नि-ग्रंथालय सहाय्यक	S-१०-२९२००-९२३००	१	१
१२	वरिष्ठ लिपिक	S-८-२५५००-८११००	३३	३३
१३	अधिकार शुल्क निरीक्षक	S-१०-२९२००-९२३००	१९	१९
१४	सहाय्यक आवेधक	S-८-२५५००-८११००	१६	१६
१५	चालक-नि-यांत्रिक	S-८-२५५००-८११००	३+(२कंत्राटी)	३+(२कंत्राटी)
१६	कनिष्ठ लिपिक	S-६-१९९००-६३२००	२२	२२
१७	वाहन चालक	S-६-१९९००-६३२००	१५+(८कंत्राटी)	१५+(८कंत्राटी)
१८	प्रयोगशाळा सहाय्यक	S-७-२१७००-६९१००	५	५
१९	अनुरेखक	S-७-२१७००-६९१००	४	४
२०	दोरखंडवाला	S-७-२१७००-६९१००	२४+(६कंत्राटी)	२४+(६कंत्राटी)
२१	भौगोलिक माहिती प्रणाली सहाय्यक	S-१०-२९२००-९२३००	१४	१४
		एकुण	१९८	१९८

(चार) कर्मचारीविषयक गोषवारा - चालू

अनुक्रमांक (१)	पदनाम (२)	पे बँड (३)	पदसंख्या	
			२०२१-२०२२ (४)	२०२२-२०२३ (५)
३ अराजपत्रित वर्ग-४-				
१	नाईक	S-३-१६६००-५२४००	२	२
२	दफ्तरी	S-३-१६६००-५२४००	१	१
३	शिपाई	S-१-१५०००-४७६००	१०+(१०कंत्रा टी)	१०+(१०कंत्राटी)
४	मदतनीस	S-१-१५०००-४७६००	२३+(६कंत्राटी)	२३+(६कंत्राटी)
		एकुण	३६+(१६कंत्रा टी)	३६+(१६कंत्राटी)
		एकुण बेरीज	३६७+(३२कं त्राटी)	३६७+(३२कंत्रा टी)

विवरणपत्र 'अ'

STATEMENT 'A'

2024-2026 च्या एकूण अर्थसंकल्पीय तरतुदीचा प्रधान शीर्षवार व कार्यक्रमनिहाय तपशील

Major Head-cum-Programmewise details of Total Budget Estimate 2024-2026

(रुपये हजारांत /Rs. in thousands)

अनुक्रमांक	प्रत्यक्ष रकमा 2024-25			अर्थसंकल्प 2024-26			सुधारित अंदाज 2024-26			अर्थसंकल्पीय अंदाज 2026-27			Name of programme
	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकण Total	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
2853, अलाह खनिज व धातुशास्त्रीय उद्योग													
001, संचालन व प्रशासन	102449	--	102449	182940	--	182940	106100	--	106100	123004	--	123004	Direction and Administration
004, संशोधन व विकास	1132	--	1132	3389	--	3389	1470	--	1470	2066	--	2066	Research and Development
102 खनिज समन्वयण	123722	--	123722	200222	--	200222	190892	--	190892	282331	--	282331	Mineral Exploration
792, राखीव निधीकर हातांतरण	00	--	00	1	--	1	1	--	1	1	--	1	Transfer to reserve fund
एकूण दत्तमत	207811	--	207811	438422	--	438422	292100	--	292100	378702	--	378702	
एकूण बेरीज	207811		207811	438422		438422	292100		292100	378702		378702	

तक्ता/TABLE
STATEMENT 'A'

(दोन) आर्थिक गरजा : (II) Financial Requirement

(रुपये हजारों /Rs. in thousands)

वर्गीकरण	प्रत्यक्ष रकमा २०२४-२५			अथसंकल्प २०२५-२६			सुधारित अंदाज २०२५-२६			अथसंकल्पीय अंदाज २०२६-२७			Classification
	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकूण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकूण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकूण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकूण Total	
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
001, संचालन व प्रशासन													Direction and Administration
(००)(०१) भूविज्ञान व खनिकर्म संचालनालय													(००)(००१) Directorate of Geology and Mining
२८५३००१६ दत्तमत													२८५३००१६ - voted
०१. वेतन	१११४४	--	१११४४	१३४३००	--	१३४३००	१०००००	--	१०००००	११५६८४		११५६८४	Salaries
०३. अतिकालीक भत्ता	०	--	०	२००	--	२००	६५	--	६५	५०		५०	Over time allowances
०६. दुरुधनी, वीज व पाणी	१७६	--	१७६	५००	--	५००	४५०	--	४५०	३००		३००	Telephone, electricity and water charges
१०. कंत्राटी सेवा	०	--	०	०	--	०	०	--	०	०		०	contract
११. देशांतगत प्रवास खर्च	२६५	--	२६५	८००	--	८००	८००	--	८००	५००		५००	Domestic travel expenses
१३. कार्यालयीन खर्च	२९४०	--	२९४०	४०००	--	४०००	४०००	--	४०००	४०००		४०००	Office expenses
१४. भाडेपट्टी व कर	३२	--	३२	५०	--	५०	५०	--	५०	७०		७०	Rent rate and taxes
१७. संगणक खर्च	०	--	०	५००	--	५००	२६०	--	२६०	५००		५००	Computer expenses
२४. पेट्रोल, तेल व वागण	०	--	०	०	--	०	३७५	--	३७५	५००		५००	Petrol, oil and lubricant
२६. जाहिगत व प्रसिद्धी	०	--	०	२०००	--	२०००	०	--	०	३०००		३०००	Advertising an publicity
२८. व्यावसायिक सेवा	०	--	०	३००	--	३००	०	--	०	५०		५०	Professional and special services
५०. इतर खर्च	०	--	०	०	--	०	०	--	०				Other charges
५१. मोटार वाहन	०	--	०	५००	--	५००	३००	--	३००	३०००		३०००	Motor vehicles
५२. यंत्रसामग्री व पुरवटा	०	--	०	०	--	०	०	--	०				Machinery and equipments
०२. मजूरी	०	--	०	०	--	०	०	--	०	५०		५०	
एकूण भारीत	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	Charged total
एकूण दत्तमत	१०२५५७	--	१०२५५७	१४२९५०	--	१४२९५०	१०६१००	--	१०६१००	१२३७०४		१२३७०४	Voted total

तक्ता/TABLE चालू

(दोन) आर्थिक गरजा : (II) Financial Requirement

(रुपये हजारंत /Rs. in thousands)

वर्गीकरण	प्रत्यक्ष रकमा २०२४-२५			अर्थसंकल्प २०२५-२६			सुधारित अंदाज २०२५-२६			अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२६-२७			Classification
	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकण Total	
००४ संशोधन व विकास	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
(००)(०१) विभागीय प्रयोशाळेद्वारा विश्लेषात्मक संशोधन													
२८५३००२५ दत्तमत													
०१. वेतन	९९९	--	९९९	३०५८	--	३०५८	१२८८	--	१२८८	२४६५	--	२४६५	Salaries
०६. दुरध्वनी, वीज व पाणी	६४	--	६४	१५०	--	१५०	१५०	--	१५०	१५०	--	१५०	Telephone, electricity and water charges
१०. कंत्राटी सेवा	०	--	०	१	--	१	०	--	०	१	--	१	contract
१३. कार्यालयीन खर्च	६९	--	६९	९०	--	९०	९०	--	९०	१००	--	१००	Office expenses
२७. लहान बांधकामे	०	--	०	५०	--	५०	५०	--	५०	५०	--	५०	Minor works
एकूण भारीत													Charged total
एकूण दत्तमत	११३२	--	११३२	३३४९	--	३३४९	१५७८	--	१५७८	२७६६	--	२७६६	Voted total
102 खनिज समन्वयण													Mineral Exploration
(००)(०१)राज्यातील महत्वाच्या आर्थिक खनिजांचे संवर्क्षण व पुनर्वसन													
२८५३००३४ दत्तमत													
०१. वेतन	१५२२२२	--	१५२२२२	२१३०००	--	२१३०००	१४६९७०	--	१४६९७०	१७३३५७	--	१७३३५७	Salaries
०२. मजुरी	१७७९९	--	१७७९९	३८०००	--	३८०००	२४३४८	--	२४३४८	३८०००	--	३८०००	wages
०३. अतिकालीन भत्ता	१८२	--	१८२	४००	--	४००	२१०	--	२१०	३५०	--	३५०	Over time allowances
०६. दुरध्वनी, वीज व पाणी	१०७०	--	१०७०	२८२०	--	२८२०	१८००	--	१८००	२०००	--	२०००	Telephone, electricity and water charges
१०. कंत्राटी सेवा	४१३	--	४१३	४२०	--	४२०	५५३	--	५५३	६००	--	६००	contract
११. देशांतर्गत प्रवास खर्च	९०४	--	९०४	१६८०	--	१६८०	१२००	--	१२००	१७००	--	१७००	Domestic travel expenses
१३. कार्यालयीन खर्च	९२३६	--	९२३६	२००००	--	२००००	११८९०	--	११८९०	२००००	--	२००००	Office expenses
१४. भाडेपट्टी व कर	२५३	--	२५३	८५०	--	८५०	२८८	--	२८८	५००	--	५००	Rent rate and taxes
१७. संगणक खर्च	०	--	०	९२०	--	९२०	३६०	--	३६०	९००	--	९००	Computer expenses
२७. लहान बांधकामे	०	--	०	४०००	--	४०००	१००	--	१००	३०००	--	३०००	Minor works

२८. व्यावसायिक सेवा	३९	--	३९	२००	--	२००	०	--	०	१००	२००	१००	Professional and special services
२४. इंधन	०	--	०	०	--	०	१००	--	१००	३६०	३६०	३६०	Petrol, oil and lubricant
५०. इतर खर्च	०	--	०	०	--	०	४००	--	४००	२०००	२०००	२०००	Other charges
५१. मोटार वाहन	४५	--	४५	२०००	--	२०००	०	--	४००	१६००	१६००	१६००	Motor vehicles
५२. हत्यार व संयंत्रे	०	--	०	१००	--	१००	०	--	०	८५	८५	८५	Machinery and equipment
२६. जाहिरात	०	--	०	०	--	०	०	--	०	८५	८५	८५	Charged total
एकूण भारतीय	०	--	०	२८४३९०	--	२८४३९०	१८८२९९	--	१८८२९९	२४४५५२	२४४५५२	२४४५५२	Voted total
एकूण दत्तमत	१८२०७३		१८२०७३	२८४३९०		२८४३९०	१८८२९९		१८८२९९	२४४५५२	२४४५५२	२४४५५२	

तक्ता/TABLE समाप्त

(रुपये हजारों/Rs. in thousands)

(दोन) आर्थिक गरजा : (II) Financial Requirement

वर्गीकरण	प्रत्यक्ष रकमा २०२४-२५			अर्थसंकल्प २०२५-२६			सुधारित अंदाज २०२५-२६			अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२६-२७			Classification
	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकण Total	अनिवार्य Non-Plan	कार्यक्रम Plan	एकण Total	
खनिज समन्वयण													
(००)(०२)राज्यातील महत्वाच्या आर्थिक खनिजांचे संवर्क्षण व पुर्वक्षणकरण या कामाच्या विस्ताराकरिता योजना													
२८५३००५२ दत्तमत													
०१. वेतन	१५८३	--	१५८३	३४३१	--	३४३१	२०४७	--	२०४७	३२५८	--	३२५८	Salaries
०२. अतिकालीक भत्ता	०	--	०	२०	--	२०	०	--	०	२०	--	२०	Over time allowances
०६. दुरध्वनी, वीज व पाणी	२०	--	२०	२००	--	२००	५०	--	५०	२००	--	२००	Telephone, electricity and water charges
१०. कंत्राटी सेवा	०	--	०	१	--	१	२६	--	२६	१	--	१	contract
११. देशांतर्गत प्रवास खर्च	०	--	०	१००	--	१००	२६	--	२६	१००	--	१००	Domestic travel expenses
१३. कार्यालयीन खर्च	४६	--	४६	८०	--	८०	७०	--	७०	१००	--	१००	Office expenses
एकूण भारतीय													Charged total
एकूण दत्तमत	१६४९	--	१६४९	३८३२	--	३८३२	२१९३	--	२१९३	३६७९	--	३६७९	Voted total
(००)(०५) खनिज विकास													(००)(०५) Development of Mining
(योजनेतर) (२८५३०१३२)													(Non plan)
३१. सहायक अनुदाने	०	०	०	४८९६००	०	४८९६००	१०००००	०	१०००००	१०५१६००	०	१०५१६००	३१. Grant in aid
दत्तमत एकूण (००)	०	०	०	४८९६००	०	४८९६००	१०००००	०	१०००००	१०५१६००	०	१०५१६००	Voted total
एकूण १०२ भारत													Total १०२ charged
एकूण १०२ दत्तमत													Total १०२ voted
७९२ राखीव निधीकडे/ ठेव खात्याकडे हस्तांतरण													७९२ Transfer to Reserve fund / deposit account
(०१)(०१) खनिज विकास निधीकडे हस्तांतरण													(०१)(०१) Transfer to mining development fund
(२८५३०१४१)													(२८५३०१४१)
भारत ४९.	०	०	०	१	०	१	१	०	१	१	०	१	४९ inter account transfer
आंतरलेखा हस्तांतरण													
भारत एकूण ७९२													Charged total ७९२
एकूण २८५३, अल्लोह खनिकम्	१६४९		१६४९	४९३४३३	०	४९३४३३	१०२१९४		१०२१९४	१०५५२८०		१०५५२८०	Total c net

1. संचालन व प्रशासन

(एक) प्रस्तावना:

सांप्रत भू-विज्ञान व खनिकर्म संचालनालयाच्या अंतर्गत मुख्यालय संघटना संचालकांच्या अंमलात असून ते राज्यातील त्या खात्याचे प्रमुख म्हणून कार्य करतात. ते राज्याच्या खनिज प्रशासनाचे नियंत्रक अधिकारी देखील आहेत. संचालनालयाचे खनिज प्रशासन व खनिज समन्वेषण ह्या दोन्ही कार्यांवर नियंत्रण, नियोजन आणि समन्वय ठेवण्याचे काम तांत्रिक व अतांत्रिक दर्जा असलेल्या सहसंचालक, बरिष्ठ उप संचालक, उप संचालक, वरिष्ठ भू-वैज्ञानिक, प्रशासन अधिकारी, लेखा अधिकारी, सांख्यिकी अधिकारी वगैरे व अतांत्रिक कर्मचारी वर्गामार्फत केले जाते.

संचालनालयाची चार प्रादेशिक कार्यालये वरिष्ठ उप संचालक उप संचालकांच्या नियंत्रणाखाली नागपूर, चंद्रपूर, औरंगाबाद व कोल्हापूर येथे आहे. या चार प्रादेशिक कार्यालयांद्वारे केल्या जाणाऱ्या भू-विज्ञान सर्वेक्षण व खनिज समन्वेषण कार्यांवर देखरेख व नियंत्रण नागपूर येथील प्रधान कार्यालयाद्वारे होते.

खनिज प्रशासन कार्य :

प्रधान खनिजासंबंधी पूर्वेक्षण अनुज्ञप्ती व खनिजपट्टे मंजूरी, त्यांचे नूतनीकरण, समाप्ती अगर प्रत्यार्पण इत्यादींबाबत शासनास सल्ला देणे हे कार्य खनिज प्रशासनाचा एक भाग म्हणून संचालनालय करते. खनिज पट्टाधारक, खनिज कायद्यांवर हुकूम सर्व अटींचे तंतोतंत पालन करतात किंवा नाही याची देखील संचालनालय शक्यतोवर खात्री करून घेते. शासकीय क्षेत्रात उत्खननासाठी आरक्षित ठेवण्याच्या क्षेत्राबाबत संचालनालय शासनास सल्ला देते.

संचालनालय प्रधान आणि खनिज संपत्तीच्या प्रशासनासंबंधी सल्ला देण्याचे कार्य करते.

जिल्हास्तरावर खनिज प्रशासन कार्य पार पाडण्यासाठी संचालनालयाच्या आस्थापनेखाली असलेल्या 50 जागा की ज्यात वरिष्ठ भू वैज्ञानिक, भू वैज्ञानिक, कनिष्ठ भू-वैज्ञानिक, खनिशुल्क निरीक्षक, भौगोलिक माहिती प्रणाली, सहायक व लिपिक, क. लिपिक, वाहन चालक, मदतनीस इ. आहेत. त्या नागपूर, चंद्रपूर, गडचिरोली, रत्नागिरी, कोल्हापूर, यवतमाळ, रायगड, सिंधुदुर्ग, पुणे या खनिज महत्त्वाच्या जिल्ह्यांत कार्यरत आहेत. यांच्या व्यतिरिक्त 48 भू-वैज्ञानिक अधिकारी व इतर कर्मचारी नागपूर, चंद्रपूर, गडचिरोली, यवतमाळ, भंडारा, कोल्हापूर, रायगड, ठाणे, सोलापूर, रत्नागिरी, पुणे, सिंधुदुर्ग, अमरावती, जळगांव, नाशिक, औरंगाबाद, नांदेड, धुळे, जालना, बीड, परभणी, लातूर, बुलढाणा, अहमदनगर, मुंबई, सातारा, सांगली आणि उस्मानाबाद जिल्ह्यांतील खनिज प्रशासन कार्यात मदत करण्यासाठी नेमलेले आहेत.

या संचालनालयाच्या स्थापनेपासून जारीने करण्यात आलेल्या खनिजांचा शोध घेण्याच्या कामाचा परिणाम म्हणून निरनिराळ्या खनिज उत्पादनात व उत्पादनाच्या अनुषंगाने राज्याच्या खनिज महसुलात वाढ झाली आहे.

(दोन) **वित्तीय आवश्यकता.** या संचालनाद्वारे राबविण्यात आलेल्या खनिज समन्वेषण कार्यामुळे महाराष्ट्र राज्यात मोठ्या प्रमाणात कोळसा, बॉक्साईट, लोहखनिज, मँगनीज, चुनखडक, सिलीका वाळू, कायनाईट, सिलीमनाईट, डोलोमाईट इत्यादींचे मोठे मोठे साठे उघडकीस आले आहेत.

यामुळे राज्यात खनिजांवर आधारित अनेक प्रकारचे उद्योगधंदे उदा. औष्णिक वीज प्रकल्प, फेरामँगनीज प्रकल्प, इस्पात प्रकल्प, सिमेंट प्रकल्प, सिलीका मँगनीज प्रकल्प इ. स्थापित करण्यात आले असून निकट भविष्यात अशा प्रकारचे अनेक कारखाने स्थापित

करण्याची संभावना निश्चित आहे. राज्यात स्थापित झालेल्या खनिजावर आधारित उद्योगामुळे राज्याच्या फक्त खनिज महसूल नव्हे तर इतर कर उदा. विक्रीकर, अबकारी कर इ. मध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेली आहे. तसेच खनिज उद्योग स्थापित झाल्यामुळे इतर सहाय्यभूत उद्योगधंदेसुद्धा वाढलेले आहेत व अशा उद्योगांकडून शासनाला आर्थिक लाभ मिळत आहे. याशिवाय ज्या भागात असे उद्योग स्थापित झालेले आहेत त्या भागाचा सामाजिक व आर्थिक दर्जाची प्रगती व विकास झाला आहे. म्हणजेच खनिज उद्योग स्थापित झाल्यानंतर राज्याला प्रत्यक्ष व

अप्रत्यक्षरित्या आर्थिक लाभ झाला असून राज्याची आर्थिक स्थिती सुधारणेस मदत झालेली आहे. यामुळे राज्यात लाखो मजुरांना रोजगार मिळालेला आहे.

वरील स्पष्टीकरणावरून असे निदर्शनास येते की, राज्याच्या विकासासाठी खनिज समन्वेषण तसेच खनिज उत्पादन अत्यंत आवश्यक आहे. वर्ष (2022-2023) मध्ये राज्याला खनिज महसूलापासून 539838.00 लाख रुपये मिळालेले आहेत. या मानाने शासनाकडून या संचालनालयाचे कार्यक्रम राबविण्याकरिता सन 2021-22 मध्ये फक्त 4016.16 लाख मिळालेले होते. वर्ष 2022-2023 मध्ये ही रक्कम रुपये 0000.00 लाख इतकेपर्यंतच देण्यात आली आहे. खाली दर्शविलेल्या तक्त्यात या संचालनालयाकरिता मागील पाच वर्षांत देण्यात आलेले अनुदान व त्याविरुद्ध राज्यातील खनिज उत्पादनामुळे गोळा करण्यात आलेली खनिज महसूलाची आकडेवारी दाखविलेली आहे :-

अनुक्रमांक	वर्ष	खनिज महसूल (रु. लाखात)	अनुदान (रु. लाखात)	खनिज महसूलाच्या तुलनेत अनुदानाची टक्केवारी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
1	2017-18	३४६१२४.११	४५२१.०७	१.३०
2	2018-19	३८४५४७.२०	४३७१.४०	१.२४
3	2019-20	३८८१६२.२८	३४७८.५७	०.८९
4	2020-21	४१२६४८.७०	३८११.८८	०.९२
5	2021-22	५११३४१.००	४०१६.१६	०.७८
6	2022-23	५३९८३८.००	--	--
7	2023-24	६७४९४५.००	--	--
8	2024-25	६९८२५१.००	--	--

(तीन) कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण. - गेल्या 10 वर्षांतील खनिज महसुलांचे पृथःकरण हेच दाखविते की, खनिज महसुलांचे उत्पन्न हे खनिजांच्या नवीन साठ्यांचा शोध लावल्यानंतर त्याचे पूर्वेक्षण करून ते साठे खनिज उद्योगांसाठी उत्खननासाठी तयार करणे, खनिज संपत्तीवर आधारित मोठ्या उद्योगांची स्थापना, आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत खनिजांची मागणी आणि इमारत बांधणी कार्यक्रम यावर प्रामुख्याने अवलंबून आहे. 1960-1961 या वर्षात खनिज महसूल 38.88 लक्ष एवढा होता. सन 2022-2023 या वर्षी 539838.00 लाखांवर पोचला. खनिज महसूल वाढविण्यासाठी वर दिलेल्या प्रत्येक बाबीवर जातीने लक्ष पुरविले गेल्यामुळे व काही बाबींवर लक्ष दिल्यामुळे खनिज महसुलात सारखी वाढ दिसून येते.

खनिज महसुलाचा मोठा वाटा कोळसा, बॉक्साईट, लोह-खनिज, मँगनीज, चुनखडी, सिलीका वाळू, कायनाईट व सिलीमनाईट या खनिज द्रव्यांपासून मिळतो. कोळशाचे उत्पन्न सारखे वाढत असून 1960 मधील 7.94 लक्ष टनांवरून 2022-2023 ला ते 643664.33 लक्ष टनांपर्यंत गेले आहे. हीच वस्तुस्थिती लोह-खनिज, चुनखडी, कायनाईट, सिलीमनाईट, सिलीका वाळू या खनिजांबाबतही लागू होते. अशी अपेक्षा करण्यात येत आहे. ही स्थापित उद्योगात तेलाच्या वापराऐवजी कोळशाचा वापर जेव्हा सुरू होईल तेव्हा औष्णिक बीज उत्पादनात वाढ होईल व खनिज महसूल सारखा वाढत राहील.

मागील तीन वर्षात राज्यात वसूल झालेल्या खनिज महसुलीची स्थिती दर्शविणारा तक्त क्रमांक 8 :-

खनिज प्रधान/गौण	प्रत्यक्ष 2021-2022 Actual 2021-2022 (रु. लाखात)	प्रत्यक्ष 2022-2023 Actual 2022-2023 (रु. लाखात)	संभाव्य 2023-2024 Provisional 2023-2024 (रु. लाखात)	अंदाजे 2024-2025 Estimated 2024-2025 (रु. लाखात)
प्रमुख	२०४०१७.००	२५३४४९.००	३५००००.००	३८५०००.००
गौण	३०७३२४.००	२८६३८९.००	२७६६१२.००	३०८०००.००
एकुण	५११३४१.००	५३९८३८.००	६२६६१२.००	६९३०००.००

टीप:- सन 2021-2022 व 2022-2023 मध्ये गौण खनिजापासून प्रत्यक्ष जमा झालेल्या महसुलाची आकडेवारी ही मुंबई शहर वगळता आहे.

2. खनिजांचे समन्वेषण

(एक) प्रस्तावनात्मक :

खनिजांचा शोध घेणे हे या संचालनालयाचे प्राथमिक कार्य असून 1957पासून ते सतत चालू आहे. सध्या देशातील अशा प्रकारच्या सर्वात मोठ्या संचालनालयामधील, हे एक संचालनालय आहे. महाराष्ट्र राज्यात महत्त्वाची खनिजे नागपूर, चंद्रपूर, गडचिरोली, भंडारा, यवतमाळ, सिंधुदुर्ग, रत्नागिरी, कोल्हापूर, रायगड, सातारा आणि थोड्या फार प्रमाणात ठाणे, सांगली व नांदेड जिल्ह्यांत एकवटली आहेत. जळगांव, नाशिक, औरंगाबाद व बुलढाणा या जिल्ह्यांत आर्थिकदृष्ट्या महत्त्वाचे एकच खनिज म्हणजे अकीक दगड आढळतो. खनिज समन्वेषणाचे कार्यासाठी संचालनालयाजवळ 20 आवेधन यंत्र व सहाय्यक सामग्री आहे. खनिज समन्वेषणाचे सविस्तर कार्य सुरू करण्यापूर्वी भू-सर्वेक्षण, प्रादेशिक नकाशीकरण व भू-वैज्ञानिक नकाशीकरण करण्यात येते. राज्य शासन राज्य भू-वैज्ञानिक कार्यक्रम मंडळ व केंद्रिय भू-वैज्ञानिक कार्यक्रम यांचे द्वारा केंद्र सरकार व केंद्र सरकारच्या अधिक्षेपांतर्गत असलेली हेच कार्य करणारी महामंडळ यांच्या कामात समन्वय साधतात. राज्य शासनाचा खनिज समन्वेषण कार्यक्रम समन्वयानंतर निश्चित केल्यामुळे इतर संघटनांद्वारे महाराष्ट्र राज्यात होणाऱ्या याच प्रकारच्या कार्यात परस्पर व्याप्तता टाळली जाते. संचालनालयाने फार मोठ्या प्रमाणात खनिजांच्या समन्वेषणाचे कार्य केले असून त्यात कोळसा, चुनखडी, बॉक्साईट, सिलोका वाळू, लोह-खनिज, कायनाईट, तांबे, क्रोमाईट इल्मेनाईट, बेराईट, सिलीमनाईट, फ्लोराईट, ग्रॅफाईट वगैरे खनिजांचा अंतर्भाव होतो. संचालनालयाचे सविस्तीर-खनिज-समन्वेषणाचे कार्य राज्यातील महाराष्ट्र राज्य खनिकर्म महामंडळ आणि इतर सार्वजनिक/खाजगी संस्थांना खनिज उत्खननाचे कार्य हाती घेण्याच्या दृष्टीने सहाय्यक ठरते. राज्यात नवीन शोधून काढलेले समवेष्टित व सिद्ध केलेल्या खनिजांच्या साठ्यांचा उपयोग करण्याकरिता अनेक सुसाध्यता व प्रकल्प अहवाल या संचालनालयाद्वारे

तयार करण्यात आले आहेत. उद्योजकांना खनिज उद्योग स्थापन करण्याकरिता या प्रकल्प/सुसाध्यता अहवालाची मदत होते.

संचालनालयाची रासायनिक प्रयोगशाळा नागपूर येथे स्थित असून मुख्यालयाला जोडली आहे या व्यतिरिक्त मुख्यालयात पाषाणशास्त्रीय व धातुक संस्करण या विशेष प्रयोगशाळा नागपूर येथे आहेत. समन्वेषणांच्या विभिन्न टप्प्यात मिळविलेल्या विभिन्न खनिजांच्या नमुन्यांचे पृथःकरण करून राज्यातील खनिजांची प्रत माहिती करून घेण्याच्या दृष्टीने या रासायनिक प्रयोगशाळा स्थापन केल्या आहेत. खनिजांची प्रत व त्यांची निरनिराळ्या उद्योगातील उपयोगिता उर्विण्याच्या दृष्टीने रासायनिक पृथःकरण सहाय्यशील ठरते. भू-वैज्ञानिक सर्वेक्षण व आवेधनाद्वारे प्राप्त खडकांची व खनिजांची प्रत निरनिराळ्या उद्योगांसाठी उपयोगी आहे किंवा नाही हे उर्विण्यासाठी रासायनिक प्रयोगशाळेची मदत आवश्यक आहे. कारण ह्या प्रत निश्चितीशिवाय पूर्वक्षण कार्य पूर्ण होऊ शकत नाही. पृथःकरणाच्या कामाचा तपशील, नमुन्यांची संख्या इत्यादी सोबतच्या तक्ता 6 मध्ये दर्शविलो आहे. संचालनालय प्रतिवर्षी शेकडो नमुन्यांचे पृथःकरणाचे कार्य करित आहे आणि त्यामुळे प्रत्येक नमुन्याच्या पृथःकरणाचा अहवाल या प्रकाशनात नमूद करणे शक्य होत नाही. सन 2023-2024 या वर्षात संचालनालयाचे यवतमाळ, चंद्रपूर जिल्ह्यात चुनखडकासाठी भंडारा जिल्ह्यात कायनाईट-सिलीमिनाईट व मंगनिज, चंद्रपूर जिल्ह्यात कॉपर आणि रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात बॉक्साईटकरिता सर्वेक्षण/पूर्वक्षण करण्याचे प्रस्तावित केले आहे. बांधकाम उपयोगी खनिज शोधण्यासाठी नाशिक जिल्ह्यात सर्वेक्षण करण्याचे तसेच बॉक्साईट क्षेत्र सीमांकित करणेचे दृष्टीने रत्नागिरी जिल्ह्यात भू-शास्त्रीय पूर्वक्षण करण्याचे प्रस्तावित आहे.

(दोन) कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण. —

खनिजांच्या समन्वेषणाचे कार्य ठराविक टप्प्यांनी केले जाते. भारतीय भू-वैज्ञानिक सर्वेक्षण अथवा या संचालनालयाद्वारे केलेल्या सर्वसाधारण नकाशीकरणद्वारे ज्या क्षेत्रामध्ये उपलब्ध खनिज संपत्ती दर्शविली जाते त्या क्षेत्राचे विस्तृत रित्या भूशास्त्रीय नकाशीकरण 1 : 5000 अथवा त्यापेक्षा मोठ्या प्रमाणावर करण्यात येते. या योगे उपलब्ध खनिज क्षेत्रांपैकी अधिक खनिज उपलब्ध असलेले क्षेत्र सीमांकित करता येते. ह्या सीमांकनानंतर, आवश्यक भासल्यास, भू-पृष्ठावरील नमुन्यांचे विश्लेषण केले जाते. नमुन्याच्या विश्लेषणात्मक निष्कर्षाच्या प्रक्षेपणाने ज्या क्षेत्रातून ते नमुने गोळा करण्यात आले त्या क्षेत्रांपैकी सर्वाधिक खनिज उपलब्ध असलेल्या सीमांकित क्षेत्रांत मोठ्या प्रमाणावर आवेधन केले जाते. ज्या ठिकाणी खनिजसाठे उथळ भागी असतात, तसेच ज्या काही ठिकाणी आवेधन पुरेसे झालेले नसते, अशा ठिकाणी खणिकांचा अवलंब केला जातो. वेधणाद्वारे क्रोड नमुने व खाणिकातून वाहिका नमुने प्राप्त होतात.

पाषाणशास्त्रीय प्रयोगशाळेत क्रोड नमुन्याचे विश्लेषण करून त्यातील खनिज समुच्यांची निश्चिती व रासायनिक प्रयोगशाळेत पृथःकरणाद्वारे अपेक्षित धातुकाची प्रत ठरविता येते. पर्याप्त विश्लेषणात्मक परिणाम प्राप्त झाल्यानंतर ठराविक क्षेत्रात धातुंचा प्रतवार साठा किती आणि आर्थिकदृष्ट्या किफायतशीर समुपयोजकता कितपत आहे हे ठरविणे शक्य होते. साधारणतः महाराष्ट्रात कोळशासारखे खनिज भू-पृष्ठावर सापडत नसल्यामुळे त्याच्या समन्वेषणासाठी आवेधन कार्यावर जास्त भर देऊन ते थोड्या थोड्या अंतरावर केले जाते. जेव्हा आवेधन कार्य विस्तृत भू-भागावर दूर दूर अंतरावर केले जाते तेव्हा त्या क्षेत्रातील उपलब्ध्यांचा अंदाज स्थूलमानाने वर्तविता येतो. विस्तृत रूपाने जवळजवळ अंतरावर आवेधन कार्य केल्यास त्या क्षेत्रातील सिद्ध केलेल्या खनिजांच्या उपलब्ध्याचे वर्गीकरण करणे शक्य होते व त्या आधारावर खनिज प्रकल्पाचे नियोजन होऊ शकते व 2019-2020 व 2020-2021 या वित्तीय वर्षात झालेल्या प्रत्यक्ष कार्याचा व 2022-2023 मधील व 2023/-2024 मधील अपेक्षित खनिज समन्वेषणाचे कार्य खालील तक्त्यात दर्शविले आहे :

	प्रत्यक्ष 2019-2020 मार्च 2020 पर्यंत (Actual)	प्रत्यक्ष 2020-2021 मार्च 2021 पर्यंत (Actual)	प्रत्यक्ष 2021-2022 मार्च 2022 पर्यंत (Actual)	प्रत्यक्ष 2022-2023 मार्च 2021 पर्यंत (अपेक्षित) Provisional	मार्च 2024 पर्यंत अपेक्षित
	Upto march २०२०	Upto march २०२१	Upto march २०२२		
भूवैज्ञानिक सर्वेक्षण (वर्ग किलोमीटरमध्ये) Geological Survey (in square kilometres)	४३५.८९ Sq. km.	१४१४.०० Sq. km.	३४३.३४ Sq. km.	३३०.५८ Sq. km.	२४२.४ Sq. km.
आवेधन (मीटरमध्ये) Drilling (in metres)	२६५८.५० metres	११०१.०० metres	२२४९.६० metres	५६४९.०० metres	४६४५.०० metres

भारत सरकारच्या राष्ट्रीय खनिज चोरण, 1993 ला सुसंगत राहून राज्यातील खनिजाकरिता राज्याचे राज्य "खनिज धोरण, 1999 तयार केले. राज्य मंत्रिमंडळाचे नागपूर येथील दिनांक 21 डिसेंबर 1999 रोजीच्या बैठकीत या धोरणाला मंजूरी दिली. तसेच विदर्भ विकासासाठी सुधारित कार्यक्रमांला देखील राज्य मंत्रिमंडळाने नागपूर येथे दिनांक 23 डिसेंबर 1999 रोजी झालेल्या बैठकीमध्ये या धोरणातील संबंधित बाबींना मंजूरी दिली. सन 2000-2009 या आर्थिक वर्षासाठी सन 1999-2000 मध्ये जमा झालेल्या एकूण खनिज महसुलाचा 10% रक्कम "खनिज विकास निधीमध्ये" वळती करून तरतूद करण्यासाठी 'अधिनियम' आवश्यक असल्याने अशा विधेयकांचा मसूदा नागपूर येथील 2000 च्या हिवाळी अधिवेशनात विधानमंडळाच्या पान्यतेसाठी विधेयक क्रमांक 79, दिनांक 30 नोव्हेंबर 2000 रोजी विधानसभेमध्ये पुर स्थापित करण्यात आले. तथापि, सभागृहात यावर सोऊ शकल्यामुळे तसेच प्रस्तावांची तातडी लक्षात घेता याबाबतीत माननीय राज्यपाल यांच्या मान्यतेने दिनांक 26 फेब्रुवारी 2001 रोजी अध्यादेश काढण्यात आला, मंत्रिमंडळाने मंजूरी दिलेल्या या धोरणातील संबंधित बाबीमध्ये खनिज विकास निधीची निर्मिती ही मुख्य बाव असल्याने या निधीची निर्मिती संवैधानिक शासन निर्णय व्यापार, वाणिज्य व खनिकर्म विभाग, दिनांक 5 फेब्रुवारी 2007 अन्वये करण्यात आली होती मग 2001-2007 या आर्थिक वर्षामध्ये जमा झालेल्या व त्यापुढील दरवर्षी जमा होणाऱ्या राज्याच्या एकूण खनिज महसुलाच्या 10 टक्के इतकी रक्कम "खनिज विकास निधी" मध्ये वळती करण्यासाठी राखून ठेवण्यात येईल व तो अशा निधीचा भाग असेल. सन 1999-2000 या आर्थिक वर्षामध्ये खनिज महसूल म्हणून एकूण रुपये 269.09 कोटी एवढी रक्कम शासनाला प्राप्त झालेली असून तिच्या 10 टक्के रक्कम म्हणजे रुपये 26,90 कोटी इतक्या रकमेची तरतूद या निधीसाठी आर्थिक वर्ष (2000-2001) साठी करण्यात आलेली होती.

जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान :

खाण व खनिजे (विकास व विनियमन) अधिनियम, 1957 च्या कलम 1(व) उप-कलम 1 च्या तरतुदीनुसार राज्य शासनाने उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, शासन निर्णय क्र. एमडीएफ 0615 (प्र.क्र. 34/उद्योग-9, दिनांक 1 सप्टेंबर 2016 अन्वये महाराष्ट्र राज्यातील 35 जिल्हांकरिता (मुंबई शहर जिल्हा वगळून) खाण बाधित क्षेत्रे व व्यक्तींच्या विकासाकरिता जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानची स्थापना करण्यात आली आहे दिनांक 1 सप्टेंबर 2016 च्या अधिसूचनेनुसार जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानची रचना व कार्यपद्धती याबाबतचे नियम विहित करण्यात आले आहेत केंद्रीय खनिकर्म मंत्रालयाच्या दिनांक 16 सप्टेंबर 2017 व्या निर्देशानुसार खाण बाधित क्षेत्र व्यक्तींच्या विकासाकरिता राबविण्यात येणारी प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कान्याण योजना (PMKKKY) ही जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानमार्फत राबविण्यात येत आहे. प्रधानमंत्री ब्रॉनात क्षेत्र कल्याण योजना (PMKKKY)

राबविण्याबाबतच्या मार्गदर्शक सूचना शासन निर्णय क्र. एमडीएफ-0615/प्र.क्र. 34/ उद्योग-9, दिनांक 1 सप्टेंबर 2016 अन्वये निर्गमित करण्यात आलेल्या आहेत. राज्यात अस्तित्वात असलेल्या प्रमुख खनिजाच्या खाणपट्टाधारकांकडून सदर खनिजाच्या स्वामित्वधनाव्यतिरिक्त स्वामित्वधनाच्या 30 टक्के रक्कम व गौण खनिजाच्या खाणपट्टाधारकांकडून स्वामित्वधनाव्यतिरिक्त स्वामित्वधनाच्या 10 टक्के रक्कम जमा करण्यात येत आहे. प्रमुख खनिजाकरिता सदर निधी 12 जानेवारी 2015 पूर्वलक्षी प्रभावाने व गौण खनिजाकरिता सदर निधी 1 सप्टेंबर 2016 पासून जमा करण्यात येत आहे. त्याकरिता संबंधित जिल्ह्यातील जिल्हाधिकारी व जिल्हा खनिकर्म अधिकारी यांचे संयुक्त नावे राष्ट्रीयकृत बँकेत खाते उघडण्यात आले आहे. जिल्ह्यात गोळा होणारा निधी प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेअंतर्गत केंद्र शासनाने निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शन तत्त्वानुसार खाणीतील खाणकामामुळे 493 बाधित क्षेत्रांच्या पायाभूत सुविधांकरिता वितरित करण्यात येणार आहे. जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानद्वारे

प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेकरिता सुधारित मार्गदर्शक सूचना दि. 11.1. 2024 अन्वये 70% रक्कम पिण्याचे पाणी, प्रदूषण नियंत्रण, स्वास्थ्य, शिक्षा, महिला व मुलांचे कल्याणाकरिता, वयोवृद्ध व विकलांग व्यक्तींच्या कल्याणाकरिता, कौशल्य विकास तसेच स्वच्छता इ. बाबींवर खर्च करण्याचे व उर्वरित ३०% रक्कम पायाभूत सुविधा जसे रोड, रेल्वे, पूल जलसंधारण, ३०% पर्यावरणाचा समतोल राखण्यासाठी करावयाचा उपाययोजना इ. बाबींवर खर्च करण्यात येणार आहे.

जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत गोळा होणाऱ्या निधी वितरणाचे कार्य सुयोग्यरित्या होण्याकरिता जिल्हास्तरावर जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली नियामक परिषद (Governing Council) व व्यवस्थापन समिती (Managing Committee) स्थापना करण्यात आली आहे, जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान अंतर्गत माहे ऑगस्ट , 2025 अखेर राज्यात एकूण ७१३२.०८ कोटी एवढा निधी जमा झालेला आहे.

STATEMENT SHOWING PRODUCTION AND VALUE OF MAJOR MINERALS							
S.N.	Mineral	2024-25 (Actual)		2025-26 (Provisional)		2026-27 (Estimated)	
		Production (MT)	Value (Lakhs)	Production (MT)	Value (Lakhs)	Production (MT)	Value (Lakhs)
1	Manganese Ore	1152457	111957.77	1210080	117555.66	1270584	123433.44
2	Coal	70781135	1633042.61	71348988	1714694.74	74916438	1800429.47
3	Iron Ore	11357068	387799.46	12391283	407189.43	13010847	427548.90
4	Limestone	20684297	108593	20740452	114022.19	21777474	119723.30
5	Bauxite	1123098	2488.49	1123201	2612.91	1179361	2743.56
6	Kyanite	2055	54.45	2071	57.17	2175	60.03
7	Silliminite	326	11.41	342	11.98	359	12.58
8	Chromite	Nil	Nil	Nil	Nil	Nil	Nil
9	Sand Stowing	51765	119.82	54353	125.81	57071	132.11
10	Flourite	616	29.03	647	30.48	679	32.00
Grand Total		105152817	2244095.59	106871417	2356300.369	112214988	2474115.39

MINOR MINERAL TOTAL MINING LEASES FOR 2024-25 (31 March 2025)			
S. No.	District	Minor	Major
1	Mumbai (Sub Urban)	0	
2	Thane	118	
3	Raigad	13	11
4	Ratnagiri	13	8
5	Sindhudurg	37	16
6	Palghar	19	
7	Pune	1274	
8	Solapur	29	
9	Satara	64	
10	Sangli	57	
11	Kolhapur	62	15
12	Nashik	115	
13	Dhule	10	
14	Nandurbar	6	
15	Jalgaon	27	
16	Ahilyanagar	9	
17	Cht.SambhajiNagar	43	
18	Jalna	34	
19	Parbhani	24	
20	Hingoli	1	
21	Beed	31	
22	Dharashiv	49	
23	Latur	41	
24	Nanded	44	
25	Amravati	40	
26	Akola	442	
27	Washim	30	
28	Yavatmal	73	37
29	Buldhana	28	
30	Nagpur	62	42
31	Wardha	31	
32	Bhandara	23	16
33	Gadchiroli	2	9
34	Gondiya	17	4
35	Chandrapur	70	35
Total		2938	193

तक्ता क्रमांक ५ / Table V
संयंत्र व यंत्रसामग्री, वेधनी आणि वाहने यांची एकूण संख्या दर्शविणारा तक्ता
Statement Showing Plant and Machining, Drilling Machine and Vehicles

नाव	संख्या No.	भर		घट		एकूण Total	चालू स्थितीतील In working condition	दुरुस्ती न होणाऱ्या Beyond Repair	दुरुस्ती खालील Under Repair	अपेक्षित वाढ Anticipated Addition	अपेक्षित घट Anticipated Deletion	Name of Item
		2024 To 2023	2025 To 2024	2024 To 2023	2025 To 2024							
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(1)
ड्रिल्स	29	NIL	1	NIL	NIL	30	12	18	NIL	NIL	NIL	Drilling Machine
ट्रक्स	14	NIL	NIL	11	NIL	3	2	1	NIL	NIL	NIL	Trucks
जीप्स	23	NIL	NIL	7	NIL	16	15	1	NIL	NIL	NIL	Jeeps
कार	03	NIL	NIL	2	NIL	01	01	NIL	NIL	NIL	NIL	Car

सन 2024-25 या आर्थिक वर्षात "0853" या प्रधान लेखाशिर्षाखाली गौण खनिजांतर्गत माहे-मार्च, 2025 अखेर जमा झालेल्या खनिज महसूलाचे मासिक विवरणपत्र

(रु. कोटीत)

अ.क्र.	जिल्हा	सन 2024-25 या वर्षाकरिता उद्दिष्ट	माहे-फेब्रुवारी, 2024 अखेर जमा झालेले महसूल	माहे-मार्च, 2025 मध्ये जमा झालेले महसूल	माहे-मार्च 2025 अखेर जमा झालेले महसूल	वसुलीची टक्केवारी
1	2	3	4	5	6	7
1	मुंबई (उपनगर)	200.00	213.03	22.48	235.51	117.76
2	ठाणे	300.00	237.75	46.25	284.00	94.67
3	पालघर	185.00	167.00	42.34	209.34	113.16
4	रायगड	300.00	219.98	24.41	244.39	81.46
5	रत्नागिरी	95.00	35.91	20.99	56.90	59.89
6	सिंधुदूर्ग	58.00	34.45	15.58	50.03	86.26
7	नाशिक	200.00	134.97	35.98	170.95	85.48
8	धुळे	38.00	31.55	3.11	34.66	91.21
9	नंदुरबार	34.00	23.65	5.33	28.98	85.24
10	जळगाव	95.00	87.02	24.58	111.60	117.47
11	अहमदनगर	175.00	114.51	23.12	137.63	78.65
12	पुणे	300.00	247.73	71.84	319.57	106.52
13	सातारा	90.00	40.26	23.40	63.66	70.73
14	सांगली	74.00	48.46	21.00	69.46	93.86
15	सोलापूर	130.00	68.89	27.80	96.69	74.38
16	कोल्हापूर	95.00	68.83	18.36	87.19	91.78
17	औरंगाबाद	88.00	66.89	25.91	92.80	105.45
18	जालना	55.00	41.26	14.44	55.70	101.27
19	परभणी	58.00	30.85	22.77	53.62	92.45
20	हिंगोली	35.00	39.11	3.27	42.38	121.09
21	बिड	105.00	53.14	48.57	101.71	96.87
22	नांदेड	110.00	78.84	46.37	125.21	113.83
23	उस्मानाबाद	65.00	29.12	9.78	38.90	59.85
24	लातूर	49.00	23.94	23.19	47.13	96.18
25	अमरावती	100.00	45.17	23.55	68.72	68.72
26	बुलढाणा	80.00	60.01	12.08	72.09	90.11
27	अकोला	100.00	64.89	28.10	92.99	92.99
28	वाशिम	46.00	26.78	14.00	40.78	88.65
29	यवतमाळ	115.00	114.67	14.38	129.05	112.22
30	नागपूर	178.00	161.21	18.86	180.07	101.16
31	वर्धा	55.00	42.44	9.58	52.02	94.58
32	भंडारा	61.00	56.21	10.65	66.86	109.61
33	गोंदिया	40.00	32.21	8.46	40.67	101.68
34	चंद्रपूर	118.00	87.40	19.33	106.73	90.45
35	गडचिरोली	60.00	34.89	21.21	56.10	93.50
	एकूण	3887.00	2863.02	801.07	3664.09	94.27

सन 2024-25 या आर्थिक वर्षात "0853" या प्रधान लेखाशिर्षाखाली प्रमुख खनिजांतर्गत माहे-मार्च, 2025 अखेर जमा झालेल्या खनिज महसूलाचे विवरणपत्र

(रु. कोटीत)

अ.क्र.	जिल्हा	सन 2024-25 या वर्षाकरिता वाढीव उद्दिष्ट	माहे-फेब्रुवारी 2024 अखेर जमा झालेले महसूल	माहे-मार्च, 2025 मध्ये जमा झालेले महसूल	माहे-मार्च, 2025 अखेर जमा झालेले महसूल	साध्य वसुलीची टक्केवारी
1	2	3	4	5	6	7
1	चंद्रपूर	1560.00	965.65	252.84	1218.49	78.11
2	नागपूर	1070.50	482.98	212.59	695.57	64.98
3	यवतमाळ	1070.23	480.03	105.85	585.88	54.74
4	गडचिरोली	960.87	677.60	43.88	721.48	75.09
5	भंडारा	60.25	19.46	15.10	34.56	57.36
6	सिंधुदूर्ग	30.37	27.70	4.17	31.87	104.94
7	रायगड	30.00	18.01	3.44	21.45	71.50
8	रत्नागिरी	10.35	4.76	1.01	5.77	55.75
9	कोल्हापूर	6.00	1.74	1.03	2.77	46.17
10	गोंदिया	1.43	0.28	0.30	0.58	40.56
	Total	4800.00	2418.91	640.21	3318.42	69.13

कोळसा खंडाची सद्यःस्थिती

मा. सर्वोच्च न्यायालय, नयी दिल्ली यांनी दिनांक 24 सप्टेंबर 2014 च्या आदेशाद्वारे मंत्रालयाद्वारे सर्व राज्यांमध्ये करणेत आलेली कोळसा खंडाचे आबंटन अवैध घोषित करून रड केलेले आहे. केंद्र शासनाचे कोळसा मंत्रालयाने वर्ष 2015 मध्ये खालील नमूर कंपन्यांना चंद्रपूर पातमाळ जिल्हांत स्वतःचे उपयोगासाठी कोळसा उत्खनन करण्याकरिता कोळसा खंड आवंडीत केलेले आहे.

अनुक्रमांक (१)	कोळसा खंडाचे नाव (२)	Allottee (३)	Acution Amount (Per tonne) (4)
१	बेळगाव कोल माईन्स	मे, सनफ्लॅग आयर्न अॅण्ड स्टिल कं. लि.	1785
२	बरांज-1 ते 4 किलोनी, मनोरादीप	कर्नाटका पॉवर कार्पोरेशन लि.	Govt. Company
३	माकी मोगली-3	बी. एस. इस्प्रात लि.	९१८
४	मेरड मालेगाव	इंद्रजीत पॉवर प्रा. लि.	६६०
५	माकॉ-मांगली-1	टॉपवर्ष ऊर्जा अॅण्ड मेटल्स लि.	७१५

तसेच चंद्रपूर व यवतमाळ जिल्ह्यातील खालील दोन कंपन्यांना ब्यापारी उपयोगासाठी कोळसा उत्खनन करण्याकरिता कोळसा खंड कोळसा मंत्रालयाने वर्ष 2020 मध्ये आबंटीत केलेले आहे :-

अनुक्रमांक (१)	कोळसा खंडाचे नाव (2)	Allottee (3)	Acution Amount (Per tonne) (4)
६	टाकळी जिना बेलोरा	मे. अरबिंदो रिअॅलीटी अॅण्ड इन्फास्ट्रक्चर प्रा. लि.
७	माकी सांगली-II	मे. बाइदानी इण्टरनेशनल प्रा. लि.
८	गाँडखेरी	में, अदानी पॉवर महाराष्ट्रा लि.
९	भिवकुंड	सनफ्लॅग आधर्म अॅण्ड स्टोल कंपनी लि.

तसेच नागपूर यवतमाळ व वर्धा जिल्यातील खालील दोन कंपन्यांनी व्यापारी उपयोगासाठी कोळसा करण्याकरिता कोळसा खंड कोळसा मंत्रालयाने वर्ष 2023 मध्ये A आवंटीत केलेले आहेत.:-

अनुक्रमांक (१)	कोळसा खंडाचे नाव (2)	Allottee (3)	Acution Amount (Per tonne) (4)
१०	कळंबी-९ कमेश्वर	M/s Samlok Industries Pvt. Ltd.	
११	माधेरी	M/s. M. H. Natural Resources Ltd.	
१२	माकी सांगली-IV	M/s. SOBHAGYA MERCANTILE LTD.	

नागपूर यवतमाळ जिल्ह्यातील खालील दोन कंपन्यांना व्यापारी उपयोगासाठी कोळसा उत्खनन करण्याकरिता कोळसा खंड कोळसा मंत्रालयाने वर्ष 2024 मध्ये आवंटीत केलेले आहे.

अनुक्रमांक (१)	कोळसा खंडाचे नाव (2)	Allottee (3)	Acution Amount (Per tonne) (4)
१३	दहेगाव - गोवारी	M/s Ambuja cement	
१४	झरीझमणी- अडकोली	M/s. निळकंठ इंफ्रा. मायनिंग लि.	

चंद्रपूर जिल्ह्यातील एक कंपनीला व्यापारी उपयोगासाठी कोळसा उत्खनन करण्याकरिता कोळसा खंड कोळसा मंत्रालयाने वर्ष-2025 मध्ये आवंटीत केले आहे.

अनुक्रमांक (१)	कोळसा खंडाचे नाव (2)	Allottee (3)	Acution Amount (Per tonne) (4)
१५	भांदळ- पश्चिम	M/s New Era Clantech Soduction Pvt. Ltd.	

2. **चुनखडक.** - (1) यवतमाळ जिल्ह्यातील सिंदोला-परमडोह येथील चुनखडीच्या विपुल साठ्यामुळे चुनखडीद्वारा सिमेंट निर्माण करणारा 30 लक्ष टन प्रतिवर्ष क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प, चंद्रपूर जिल्ह्यातील घुगुस येथे मे. ए.सी.सी. कंपनीद्वारे प्रस्थापित करण्यात आलेला आहे.

(2) चंद्रपूर जिल्ह्यातील आवरपूर-बाकडडी येथील चुनखडकांच्या साठ्यावर आधारित मे. लार्सन व टुब्रो लिमिटेड, मुंबई यांनी वार्षिक 3.00 दशलक्ष टन क्षमतेचा एक सिमेंट प्रकल्प स्थापन केला आहे. सिमेंट उत्पादन 1983 पासून सुरू झाले आहे.

(3) चंद्रपूर जिल्ह्यातील गडचांदूर येथे मे. माणिकगड सिमेंट कंपनीने 2.5 दशलक्ष टन क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प स्थापन केला आहे. डिसेंबर, 1985 पासून सिमेंटच्या उत्पादनास सुरुवात झाली आहे.

(4) चंद्रपूर जिल्ह्यामध्ये उपरवाही (तालुका कोरपना) येथे मेसर्स गुजराथ अंबुजा सिमेंट्स यांनी प्रतिवर्षी 30 लाख टन क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प उभारला आहे.

(5) चंद्रपूर जिल्ह्यामध्ये नारंडा येथे मुरली इंडस्ट्रीज यांनी प्रतिवर्ष 3.00 दशलक्ष मेट्रीक टन क्षमतेचा सिमेंट प्रकल्प उभारला आहे.

3. **बॉक्साईट.** - (1) इंडियन अॅल्युमिनियम कंपनीने कोल्हापूर जिल्ह्यातील बॉक्साईटचे साठ्यावर बेळगाव येथे प्रतिवर्षी 73,000 टन अॅल्युमिनियमचे उत्पादन क्षमता असलेला प्रकल्प प्रस्थापित केला.

(2) याच कंपनीने मुंबईजवळील कलवा येथे अॅल्युमिनियम शीट फॅब्रिकेशन व फाईल रोलिंग मिल प्रकल्प स्थापन केला. राज्यातील रत्नागिरी, रायगड व कोल्हापूर जिल्ह्यातून बॉक्साईट विदेशात निर्यात केली जाते.

4. **कायनाईट-सिलीमनाईट.** राज्यात कायनाईट व सिलीमनाईट खनिज कार्य सुरू झाले. त्यामुळे नागपूर आणि चंद्रपूर येथे रिफॅक्टरी युनिटे स्थापन करण्यास मदत झाली.

5. **लोहखनिज.** - (1) चंद्रपूर, गोंदिया व गडचिरोली जिल्ह्यांतील लोहखनिजांच्या साठ्यावर आधारित इंटिग्रेटेड मध्यम क्षमतेचा पोलाद निर्मितीचा प्रकल्प सनप्लॅंग लोह व पोलाद कंपनी लिमिटेड तर्फे भंडारा जिल्ह्यात स्थापन करण्यात आला आहे. या प्रकल्पाची माईलड अलाय व स्टील रोलड प्रॉडक्टची वार्षिक क्षमता 2.00 लाख टन आहे. स्टील उत्पादन जानेवारी, 1989 पासून सुरू आहे. या व्यतिरिक्त चंद्रपूर जिल्ह्यात मे. लॉईडस मेटालिक्स अॅण्ड स्टिल, मे. गुप्ता मेटालिक्स, मे. गोपानी आर्यन व पॉवर इंडिया प्रा.लि., ग्रेस इंडस्ट्रीज, चमन मेटॅलिक प्रा. लि. व श्री सिद्धबली इस्पात लि. यांनी स्पॉन्ज आर्यन निर्मिती प्रकल्प, नागपूर जिल्ह्यात मे. इस्पात इंडस्ट्रीज लि. यांनी स्टोल शोट रोलचा प्रकल्प व श्री चिंतेश्वर स्टोल यांनी स्पॉन्ज आर्यन निर्मिती प्रकल्प व श्री विरांगणा स्टोल लि. यांनी स्पॉन्ज आर्यन प्रकल्प प्रस्थापित केले आहेत.

(2) सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील लोह खनिजांच्या उत्पादनात स्पृहनीय प्रगती झाली आहे.

(3) वर्धा जिल्ह्यात मे. लॉयड स्टील लि., भूगाव येथे 1.20 लाख टन वार्षिक क्षमतेचा लोह प्रकल्प स्थापन झाल्या असून उत्पादन 1997पासून सुरू झाले आहे.

6. **सिलीका वाळू** पुणे-मुंबई परिसरातील फाऊंड्री, ग्लास व सिलीकेट उद्योगांमध्ये रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील सिलीका वाळू खनिजांचा वापर होत आहे.

7. **मैगनिज.** - (1) चंद्रपूर जिल्ह्यात महाराष्ट्र इलेक्ट्रोस्मेल्ट यांच्या प्रतिवर्षी 50,000 टन क्षमतेच्या फेरो मैगनिज प्रस्थापित प्रकल्पाशिवाय मे. युनिफेरो इन्टरनेशनल, मे. युनिव्हर्सल फेरा अलाईड केमिकल्स लिमिटेड व मे. फेरो अलाईड कॉर्पोरेशन लिमिटेड या कंपन्यांकडून प्रतिवर्षी प्रत्येकी 60,000 टन क्षमतेचे फेरोमैगनिज प्रकल्प प्रस्थापित करण्यात आला आहे.

मैगनिज धतुक सुम्मके उपयोगात आणण्याकरिता एक सिटरिंग प्रकल्प पॅरामाऊंट सिन्टर्स प्रा. लि. (महाराष्ट्र इलेक्ट्रोस्मेल्टचे दुय्यम एकक) यांनी चंद्रपूर येथे प्रस्थापित केले आहे. या प्रकल्पात दरवर्षाला 15,000 टन मैगनिज

सिंटर तयार होते, जे महाराष्ट्र इलेक्ट्रोस्मेल्ट द्वारा फेरो मंगनिज उत्पादनास वापरले जाते.

(2) मंगनिज ओअर (इंडिया) भंडारा जिल्ह्यातील डोंगरी बुझुर्ग येथे 700 टन वार्षिक क्षमतेच्या इलेक्ट्रॉलॅटीक मंगनिज डाय ऑक्साईड प्रकल्प उभारण्यात आला असून या प्रकल्पात ऑक्टोबर, 1991 पासून उत्पादन सुरू झाले आहे. मंगनिज डाय ऑक्साईडचे उत्पादन करणारे छोटे उद्योग भंडारा व नागपूर जिल्ह्यात मोठ्या प्रमाणात स्थापित झाले आहेत. मंगनिज डाय ऑक्साईडचे परराज्यात व विदेशात निर्यात केली जाते. त्यामुळे स्वामित्वधना व्यतिरिक्त उत्पादन शुल्क व परकीय चलनात लक्षणीय वाढ झाली आहे.

8. **क्वार्टेस्** - भंडारा जिल्ह्यात मे. युनिफेरो इन्टरनॅशनल व मे. युनिव्हर्सल फेरी अँड अलॉईड केमिकल्स लिमिटेडद्वारे प्रतिवर्षी 45,000 व 15,000 टन क्षमतेचे असे एकूण दोन सिलीको मंगनिज प्रकल्प प्रस्थापित करण्यात आले आहेत.

Statement showing the samples pending for

प्राप्त झालेले नमुने No of samples received pending for analysis and received.							
अ.क्र.	खनिजाचे नाव	२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)		२०२५-२०२६ (संभाव्य)		२०२६-२०२७ (अंदाजे)	
		नागपूर ३	एकूण ४	नागपूर ५	एकूण ६	नागपूर ७	एकूण ८
१	२						
१	बॉक्साईट	९४	९४	७००	७००	१०००	१०००
२	लोखंड लोह धातुक	२३	२३	१५	१५	१००	१००
३	चुनखडक/डोलोमाईट	३६०२	३६०२	२३००	२३००	७०००	७०००
४	सिलिमनाईट/कोरंडम	००	००	४००	४००	५००	५००
५	कोळसा	००	००	००	००	००	००
६	इतर नमुने	९७	९७	७५	७५	१०००	१०००
एकूण		३८१६	३८१६	३४९०	३४९०	९६००	९६००

analysis samples.

तक्ता क्रमांक ६/खनिजांचे MINERAL नागपूर,
कोल्हापूर, चंद्रपूर व प्रादेशिक कार्यालयीन टीम

TABLE VI समन्वे

EXPLORATION

प्रयोगशाळेने नमुन्यांचे केलेले विश्लेषण दर्शविणारा तक्ता

Received and analysed by there laboratory in the Directorate at Nagpur.

२०२४-२०२५ (प्रत्यक्ष)		२०२५-२०२६ (संभाव्य)		२०२६-२०२७ (अंदाजे)		Name of Mineral
नागपूर (९)	एकूण (१०)	नागपूर (११)	एकूण (१२)	नागपूर (१३)	एकूण (१४)	(२)
९४	९४	७००	७००	५००	५००	Bauxite
२३	२३	१५	१५	१००	१००	Iron Ore
३६०२	३६०२	२३००	२३००	७०००	४०००	Limestone/Dolomite
००	००	४००	४००	३००	३००	Sillmanite/Corrundum
००	००	००	००	००	००	Coal
९७	९७	७५	७५	५००	५००	Others
३८१६	३८१६	३४९०	३४९०	५४००	५४००	Total

संशोधन व विकास

(एक) प्रस्तावनात्मक

नागपूर येथील संचालनालयाचे मुख्यालयातील पाषाणशास्त्रीय व धातुक संस्करण प्रयोगशाळेत खनिज समन्वेषणाचे संदर्भात संशोधनाचे कार्य चालते. पाषाणशास्त्रीय व धातुक संस्करण प्रयोगशाळेतील अभ्यासातून भू-वैज्ञानिक सर्वक्षण व खनिज समन्वेषणाद्वारे गोळा केलेल्या निरनिराळ्या प्रस्त्र व धातुकांचे नमुन्यातील खनिज समुच्चय ठरविता येतो. त्यामुळे भू-वैज्ञानिकाला पुढील कार्याचे नियोजन करण्यात मदत होते. पाषाणशास्त्रीय प्रयोगशाळेतील धातुक संस्करण विभागाद्वारे खनिज व धातुकांची निरनिराळ्या संस्करण पद्धतीसाठी अनुकूलता ठरविली जाते. व तसेच काही खनिजांचा, विशेषतः सिलिका वाळू, इल्मेनाईट इत्यादींच्या कणांचा आकार निश्चित केला जातो. त्यामुळे खनिजांची निरनिराळ्या उद्योगांसाठी उपयुक्ता ठरविली जाते.

राज्यातील निरनिराळ्या भागात आढळणाऱ्या डोलेराईट, ग्रॅब्रो आणि ग्रॅनाईट या खडकांचे चकाकी वैशिष्ट्या ठरविण्यासाठी हया संचालनालयाने अभ्यास केला. आतापर्यंतच्या अभ्यासातून असे निदर्शनास आले की, सिंधुदुर्ग जिल्हयाच्या काही भागात आढळणाऱ्या

डोलेराईट व ग्रॅब्रो या खडकांवर चकाकी आणता येते व त्यापासून शोभिवंत दगड तयार करता येऊ शकतो. याबाबतचा पुढील अभ्यासक्रम प्रगतिपथावर असून तो २०२६-२०२७ मध्ये चालू ठेवण्यात येणारा आहे.

या व्यतिरिक्त मराठवाडा जळगाव व बुलढाणा जिल्हयांत आढळणाऱ्या चकाकी दगडाच्या चकाकीच्या वैशिष्ट्याबाबत प्रयोगशाळेत अभ्यास सुरू आहे. या दगडांना चकाकी आणल्यानंतर त्याचा उपयोग नेकलेस, कफलिक्स, बटन, पेपरवेठ इत्यादी तयार करण्याकरिता होऊ शकतो. याविषयीचा अभ्यास सन २०२६-२०२७ मध्ये सुरू राहिल.

राज्यातील ओतशाळा, काच आदी निरनिराळ्या उद्योगांसाठी सिलिका वाळुची वाढती मागणी व वापर लक्षात घेऊन या संचालनालयाच्या धातुक संस्करण प्रयोगशाळेत निरनिराळ्या भागातील सिलिका वाळुच्या चाळणी पृथःकरणात्मक अभ्यासामुळे संयुक्त नमुन्यातील कणांचे आकार व निरनिराळ्या कण आकाराचे वर्गीकरण ठरविता येते. हया अभ्यासाद्वारे सिलिका वाळुची निरनिराळ्या उद्योगातील उपयुक्ता ठरविता येते. २०२६-२०२७ या वित्तीय वर्षात हा अभ्यास चालू ठेवण्याचा या संचालनालयाचा मानस आहे.

(तीन) कार्याक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांक्ष व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

विविध पद्धतीच्या अभ्यासातून केलेल्या चाचणी नमुन्यांची संख्या व कामाचा तपशील तक्ता खाली दिला आहे.

तक्ता क्रमांक ७

तक्ता क्रमांक ७

अ.क्र.	खनिजाचे नाव	२०२४-२०२५ मध्ये विश्लेषण केलेल्या नमुन्यांची संख्या No. of tests carried Out during 2024-2025		२०२५-२०२६ चा अंदाज Estimated During 2025-2026		२०२६-२०२७ चा अंदाज Estimated During 2026-2027		
		नागपूर ३	एकूण ४	नागपूर ५	एकूण ६	नागपूर ७	एकूण ८	
१	२	Nil		Nil		Nil		१. Petrological
२	ओअर ड्रेसिंग प्रयोगशाळा	Nil		Nil		Nil		२. Ore Dressing Laboratory

महाराष्ट्र शासन

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२६-२०२७

उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग
(उद्योग व खनिकर्म)

(पुस्तक क्रमांक १)

शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई

२०२६